

Gundars Keņiņš Kings

RAKSTI VEIKSMĪGIEM

CILVĒKIEM:

ATSKATI, UZSKATI UN IESKATI NĀKOTNEI

Apvads
Pilsētā
Partneri

Rīga
2007

Gundars Ķeniņš Kings

RAKSTI VEIKSMĪGIEM

CILVĒKIEM:

ATSKATI, UZSKATI UN IESKATI NĀKOTNEI

Apgāds

BIZNESA
Partneri

Rīgā
2007

UDK 33+005
Ke 516

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

0304036434

Redaktore LIGITA LIEPA

Mākslinieks VIESTURS OZOLIŅŠ

Maketētāja dizainere VELTA SAULĪTE

© Gundars Ķeniņš Kings, 2007
© Biznesa Partneri, 2007
© Vītola izdevniecība Gulbenē, 2007

Saturs

Uzruna	7
Priekšvārds.....	9
Ievadvārdi	11
Pirmā daļa: ATSKATI	13
I Sveiciens Gundaram Ķeniņam	14
II Atskats uz manu darbu un publikācijām 65 gados	18
III Tautu bagātība tirgus saimniecībā	23
IV Brīvība, privātais īpašums un ekonomiskais progress	33
V Kļūmīgais mantojums	53
Otrā daļa: UZSKATI	67
VI Šoreiz ne tik impulsīvi	68
VII Cenas ceļas	72
VIII Katram sava taisnība	88
IX Dekāna piezīmes	110
X Nodrošināt savu nākotni.....	136

Trešā daļa:	SKATI NĀKOTNEI	165
XI	No Abrenes līdz Briselei, no Honolulu līdz Amūrai	166
XII	Pārmaiņu gaidās	172
XIII	Sociālā atbildība	177
XIV	Rietumu civilizācijas progress	190
XV	Meistarības izaicinājums	200
Personu rādītājs		216

Priekšvārds

Ievads

Pirmā daļa: ATSKATI

I Svētā Garam Krievija

II Atskats uz manu darbu

18 Publikāciju saraksts

22 Tānu bagātība un tās izmantošana

23 Īpašība, privātais īpašums un

23 Ekonomiskais progress

23 Krievijas mantotums

Otrā daļa: UZSKATI

68 Šoreiz ne tik impulsivi

72 Cenas ceļš

88 Krievu savs tauts

110 Deklācija

136 Nodrošināt savu nākotni

Valsts Prezidentes Vairas Viķes-Freibergas runa, sveicot profesoru Gundaru Ķeniņu Kingu 80. dzimšanas dienā un pasniedzot viņam Triju Zvaigžņu ordeni

Augsti godātais jubilār, godātie tuvinieki un draugi!

Vispirms vēlos apsveikt Gundaru privāti un personiski un arī viņa kundzi, jo, kā mēdz teikt, sekmīgam vīrietim aiz muguras vienmēr stāv nogurusi kundze. Es domāju, jebkādos sasniegumos arī dzīvesdraugam ir nopietni nopelni un loma, tāpēc sveicam kundzi Valdu un arī pašu Gundaru dzimšanas dienā!

Viss ir relatīvs un atkarīgs no tā, no kuras puses uz lietu skatās. Tikko Maltas prezidenta valsts vizītes laikā Maltas prezidents man sacīja, ka viņš katrā ziņā jūtoties jauns, jo viņam vēl ir vairāk nekā 20 gadi līdz 100 gadiem ejami, un es domāju, ka mēs tādā pašā garā varētu teikt, ka cilvēks, kuram vēl ir 20 gadi līdz 100 gadiem, ir vispār pavisam jauns un sprauns, un tāpēc novēlu daudz laimīgu gadu!

Man ir arī ļoti patīkams un oficiāls pienākums šodien veicams valsts prezidentes amatā. Atjaunojot savu neatkarību, valsts atjaunoja arī Satversmi un veselu virkni tradīciju, ko bijām paguvuši iedibināt jau pirmās brīvvalsts laikā, to starpā arī ordeņus – valsts apbalvojumus un pateicības zīmes. Ir interesanti raudzīties vēstures dokumentos un redzēt, ka doma par ordeņiem Latvijai kā jaundibinātai valstij nemaz nenāca tik viegli. Saeimā, piemēram, izraisījās debates par to, vai demokrātiskai valstij modernos laikos maz ir vajadzīga šāda senās aristokrātiskās valstīs, galma un bruņinieku tradīcijās balstīta lieta. Debatēs tomēr nonāca pie saprātīga un loģiska secinājuma, ka paldies nevienam par daudz nekad nevar pateikt, un ir labi, ja valstij ir pavisam oficiāls veids, kā cilvēkam pateikties par darbu savas valsts un tautas labā. Mūsu augstākais apbalvojums ir Triju Zvaigžņu ordenis, un šī ordeņa piešķiršanu es vēlos šeit veikt, būdama Valsts Prezidente, Ordeņa kapitula vārdā.

Triju Zvaigžņu ordenis tiek piešķirts Gundaram Ķeniņam Kingam par mūža garumā veiktiem darbiem, par sasniegumiem, kas, ja sāktu skatīties *Curriculum Vitae*, šķiet, būtu mērījami ar vairāku cilvēku mūžā iespējamo,

kā jau tas ir dažam labam latvietim. Jo Gundaram ir spoža un izcila karjera savā profesijā Amerikas Savienotajās Valstīs, vēl ir otra, pilnīgi cita fāze ar ļoti aktīvu darbību, tostarp visaugstākajā darbības līmenī, Baltijas valstu veicināšanas akadēmijā (*Association for the Advancement of Baltic studies, AABS*). Tā ir bijusi mums abiem sirdslieta daudzu gadu garumā, un tur ir ieguldīts ļoti daudz darba un pūļu, ne vien lai rosinātu ārzemēs dzīvojošus baltiešu izcelsmes zinātniekus pievērsties tādiem tematiem, kas saistīti ar viņu vai ar viņu senču dzimteni, bet arī ievest starptautiskajā un it sevišķi Ziemeļamerikas apritē elementāras zināšanas par to, kas ir Baltijas valstis, kāda ir to vēsture un viss cits, kas ar to saistās. Es ļoti priecājos par to, ka Gundars nāca talkā ar savu specialitāti. Lai arī daudzi sacīja, kāds tam sakars ar baltu studijām, jo tās taču ir lingvistika, filoloģija, vēsture, varbūt vēl politika, – kāds tam sakars ar ekonomiku. Es domāju, sakars ir vistiešākais un būtiskākais.

Tas darbs ar šo milzīgo devumu sagatavoja nākamajam darbam, kas jau pats par sevi ir pelnījis ordeni, – un tas ir darbs atjaunotajai Latvijai, brīvai Latvijai, kas pēc šiem gariem komunisma gadiem apguva brīvā tirgus un kapitālisma pamatprincipus un ar tiem saistītos ētiskos apsvērumus. Gundara loma, Latvijā pēc neatkarības atgūšanas studentiem, pasniedzējiem un sabiedrībai skaidrojot šos principus, kas vispār ir uzņēmējdarbība un tās gars, ir bijusi neatsverama.

Tas pierāda, ka cilvēka gājums, visos veidos vienmēr ir sagatavošanās tam brīdim, ko sniedz vēsture, – lai sevi pierādītu un nāktu ar neatsveramu devumu. Man ir gods, pasniedzot šo ordeni, aicināt pievienoties ordeņa kavalieru saimei!

Jūrmalā, 2006. gada 25. jūnijā

Miļo Gundar!

Man patiešām bija liels prieks, varbūt pat pareizāk teikt – gods, kad Tu piedāvāji man rakstīt priekšvārdu, jo ja nu es kādu patiesi cienu, tad tas esi Tu.

Kaut arī ļaudis mēdz jokot: draugus mēs varam izvēlēties, bet radus gan ne. Protams, ka man tā ir bijusi ļoti liela veiksmē – iegūt tādu radnieku kā Tu. Kuru var cienīt, no kura daudz var mācīties un, pats galvenais, kurš dzīvē atzīst tās pašas pamatvērtības kā es. Domāju, tas nāk no audzināšanas, jo arī man palaimējās vismaz kādu brīdi būt sava vecvectēva Ata Ķeniņa uzmanības lokā – biju vecākā no mazmazbērniem laikā, kad viņš atgriezās no otrās trimdas Kazahijā.

Tev laimējās vairāk, viņš bija Tavs tēvs, kura audzināšanu izbaudīji visā pilnībā. Galvenā mācība, ko atceros no laika, ko pavadīju kopā ar viņu – ka dzīves vislielākā vērtība ir iegūtās zināšanas. Viņš pats, audzis pietiekami grūtos apstākļos, jau agrā bērnībā saprata, ka bez izglītības cilvēks ir mazvērtīgs. To viņš ieaudzināja manī un, protams, arī Tevī. Vecvectēvs vienmēr uzsvēra, ka ikkatrs cilvēks var daudz sasniegt, ja tikai viņam ir stiprs gribasspēks un sava mērķa apziņa. Tāpat no bērnības atceros stāstus par izcilām personībām – viņa skolotājiem, kuri par galveno vērtību cilvēkā uzskatīja prātu, tikumu un darboties gribu.

Jau sirmā vecumā Atis Ķeniņš papildināja savu garīgo skatījumu ar tādām dzīves vērtībām kā brīvība, godīgums, atklātība, patiesums, optimisms un spēja nepieminēt ar ļaunu savus pāridarītājus. Kāpēc es par to stāstu? Tāpēc, ka Tava grāmata būs par veiksmīgiem cilvēkiem, bet, manuprāt, ne jau veiksmē ir noteicošais kritērijs panākumu gūšanā. Esmu mācījusies, ka veiksmē nozīmē – ierasties pareizā laikā un pareizā vietā un, vēl brīnišķīgāk, ja blakus stāv arī trešais “labvēlis” – pareizais cilvēks, kurš palīdz izvēlēties pareizo virzienu un iecerēto īstenot. Un tomēr arī ar šo veiksmes “trijnieku” var nepietikt. Pareizāk sakot, veiksmē ir kā lāpsta, ko Dievs

īstajā brīdī padod pa mākoņu maliņu tad, kad tu esi uzgājis apslēptos dārgumus, bet pie rokas nav nekā, ar ko tos izrakt. Darbs jau jādara tev pašam, ar tavām iemaņām un zināšanām, kā to paveikt. Tāpat skaidri jāzina, ko īsti gribi sasniegt un kas gribi kļūt pēc gada, pieciem, desmit, piecdesmit...

Atceros kādu mūsu pirmo tikšanos, kad Tu man tieši to jautāji: kā tu sevi redzi pēc pieciem gadiem? Un nekad neaizmirsīšu, ko es atbildēju. Neticami, bet tas ir vairāk vai mazāk īstenojies, varbūt ne tieši tādā amatā, bet pēc nozīmīguma, noteikti.

Pagājuši piecpadsmit gadi kopš pirmoreiz satikāmies Latvijā. Tā pati par sevi bija liktenīga, jo es Tevi sameklēju tikai tāpēc, ka tobrīd Tu tikies ar maniem kolēģiem Latvijas Universitātē. Viņiem arī nodevu zīmīti ar savu tālruņa numuru, jo negribēju tieši uzmākties. Bet Tu piezvanīji jau tajā pašā vakarā. Mūsu saruna no malas varēja izklausīties vairāk nekā dīvaina, jo vairāk atgādināja divu ļoti labu draugu satikšanos, kuri gadiem pazīst viens otru. Patiesi, satikšanās bija viegla, humora pilna un atraisīta.

Pēc tam, protams, esam tikušies ļoti daudzreiz, bet nu jau vienmēr mūsu sarunas bija par lietu, par kādu noteiktu problēmu vai situāciju, kas jāatrisina, uzdevu jautājumus un gaidīju no Tevis padomus, kas man vienmēr bijuši ļoti svarīgi, jo tā nu ir sagadījies, ka darbojamies stipri vien līdzīgās jomās. Situācijās, kas man likušās teju vai neatrisināmas, Tavs miers, iedzīmtā inteligence, dzīves gudrība, humora izjūta, tālredzība, un, protams, profesionālā pieredze parādīja, ka ir pat vairākas iespējas, kā to labāk paveikt.

Vienmēr esmu bijusi lepna par to, ka esmu dzimusi Ķeniņu ģimenē, ka mans vecvectēvs Atis ir bijis viens no ievērojamākajiem un gudrākajiem sava laika cilvēkiem, no kura esmu mēģinājusi pārņemt visu to labāko. Viņš man vienmēr ir bijis piemērs tam, kādam jābūt cilvēkam. Vecvectēvs ir atstājis dziļas pēdas manā dzīves un pasaules uztverē, arī mācot nospraust svarīgus dzīves mērķus. Satikšanās ar Tevi bija kā loģisks turpinājums šai audzināšanai, it kā vecvectēvs caur Tevi turpinātu mani vērot, palīdzēt un virzīt uz priekšu. Nezinu, kā tas Tev izdevās, bet, tikai pateicoties Tev – esmu tur, kur esmu, un esmu panākusi to, ko esmu panākusi. To novērtēt par augstu nav iespējams.

Gunta Veismane,

Latvijas Valsts kancelejas direktore

Ievadvārdi

Ar šiem ievadvārdiem es sūtu laba vēlējumu visiem sekmīgiem latviešiem, arī tiem, kas vēl cer kļūt par īstiem meistariem! Visiem, jo šī grāmata domāta tiem, kuri tiecas uz augšu savā izvēlētā nozarē, tā kļūstot vērtīgāki sev un bagātinot savu tautu. Pārskatot šos *Raibos rakstus*, es atrodu, ka tie atspoguļo manu un manas ģimenes personīgo pieredzi, uzskatus un ieskatus, kā arī ieteikumus labākai nākotnei. Ja arī dzīve reizēm iet lēnu un vienmuļu soli, tai vienmēr būs savi atplūdi un uzplūdi. Lielākas iespējas visur ir tad, kad sasniegts augsts saimnieciskās rosības līmenis.

Taču meistarības pietrūkst vienmēr, un to vairot ir šo rakstu galvenais nolūks.

Te nepietiks tikai ar manām agrāk izdotām piecām grāmatām latviešiem, bet vajadzēs daudz mācīties arī no pašu pieredzes saskarsmē ar citiem. Tieši šīs mainīgās attiecības ir tās, kas veido jauno, ražīgo un turīgo pasauli.

Visumā es uz to skatos ar optimismu. Ja par nākotni kādam vēl ir šaubas, jau tagad vēlos norādīt uz diviem, visā pasaulē pieņemtiem labklājības rādītājiem. Pirmais ir līdz šim vēl nepieredzētais jaundzimušo vidēji paredzamais mūža ilgums Latvijā. No 1980. gada līdz 2005. gadam tas ir lēnām pacēlies no 68,88 līdz 71,79 gadiem, vēsturiski visaugstākajā līmenī. Otrs ir zīdaiņu mirstība, kas strauji samazinās. Kā man par pēdējo ziņo Latvijas Universitātes statistikas profesors Edvīns Vanags, stāvoklis ir ļoti uzlabojies kopš 1980. gada, kad šis rādītājs vēl bija 15,34. 2005. gadā tas sasniedz 7,82. Ar godājamu un prātīgu uzvedību, lielu atbildības sajūtu un čaklu darbu mēs varam sasniegt daudz vairāk, turklāt uzlabojot jaunāko un trūcīgāko Latvijas iedzīvotāju labklājību.

Ātrāk, augstāk un stiprāk! Lai mums sekmētos vairāk, man liekas svarīgi novērtēt un pārvērtēt jau agrāk uzkrātās atziņas, izvēlēties pašiem savus dzīves izglītības un materiālas dabas mērķus un tos sasniegt, allaž mācoties no visa jaunā.

Vairāki no šiem rakstiem, tagad uzlaboti un papildināti, ir publicēti latviešu un periodikā jau agrāk. Citi lasāmi angļu valodā starptautiskos žurnālos. Par visu šo izlasi es izsaku sirsnīgu pateicību tiem lasītājiem, kas mani ir gan slavējuši, gan apstrīdējuši, tāpat laikrakstiem *Impulss*, *Laiks*, *Latvija Amerikā* un *Latvijas Vēstnesis*, manai uzticamai redaktorei un izdevējai Ligitai Liepai un māksliniekam Viesturam Ozoliņam.

Pabeidzot šos ievadvārdus, vēlos atgādināt lasītājiem, ka vienmēr ir labi manis rakstīto pašiem pārdomāt, rūpīgi izvērtēt savas pieredzes un vajadzību gaismā, tā sekmīgi veidojot savu un savas tautas nākotni.

Pirmā daļa

ATSKATI

...

I

Sveicieni Gundaram Ķeniņam

Gundaram Ķeniņam – 80! Jubilāra vārds droši vien būs labi pazīstams lasītājiem, jo pēdējā gada laikā viņa raksti par saimniecības jautājumiem ir bieži parādījušies periodikā. Ceru, ka viņa lietišķie padomi arī varēs palīdzēt lasītāju vairākumam drīz vien tuvoties pārtikušu cilvēku vai pat bagātnieku līmenim ienākumu jomā. Viņa grāmatas par uzņēmību, apgādi un vispārīgo saimniecisko attīstību palīdz latviešu ekonomistiem un uzņēmējiem labāk saprast tirgus ekonomiku. Varam apbrīnot Gundara milzīgo pacietību, mēģinot lēnām un mierīgi šos principus izskaidrot dažiem cilvēkiem, kuru spējas tos saprast – un vēl svarīgāk – pareizi novērtēt – ir, maigi izsakoties, tiešām aprobežotas. Dažam labam ir tik grūti atraisīties no iekaltām marksisma gudrībām un padomiskā skata uz pasauli...

Gundars Juliāns Ķeniņš ir dzimis Rīgā 1926. gada 19. aprīlī labi pazīstamo latviešu rakstnieku Ata Ķeniņa un viņa sievas Austras Dāles ģimenē. Viņa formālās izglītības gaitas sākušās Rīgas franču liceja pamatskolā, bet 1944. gadā viņš beidz klasisko I Rīgas Valsts ģimnāziju. Kara vētras Gundaru aizrauj uz Vāciju. Tur sākas viņa studijas J. V. Gētes universitātē Frankfurtē (pie Mainas), no 1946. līdz 1949. gadam. Ieguvis labus pamatus eiropiskā izglītībā un svešvalodās, Gundars 1950. gadā izceļo uz Ameriku. Izkarojies Korejas karā, viņš atsāk strādāt un studēt. Ar izcilību un goda brālības *Beta Gamma Sigma* zelta atslēdziņu beidz Oregonas Universitāti 1956. gadā.

Tālākās studijas paveras Stanforda universitātē, kas atrodas ASV vislabākako akadēmisko iestāžu saraksta galvgalī. Tur viņš 1958. gadā iegūst maģistra grādu, bet 1964. gadā – doktora grādu uzņēmumu vadībā.

Es ar Gundaru iepazīnos tieši šajā laikā. Izlasīju viņa doktora disertāciju apbalvotajā grāmatā *Economic Policies in Occupied Latvia*. Latviešu

Piezīme: Šis raksts ar nosaukumu "Gundaram Ķeniņam-Kingam – 80" vispirms publicēts laikrakstos *Laiks* (2006. gada 18. martā) un *Latvija Amerikā* (2006. gada 25. martā), tad rediģēts un ar autora atļauju papildināts 2006. gada 11. aprīlī..

Studentu Centrālās Savienības lielā naudas balva ir atzinība Gundaram par labāko latviešu doktordarbu 1965. gadā, bet Latvijas Zinātnes Padome viņam piešķīra Latvijas Dr. habil. oec. grādu. Par darbu izglītības laukā Rīgas Tehniskā Universitāte (RTU) viņu pagodina ar goda doktora grādu, bet Latvijas Zinātņu Akadēmija uzņem savā saimē kā ārzemju locekli.

Gundars bija aktīvs vairākos akadēmiskos pasākumos, ieskaitot Baltijas studiju veicināšanas apvienības (*Association for the Advancement of Baltic Studies, AABS*) izveidošanu. To nodibināja zinātnieku konferencē, kas Gundaru ievēlēja par šīs grupas pirmo prezidentu, patiesībā tās organizēšanai no 1968. līdz 1970. gadam. Gadu gaitā arī es tiku tajā iesaistīts.

Mēs abi ar Gundaru, Jāni Gaiguli, Juri Padegu un vairākiem citiem kolēģiem darbojāmies AABS Baltijas studiju fonda (BSF) ieguldījumu pārvaldes komitejā. Šis fonds nesen pārsniedza 1,5 miljona dolāru robežu. Gundars bija galvenais padomdevējs lēmumos, kas deva mums iespēju sekmīgi izvēlēties un teicami sastrādāties ar labi pazīstamu fondu pārvaldīšanas firmu šiem sākumā nelielajiem ieguldījumiem.

Gundara akadēmiskā dzīve Amerikā ir cieši saistīta ar Pacifika Luterāņu Universitāti Vašingtonas štata Takomas pilsētā, kur viņš bija profesors un arī Uzņēmumu vadības fakultātes (*School of Business*) dekāns nepieredzēti ilgu laiku – no 1966. līdz 1991. gadam. Šajā laikā viņš kopā ar kolēģiem un draugiem to izveido par vienu no labākām mazajām skolām Amerikas Rietumkrastā. Savā interešu laukā viņš ir arī vadījis profesionālās un akadēmiskās organizācijas, tostarp Rietumkrasta mācībspēku un dekānu apvienības un neskaitāmus akreditāciju vērtējumus. Pēc Amerikas dekānu ierosmes viņš savulaik ir bijis prestižās *Beta Gamma Sigma* Goda brālības gubernators. (Par to vairāk var uzzināt amerikāņu biogrāfiskās enciklopēdijās *Who is Who*, un *Who is Who in the World*.)

Gundara profesionālie darbi ir mazāk pazīstami. Viņš ir bijis *Boeing*, *Weyerhaeuser* un citu firmu padomnieks apgādes jautājumos, darbojies ASV sagādes komisijā un Vašingtonas štata apgādes padomē, izveidojis apgādes programmu gan ASV Kara flotes augstskolā, gan sagādes apmācības gaisa spēkiem un kara flotei. Valdības uzdevumā pētījis izglītības procesus Tunisijā, Taizemē, kā arī bijis ASV vēstniecības konsultants Rīgā.

Gundars ir vairāk nekā 100 publikāciju autors, ieskaitot apmēram 10 monogrāfijas un citus plašākus pētījumus. Krietns skaits angļu valodā publicēto rakstu pēdējos desmit gados ir veltīti Baltijas valstu saimnieciskās attīstības un pārbūves jautājumiem, dažkārt izlietojot aptauju metodiku; to

vairākums publicēti žurnālos *Biznesa Partneri*, *Estonian Business School Review*, *Journal of Baltic Studies* un *Kapitāls*. Viņa referāti ir nolasīti Amerikā, Latvijā un citās Eiropas valstīs.

Profesors Ķeniņš ir bijis ļoti aktīvs sadarbībā ar Latviju. Pirms Latvijas neatkarības atgūšanas viņš darbojās PBLA ārzemju latviešu lietpratēju darba grupā, kurā bija iesaistīti uzņēmēji Aristīds Lambergs un Jānis Muchks, profesors Juris Neimanis u.c. Šī grupa jaunajai valdībai un Latvijas Bankai sniedza daudz svarīgu padomu ekonomikas, saimniecības un juridiskos laukos. Tolaik arī manas esejas par naudas un banku jautājumiem bija Latvijā gandrīz pirmie rakstu darbi šajā nozarē.

Latvijā Gundars darbojās vairākās jomās. Atmodai sākoties, viņš vadīja pirmo Baltijas valstu studentu apmaiņas programmu ASV valdības *Samantha Smith* projekta ietvaros. Tas viņam bija gandrīz diplomāta statuss, jo viņš pārstāvēja ASV Ārlietu ministrijas nodibināto pētniecības un apmaiņu iestādi *International Research and Exchange* Baltijas valstīs.

Būdams šīs iestādes direktors Rīgā, Gundars ierosināja un palīdzēja noorganizēt maģistrantūru autonomā Rīgas Biznesa Institutā (RBI), vadīja mācībspēku apmācības RTU un deva padomus Latvijas Universitātes valdībai. Kā Fulbraita komisijas sponsorēts zinātnieks viņš lasīja lekcijas RTU, RBI un Stokholmas Ekonomikas skolā Rīgā.

Pēdējos septiņos gados ir iznākušas piecas Gundara grāmatas latviešu valodā par saimnieciskiem jautājumiem. Tagad viņš ķeroties pie sestās (kā vienmēr, sacīdams – “pēdējās”). Daudz no viņa aprakstītās vielas var atrast arī preses publikācijās. Es, piemēram, lasu viņa rakstu sēriju “Nodrošināt savu nākotni”, kur viņš pamāca: “Latviešu sievietēm vajadzētu jau laikus piedalīties visos ģimenes ieguldījumu lēmumos.” Gribu aplaudēt šim tālredzīgajam ieteikumam! Jo zinu, ka Gundars pats jau sen ir iesaistījies savu sievu Valdu, dēlu Jāni un meitu Maritu līdzīgos lēmumos.

Visbeidzot ir jāpiemin vairāki svarīgi viņa apbalvojumi. Īpaši izceļami trīs, kas ir saistīti ar Latvijas saimniecisko izaugsmi. Kā pirmais un līdz šim vienīgais ārzemju latvietis, viņš 1999. gadā saņēma Latvijas Kultūras Fonda iedibināto Spīdolas balvu par savu pirmo grāmatu Latvijas uzņēmējiem “Uzņēmību!”, vēlāk Viļa Vītola balvu par diviem saimniecisku rakstu krājumiem AABS un 2005. gadā – Pasaules Brīvo Latviešu Apvienības Kultūras Fonda atzinības rakstu par grāmatu, kas veltīta saimnieciskās attīstības perspektīvām Latvijā – “Saimnieciskie apsvērumi Latvijas tālākai

izaugsmei". 2006. gadā Latvijas Valsts Prezidente viņu apbalvo ar Triju Zvaigžņu Ordeni.

Profesors pieder *Fraternitas Cursica* saimei, ir Sanfrancisko Jūras karaspēka (*Marines*) kluba mūža biedrs, tāpat arvien aktīvi ir piedalījies Amerikas Rietumkrasta latviešu dzīvē.

Esi sumināts un augsti slavēts nozīmīgajā dzimšanas dienā!

Juris Viksniņš

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

0304036734

II

Atskats uz manu darbu un publikācijām 65 gados

Šis ir mazs atskats uz daļu no tā, ko esmu savā mūžā paveicis. To pārdomājot, vēlos teikt, ka vissvarīgākais ir tas, ko esmu iemācījies ģimenē. Lai arī sevi neuzskatu par sevišķi inteliģentu un čaklu, tomēr visvairāk sasniedzu tad, kad esmu mērķtiecīgs.

Šī īpašība, apvienota ar atbildības sajūtu un pārliecību, ka visās lietās jācenšas izcelties starp citiem, man palīdz, apstākļiem mainoties. Citiem vārdiem, mērķi mainās, bet tie ir vienmēr noderīgi, jo palīdz plānot un sakārtot darbus, kā arī rūpēties, lai pie rokas būtu viss vajadzīgais.

Novēlu maniem lasītājiem arī būt mērķtiecīgiem un sasniegt to, ko viņi ir iecerējuši! Ceru, ka vismaz daži no maniem darbiem ierosinās arī viņus paveikt vairāk sev un savai tautai! Maniem darbiem raksturīgas nacionālās un internacionālās dimensijas, kas reizēm ir apvienotas un kopā savijušās, bet citreiz viena no otras atdalītas vairāk. To ņemot vērā, es droši rakstu savu seno *Koninghe* dzimtas vārdu gan kā Ķeniņu, gan modernā angļu-sakšu variantā. Ķoniņu vēstures pētnieks, Sanhosē Valsts universitātes profesors Edgars Andersons bija pārliecināts, ka 17. gadsimta bruņinieks un tiesnesis Filips Francis Ķeniņš ir viens no Ķeniņu dzimtas senčiem. Viņš Ķeniņiem ieteica izmantot vienkāršotu Filipa Franča amata zīmogu par savas vēstures kopīgu simbolu.

No sava tēva Ata Ķeniņa, skolotāja, rakstnieka un Latvijas valstsvīra, es mācījos mīlēt latviešu tautu, Latvijas dabu un Latvijas valsti. Viņš centās mani audzināt patstāvīgu, ar izteiktu pienākuma apziņu. Tēvs bija tas, kurš mani iepazīstināja ar internacionālo attiecību būtību, bet māte – ar literatūru. Mana māte Austra Dāle, vēstures skolotāja, dzejniece un sabiedriska darbiniece, mani pieradināja strādāt ātri, labi un rūpīgi un dzīvot saimnieciski. Īsti strādāt un mācīties es sāku 1941. gadā, kad biju viņas sekretārs tulkošanas darbos. Tā es dziļi iepazīnos ar latviešu un svešzemju literatūru. Tolaik arvien plašāki pavērās mani intelektuālie apvāršņi. Tā jau pieminētā dualitāte, kas, no vienas puses, saistīta ar latviešu uzskatiem un dzīves ziņu,

bet no otras, ar skatījumu uz laikmetu nomainīju šodien, ir bagātinājusi visus manus darbus. Latvijā iegūtais lieti noderēja Amerikā; Amerikā uzkrātā pieredze un zināšanas visvairāk ir noderējušas pēdējos, ar Latviju saistītos, darbos.

Exegi monumentum? Lai cik raiba ir mana dzīve 80 gados, es tomēr vispirms esmu skolotājs. Sanfrancisko Valsts Universitātes studentu vērētājumi par mani ir paši augstākie viņu vadības skolā. Mani pazīst apgādnieki no Alabamas līdz Aļaskai. Mans vārds grezno manis un kolēģu izveidotās vadības skolas dekanātu. Šodien es daudz priecājos par manas sievas Valdas, dēla Jāņa un meitas Maritas centīgi izkoptiem talantiem. Tāpat lepojos ar savu labāko amerikāņu un latviešu studentu un kolēģu lieliskajiem sasniegumiem. Tur redzam mana darba augļus, izsēto sēklu, kas atjauno un vairo jau sasniegto.

Savos 65 darba gados vienmēr esmu centies apvienot mācībās iegūto ar praktisko pieredzi. Taisni šī, lielo pārmaiņu laiku, pieredze mani allaž mudina iepazīties ar visjaunākām akadēmiskām atziņām. Manu V. fon Gētes, Oregonas un Stanforda Universitātes gudro mentoru padomi, konsultācijas Vašingtonas štatā, kā arī daudzkārt pieredzētās akreditācijas Amerikā un Latvijā, visi ir man devuši spēku jaunām interesēm un tālākiem sasniegumiem. Darbs Pacifika Luterāņu Universitātē mani aizved plašā pasaulē, kas dod atziņas iesaistē gan Amerikas lielajos un mazajos uzņēmumos, gan augstskolu izveidē, gan labāku apgādes principu ieviešanā Amerikas bruņotajos spēkos un citur.

Šeit minētie procesi visvairāk saredzami manās publikācijās. Pielikumā esmu iekļāvis tikai grāmatas un rakstus par saimnieciska rakstura jautājumiem Baltijas valstīs. Neesmu uzskaitījis mazākus darbus: ievadrakstus mūsu vadības skolas žurnālā *Business Scene*, referātus un daudzus rakstus periodikā.

Manu pirmo zinātnisko rakstu par padomju laika saimniecību publicē *Oregon Business Review* 1958. gadā, pirmos praktiskos padomus saviem lasītājiem sniedz *Ziemeļkalifornijas Apskats* 1960. gadā. Tiem seko mācībspēka un vadības pienākumi, ziņojumi un pārskati par savu un citām skolām. Tā rodas mazāki raksti apgādes speciālistiem, kā arī situāciju analīzes, ko publicē *Harvard Case Clearing House*.

No plašākiem ziņojumiem valsts iestādēm nozīmīgākais ir ASV Valsts departamentam domātais par vadības izglītību Tunisijā. Tas mani vēlāk vedina organizēt Rīgas Biznesa institūtu, atbalstīt Stokholmas (Rīgas) Ekonomisko augstskolu un veicināt izglītību profesionālam darbam valsts

pārvaldē. Publikai nav pieejami ziņojumi šim departamentam par saimniecisko attīstību Taizemē un par *Samantha Smith* pirmo baltiešu studentu programmas izpildi. Tāpat atklātībā nav nodots ziņojums Apgādes Komisijai par izmaksām un cenām valsts pasūtījumos.

Rakstus baltiešu, it īpaši latviešu, zinātniekiem visvairāk esmu veltījis pēc tam, kad beidzu savas dekāna gaitas. Tie parādās gan referātu krājumos, gan žurnālos *Bulletin of Baltic Studies*, *Baltic Studies Newsletter*, *EBS Review*, *Journal of Baltic Studies*, Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstīs un Amerikas zinātniskā literatūrā. Pēdējie ir rakstīti ciešā sadarbībā ar tuvākiem kolēģiem. Manus rakstu darbus noslēdz piecas grāmatas latviešu valodā, kas domātas dziļo robu aizpildīšanai Latvijas saimnieciskajā literatūrā.

Atskatoties uz mana darba pēdējiem 15 gadiem, esmu lepns par to, ka esmu tos varējis veltīt Latvijai. Savukārt mana pieredze Amerikā ir ļoti bagātinājusi visu, ko esmu paveicis šajos gados. Man uzņēmības netrūkst. Stāsta gan, ka es jau agrā bērnībā esot tiecies sasniegt neiespējamo un sagrābt pilnu mēnesi ar abām rokām. Šī mērķtiecība man ir palīdzējusi daudz paveikt vienam pašam. Kā to rāda darbu saraksts pielikumā, šīs dienas mainīgajā pasaulē es vairs nestrādāju viens. Arvien vērtīgāki kļūst manu lasītāju un kolēģu atzinumi un ierosinājumi. Šie panākumi un par tiem saņemtā atzinība, jo īpaši valsts apbalvojums Triju Zvaigžņu Ordenis, pagodina ne vien mani, bet arī visus manus līdzstrādniekus gan Amerikā, gan Latvijā.

Gundars Ķeniņš Kings

2006. gada 11. aprīli

Pielikums

Galveno publikāciju saraksts

Grāmatas un rakstu krājumi

Ķeniņš Kings, Gundars, 2002. Amerikas pieredze uzņēmumu vadībā: Izlase. Rīgā: Apgāds Biznesa partneri.

Ķeniņš Kings, Gundars, 2000. Modernā apgāde: Labāk, lētāk un laikā. Rīgā: Valters un Rapa.

- Ķeniņš Kings, Gundars, 2007. Raibie raksti, tieši tev. Rīgā: Apgāds Biznesa partneri [sagatavošanā].
- Ķeniņš Kings, Gundars, 2002. Roku rokā: Ātrāk, augstāk un stiprāk! Rīgā: Apgāds Biznesa partneri.
- Ķeniņš Kings, Gundars, 2004. Saimnieciski apsvērumi Latvijas tālākai izugsmei. Rīgā: Apgāds Biznesa partneri. [PBLA Kultūras Fonda atzinības raksts.]
- Ķeniņš Kings, Gundars, 1999. Uzņēmību! Latviešu uzņēmējs pārmaiņu laikos. Rīgā: Jāņa Rozes apgāds. [Latvijas Kultūras Fonda Spīdolas balva.]
- King, Gundar J. (ed.), 2000. *Baltic Economies in Transition*. Rakstu krājums, publicēts *Journal of Baltic Studies*, XXXI/2, Summer.
- King, Gundar J. (ed.), 1997. *Business and the Economy in the Baltics*. Rakstu krājums, publicēts *Journal of Baltic Studies*, XXVIII/1, Spring. [Viļa Vītola balva.]
- King, Gundar J., 1965. *Economic Policies in Occupied Latvia: A Manpower Management Study*. Tacoma: Pacific Lutheran University Press. [Latviešu Studentu Centrālās Apvienības balva.]

Galveno rakstu izlase

- Barnowe, J. Thad, and Gundar J. King, 1997. "Personal Value Patterns of Managers in Latvia: Value Diversity Within Subcultures Facing Change," *International Journal of Value-Based Management*, XI/3, Fall.
- Barnowe, J. Thad, Gundar J. King, and Madara Krūmiņa, 2003. "Ethical Aspects of Value-Based Relationships," *EBS Review*, No. 17.
- Finnie, Bruce W., Linda Gibson, and Gundar J. King, 2005. "Corruption and Growth Potential in the Baltic States," *EBS Review*, No. 19.
- Ķeniņš Kings, Gundars, 1996. "Akadēmiskās reformas Latvija," *Universitas*, Nr. 76.
- Ķeniņš Kings, Gundars, 1990. "J. V. Gētes Universitāte Frankfurtē pie Mainas," krājumā Juris A. Žušēvics (galv. red.), *Zelta lāpas gaismā. Latviešu studenti Eiropas augstskolās pēc Otrā pasaules kara*. Holland: Forrest.
- Ķeniņš Kings, Gundars, 2006. "Nodrošināt mūsu nākotni," *Latvija Amerikā*, pieņemts 2006. gada aprīļa un maija numuriem.
- Ķeniņš Kings, Gundars, 2003. "Pareizi mācīt, pareizi mācīties," krājumā Anna Žīgure (sast.). *Latvijas grāmata 2003*. Rīgā: Jumava.
- King, Gundar J. 1999. "Advancing Baltic Studies," *Baltic Studies Newsletter*, XXII/3, Fall.
- King, Gundar J. 1970. "Comments on the Current State of Baltic demographic Research," *Bulletin of Baltic Studies*, No. 4, Winter.
- King, Gundar J. 1992. "Ein wirtschaftspolitisches Modell fue die Entwicklund

- des lettischen Aussenhandles,” in Boris Meissner, Dietrich Loeber, und Egil Levits, *Die Wirtschaft der baltischen Staaten im Umbruch*. Koeln: Verlag Wissenschaft und Politik.
- King, Gundar J., 1997. “Values on the Latvian Road to the Market,” in Neil Hood, Robert Kilis, and Jan-Erik Vahlne, *Transition in the Baltic States: Micro-Level Studies*. London, New York: Macmillan, St. Martin’s Press.
- King, Gundar J., and J. Thad Barnowe, 2003. “Competition and Cooperation: Managerial Values and Social Capital on the Baltic Rim,” *Lituanus*, 49.3, Summer.
- King, Gundar J., and J. Thad Barnowe, 1998. “Social Capital in the Latvian Transition: Trust and Other Managerial Values,” *Nationalities Papers*, XXVI/4, Winter.
- King, Gundar J., J. Thad Barnowe, and Svetlana Bankovskaya 1994. “Complementary and Conflicting Personal Values of Russophone Managers in Latvia,” *Journal of Baltic Studies*, XXV/3, Fall. [Translation in Russian by Svetlana Bankovskaya also published in *Sotsis*, the journal of the Russian Academy of Social Sciences.]
- King, Gundar J., J. Thad Barnowe, Diana Pauna, and Juris Krūmiņš 2000. “The New Managerial Generation in Latvia: The Nature and Role of Values,” *Journal of Baltic Studies*, XXXI/2, Summer.
- King, Gundar J., and Juris Dreifelds 1973. “Demographic Changes in Latvia,” in Arvīds Ziedonis, Jr., Rein Taagepera, and Mardi Valgemae, *Problems of Mininations: Baltic Perspectives*. San Jose: AABS and California State University, San Jose.
- King, Gundar J. 2004. “Corruption and Economic Development on the Baltic Littoral,” *Journal of Baltic Studies*, XXXV/4, Winter
- King, Gundar J., Bruce W. Finnie, and David E. McNabb, forthcoming 2007. “The 2005 Inflation in Latvia: Issues of Policy and Selected Solutions,” *EBS Review*, No. 22.
- King, Gundar J. King, and Juris Krūmiņš, 1995. “Education for Business: Two Assessments,” *Humanities and Social Sciences: Latvia. Higher Education in Transition*, 3.8.
- King, Gundar J., Edvīns Vanags, Inga Vilka and David McNabb, 2004. “Local Government Reforms in Latvia, 1990-2003: Transition to a Democratic Society,” *Public Administration, An International Quarterly*, 82/4, Winter.

III

Tautu bagātība tirgus saimniecībā

Rietumvalstu turība, kaut pa reizei apstrīdēta, ir ievērota visā pasaulē. Pēc augstākas materiālās labklājības ilgojas daudzi, gan tie latviešu strādnieki, kuri meklē darbu Īrijā, gan meksikāņu laukstrādnieki, kas labprātāk strādātu Kalifornijā. Mazāk pazīstami ir principi, kas valda uz tirgu orientētā saimniecībā. Tā nav perfekta un nav arī īsti brīva. Tās rosību veicina privātuzņēmumu īpašnieki un vadītāji, bet ierobežo un kontrolē sabiedrība atbilstoši tajā valdošām prasībām.

Atmodas laikā man Latvijā jautāja par to, cik ilgi jāgaida uz labklājību Rietumvalstu līmenī. Toreiz atbildēju, ka to īsti redzēsim pēc gadiem desmit. Ja netrūks apņēmības un uzņēmības, desmit gados var sasniegt ļoti daudz, gluži kā neatkarības gados pēc Pirmā pasaules kara. Arī tad sasniegumi bija gan individuāli, gan kopīgi visai tautai. Es teicu arī, ka desmit gadus var nogulēt, turpinot ierasto dzīves veidu vai vienkārši pasīvi paļaujoties uz citiem. Ieteicu mācīties no Rietumu paraugiem, bet nemēģināt tiem akli sekot. Sev piemērotu saimniecisko kārtību var izveidot tikai Latvijas tauta pati, saskaņā ar savām tradīcijām un sev pieņemamām pārmaiņām.

Pirmās tradīcijas esam iemantojuši no tā, ko esam mācījušies mājās, skolā un darbā. Otrās, parasti negaidītas un pat nevēlamas, nāk no pašas no sevis, parasti no ārpuses. Citiem vārdiem, atbilde nebūt nav vienkārša, bet tai pamatā ir vēlamība iesaistīties uz tirgu orientētā, starptautiskā tirgus sistēmā. Tas bija, ir, un būs liels un grūts uzdevums, bet sekmes lielā mērā noteiks tautas mērķtiecība un aktīva apņēmība iet jaunus ceļus.

Vēl pirms dažiem gadu desmitiem man bija izdevība piedalīties sarīkojumā Tobago salā, kur atklāja pieminekli hercoga Jēkaba kurzemnieku kolonistiem.

Svinībās piedalījās gan ārzemju latvieši, gan Kurzemes hercogistes valdnieku Bīronu atvases, gan krietns pulks vietējās melnās "kurlanderu" sabiedrības. Ja viņu senči Tobago nebija ieradušies brīvprātīgi, viņi slavēja

hercoga samērā humāno politiku. Pieminekļa celšanu ierosināja ievērojamais latviešu vēsturnieks Edgars Andersons, kurš ar zināmu lepnumu atskatījās uz šī Kurzemes merkantilā prinča izveidoto īpatnējo rūpniecību eksportam, balstītu uz lielisku izpratni par jaunām iespējām ārzemju tirgos un izdevīgi izmantojamu vietējo darbaspēku. Kā zinām, hercogs Jēkabs savos saimnieciskos pasākumos bija sekmīgs un sakrāja pietiekami daudz zelta un sudraba, lai iegūtu zviedru kaimiņu uzmanību un iekārdinātu viņus izlaupīt hercoga uzkrāto un viņu pašu aizvestu ilgā gūstā.

Hercoga Jēkaba sasniegumus Latvijā īpaši slavēja vēl pirms Otrā pasaules kara sākuma, kad daudzi latvieši savu labāko nākotni cerēja iegūt autoritāra režīma gādībā. Tad Latvija centās importēt maz un eksportēt daudz. Tā arī šodien mēs vēl ar patiku runājam par tam laikam pieklājīgo labklājības līmeni, ko sasniedza strādīgā un taupīgā Latvijas tauta. To raksturoja arī patstāvīgo lauksaimnieku mierīgais dzīves veids, ko savukārt idealizēja Edvarts Virza savā slavenajā poēmā "Straumēni".

Domājot par saimniecisko politiku un praksi Latvijā, atmiņā iegūlušās latviešu saimnieciskās raksturības un dzīves tradīcijas. Te redzama milzīga valsts loma.

Šo dominanti redzam saimnieciskā attīstībā, izveidē un tās kontrolē, autarķija valstī, uzņēmumos un lauku saimniecībās, kas uzsvēra vajadzību iztikt ar pašu saražoto un latviešu izcilām ražotspējām visur un vienmēr. Uz citām funkcijām latvieši daudzkārt skatās ar nicību, arī nenovīdību un skaudību. Savādi, ka šādus uzskatus nostiprināja arī ilgstošā padomju okupācija. Tad Latvijas rūpniecība un lauksaimniecība bija pakārtota komunistu ideoloģijai un Padomju savienības centralizētiem kolektīvajiem industrializācijas un sadales plāniem.

Citiem vārdiem, Latvijā ir stipri iesakņojusies vēlamība cītīgi ražot, atstājot citiem rūpes par saimnieciskās dzīves tirdzniecības un pat finanšu funkcijām. Labi redzams, ka latviešu attieksmes nav viegli saistāmas ar principiem un praksi, kas valda uz tirgu orientētā saimniecībā.

I

Tirgus saimniecība

Tirgus saimniecība! Patērētāju Leputrija! Tirgoņu paradīze! Pārmērīga individuāla brīvība veikliem izmantotājiem, mežoniem kapitālistiem,

neražīgiem tirgotājiem un bankjeriem! Patērētāji, kuri neapdomīgi pārķ importa mantu! Šķiet, nav par vēlu ar šo saimniecisko kārtību iepazīties tuvāk.

Atgriezīsimies pie Ādama Smita, skotu teologa, filozofa un tirgus saimniecības principu tēva. Smits 1776. gada publicēja savu *Pētījumu par tautu bagātības dabu un cēloņiem*. Viņš saka, pretēji sava laika uzskatiem, ka tautu bagātība nav mērojama zeltā un sudrabā, bet paveiktā darbā. Par Smita uzskatiem varam lasīt daudzus un dažādus vērtējumus. Tāpēc es šeit uzsvērsu tikai galveno, šodien svarīgāko. Manā, šodienai piemērotā iztulkojumā, bagātības un labklājības pamatā ir

lieliski padarīts, pieprasīts un vērtīgs darbs.

Manuprāt, Smits ir inovāciju praviētis, kas raksija savam laikam piemērotā valodā. Šodien nepietiek turpināt ierasto darbu ierastajā nozarē. Šādu, gandrīz feodālu iekārtu, kur katrs ir un paliek savā vietā, šodien ir grūti atrast. Ja tādu, ļoti kontrolētu sabiedrību atrodam, tad jāsaka, ka tā nav iekārta, kur dzīvo brīvi un labi. Diemžēl, šodien tāda iekārta būtu apbrīnojami stabila, tomēr revolūcijas vai citu mazgaidītu pārmaiņu priekšvakarā.

Tagad atgriezīsimies pie tirgus saimniecības tēzēm manā skatījumā. Smits izsaka viņa laika vel revolucionāro domu, ka darbs ir visas tautas labklājības pamatā. Tas man atgādina kādreizējā Latvijas ministru prezidenta Marģera Skujenieka vērojumu par Pirmā pasaules karā izpostītās Latvijas uzplaukumu laikā pēc neatkarības iegūšanas. Viņš uzsvēra, ka šajā laikā Latvijā strādā visi, lielie un mazie.

Es pats papildīnu Smita domu ar diviem vārdiem, uzsverot, ka viņa minētais darbs ir jāveic lieliski, un ka jāveic tas, kas ir tiešām pieprasīts. Nevajadzīgs un nepieprasīts darbs ir nevērtīgs. Ja dažreiz pietiek ar labi padarīto, darba kvalitātei vienmēr jāsaskan ar tirgū un sabiedrībā pieprasīto. Tikai tad tas ir produktīvs. Šie papildinājumi Smita tēzei ir īpaši svarīgi Latvijā, kur, vienā vai citā veidā, jāceļ lauksaimniecības produktu, fabriku ražojumi un arvien svarīgāko pakalpojumu vērtība. Te vērtību nosaka tirgus; uz tirgu vērsta saimnieciskā iekārtā vislabāk ir pielāgoties dažādām, it īpaši jaunām, prasībām.

Tālāk es gribu norādīt, ka uz tirgu orientēta saimniecība nav, kā to tomēr daudzi uzskata, pilnīgi brīva saimniecība. Saimniecisko darbību vienmēr ierobežo sabiedrība. Arī šādā samērā brīvā saimniecībā mēs ievērojam funkcijas, par kurām daudzās valstīs lielā mērā rūpējas valsts, kaut vai gādājot par valsts aizsardzību, mieru un kārtību tautas dzīvē, uzturot ostas,

būvējot ceļus un uzturot skolas. Ja agrāk šīs funkcijas varēja viegli sadalīt starp privātiem un publiskiem pasākumiem, tad šodien tās ir vairāk saplūdušas kopā sadarbības ierosmē un labākas un visiem izdevīgākas saimniekošanas meklējumos. Privāti vai publiski, saimnieciskie lēmēji uz tirgu orientētā iekārtā cenšas ievērot neticami daudzās patērētāju vajadzības, prasības un vēlmes. Normālos apstākļos tās ierobežo ļoti maz, atstājot lielu izvēli pircējiem un patērētājiem. Apmierināt šo būtiski neierobežoto pieprasījumu vislabāk var individuālie uzņēmēji un korporatīva rakstura saimnieciskas organizācijas. Kā jau minēju, katra sabiedrība ierobežo brīvību tirgū.

Šo ierobežojumu ietvaros saimniecisko darbību veido katras tautas kultūra, politiskās un saimnieciskās tradīcijas, kas nebūt nav universālas. Pieredze rāda, ka augsta līmeņa labklājību sasniedz sabiedrības, kur publiskās normas pieļauj lielu individuālo brīvību un maz ierobežotu pieprasījumu. Šādai labklājībai ir ievērojami materiālie pamati, kas savukārt nodrošina šīs sabiedrības daudzdimensiju sociālo un kultūras dzīvi. Labs piemērs stipri optimālai sistēmai Ziemeļeiropā ir Somija, zeme ar augstu materiālo labklājību, stipru un bagātu kultūru un apskaužami labu izglītības organizāciju.

Smita vērotā sistēma balstās uz tirgū līdzsvarotu piedāvājumu un pieprasījumu. Šo spriedumu ir viegli atkārtot. Oregonas Universitātes profesors Viktors Moriss uzskata, ka pat papagaili varot izmācīt par ekonomistu. Tikai jāatkārtojot fundamentāli svarīgie vārdi: piedāvājums un pieprasījums. Abi ir mainīgi, un tāpēc tirgus saimniecība nav īsti stabila sistēma, jo mainās gan piedāvājumā iesaistītie ražotāji un tirgotāji, gan pircēju skaits, ienākumu līmenis un vēlmes. Līdzsvars un tā maiņas uzrādās mainīgās cenās un uzņēmēju peļņā. Gandrīz lieki teikt, ka sasniegumus, it īpaši peļņu, ievēro. Uzņēmēji, kuri labi pelna, var sagaidīt jaunus konkurentus. Viņi sacenšas cits ar citu, kādreiz pat viens pret visiem, lai iegūtu lielāku pircēju un pieprasījuma daļu, kā arī peļņu. Šī dinamika palīdz sasniegt pozitīvus rezultātus, taču var izrādīties arī par ātru un lielu, lai garantētu pietiekamu nodarbinātības stabilitāti. Jaunās preces pērk. Vienlaikus pasaule saražo tik daudz automašīnu, ka šajā nozarē kādreiz slavenās firmas slēdz fabrikas un atlaiž strādniekus. Stipras starptautiskās sacensības apstākļos pazeminātas cenas nevar izglābt uzņēmumus ar augstām izmaksām.

Smita laikā pastāv liela produktu un preču kvalitātes līdzība. Izvēle ir maza. Gluži kā lauku tirgū, kur vairāk pērk un pārdod to, kas tirgū jau pievests. Ja nav kvalitatīvu atšķirību, pircēji savus lēmumus īpaši ņem vērā

cenu. Lai gan arī lauku tirgū cenas var strauji mainīties, pat vienā dienā. Šī dinamika padara sacensību cenu ziņā par izšķiroši svarīgu nozarēs, kur uzņēmēji var samērā viegli mainīt savu ražojumu sortimentu, novirzot darbu un līdzekļus pieaugoša pieprasījuma virzienā.

Tirgus ietekmē pieprasījuma maiņu un pievilcību, tāpat nosaka, kur ieguldīt vienmēr ierobežotos līdzekļus. Tādējādi uz tirgu orientēta saimniecība var būt neparasti dinamiska, ekonomiska un vairākumam izdevīga. Tur būs gan rūpniecība, gan lauksaimniecība, gan tirdzniecība, gan citas saimnieciskās funkcijas, kuru nozīme arvien mainās. To redzam pašreizējā informācijas tehnoloģiju uzplaukumā un jaunās darba attiecībās, kas vairs nav līdzīgas tīri industriālai saimniecībai.

Šodien visā pasaulē pieaug pakalpojumu, produktu un citu ražojumu dažādība. Internacionālos un citos lielos tirgos šī izvēle kļūst arvien lielāka. Nāk prātā Amerikas Rezerves bankas Dallasā pētījums par pārmaiņām Teksasas restorānu nozarē. Nav šaubu, ka augstāki tautas ienākumi dod iespēju mazākām ģimenēm biežāk ēst restorānos un atļauties lielāku izvēli. Ne velti strauji aug tā dēvēto etnisko restorānu skaits. Vienlaikus šī nozare sev pievilina arvien jaunus restorānus, jo, salīdzinot ar fabriku, tos atvērt ir samērā viegli un lēti. Kopumā ņemot, aug izvēle, paplašinās piedāvājums un pieprasījums, cenas, it īpaši daudzajos meksikāņu restorānos, turas visumā zemas.

Šis piemērs saskan ar Krievijas tautsaimnieka Ernsta Engela seno vērojumu, ka ģimenes ar zemākiem ienākumiem lielāku daļu no tiem tieši un netieši izdod par pārtiku. Ienākumiem pieaugot, mazāk ēd kartupeļus un maizi, bet vairāk gaļu. Engela saimnieciskais likums mazāk attiecas uz turīgajiem patērētājiem. Viņi neēd vairāk, toties labāk. Viņu apmeklētos restorānos (un pārtikas veikalos) izvēle ir plaša, pat izsmalcināta, bet peļņa un cenas augstākas.

Tā šodien Ņujorkas gardēžu restorānos par vienu ēdienu jāmaksā pāri par 40 dolāriem, par veselu maltīti – pāri par simtu. Šeit pārtikas produkts jau kļuvis par augsti novērtētu pakalpojumu virtuves mākslās, uzturā un modē. Pašreiz modē vairāk ir itāļu un Āzijas ēdieni, savukārt franču virtuve ir mazāk populāra. Šajā situācijā redzam apvienotus vairākus faktoros: lielāku turību un izvēli, lieliski paveiktu un augsti kvalificētu darbu. Te redzam arī tirgus saimniecībai raksturīgo sava veida nedrošību. Pakalpojumu sfērā pieprasījums var strauji mainīties.

II

Ražība un vērtīgums tirgus saimniecībā

Darba ražīgums Latvijā bieži ir pārprasts, nesaprasts, novecojis vai nepilnīgs jēdziens. Nereti to saprot kā sava veida izdzīšanu, nežēlīgu darbaspēka izmantošanu. Tur, kur ir ļoti ierobežotas iespējas ražot un pārdot vērtīgas preces un sniegt gaidītus pakalpojumus, izdevumu segšanai pieprasījums ir nepietiekams. Nemainot uzņēmuma un tā darbības raksturu, augošs piedāvājums un dilstošs pieprasījums diktē vai nu uzņēmuma likvidāciju vai reorganizāciju, tādējādi pielāgojoties jaunai pieprasījuma struktūrai vai arī samazinot izdevumus.

Izvēle liekas vienkārša: paveikt vairāk katrā darba stundā vai strādāt ilgāk par to pašu algu, tādējādi samazinot izmaksas par katru ražoto vienību. Daudz svarīgāki ir uzlabojumi ražošanas procesos. Ražību paaugstina arī jauni kapitālieguldījumi informācijas sistēmās, iekārtās un citās tehnoloģijās. Īstenībā tie var būt ļoti nepilnīgi un īslaicīgi atrisinājumi. Uzlabojumi ražošanā parasti nespēj samazināt izmaksas līdz tam līmenim, ko sasniedz jauni konkurenti ārzemēs. Viens uzlabojums ved pie atkārtojuma vai uzlabojuma visā pasaulē. Jaunumi zināšanās un starptautiski kapitālieguldījumi izplatās ļoti ātri un ir ļoti nozīmīgi ražīguma celšanā. Vienlaikus jāatzīst, ka arī nesen apgūtas inovācijas var aizvietot pilnīgi jaunas. Kādreiz nozīmīgu izgudrojumu vērtība kļūst īslaicīga.

Smits uzskata, ka augsta darba ražība ir priekšnoteikums sekmīgai uzņēmuma darbībai. Viņš īpaši uzsver labāku darba organizāciju un sadali uzņēmumā. Šie un citi uzlabojumi ražīguma celšanā viņa laikā ir tā lielā svira, kas palīdz uzņēmējiem sekmīgi sacensties savā starpā un iegūt lielāku vietējā tirgus daļu. Vēl svarīgāka ir uzņēmuma spēja vairot savu preču eksportu. Industrializētā Apvienotās Karalistes rūpniecība ātri vien paplašina eksporta tirgu un iegūst jaunus pircējus. Šīs ekspansijas sagādātā peļņa palīdz pievilināt jaunu kapitālu un izdarīt papildu ieguldījumus.

Principā šodien nekas daudz nav mainījies. Jaunās nozarēs, kas prasa lielus ieguldījumus paraugprogrammās un citos prototipos, ražošanas paplašināšana un apgrozījums var būt pat ļoti lēts. To redzam datoru un to detaļu ražosana, bet jo īpaši programmu sagatavošana. Ja pati sagatavošana ir samērā dārga un kapitālietilpīga, tad šo programmu (un līdzīgu preču) pavairošana ir ārkārtīgi lēta.

Tieši paplašinātais apgrozījums ir tik ienesīgs, ka konkurence šādā nozarē

ir asa, apsviedīga un negaidīti ātra. Jāņem vērā arī tas, ka produktivitātes celšanas iespējas ražošanas procesos ar laiku samazinās.

Bagātās tautās svarīgākos ieguldījumus izdara pētniecībā, izglītībā un apmācībā. Amerikā *Boeing* lidmašīnu piedāvājumos redzam arvien jaunus un ekonomiskākus mašīnu tipus un to modeļus. Jaunas konfigurācijas teorētiskos un tehniskos pamatojumus tiem laiku pa laikam dod tādi pētniecības centri kā Masačūsetsas Tehnoloģiskais Institūts (*MIT*). Šo modeļu izveidē galvenā loma ir milzīgajai tehnisko plānotāju, inženieru un konstruktoru saimei. Arī strādnieki tur vairs nav ātri apmācīti darbinieki, bet gan savas nozares speciālisti un kvalificēti amatnieki. Pati ražošana prasa arvien mazāku strādnieku iesaisti. Var sagaidīt, ka turīgajās zemēs, kas var atļauties relatīvi lielus ieguldījumus izglītībā un pētniecībā, ar to saistītie darbi būs proporcionāli un saimnieciski svarīgākie.

Līdz šim attīstībā svarīgs bija indivīda personiskais īpašums un līdzekļi. Īpašnieks varēja tos pēc saviem uzskatiem un aprēķiniem mērķtiecīgi ieguldīt sev vēlamā pasākumā, pelnīt vairāk un iegūt, uzkrāt vai paplašināt savus ieguldījumus tieši ražīgā darbā.

Šodien situācija mainās. Arvien vairāk lielus ieguldījumus izdara bagātnieku grupas un ieguldījumu fondi. Līdz ar to kapitālistiem pavērušās daudz lielākas iespējas gandrīz vai visā pasaulē. Ražošana ir mazāk saistīta ar ieguldītājam ierasto fabriku un vietu. Aizejot pasaulē laimi meklēt, kapitālists uzņemas vairāk riska mazāk zināmos apstākļos, toties meklē lielāku peļņu. Līdz ar to rūpniecību zemēs ar augstām izmaksām sagaida tiešā ražošanas darba noplūde uz uzņēmumiem ārzemēs, kas ar zemākām izmaksām sacenšas, lai šos darbus iegūtu. Sarūk vienkāršā darba iespējas.

Interesanta ir daudzo ientersēto aprindu sadarbība. To īpaši labi redzam pētniecības un izglītības nozarēs. Tā vairs nav tikai privāta vai sabiedriska rakstura. Tie nav tikai individuālo uzņēmēju ieguldījumi, bet sadarbošanās ar mērķi – sekmīgāk sacensties ar citiem. Īstenībā šādi ieguldījumi kļūst par kopīgiem, turklāt lēmumi ir daudz sarežģītāki un grūtāki, jo piedāvājums un pieprasījums ir vairāk saistīts ar politiskiem un sociāliem apsvērumiem.

Labs piemērs te ir valsts pabalstītas apmācību programmas tiem jauniešiem Amerikā un Eiropā, kas līdz šim nav vēlējušies vai spējuši atrast darbu. Arī citās jomās privātā sektora uzņēmumi sadarbojas ar valsts iestādēm, nevalstiskām bezpeļņas organizācijām un labdarības fondiem. Lielo bagātnieku fondi ir jau labi pazīstami, ievēribu pelna arī citi, plaša vēriena sadarbības projekti. Tā, piemēram, Apvienotajā Karalistē nākamajos desmit

gados uzbūvēs vai piemēros visjaunākajām tehnoloģiskām prasībām 3 500 vidusskolas. Pusi no šiem ieguldījumiem segs privātuņēmumi.

Ražīgus uzlabojumus meklējot, starptautiskā tirdzniecība ne tikai prasa izdevīgākus pasūtījumu un sadales iespējas, bet arvien vairāk sagaida tā sauktās loģistikas uzlabojumus materiālu, pusfabrikātu un gatavo preču transportā, uzglabāšanā un sadalē. Manuprāt, šie uzlabojumi pašlaik jau kļūst svarīgāki par produktivitātes uzlabojumiem fabrikās. Būtībā tīri fabrikas darbi, tā, piemēram, automašīnu detaļu ražošana, prasa daudz un sola maz.

Savukārt, vēl nozīmīgākas ir inovācijas, kas kopā ar jau minētajiem ražīguma uzlabojumiem ceļ preču un pakalpojumu vērtību. Citiem vārdiem sakot, pircējs allaž grib izvēlēties sev ko labāku un piemērotāku. Tas vienmēr nav visaugstākās kvalitātes produkts vai pakalpojums, tomēr tāds pirkums, kas atbilst pircēja īstajām vai pat iedomātām vajadzībām: gan dārgi, visjaunākās modes apģērbi, gan agrāk vēl neredzētas luksusa jahtas, gan lētas importa preces no Ķīnas.

Šīm inovācijām nav saredzams gals. Inovāciju vētra, kā reiz teica Hāvarda Universitātes profesors Josefs Šumpēters, sagrauj veco un aizskalo to, kas novecojis. Līdz ar to mainās visa pasaule un tās saimnieciskā dzīve. Šāda tirgus saimniecība ved uz lielākiem materiālas dabas labumiem un bagātāku sabiedrību. Tomēr jāievēro, ka daudzo ieguvēju vidū būs arī zaudētāji.

III

Praktiskās problēmas

Smits uzskata, ka tirgus saimniecība ir dabīga un demokrātiska. Tā ļauj katram indivīdam būt savas laimes kalējam, kurš vairo savu un visas tautas bagātību. Nav sistēmu ar ievērojamākiem rezultātiem. Tautas, kas iedzīvojušās šajā sistēmā, dzīvo materiālā labklājībā, atļaujas baudīt kultūru un mākslas gandrīz neticamā dažādībā un nodrošina savu nākotni ar grūti pārspējamiem ieguldījumiem zinātnē un izglītībā. Šis materiālais progress balstās uz četrām stiprām, tomēr nevienādām un pat ļodzīgām kājām:

- ◆ Mazierobežotas patērētāju nebeidzamās vēlmes un vajadzības.
- ◆ Liela indivīdu un organizāciju tehniskā un saimnieciskā aktivitāte.

- ◆ Milzīgs tehnoloģiskais progress.
- ◆ Augsts nodarbinātības līmenis.

Taču Smita principi ne vienmēr atbilst praktiskām realitātēm tirgū. Manuprāt, saimnieciskie procesi virzīsies uz lielāku to darbības saskaņojumu un sabiedrības kontroli. Šo apsvērumu pamatā ir vairāk faktori.

Viens no tiem ir oligopolistiski piedāvājuma un pieprasījuma ierobežojumi un cenu manipulācijas. Tās vēl nav nekas svarīgs Smita laikā, kad vairākums uzņēmēju ražo vienādas preces, kas jau ir tirgū un kuru konkurence izpaužas cenu svārstībās.

Šodien tirgos dominē lielas, daudzkārt birokrātiskākas firmas, kuru spēku tirgū pastiprina paši patērētāji, parasti dodot priekšroku tiem, kas savu preci piedāvā un pakalpojumus nodrošina visur, kur atrodams pietiekami liels skaits pircēju. Datoru un programmu nozarēs lielam apgrozījumam ir izšķiroša nozīme, mazās šeit var sekmīgi strādāt tikai grūti atrodamās, izolētās nišās. Citas kļūst par lielo firmu maziem partneriem un satelītiem. Datoru nozarē dominē četras vai piecas lielās firmas, toties mazo firmu skaits ir milzīgs. Taču *Microsoft* joprojām ļoti labi izmanto agrāk piešķirtos vai nopirkto patentus, kas nodrošina šim monopolam augstu peļņu. Līdzšinējie sabiedrības mēģinājumi regulēt lielo firmu darbību liekas nepiemēroti šisdienas apstākļiem.

Līdzīgas problēmas rada tirgus virzība no patēriņa precēm uz pakalpojumu sfēru. Pakalpojumi ir personiskas dabas, to pasūtījumi bieži vien tirgū īsti neiederas. Arī pakalpojumu cenas un brīvo, tā, piemēram, ārstu un juristu, profesiju atalgojums ir grūti regulējams.

Līdz šim produktivitāte ir jūtami pieaugusi uz tirgu orientētās zemēs. Tur ražo un piedāvā lētāk, labāk un laikā. Šī pieeja, tāpat kā Smita laikā, dod lielas priekšrocības dažādiem novatoriem. Savukārt viņu panākumi – arī jaunus konkurentus, kas strādā lētāk. Var gadīties, ka šie konkurenti var pat izvirzīties priekšgalā un aizvietot vecākās firmas ar viņu augstākām izmaksām.

Visbeidzot, vienmēr būtu jādomā par saimniecisko stabilitāti, no vienas, un par dinamiskas attīstības labumiem, no otras puses. Pārmaiņas īstenībā patiek nedaudziem, un stabilitātei ir daudz aizstāvju gan saimnieciskās, gan politiskās aprindās. Stabilitātei, kas iesaldē esošo saimniecisko situāciju un attiecības, uzdevumi mainās maz, un plašas aprindas strādā ierastos darbus ierastā veidā. Ja arī ne sevišķi produktīvi, tad tomēr rosās.

Tas, piemēram, ir raksturīgs lauksaimniecībai Kārļa Ulmaņa autoritārā

režīma laikā. Šī politika nodrošina augstu nodarbinātību un prasa samērā mazus ieguldījumus augstāka līmeņa pētniecībā un izglītībā. Taču šāda pieeja var būt noderīga tikai īslaicīgi, jo stabila un mazmainīga sistēmu noteikti apsteigs konkurenti. Ilgtermiņa politikai jāatrod labāks līdzsvars, kas pieļauj augstu nodarbinātību un dinamiskus uzlabojumus. Faktiski tas norāda uz palielināta eksporta tirgus nepieciešamību.

Latvijas (un šodien Ķīnas) apstākļos eksports palīdz vienlaikus noturēt nodarbinātības un celt produktivitātes līmeni. Eksporta ienākumi pieļauj lētākus iepirkumus. Latvijas pilnīgāka iesaiste starptautiskā saimniecībā ir imperatīva augstākam visas tautas labklājības līmenim.

Kopumā ņemot, visas šīs pārmaiņas pastiprina cita citu un tiešām sagrauj novecojušās saimnieciskās un politiskās sistēmas, kļūstot gandrīz obligātas. Tur, kur sabiedrība nemainās vai arī nemainās pietiekami ātri, tā atpaliek no citu valstu sasniegumiem. Šodien mūsu materiālās prasības ir augstas, bet vēlamā labklājības līmeni var nodrošināt arvien ražīgāka saimnieciskā sistēma. Varbūt, Smitam negaidīti, uz tirgu orientēta sabiedrība izraisa saimniecisku sacensību visā pasaulē. Ja kādreiz dažas sabiedrības varēja pastāvēt izolēti, tad modernie saziņas līdzekļi un informācijas izplatība to vairs nepieļauj.

Mazās valstis, kam vitāli nepieciešams eksports un imports, arvien vairāk iesaistās pasaules, un jo īpaši Eiropas, saimnieciskā attīstībā. Šajā skrējienā Latvija pašreiz ir apmēram vidū. Tā nav ne viegla distance, ne bezatbildīga sacensība. Lai tuvotos kaimiņiem un sasniegtu viņu labklājības līmeni, jāatrod veids, kā ātrāk apgūt tehniskās un citas zināšanas, iegūt un ieguldīt tehnoloģijas un citu intelektuālo kapitālu lielākai ražībai un atrast veidus, kā pilnīgāk un vairāk šai darbā iesaistīt visus darbaspējīgos iedzīvotājus.

Tikai tā Latvija var sasniegt ilgi gaidīto labklājību un attīstīt demokrātisku sabiedrību. Tikai tāda labklājība un saimnieciskais spēks nodrošina iespējas augstiem individuāliem sasniegumiem, kā arī palīdz pilnveidot latvisku kultūru un vēlamās sabiedriskās attiecības. Tikai tad Latvijas tauta var būt bagāta tauta.

IV

Brīvība, privātais īpašums un ekonomiskais progress

I

Pārmaiņas, progress un krīze

Tirgus saimniecībā iesaistītie var uz pārmaiņām skatīties pozitīvi, ar drošu uzsvāru uz to, ka ikviens tomēr ir savas laimes kalējs. Ja atceramies agrāk dzirdēto, laime ne vienmēr ir atrodama šodien vai tepat, bet vēlāk un tālāk, citos apstākļos. Tēva dēls, kuram nav darba tēva mājās, dodas savu laimi meklēt pasaulē ar cirvi pār plecu. Taču, kā esmu izteicies jau agrāk, pasaulē valda gan lieliskas iespējas, labas zināšanas un pašpārliecinātība, gan bailes, nedrošība un neveiksmes. Trāpīga paruna par neveiksmi mums vēsta, ka saimnieciskos atplūdus raksturo bezdarbs, saimnieciskās krīzes laikā tuvi draugi un radnieki vairs nav ierastā un labi apamaksātā darbā, bet istā depresija sākas tad, kad pēkšņi bez darba paliek pats vērotājs.

Vēl nesen rakstīju, ka Amerikā saimnieciskā rosība pašlaik nenoteikti šūpojas uz augšu un uz leju, ka arī turpmāk varam rēķināties gan ar jauniem sasniegumiem, gan ar ar lielāku, rūpju pilnu nedrošību. Rūpes un nedrošība ir jebkluras saimniecības psiholoģisks faktors, kas var pa radīt paniku visā sabiedrībā. Minēšu tikai vienu piemēru. Nav noslēpums, ka šodien degvielas cenas strauji kāpj tāpēc, ka lielās patērētāju masas Rietumos vēlas sevi nodrošināt situācijā, kad pieprasījums pēc benzīna pieaugs daudz ātrāk par piedāvājumu starptautiskā tirgū. Šajā pircēju panikā vismazāk vainojami arābu šeihi.

Pieaugošais enerģijas patēriņš, krītošā Amerikas dolāra vērtība un tiešām ista krīze Amerikas autorūpniecībā izplata bailes un nedrošību visplašākās aprindās. Tās var atsvērt saimnieciskos sasniegumus. Taču tās visvairāk prasīs jaunu saskaņu starp privātuzņēmēju sektoru un valdības aprindām gan Amerikā, gan citur. Šie indivīdu brīvības un valsts lomas saimnieciskā līdzsvara meklējumi allaž jaunus apstākļos jāizprot pareizāk

un pilnīgāk. Ja Latvija nevar atgriezties pie valdības vadītas un kontrolētas lauksaimnieku valsts, tad Amerika nevar atgūt savu saimniecisko varenību ar sabiedrības finansētu plaša patēriņa preču subsidētu ražošanu. Jaunus saimnieciskos pārkārtojumus gaidīsim gan no uzņēmējiem, gan sabiedriskām institūcijām. Šo attīstību diktē mūsu pašu uzskati un notikumi ārpus mūsu kontroles.

Latviešu saimniecisko domāšanu ierobežo atmiņas par kalpošanu muižās, utopiskas idejas par demokrātisku brīvību, sociālu taisnīgumu un saimniecisku vienlīdzību. To dzirdam gan Amerikas latviešu saimēs, gan dzimtenē. Turklāt Latvijas tautas mentalitāte ir komunisma ideoloģijas iekrāsota. Latvijā saimnieciskā rosība ir stipri pasīva. Pasaules Banka ziņo, ka no agrākām tā dēvētām sociālisma zemēm īpaši Latvijai joprojām ļoti trūkst konkurētspējīgu uzņēmēju. Latvija joprojām paļaujas uz ierasto birokrātisko kontroli. Trūcīgā zemē dažu aprindu pārstāvji pat prasa mantas un ienākumi pārdali.

Savukārt uzņēmēji vēlas gan mazāk birokrātisko šķēršļu, gan valsts un ES subsidijas. Latvijas tauta joprojām neuzticīgi skatās uz visām pārmaiņām un nespēj izveidot sev piemērotu saimnieciskās attīstības politiku.

Manuprāt, gan personisko, gan visas tautas dzīvi var uzlabot ar tirgus saimniecībai piemērotāku saimniecisko līdzsvaru. Par to gaidu daudz pārrunu un strīdu, tāpēc vēlos plašāk izteikties par pragmatiskiem saimnieciskās attīstības principiem, kas raksturīgi turīgajām Rietumvalstīm. Te nav vienotas ideoloģijas ar iepriekš paredzētiem rezultātiem. Uzsvars ir uz indivīda izvēli par to, vai būt savas laimes kalējam. Indivīdi ir bezgala atšķirīgi savos uzskatos un spējās, tāpēc labi ir viņiem dot praktisku principu izvēli un rīcības brīvību. Manuprāt, augsti individuālie sasniegumi vien nevar radīt pilnīgi ideālu sistēmu, bet tā var nodrošināt augstāku personisko un sabiedrisko labklājību. Šīs sistēmas trūkumi norāda uz to, ka katrā valstī, katrā sabiedrībā nevaldīs vieni un tie paši mērķi un atzinumi, bet gan atšķirīgi brīvības un sabiedriskās kontroles līdzsvars.

II

Nesaprastā tirgus ekonomika

Šis raksts ir mana atbilde Latvijas lasītāju aicinājumam izskaidrot privatizācijas veiksmes un neveiksmes Latvijā. Ar to esmu kavējies, jo man ir

dziļas aizdomas, ka Latvijā vēl daudzi tautas pārstāvji, uzņēmumu vadītāji, ekonomikas mācībspēki, studenti un citi saimnieciskās politikas veidotāji vēl gluži neizprot uzņēmumu darbības principus mūsdienu pasaulē. Rakstot vai lasot bez pietiekamas izpratnes par šo darbību, nevar uzlabot saimniecisko transformāciju. Es runāju par modernu, uz tirgu orientētu sabiedrību, kas Latvijā lēnām un nepilnīgi veidojas jau vairāk nekā desmit gadus.

Ceru, ka šī garā lekcija ir pietiekama, lai lasītājiem palīdzētu noskaidrot vēl neizprasto. Tāpat ceru, ka tā ir īsa diezgan, lai neiemidzinātu. Galu galā saimniecisko sapņu Latvijā jau tā ir par daudz.

No vienas puses, vēl nav pietiekami skaidras privātā un sabiedriskā sektora attiecības, tāpat indivīda privātās funkcijas saimnieciskā izaugsmē. Arī valsts loma ir nenostrukturēta un konfliktu pilna, kas pagaidām neveicina virzību uz atsevišķiem un kopīgiem mērķiem. (?)

No otras, šajā laikā Latvija vienlaicīgi iziet vismaz četriem lieliem, savā starpā saistītiem, dažkārt pretrunīgiem pārmaiņu procesiem. Spriežot pēc rezultātiem, te vēl valda uzņēmības, zināšanu un pieredzes trūkums. Tāpēc Latvija vēl nav dziļi ielauzusies kopīgajos ES tirgos. Pretrunas, kas parādās valsts politisko partiju darbībā, nav pasaulei svešas. Tās reizēm mazinās un reizēm paplašinās. Taču īsti demokrātiskās sabiedrības savos uzskatos ir mainīgas, bet tomēr mērķtiecīgas. Tās paretam savu politiku maina, bet maz.

Liekas, ka Latvijā nevaram vienoties pat par saviem galvenajiem mērķiem un līdzekļiem to sasniegšanai. Vēl nopietni nedomājam par to, kā pārņemt vecāko ES valstu saimnieciskos sasniegumus. Neesam droši par to, ko vēlamies sasniegt. Kā visur pasaulē, saimnieciskie mērķi visām sabiedrībām nav ne vienādi, ne vienīgie. Tā, piemēram, Latvijā daudzi domā, ka ar steigu jāpaceļ pensijas un zemās algas. Savukārt citi ir pārliecināti, ka vispirms jāveido stiprāki saimnieciskie pamati ikdienas dzīvei, it īpaši strādājošiem. Jo strādājošie taču uztur ne tikai sevi, bet visu tautu. Tāpēc vispirms jāceļ nodarbinātības līmenis un iespēja vairāk nopelnīt. Tikai tad varam sagaidīt augstākus ienākumus arī trūcīgajiem. Šī līdzsvara izpratne ir svarīga, jo politikā jāapvieno ne tikai saimnieciskie, bet arī politiskie un kultūras mērķi, kā arī citas attīstības programmas. Attīstības procesos viss ir sasaistīts kopā.

Katrs saimnieciskais ierosinājums jāapsver ļoti rūpīgi, lai nerastos pārpratumi un grūti izlabojamas kļūdas. Šeit man ir divi piemēri par to, kā greiza izpratne noved pie aplamas saimnieciskās politikas. Privatizācijas situācijā uzņēmuma vērtība ir tieši atkarīga no visas saimes spējām strādāt

sekmīgi, ar peļņu. Peļņa, nevis ieguldījumi nosaka uzņēmuma tirgus vērtību, bet tirgu nevar piešmakt. Spēja ražīgi piedalīties tirgus procesos parādās kopējos rādītājos. Ja iekšzemes kopprodukts uz iedzīvotāju sarūk, sarūk arī naudas, algu un pensiju vērtība. Tāpēc vien ražība ir jāpaceļ. Laiks negaida. Jau pie durvīm ir fundamentālās pārmaiņas Latvijas demogrāfiskās struktūrās. Proti, vairojas skolnieku, studentu un pensionāru skaits, sarūk strādājošo proporcija tautā. Arī ģimeņu pajukšana vairo strādājošo sociālo nastu.

Ja nekas nemainās kopīgajā ražībā, labklājības līmenis samazinās. Jāsaprot, ka visi kopā var dzīvot tikai no tā, ko saražo, sagādā un nopelna saimnieciski nozīmīga darba darītāji. Iekrātās naudas un pensiju vērtība nav pastāvīga. Tā mainās ar kopīgo, visas tautas ražību. Nauda šajā situācijā atspoguļo tirgū nopērkamo, ne vairāk.

Atkārtoju, ka laiks negaida. Tāpēc man liekas nepieciešami un steidzami izteikties plašāk par tā saukto tirgus ekonomiku. Pieņemot, ka uzskatu dažādība par saimnieciskās politikas jautājumiem vairs nav sveša, centīšos sniegt savus, mazāk pazīstamos ieskatus.

Būtībā šis raksts ir lekcija par saimniecisko dzīvi, tās sasniegumu svirām un trūkumiem. Īstā ekonomika ir pragmatiska. Šī lekcija daudz nedos tiem, kas uz šiem jautājumiem meklē atbildes agrāk iemācītā ideoloģiskā ticībā. Īstā ekonomika nav nepierādītas un nepierādāmas ticības lieta. Toties pragmatiski lietišķā tirgus ekonomika un tās progress ir empīriski saskatāms un novērtējams. Ceru, ka šo uzskatu iztirzājums īpaši noderīgs būs tiem, kuri vēlas sev un Latvijai dot labāku nākotni. Jācer, ka šeit rakstītais papildina un paskaidro to, kas jau daļēji zināms. Citādi fundamentāli jaunās idejas prasa vismaz desmit gadus to normālai iedzīvināšanai. Piebildīsim, ka tautā pat Einšteina teorijas nav saprastas simt gados.

III

Teorētiski ideālā tirgus ekonomika

Viena no latviešu izpratnes problēmām nāk no plaši pieņemtās domas un nepopulārā uzskata, ka mēs Latvijas nākotni cenšamies veidot klasiski un praktiski ideālā brīvā tirgū. Es pat dzirdu, ka daži to uzskata jau par Latvijā ievestu. Šis ir kļūdainis un maldīgs apglvojums. Gan ideālā, gan praktiski veidotā tirgus ekonomika nav ne utopiska, ne ideoloģiska. Abas

konceptijas ir nepilnīgas: apstākļiem mainoties, ideālie principi ir jāpārbauda un praktiskie uzdevumi jāuzlabo. Ideālais tirgus ir pārāk vienkāršots un nepraktisks teorētisks veidojums ar dažiem ievēribas cienīgiem un nodevēriem principiem, kas palīdz izprast Latvijas saimniecības pāraugšanu un tās virzību uz modernu tirgus saimniecību. Citiem vārdiem, klasiskais tirgus un tā ārkārtīgi vienkāršais modelis praksē nav bijis, nav un arī nebūs atrodams.

Ideālais nav un nevar būt gluži reāls. Tāpēc arī tas nevar būt kādas sociālās attīstības teorijas pamatojums. Labākā gadījumā to var saistīt ar nereāliem, ļoti materiālistiskiem pieņēmumiem par pircēju un pārdevēju izdarību tirgū. No praktiskā viedokļa raugoties, zināmās situācijās iedarbīgi ir tikai daži klasiskās ekonomikas pamatprincipi. Gribu akcentēt galveno no tā, ko mums 1776. gadā sniedz Ādams Smits savā slavenajā darbā par tautu bagātību un ko vēlāk, 1817. gadā, papildināja Deivids Rikardo savā ekonomisko principu grāmatā. Der atcerēties, ka šis laiks saskan ar industrializācijas sākumu Anglijā un pilsoniskās brīvības uzvarām Amerikā, Anglijā un Francijā. Klasisko principu tēvi tēlo brīvo tirgu līdzīgu tam, ko varam īslaicīgi vērot Palangas saigo zemeņu tirgū vai senākos laikos Somersetas zemnieku tirgū pie Aglonas.

Atļaujos raksturot ideālo tirgu:

1. Ideāli brīvā, neierobežotā tirgū valda aktīva un asa sacensība, saimnieciskos darījumos izšķirīga loma ir pieprasījumam un piedāvājumam, kas nosaka tirgus cenu. Salīdzinot šo raksturojumu ar šīs dienas praksi, varam vērot, ka tikai nedaudzām, galvenokārt pirmās nepieciešamības precēm un izejvielām ir šāds – neskaidri saredzams un tomēr praktiski novērtējams pieprasījums un piedāvājums.
2. Tirdzinieki, kas sacenšas par sev izdevīgāko, ir ļoti labi informēti. Viņi īpaši acīgi vēro cenu svārstības. Viņu darījumi saskan ar šīm svārstībām, un tās, savukārt, rada mazas pārmaiņas vismaz šīs nozares tirgos, kur tirdzinieki, sacensības “neredzamās rokas” vadīti, ātri pārkārtojas un tirgu noved pie jauna līdzsvara. Šodien, protams, šādas cenu svārstības pamanām reti. Mums kā patērētājiem nepatīk, ja pasaules naftas cenas nosaka neliels kartelis. Kā ražotājiem mums nemaz netiek lielā sacensība pārtikas produktu ražotāju tirgū. Kā redzam Latvijas lauku dzīvē, šādos tirgos sabalansēt izdevumus un

izmaksas, kā arī pelnīt ir grūti. Konkurence nospiež cenas un algas nesaimnieciskā līmenī, kas savukārt ir bargs un nesaudzīgs aicinājums liekajiem darbiniekiem izvēlēties citu nodarbi. Nelaime ir tā, ka jaunas darba vietas vispirms ieņem tie, kas tām jau ir laikus sagatavojušies.

3. Progress lielā mērā balstās uz pārmaiņām. Saimnieciskās pārmaiņas mums atnes gan jaunas iespējas un citus labumus, gan bezdarbu un rūpes par nākotni. Taču bez pārmaiņām saimnieciskā dzīve nonīkst. Ar dažām govīm šodien nevar uzturēt ģimeni.
4. Ādams Smits un viņa sekotāji vienu no saimniecisko problēmu risinājumiem saredz tehniskos jauninājumos un racionālā darba organizācijā. Tas palīdz samazināt ražojumu izmaksas. Otrs risinājums ir tirgus paplašināšana, ko sekmīgiem novatoriem piedāvā eksporta iespējas. Latvijā šodien redzam sviras, kas ir izdevīgas mūsu jaunajiem uzņēmējiem, viņi ES tirgū piedāvā labas kvalitātes, tirgū pieprasītas lētākas preces un pakalpojumus. Viņi pelna labi tāpēc, ka īstenībā pielieto dažus brīvā tirgus principus, bet izvairās no tiešas sacensības ar citiem.
5. Ideāli brīvā tirgū darbojas indivīdi kā uzņēmēji un savu uzņēmumu īpašnieki. Viņu vadības darbs vēl ir vienkāršs. Viņiem pirmais uzdevums liekas racionāla darba dalīšana, kas celtu ražību. Viņu otrais uzdevums ir eksports, kas palīdz pārdalīt nemainīgās uzņēmuma izmaksas uz lielāku apgrozības masu. Šodien spilgtākais piemērs šādai darbībai ir *Microsoft*. Pavairojot jau gatavās datoru programmas ir lēti, bet tās var pārdot visā pasaulē ar lielu peļņu. Jāievēro, ka iegūt kādā nozarē lauvu tiesu nozīmē neatbilstību brīvā tirgus principiem; *Microsoft* izmanto patentus un savu ietekmi tirgū, lai nodrošinātu monopolpeļņu. Šo parādību apkaro tirgus ekonomikas atbalstītāji.
6. Brīvais tirgus nepazīst negodīgu komerciālu darbību. Vispirms jau tā dalībnieki ir labi informēti par visu, kas notiek tirgū. Tādu tirgu nevar piešmakt.

Tur, kur brīvam tirgum līdzīgos apstākļos notiek krāpšana vai zagšana, tradicionāli darbojas ātras un taisnīgas tirgus tiesas. Valsts vara šādos tirgos ir ļoti ierobežota, jo saimnieciskā dzīve aug un plaukst pati no sevis.

Latvija pašreiz vēl tikai ieaug modernā tirgus sistēmā. Tirgus procesiem ir maz kopēja ar tā saukto mežonīgo kapitālismu. Modernai tirgus saimniecībai ir trūkumi, bet tie nav raksturīgi ne ideālam, ne modernam tirgum. Šie trūkumi nav arī saistīti ar pārāk lielu individuālo brīvību, jo tos ierobežo gudri likumi un taisnas tiesas.

Galvenās kļūmes rada valdītāju mazierobežotas varas izpausmes un pārmērīga, nelietderīga birokrātiska kontrole saimnieciskā dzīvē. Tagad ieskatīsimies īstas, uz tirgu orientētas saimniecības raksturībās.

Ideālā tirgus racionālie principi, kas ierosina pārdomas par tirgus ekonomiku gan kapitālistiskās iekārtas kritiķim Kārlim Marksam un pārmaiņu vērtētājam profesoram Jozefam Šūmpeteram, uzsver materiālo interešu dominanti. Praktiski tā ir pilnīgi neiespējama. Uzņēmuma īpašnieks un vadība allaž cenšas amazināt izmaksas un paplašināt apgrozījumu. Kā to redzam 19. gadsimtā, šī pārspīlētā materiālā ieinteresētība var novest pie cilvēciski nepieņemamas bērnu nodarbināšanas un strādnieku nespēcības attiecībās ar darba devēju. Ar sabiedrības iejaukšanos šajās privātās attiecībās Rietumos bērnu darbu vairs nepieļauj. Uzņēmumu strādniekiem ir atļauts apvienoties arodbiedrībās un slēgt kolektīvus darba līgumus.

Tirgus saimniecības dinamiskais raksturs nepieļauj pilnīgi stabilas sabiedrības, un tāpēc prasības ir svārstīgas. Amerikā Otrā pasaules kara laikā pastāvēja augsti ienākuma nodokļi, ko vēlāk ļoti samazināja. Šodien uz šo mainīgo līdzsvaru norāda tas, ka Amerikas tauta visumā atbalsta augstākus federālo pensiju nodokļus turīgajiem (60 procenti) un šo pensiju ierobežošanu bagātajiem (ar ienākumiem virs 300 000 dolāriem gadā) nodokļu maksātājiem. Tāpat vairākums, ieskaitot turīgos, pašlaik atbalsta domu, ka nevajag paaugstināt pensijas saņemšanas vecumu.

IV

Modernā firma istajā tirgū

Tirgus nekad nav ideāls. Tas nevar būt ideāls, jo praktiskajā dzīvē piedalās ļoti dažādi ražotāji, pārdevēji un citi uzņēmēji. Nav vienveidības, jo dažādību vairo modernās frmas, parasti organizētas kā sabiedrības ar ierobežotu atbildību (SIA), kas dominē mūsdienu saimnieciskā dzīvē. Var teikt, ka tās cenšas izvairīties no tiešas konkurences ar līdzīgām firmām. Firmu vadības galvenais uzdevums ir ilgtspējīgi un stingri darboties vadības

izvēlētās nozarēs, vairot peļņu un līdz ar to paaugstināt īpašnieku ieguldītā kapitāla vērtību. Par labu peļņu šodien Amerikā uzskata ap 15 procentiem no šī ieguldījuma; tai jābūt pietiekamai, lai uzņēmumam piesaistītu kapitālu. Apmēram trešā daļa šīs peļņas ir saistīta ar risku, ko uzņēmies ieguldītājs. Augstās peļņas nedrošais līmenis 30 procentu apmērā ir sasniedzams jaunās un riskantās tehnoloģiju nozarēs un priviligiētos, oligopolistiskos (tā, piemēram, naftas ieguves) uzņēmumos.

Visumā modernās SIA raksturojums ir šāds:

1. Firmas un to vadītāji cenšas iegūt vadošu vietu izvēlētajā nozarē, lai izvairītos no tiešas cenu konkurences. Tāpat kā ideālā tirgū, arī modernā tirgus saimniecībā firmas visādi cenšas samazināt materiālu, darba algas un kapitāliekārtu izmaksas.
Šī darbība izskaidro mazcerīgo peļņu un zemās algas nozarēs, kur darbinieku piedāvājums ir augsts vai pat neierobežots, bet pieprasījums pēc viņiem ir nostabilizējies vai sarūk. Šajos apstākļos atalgojums vienkāršu preču un izjēvielu piegādes firmās un valstīs ir zems.
2. Lai nodrošinātu firmas ilgtspējīgu izaugsmi, vadība pastāvīgi meklē un izkopj sev piemērotus tirgus elementus, respektīvi, labvēlīgi noskaņotus pircējus un ieinteresētas pircēju grupas. Dārgi, bet tas atmaksājas. Uzskatāms piemērs ir lielveikalu izvēršanās Latvijas pilsētās. Šie veikali, orientēti uz augošo un samērā pārtikušo vidusšķiru, parasti izvietoti pie lielākām ielām un autoceļiem, kas ir tuvu iecerēto pircēju mājām. Sekmīgu darbību raksturo labas vai pat augstas kvalitātes preces pircējiem piemērotā sortimentā. Tās pārdod uzmanīgi pārdevēji pircējiem patīkamā vidē. Peļņas sviras ir tālāk pārdevēju lētie iepirkumi no savstarpēji konkurējošiem ražotājiem, ātra preču apgrozība un samērā lieli individuālo iepirkumu "grozi". Lielveikalu pašu konkurence visvairāk saistīta ar profitablu tirgus "nišu" izveidi. Agrāk vai vēlāk tie izaug no šīm "nišām" un sāk konkurēt ar atlaidēm un speciāliem zemāku cenu piedāvājumiem.
3. Moderna firma dara iespējami daudz, lai uzlabotu savu ražojumu kvalitāti un vērtību, pagarinātu kādas preces vai šī sortimenta mūžu tirgū. Citiem vārdiem sakot, tā veido iespējami pastāvīgu vai augošu patēriņa pieprasījumu, kas vairo uzņēmuma peļņu un vērtību.

4. Firmas cenšas uzlabot savu situāciju vietējos un ārzemju tirgos ar valsts atbalstu un subsīdijām. Tur, kur panīkušā nozarē var samazināt vietējo bezdarbu un paaugstināt strādājošo atalgojumu, parasti nav grūti iegūt vietējo iedzīvotāju un pašvaldību atbalstu. Ārzemju firmas gandrīz vienmēr atsvārā savam ieguldījumam, teiksim, jaunai celulozes fabrikai, pieprasīs ceļu būvi, nodokļu atlaides un citus darbības atvieglojumus.
5. Firmas koncentrējas uz savu tiešo izmaksu samazināšanu. Dārdzības un grūti nosakāmo izmaksu dēļ uzņēmumi bieži vien izvairās no uzdevuma pasargāt fiziskās vides un dabas bagātības. Tas nav nekas jauns. Katrs ražotājs labprāt maksimāli izmanto kopējās labās ganības, dzidro gaisu un tīro ūdeni par brīvu vai par niecīgu maksu. Šodien šī problēma aug augumā, un veselas nozares ved sarunas ar valsts pārraudzības iestādēm par kopīgiem, lētākiem pasākumiem šo sabiedrisko izmaksu ierobežošanai. Jo īpaši tas attiecas uz mežu un ūdeņu saglabāšanu privātam un sabiedriskam labumam visā pasaulē.
6. Šo progresu nereti kavē sarežģītās privātā sektora un sabiedrības attiecības. Lielās pārmaiņas rada jaunas prasības. Uzņēmējiem Amerikā prasa gan nodrošināt darbinieku veselības aprūpi, gan pasargāt novecojušās un mazražīgās darba vietas. Ja šajos gadījumos ierēmiņa izmaksas un izdevumus var aprēķināt samērā viegli, tad daudz grūtāk ir vienoties par privāta sektora uzdevumiem un sabiedrības atbildību atsevišķās nozarēs vai visos saimniecības līmeņos. Tā, piemēram, zināmas aprindas Amerikā vēlas samazināt automašīnu radīto piesārņojumu, bet paši tīrības aizstāvji nevēlas samazināt savu nobraukto kilometru skaitu. Visi šie uzdevumi kopā veicina birokrātijas izaugsmi un korupciju tad, kad lēmumi nonāk varas vīru un atsevišķu ierēdņu rokās. Varas vīri ir tie, kas ar pazišanos un neskaidros apstākļos iegūtu naudu pārņem uzņēmumus un citus lielākus īpašumus. Ierēdņi parasti baidās riska, bet palaikam pārdod izdevīgus pakalpojumus privātā sektora pārstāvjiem, kas maksā niecīgu cenu samērā par izdevīgiem labumiem. Līdzsvarot un sakārtot privātā sektora un sabiedrības lomas pēc iespējas konstruktīvā veidā ir un paliek lielākais kopīgās politikas uzdevums tagad, kad ātri mainās apstākļi un iespējas.

V

Privatizācijas politika un pieredze

Atgriežoties pie jautājuma par privatizāciju, nacionalizāciju un reprivatizāciju, vispirms jāatzīst, ka privatizācijas un reprivatizācijas jautājumi ir saistīti ar saimniecisko transformāciju uz jau pieminēto pārveidoto tirgu, joprojām mainīgo moderno tirgus saimniecību. Salīdzinot ar ārzemēm, šie uzdevumi ir prasīgi, grūti un paņem vairāk laika. Jāatceras, ka pēdējā gadu ducī Latvija aiziet no komunistu partijas veidotās politiskās organizācijas un ciešām politiskām saistībām ar Krieviju, cenšas likvidēt sabrukušās centralizētās plānošanas un kontroles atliekas, pāriet uz demokrātisku un pilsonisku sabiedrību, kā arī veido sev piemērotu jaunu saimniecisko sistēmu straujā informācijas sistēmu un tehnoloģiju attīstības laikā. Tāpat šīs četras lielās transformācijas var papildināt ar pārmaiņām, ko Latvijai atnes piebiedrošanās ES un NATO. Citas vēl nāk.

Visas šeit pieminētās pārmaiņas prasa ļoti nopietnu personisko uzskatu revīziju. Zinot, ka visi saimnieciskā dzīvē un valsts pārvaldes darbā iesaistītie Latvijas iedzīvotāji ir uzauguši valsts varas vīru un vienas partijas vadītā sabiedrībā, apguvuši marksistisko pasaules uzskatu un pirmo, varbūt vienīgo darba pieredzi ieguvuši centralizēti vadītā saimnieciskā sistēmā, nebrīnos, ka pirmie atjaunotās neatkarības gadi ir aizskrējuši ātri un atstājuši tikai pieticīgus un vēl nepietiekamus rezultātus. Daļēji var vainot tos, kas vēl ir paturējuši ticību vienai vienīgai pareizai sociālai sistēmai, daļēji objektīvos apstākļus: padomju procedūras un darba kārtību demontēt ir grūti, un daļēji, ka nav bijis gatavu modeļu un iespēju ātrāk ieviest jaunu kārtību un saimniecisko politiku.

Te var pievienot Rietumu pasaules nevarību atrast piemērotus transformāciju modeļus un procesus (lielā kontrastā ar citiem izceļas modernā Latvijas Banka) un lielu taupību saimniecisko reformu veicināšanai. To pamatā ir kļūdainā doma Rietumos, ka vienīgais vajadzīgais līdzeklis ir “šoka terapija” un atjaunota saimnieciskā brīvība. Rietumu ekonomisti pieņem ka pēdējā pati par sevi atļaus un veicinās jaunu valdības un uzņēmumu politiku un iestādījumus. Latvijai tas dod maz. Kā zināms, šī pieeja bija samērā veiksmīga Polijā, kur varēja iegūt jaunas iemaņas uz daļējas tirgus saimniecības elementu pamatiem.

Iepriecinošu, bet lēnāku progresu jau vērojam Igaunijā. Tur ātri un apņēmīgi mācās tieši no sev tuvajiem somu un zviedru paraugiem.

Savdabīgs pierādījums par uzskatu nomainīgas un izglītības nozīmi pārmaiņu procesos ir jaunā, nesena akadēmiski izglītotā paaudze, kas sekmīgi apgūst modernus, saimnieciskai attīstībai piemērotus uzskatus, teorētiskās un praktiskās zināšanas. Šis novērojums īpaši attiecas uz Rīgas Ekonomiskās augstskolas un Rīgas Biznesa Institūta absolventiem, kuri jauno mācās visvairāk, vispilnīgāk un visātrāk. Protams, šis jauniešu devums Latvijas progresam vēl ir tikai iedīglī. Taču tas nāk strauji. Ar nepacietību gaidītu viņu tālāko iesaisti ekonomiskās politikas un lietišķās darbības lēmumos.

Trūkstot pilnīgākai izpratnei par uzdevumiem un iespējām pārmaiņu laikā, privatizācija Latvijā ir tikai daļēji sekmīga. No vienas puses, te der padomāt par vajadzību demontēt vismaz daļu no padomju sistēmas. No otras, jāņem vērā, ka Latvija šīm pārmaiņām nav īsti gatava ne reformu pirmajos gados, ne šodien.

Privatizācijas politiku ne vienmēr var pilnīgi nošķirt no nacionalizācijas un citiem sociālās politikas izteiksmes veidiem. Ja nacionalizāciju var uzskatīt par soli uz iedomātu racionālāku sabiedrību, tad denacionalizācija un reprivatizācija ir mēģinājums labot pieļautās kļūdas, pagriezt sabiedrību vēlamākā virzienā un kompensēt zaudējumus, ko sabiedrība ar nacionalizāciju un konfiskāciju ir nodarījusi indivīdiem un viņu pēcnācējiem. Šādas pārmaiņas nav nekas jauns. Amerikā pēc Neatkarības kara un Francijā pēc Otrā pasaules kara kolaboracionistu īpašumus konfiscē valsts; to var uzskatīt par sodu vai tīri politisku nepieciešamību. Dažās Āfrikas valstīs izmanto politisko varu, lai ne tik daudz privatizētu, cik pārdalītu privātos īpašumus vai izlaupītu valsts kasi.

Cita veida privatizācija pēdējā gadsimta beigās un šodien ir vērojama Rietumos. To mēs uzskatām par sabiedrības mēģinājumu radīt jaunu līdzsvaru privātā un sabiedriskā sektora attiecībās. Pamatdoma ir racionāla. Te runājam par ekonomiski nelietderīgas birokrātijas, valsts tiešo un netiešo subsīdiju samazināšanu nozarēs, kas citādi nespēj darboties, un paļaušanos uz privātā sektora spējām strādāt ekonomiskāk. Neapšaubāmi, šos privatizācijas procesus palielina un paātrina arvien lielākas sabiedrības prasības, no vienas, un tehnoloģisko un citu uzlabojumu iespējas, no otras puses. Privatizāciju var uzskatīt par mūsu laikmeta lielo pārmaiņu izpausmi un parādību. Šeit seko daži daļējas vai pilnīgas privatizācijas piemēri Rietumos:

Amerikā pēc Otrā pasaules kara valsts ļoti lēti pārdeva kara laikā uzceltās, aizsardzībai liekās alumīnija fabrikas, bet Maršala plāna ietvaros Eiropas jaunūzbuvei atstāja milzīgas bagātības. Vācijā pēc kara privatizē *Volkswagen*, kas ātri izveidojas par nozīmīgu automašīnu firmu visā pasaulē.

Šodien Amerikā pasta sistēma vairs nav valsts budžeta iestāde, bet ir valsts sabiedrība, kas vairāk iztiek ar sapelnīto naudu un sacensībā ar privātām kurjerfirmām ir kļuvusi ļoti uzņēmīga gan tehnoloģisko uzlabojumu, gan tirdzniecisko iemaņu ziņā. Cik zinu, pasts tagad sacenšas ar kurjerfirmām un aviosabiedrībām pasta sūtījumu pārvadāšanā. Vēl pilnīgāk privatizētas ir daudzas sabiedrisko pakalpojumu programmas, sākot ar izmeklētām skolām un beidzot ar slimnīcām un viegla režīma cietumiem. Francijā labo agrāk izdarītās kļūdas un privatizē agrāk nacionalizētās bankas. Šie piemēri norāda uz lielo dažādību privatizācijas mērķu un objektu izvēlē un pašu procesu izpildē.

Privatizācija nevar būt pilnīgi racionāla ekonomiskā ziņā. Katrā sabiedrībā ir savas sociālo prasību un pieļaujamību normas. Amerikā ar lielām valsts piemaksām vēl knapi uz ūdens turas dzelzceļa pasažieru satiksmes valsts firma *Amtrak*, bet citur pasaulē dzelzceļi kalpo plašākām un valsts subsidētām sabiedrības prasībām. Gan valsts, gan privātā sektorā redzam, ka privatizācijas politikā ietekmīgākās ir darbinieku rūpes par darba vietu skaita un kompensācijas līmeņa samazināšanu. Visracionālākā pieeja nāk ar uzskatu, ka valsts uzņēmums, kas darbojas tirgū, ir valsts ieguldījums, kas nes normālu peļņu sacensībā ar privātiem uzņēmumiem. Ja tas nespēj, tad ir privatizējams. Tā, piemēram, Lielbritānijas tagad privatizētā aviosabiedrība *British Airways* pēc rūpīgas sagatavošanas un ietekmīgas reklāmas ir pārdota privātiem ieguldītājiem. Valsts ir tikusi vaļā no neizdevīga, birokrātiski pastīva un dārga uzņēmuma, bet privātie ieguldītāji ieguvuši iespēju atbalstīt britiem svarīgo aviācijas nozari. Valstij paliek maksa par izdevīgi pārdoto īpašumu. Šajā privatizācijas procesā ir svarīgi sakārtot uzņēmumu un jau laikus pavairojot tā spējas ilgstoši darboties tirgus apstākļos, kā arī ļaut pircējiem noteikt uzņēmuma vērtību aktīvā akciju tirgū. Daudz vairāk orientēta uz aso konkurenci ceļotāju tirgos *British Airways* tagad strādā veiklāk, lētāk un labāk. Firma un tās akcionāri pelna un maksā nodokļus. Piebildīsim, ka peļņas faktisko minimumu nosaka likme, kas pievelk ieguldītājus, bet maksimumu parasti veido konkurence.

Lai gan ne vienmēr izdodas izvēlēties atbilstošus privatizācijas mērķus un piemērotas metodes kā *British Airways* gadījumā. Lielajam privatizācijas vilnim agrākās padomju un citās tā sauktās sociālisma zemēs raksturīga mērķu neskaidrība, ieguldītāju un viņu kapitāla trūkums un privatizācijas metodiska neveiklība. Nav šaubu, ka tajā laikā neviens Rietumos pat nedomā atjaunot komunistu vadīto padomju sistēmu un finansēt milzīgus ieguldījumus kapitāliekārtu atjaunošanai.

Kā (manos vārdos) izsakās viens no gudriem situācijas vērotājiem, Krievijā nekas labs nevar notikt bez plašas saimniecības privatizācijas. Tas nozīmē pārcelt lēmumu procesus no valsts pārvaldes uz īpašniekiem privātā sektorā. Viņš savu domu gājienu turpina ar slēdzienu, ka saimniecībai trūkst piemērotas vadības, tāpēc jāriskē ar to, ka faktiski saimnieciskās sviras un īpašumi janodod atsevišķiem ieinteresētiem varas vīriem. Šī pieeja raksturo jau minēto privatizācijas vilni, kas Krievijā vislabāk izdodas saimnieciski vienkāršā naftas ieguvē un rūpniecībā, kas nonāk tā saukto oligarhu rokās. Bez labi informēta un naudīga īpašumu un akciju tirgus tā liekas labākā no vairākām pieejām, praktiskākā pieeja arī Latvijas apstākļos.

Līdzīga situācija vērojama arī Austrumvācijā, kur iegūstu pasīva mazākuma akcionāru mazāko daļu vienā celulozes, zāģmateriālu un papīra ražošanas kombinātā. Tur ātri noskaidrojas, ka reformēt pat šo tik vienkāršo nozari ir ļoti grūti. Paturētā vadība vispirms rūpējas par sevi, tad par darba vietu saglabāšanu un, visbeidzot, gluži negribīgi – par konkurētspējas uzlabošanu Rietumu tirgos. Praktiski viss kombināts spītīgi turas pie tirgū samērā mazvērtīgu preču klāsta. Vadība nerosina pārmaiņas, bet daļa ieguldītāju (arī es) zaudē interesi par solītiem uzlabojumiem un aiziet.

Atskatoties uz vācu pieredzi, ir skaidrs, ka visur, no vienas puses, rodas nevajadzīgo darba vietu un zemās ražības problēma. Pretmetā ieguldītāju vēlmei redzēt uzlabojumus ražošanā un tirgū vai nodrošināties ar īpašumu ilgtermiņa vērtību.

Visumā vācu privatizācijas pārvalde (līdzīga vācu *UTAG* Latvijā 1939. gadā) ar tai uzticētiem uzņēmumiem rikojas politiski pieņemami un saimnieciski zinīgi. Tā atrod kompromisus, bet tajā pašā laikā nespēj novērst nepietiekamo atbildību uzņēmumu vadībā un realizēt īstas reformas. Peļņu nenesoši, gan valsts paturētie, gan privatizētie uzņēmumi zaudē savu tirgus vērtību. Uzņēmums, kas nespēj veiksmīgi strādāt, ir mazvērtīgas lūžņu kaudzes vērts. Šie novērojumi saskan ar to, kas notiek Krievijā un pēc neatkarības atgūšanas arī Latvijā.

VI

Latvijas saimnieciskie sasniegumi un trūkumi

Pēdējos desmit, divpadsmit gados Latvija ir daļēji atguvusi iepriekšējās spējas un arī apguvusi jaunas. Saimnieciskā rosība šobrīd aug par 7 līdz

9 procentiem gadā, kas ES ir ļoti ievērojams temps. Citā ziņā šis pieaugums nav tik nozīmīgs. Ja Latvijas rosība un labklājības līmenis paceļas par 8 procentiem gadā, tad tas ir mazāk par to, ko ar diviem vai trīs procentiem var sasniegt Somija un citas Ziemeļvalstis. Latvijas pieauguma temps ceļ labklājību valstī, bet tas nav pietiekams, lai ātri sasniegtu skandināvus. Bet tas nav viss. Lielāki sasniegumi un īstā, ļoti spēcīgā konkurence redzama Ķīnā un Vjetnamā, kur uz ārzemju tirgiem vērsta saimnieciskā rosība pēdējos gados pieaug pāri par 20 procentiem gadā. Šāda konkurence Latvijas uzņēmējiem diktē jaunu iespēju meklējumus un prasa valsts atbalstu to atrašanai, kā arī jaunu darba vietu izveidošanai.

Latvijas lielākie sasniegumi vispirms vērojami daļēji atjaunos saimnieciskos sakaros ar Krieviju un citām bijušās Padomijas valstīm. Kā zināms, Latvija padomju saimnieciskā sistēmā ir vairāk vai mazāk specializētu fabriku zeme ar mazattīstītu sadales un tirgus sistēmu. Agrākās saimniecības plānošanu un kontroli tagad aizstāj Latvijas uzņēmēju tiešie sakari šajās valstīs. Protams, *Alfa* un *VEF* vairs neražo militāro elektroniku. Lielajai adītavai Ogrē netrūkst vilnas piegādātāju (1990. gadu sākumā, samazinājas vilnas audumu pasūtījumi bruņoto spēku vajadzībām visā pasaulē). Ogrē tad ir pat tirgus Krievijā, bet nav ienākumu valūtā. *Laima* vēl joprojām ražo saldumus, kas vairāk saskan ar latviešu un krievu gaumi (tos un citus Latvijā ražotos pārtikas produktus šodien var nopirkt Amerikas krievu veikalos), bet *Lauma* cīnās par savu tirgus daļu ar zemēm, kas ražo vēl lētāk. Ja ražotājiem ir grūtāk iekarot Rietumu patērētāju tirgu ar krievu gaumei pieskaņotām precēm, tad to ir vieglāk izdarīt izejvielu, rūpniecības materiālu un detaļu ražotājiem. Redzam, ka tie sasniegumi ir lielāki, ka savā būtībā tie tuvojas ideālam, brīvam tirgum ar vienkāršiem ražojumiem un vienkāršiem tirgošanās procesiem. Tāpēc vairāk vērojam sasniegumus tirgus ziņā vienkāršās nozarēs, it īpaši kokrūpniecībā un optimāli lielās lauku saimniecībās. Tur cenas nosaka nevis uzņēmēju izdarīgā rosība, bet vienkāršs piedāvājums un pieprasījums pēc labi pazīstamām precēm.

Visumā vēlos teikt, ka Latvijas saimniecībai vēl joprojām trūkst uzņēmēju un uzņēmīgu vadītāju, kuri uzsāktu jaunus pasākumus jaunajam laikmetam. Latviešiem Latvijā un citur trūkst aktīvi iesaistāmas tirgus mentalitātes. Viņi vēlas būt tikai ražotāji (kuriem šodien vairs daudz nemaksā), bet Amerikā mēdz teikt, ka nekas nekad nenotiek pirms vienošanās par pirkumu ar pircēju. Sekmīgākie ar moderno tehnoloģiju saistītie uzņēmumi ir jauno, nesen izglītoto vadītāju veidoti pasākumi. Citiem vārdiem, mēs

šeit runājam par aktīvu iesaisti mainīgai tirgus saimniecībai raksturīgos procesos, par apsviedīgu izricību negaidītās situācijās, par spēju mobilizēt līdzekļus jauniem projektiem.

Šādu tirgus orientācijas trūkumu varam vērot jo īpaši 1990. gadu sākumā. Tad Rīgā iznāk saimniecisko terminu vārdnīca vairākās valodās, kur par tirgu un tirdzniecību nav ne vārda... Vēlamu tirgus spēku iedarbību privatizācijā un privātīpašuma lietās mēs saredzam tad, kad ir ievērotas pircēju prioritātes. Labi, ja uz vietas vajadzīgos objektus piedāvā samērā mazās vienībās, pa pircēju kabatai. Tāpēc arī Latvijā vispirms sāk labāk ēst, tad apģērbties, un vēl pēc tam vidusšķira sāk pirkt automašīnas. Tā veidojas aktīva saimnieciskā rosība, kas veicina amatnieku darbnīcu, frizieru salonu un citu mazu uzņēmumu privatizāciju, ko var vadīt kompetenti attiecīgās nozares lietpratēji bez sevišķām saimnieciskām zināšanām.

Līdzīgi veicas dzīvokļu privatizācijā. Šeit pieprasījums ir liels, un nekustamo īpašumu tirgus ir aktīvs. Ja dzīvokļu cenas Rīgas centrā aug, tas norāda uz dzīvokļu īsto tirgus vērtību, kas savukārt vairo īpašnieku interesi par dzīvokļu remontu un uzņēmēju vēlēšanos celt jaunus, nodarbinot būvniekus.

Daudz sarežģītāka ir lielo uzņēmumu privatizācija. Kad man un konsultantam Ivaram Avotam jautāja par valdības kļūmīgo lēmumu privatizāciju nodot atsevišķu nozaru gādībā, Avots un es neslēpām, ka valsts dārzi tiek nodoti tādiem izciliem dārzniekiem, kādi ir āži un kazas. Mēs tad rakstām *Dienā*, ka sabiedrības intereses pasargāt būt daudz vieglāk, lētāk un labāk, ja izveidotu privatizācijas aģentūru – pēc vācu parauga. Tāpat mēs iesakām veikt uzņēmumu vērtēšanu pēc karalauka triāžas parauga. Proti, izmeklēt veselīgākos uzņēmumus, tos sakopt un/vai paturēt valsts ienākumu vairošanai, darba vietu nodrošināšanai vai vēlākai pārdošanai tad, kad tiem būs lielāks pieprasījums tirgū.

Otrā kategorijā mēs iesakām likt tos uzņēmumus, kas ir labi ražotāji, bet netiek galā ar ļoti nopietniem tirdzniecības un finanšu trūkumiem. Šie uzņēmumi vēl nav konkurēt spējīgi, tie ir jāārstē un jāstiprina. Mūsaprāt, šajā slimnieku kategorijā toreiz jāievieto vairākums Latvijas lielāko uzņēmumu, jo kā vienkāršām ražotnēm to tirgus vērtība ir zema – tās nespēj patstāvīgi darboties ārpus vietējā tirgus, bet vispusīga saimnieciskā attīstība Latvijā nav iedomājama bez labi attīstīta augstvērtīgu preču un pakalpojumu eksporta. Trešajā grupā nāk tirgū mazspējīgie uzņēmumi, kas jālikvidē bez tālākiem sanēšanas centieniem. Šo nevarīgo, smagi slimo uzņēmumu ārstēšana atvelk līdzekļus no izdevīgākiem projektiem, kas var

nodrošināt darba vietas. Mūsaprāt, valstij būtu izdevīgāk neizniekot pēdējās materiālu rezerves un ļaut viņiem bankrotēt. Labāk būtu maksāt samazinātas algas no valdības fondiem, pieņemot, ka vismaz daļa no darbiniekiem mājās nespēlēs kārtis, bet meklēs un atradīs ko labāku vai pat pievērsīsies patstāvīgai uzņēmējdarbībai.

Vēl vairāk. Te ir skaidri redzams, ka valsts iestāžu lielais uzdevums ir radīt un vairot brīvas un vispusīgas saimnieciskās darbības iespējas. No tām visvairāk noder papildu zināšanas un birokrātisku procedūru vienkāršošana. Jāizdara pētījumi par to, cik dārgi valstij izmaksā un cik liela nozīme visas tautas saimnieciskā dzīvē ir stratēģiskas nozīmes uzņēmumiem, tā, piemēram enerģijas un transporta nozarēs. Salīdzinājumi par 1000 kilovatu izmaksu un tarifiem varētu palīdzēt izglītēt tos, kas tic valstij kā lētākajam elektroenerģijas avotam Jāpiebilst, ka mans elektrības tarifs Amerikā ir apmēram Latvijas līmenī.

Atliekot pie malas jautājumu par birokrātijas saimniecisko mazvērtību, augsto administrācijas izdevumu līmeni, uzņēmēju un individuālas uzņēmības un pašatbildības zemo līmeni, gribu vēlreiz uzsvērt dažādu indivīdu dažādās, bet maz novērtētās saimnieciskās spējas. Parasti indivīds cenšas iegūt vairāk īpašuma vai dzīvot labāk. Dodot indivīdam lielāku rīcības brīvību, pieļausim arī lielāku un brīvāku darbības izvēli. Ar to es domāju ne tikai tradicionālo taupību un krāšanu, bet arī iespēju izvēlēties saviem talantiem vispiemērotāko darbības veidu un šim nolūkam sakrāt un sagādāt nepieciešamos līdzekļus, izmantot vai pārdot tos tālāk pēc saviem uzskatiem, vienlaikus apgūstot vairāk zināšanu un lietišķā darba iemaņu. Jau tagad varam rēķināties, ka jaunie uzņēmēji ātrāk par citiem atradīs iespējas izdevīgi sadarboties un sacensties ārzemēs, tādējādi veicinot Latvijas eksportu un ceļot labklājības līmeni. Bez tiem, kā redzam no salīdzinājumiem zemāk, nākotnes izredzes tautai nebūt nav spožas.

VII

Brīvība, saimnieciskie sasniegumi un labklājība

Latvijā saimnieciskie sasniegumi pirmajos atjaunotās neatkarības gados kavējās, jo padomju saimnieciskā sistēma bija sabrukusi un bez īstas uzņēmības, zināšanām un pietiekama sociālā kapitāla nebija iespējams ātri iekļauties tirgus saimniecībā.

Augot brīvībai, saimnieciskā dzīve sāk uzlaboties un eksporta apjoms pieaug. Vēl trūkst augstas kvalitātes tehnisko preču un pakalpojumu. Bez labi izveidotas tirdzniecības sistēmas ražotāji galvenokārt izpilda pasīvi saņemtus pasūtījumus, tāpēc šie uzņēmumi spēj konkurēt tikai ar samērā zemām cenām. Kā jau aizrādīts, Latvija veidojas brīvāka un saimnieciski stiprāka. To rāda arī pēdējie Pasaules Bankas ziņojumi par Baltijas valstīm. Latvijas saimniecībā pieaug uzņēmēju un jauno firmu proporcija (18%). Te var ātri uzsākt uzņēmējdarbību, vajadzīgas tikai septiņas atļaujas. Rīgas Ekonomiskās augstskolas profesors Vjačeslavs Dombrovskis raksta, ka Latvijas uzņēmēju vairākums veido svarīgo tirdzniecības un pakalpojumu uzņēmumu klāstu. Aug arī rūpniecība (12% jauno firmu). Arī Lietuvas saimnieciskā dzīvē vairs nav grūti darboties, bet Igaunijā jauna uzņēmuma iesākšanai nepieciešamas tikai sešas atļaujas.

Kopā ar kolēģiem Pacifika Luterāņu universitātē man nesen bija izdevība savākt, pārrunāt un novērtēt salīdzinājumus par saimniecisko izaugsmi gandrīz visās pasaules zemēs (par šiem attīstības jautājumiem var lasīt *Journal of Baltic Studies* 35/4, 2007. gada decembra numurā, arī manā pēdējā grāmtā *Saimnieciski apsvērumi Latvijas tālākai izaugsmei*). Šie skaitļi ņemti no 2002. gada *Human Development Report*. Tie nevarēja būt un nebija precīzi salīdzinājumi, taču bija noderīgi diezgan plašam, visumā pareizam skatījumam, kas palīdzētu novērtēt tos attiecībā pret citiem rādītājiem.

Vispirms ierindojām šīs valstīs četros saimniecisko sasniegumu līmeņos. Pirmajā kārtā ielikām saimnieciski mazattīstītas zemes (to vidū Uzbekistāna). Izrādījās, ka tās varam raksturot ar ļoti augstu korupcijas līmeni, maznozīmīgu politisko brīvību un ļoti ierobežotām īpašumtiesībām. Ceturtajā kārtā (ieskaitot Amerikas Savienotās Valstis, Austrāliju un Skandināvijas valstis) mēs atradām zemes ar augstu individuālās patstāvības līmeni, lielu brīvību un zemu korupciju.

Ceturtās kārtas valstīs ienākumi bija apmēram trīsdesmit reizes augstāki par ienākumiem pirmajā kārtā. Proti, ienākumi pirmajā kārtā bija 892 ASV dolāri, tātad daudz, daudz zemāki par ienākumiem augstākajā, ceturtajā, kārtā – ar 24 127 ASV dolāriem uz galviņas no 1995. līdz 2000. gadam. Otrajā kārtā caurmēra ienākumi bija 2 032 ASV dolāri. Baltijas valstis, kas tagad virzās uz augšu ātrāk, bija ierindotas trešajā kārtā ar caurmēra ienākumiem 4 596 ASV dolāru.

Pavisam izmantojām septiņus rādītājus no dažādiem avotiem. Uz uzskatu dažādību visvairāk norāda attieksme pret varu, risku un neskaidrību dotajā

situācijā, kā arī individuālismu. Statistiskie salīdzinājumi rādīja, ka trešās kārtas attieksme pret varu un risku vēl ir nepatīkami nozīmīga, it īpaši, salīdzinot ar valstīm ceturtajā kārtā. Individuālisms (pretēji kolektīvismam) trešajā kārtā jau bija jau stipri tuvāks ceturtajai kārtai.

Svarīgākos rādītājus ievietojām mazā pārskatā (visi rādītāji pārrēķināti uz 100 punktu maksimumu):

	Brīvības indekss	Īpašumu orientācijas indekss	Korupcijas indekss	Vides atbalsta indekss
1. kārtā	39,6	38,0	88,3	31,0
2. kārtā	46,5	42,3	76,0	38,9
3. kārtā	65,4	54,2	59,1	44,2
4. kārtā	88,4	81,7	18,7	58,5

Individuālās brīvības indekss (*Freedom House* par preses brīvību) kā demokrātiskas situācijas rādītājs jau bija stipri augsts trešajā kārtā. *Heritage Foundation* saimnieciskās brīvības indekss, kas raksturo sabiedrības orientāciju uz īpašuma tiesībām, respektīvi, iespējām iegūt, pārvaldīt, izmantot, paturēt vai pārdot īpašumu arī bija augsts trešās kārtas zemēm. Korupcija, kā to rāda (*Transparency International 2003*) indekss, neapšaubāmi bija un ir visas pasaules sērga. Tā ir demokrātiskas sabiedrības un saimnieciskās attīstības progresa lielākais kavēklis arī Baltijas valstīs.

Vides kopšana pašlaik ir labākais sociālās atbildības rādītājs. Interesanti, ka tas bija saistīts galvenokārt ar ienākumu līmeni. Likās, ka tikai pietiekami augsti ienākumi rosina un stiprina ne tikai vides aizsardzību, bet arī nodrošina citus sociālus pasākumus. Piemēram, tādus, kas saistīti ar tautas ienākumu līmeni, jo turīgās valstīs ar savu augsto saimnieciskās attīstības līmeni var savākt vairāk nodokļu, ko izmantot dažādām vajadzībām. Nav augstas labklājības bez stipriem saimnieciskiem pamatiem. Turīgās sabiedrības dzīvo labāk un veselīgāk!

VIII

Slēdzieni par brīvību, privātīpašumu un saimniecīso progresu

Vēlreiz atgriežoties pie privatizācijas jautājuma, redzam, ka tas ir visas saimnieciskās dzīves un attīstības pamatos. Tā ir sekmējusies vislabāk tur, kur veidojas tirgus, tajās nozarēs, kur pircējiem ir iespēja iegādāties viņiem nepieciešamas preces un pakalpojumus par pieņemamu cenu. Viņi ir tie, kas Latvijā pašlaik veido vietējos tirgus, vienlaikus liekot pamatus augstākai konkurētspējai ārzemēs. Lielo firmu privatizācija nav labi izdevusies dažādu iemeslu dēļ, tostarp vispirms jāuzsver reāli izveidota tirgus, zināšanu, pieredzes un līdzekļu trūkums. Daudz kaitē korupcija visaugstākajā līmenī. Tā aplaupa visu sabiedrību un neļauj veidoties normālām saimnieciskām un citām attiecībām. Normālās attiecībās parasti valda savstarpēja uzticēšanās (kas ir labāko Latvijas jauniešu pirmā prasība). Turpretim ar uzticības trūkumu ir saistīta visur jūtama neziņa, nezināšana un nevēlēšanās iesaistīties riskantos pasākumos. Šie faktori izzūd un samazinās lēnām, kopumā Latvija atdzimst ar lielāku uzņēmību un ... tajā pašā laikā noveco. Ja es saku, ka laiks negaida, vēlos uzsvērt vēl skaidri izjūtamam mērķtiecības, apņēmības un saimnieciskās brīvības trūkumu. Pat ja mēs mainām savus uzskatus un saimnieciskās attīstības mērķus pāris gados, tomēr paies laiks, pirms šie uzskati iesakņosies mūsu ikdienas dzīvē un sāks nest augļus.

Par to mēs varam spriest no pārmaiņām Igaunijā un Latvijā. Savos salīdzinājumos esmu izvairījies no detalizētiem un ikgadējiem vērtējumiem. Mēs zinām, ka igauņi savos uzskatos par saimniecisko brīvību pašlaik ir vienā no pirmajām vietām pasaulē un ka Latvijā valda preses brīvība ļoti augstā līmenī. Ja arī Latvija pēdējos gados var norādīt uz 7 līdz 9 procentu pieaugumu saimnieciskā rosībā, ko es gaidīju un par ko rakstīju jau senāk, tad rīt, lai pienācīgi un pietiekami ātri celtu labklājību augstāk kā vienā, tā otrā – gan Igaunijā, gan Latvijā, ar to vairs nepietiks. Ātrākam progresam ir nepieciešama augstāka ražība un eksporta kvalitāte, un to var pakāpeniski uzlabot tikai ar piemērotiem individuāliem un valsts ieguldījumiem izglītībā un zinātnē. Nepietiek ar mežu izciršanu un būvmateriālu eksportu, jāmeklē jaunas iespējas, jāapgūst jaunas zināšanas pašiem un kopā ar mūsu partneriem ārzemēs. Tikai tā mēs varam tuvoties mūsu tuvā kaimiņā – Somijas vispusīgajiem sasniegumiem.

Mani ieteikumi, kas vairs nav jauni, ir – vairojot indivīda brīvību,

nostiprināt tiesības un spējas izvēlēties, iegūt un pašam valdīt pār iegūto īpašumu. Ja vēl domājam par tradicionālo fizisko kapitālu un līdzekļiem, tad šodien šis īpašuma jēdziens ir paplašināms ar pieeju informācijai un zināšanām kā svarīgiem faktoriem personīgās kvalifikācijas un saimniecisko brīvību celšanā. Te joprojām ļoti liela nozīme ir jaunajiem uzņēmējiem, kuriem parasti ir augstākā izglītība, pieredze ārzemēs un Latvijā un nesen iekrāts sākuma kapitāls.

Jaunie uzņēmēji un līdzšinējās reformas rāda, ka īsta brīvība un labklājība nav iedomājama bez privātīpašuma un ārpus tirgus saimniecības. Tāpēc šodien viens no svarīgākajiem Latvijas sabiedrības uzdevumiem ir kļūt mērķtiecīgai, atmett pēdējās, agrāk iemācītās utopijas, aizmirst cerības uz varas vīru dāsniem sociālo labumu solījumiem un aktīvi rūpēties par individuālo saimniecisko progresu. Individuāla brīvība ir vienīgais, kas var nodrošināt labklājību lielajos pārmaiņu laikos. Uz lēnu tirgus saimniecības sistēmas tālāko izveidi nav jāgaida laikā, kad citas tauta jau atrodas tālāk un iet uz priekšu. Atcerēsimies Nobela prēmijas laureāta, literāta V. S. Naipaula teikto, ka īstu progresu veido miljons individuālu revolūciju!

V

Kļūmīgais mantojums

Vietējo un Rietumu latviešu uzskati par saimniecisko dzīvi atšķiras vēl šodien. Rietumos tagad ir puslīdz skaidrs, ka padomju forsētā industrializācija ir paraugs diktatūrām, kas izmantoja sava laika rūpniecības principus un metodes, lai noturētu varu un iegūtu bruņotu spēku. Daži vērtētāji ir pārliecināti, ka bez šiem sasniegumiem novecojusī padomju saimnieciskā politika un sistēma ir maz devusi tautai. Vēl vairāk taisnības ir tiem, kas ievērojuši padomju centralizētās sistēmas nevarību ieslēgties jaunā, informācijas tehnoloģijas laikmetā, kur rūpnieciskā ražošana kļūst samērā nesvarīga.

Latvieši vēl strīdas par šīs industrializācijas nozīmi. Dzirdam viņu stāstus par grūto, bet ātro saimniecības atjaunošanu pēc kara. Tāpat zinām, ka latvieši ir lepnī uz to, ko paveikuši padomju laikā, kad viņus un citus baltiešus uzskata par labākajiem strādniekiem padomju rūpniecībā. No otras puses, ārzemju latviešiem liekas neizprotami, ka padomju pelēcībā un nabadzībā ir vispār atrodams kāds ievērojams sasniegums. Šiem uzskatiem joprojām ir sava nozīme. Tie kavē, jo īpaši latviešiem Latvijā, pielāgoties tirgus saimniecībai un ātrāk sasniegt to labklājības līmeni, ko vērojam citur Eiropā, it īpaši kaimiņos pie Baltijas jūras, Dānijā, Somijā un Zviedrijā.

Tomēr vairs nav tā, ka ārzemju latviešu skaidrojumi likās kā eksotiskas pasakas. Tagad mazāk dzirdam par to, ka jāapvieno labākais no tirgus saimniecības ar labāko no padomju sistēmas. Ir jau pierādījies, ka tās savā ziņā ir ne vairāk kā ideoloģiskas ilūzijas. Atgriezies dzimtajā Polijā, ietekmīgais sociālistu ekonomists, Čikāgas Universitātes profesors Oskars Lange nesekmīgi izmēģina tirgus sociālisma teorijas, bet no tām pāri palicis tikai viņa piemineklis agrākajā Breslavā.

Arī vēlāk, pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas, saimnieciskās dzīves birokrāti cenšas turpināt ierasto, līdz pietrūkst labu pircēju un pārdevēju, naudas un materiālu.

Atskatoties uz šo pieredzi, nāk prātā prinča Oto fon Bismarka teiktais

par kādu neveiksminieku: “Viņš, baidoties no nāves, var izdarīt pašnāvību.” Kaut kas līdzīgs raksturo padomju saimnieciskās sistēmas sabrukumu. Tā sagruva pati no sevis tad, kad nespēja turēties līdz tehniskam un saimnieciskam progresam Rietumvalstīs un nosargāt padomju varu un militāro spēku.

Sabrukumam ir vairāki, vēl nepietiekami pierādīti izskaidrojumi. No tiem pazīstamākais ir Padomju savienības militārā spēka relatīvā vājināšanās. Padomju Ģenerālštāba priekšnieks maršals Nikolajs Ogarkovs gluži pareizi spriež jau gadus desmit pirms sabrukuma, ka pat lielie padomju bruņotie spēki kara gadījumā vairs nespēj uzvarēt skaitā mazākos NATO spēkus un ieņemt Rietumeiropu. Bruņošanos uzlabot uz patērētāju rēķina arī nevar, bet ieguldījumi daudzās nozarēs ir apsīkuši. Iedzīvotāju labklājības līmenis ir nožēlojams, sliktāks nekā Rietumvalstu cietumos. Citiem vārdiem, industrializētā padomju saimniecība nespēj vairs turēt līdz Rietumu materiālam progresam un modernās tehnoloģijas attīstībai. Sabrukumu var skaidrot arī no cita viedokļa. Proti, padomju varas pusgadsimtā ir zudušas cerības uz apsolīto, labāko nākotni, rodas arvien lielāka neuzticība komunistu varas vīriem un padomju administratoriem, jo skaidrāk ir saredzamas padomju saimniecības ēnas puses. Citiem vārdiem, sabrukumam ir vairāki, savstarpēji saistīti iemesli.

Šodien Latvija ir gan lauksaimniecības, gan rūpniecības valsts. Vairāk nekā jebkad agrāk latvieši sevi uzskata tikai par ražotāju tautu. Lai cik arī fiziskā ražošana ir svarīga, modernai, uz tirgu orientētai saimniecībai šī pārlicība ir vienpusīga un novecojusī. Diemžēl šo uzskatu vēl šodien pastiprina padomju laikā iemācītais par vareno Latvijas rūpniecību, kas maz ko varēja pārdot vai finansēt.

Tiešām, padomju sistēma sasniedz augsta līmeņa industrializāciju. Tas savulaik pat pārsniedz dažas attīstītas Rietumvalstis. Taču nesenā pagātnē šāda, uz rūpniecību balstīta, saimnieciskā attīstība paliek arvien vārgāka, tā klibo un streiņūlo. Padomju valsts un tās saimnieciskā sistēma sabrūk tad, kad industriālās vadības principus papildina un aizvieto jaunas atziņas un sabiedriskās attiecības un to dinamiskā mijiedarbība ar augstiem intelektuāliem sasniegumiem un nepieredzētu informācijas izplatību.

Šī atskata mērķis ir sniegt lasītājiem ieskatu par padomju industrializāciju, it īpaši par tās trūkumiem. Kaut nepilnīgs, jo rakstīts ar skatu no Rietumiem, tomēr ceru, ka tas lasītājiem vismaz daļēji izskaidros padomju sistēmas pieticīgos sasniegumus un neveiksmes, kā arī Latvijas nesagata-

voitību uz tirgu orientētai saimnieciskai darbībai. Tas norāda, kas jāsakārto vairāk, kas jāatmet un jāpiemācās klāt.

Galvenais, ko vēlos te uzsvērt, ir padomju varas politika un industriālai attīstībai dotā augstā prioritāte. Šī ir bīstama pieeja, jo ar varu vien rūpniecību nosargāt nevar.

I

Nepilnīga saimnieciskā sistēma

Grāfa Sergeja Vites vadībā Krievijas impērijas saimniecība sāk modernizēties. Cēlies no holandiešu iecelotājiem, dzimis Tbilisi un izglītojis Odesā, Vite labi izprot Krievijas nepieciešamību izaugt no autokrātiskas vienvaldības un saimnieciski atpalikušas valsts. Tas nav viegli izdarāms. Lai sekmētu rūpniecības un tirdzniecības attīstību, Vite uzlabo skolas un iesāk reformas lauksaimniecībā. Atvieglotā ievadmitu politika un tomēr novēlota industrializācija noved gan pie saimnieciska progresa, gan pie augošas labklājības, gan sociālas un politiskas neapmierinātības. Tas pastiprina revolucionāro noskaņojumu strauji industrializētās Baltijas un Melnās jūras piekrastes pilsētās. Aizkavēta tālākās pakāpeniskās sociālās, saimnieciskās un politiskās pārmaiņas, impērija sabrūk Pirmā pasaules kara laikā. Pēc pilsoņu kara Krievijā, komunisti cenšas Krieviju pārvērst par industrializētu valsti. Šos centienus raksturo komunistu partijai un centrālai valdībai pakārtota rūpniecība, industriālās "armijas" mobilizācija, kaujinieciska vadība trieciena tempu un ražošanas iekārtu slavināšanai. Kā zināms, lielās pārmaiņas Krievijā raksturo partijas un valsts terors, kas nostiprina gan padomju varu, gan īsteno valsts industrializāciju.

Pirms Otrā pasaules kara arī Latvija vēl nav īsti iejutusies ne uz tirgu orientētā saimniecībā, ne sākusi ātru rūpniecības attīstību. Pēc kara posta un lauksaimniecības reformas Latvija vēlas nevis pārmaiņas, bet mieru un stabilitāti. Tā vēl neiesaistās modernākos saimnieciskās attīstības procesos. Dzīvojot mierā un mazmainīgos apstākļos, tauta ar tiem ir visumā apmierināta un laimīga.

Šajā laikā Latvijas eksporta spējas vēl paliek ierobežotas. Pateicoties lata devalvācijai, valsts vēl spēj eksportēt daudz pārtikas produktu un kokmateriālu. Tautas saimniecībā, salīdzinot ar Rietumvalstīm, dominē mazražīga, bieži vien naturālā lauksaimniecība un uz pašu vajadzībām orientēta

rūpniecība. Ražo un patērē vairāk, pa daļai ar importētu darbaspēku no Polijas. Lielākās pārmaiņas raksturo muižu sadalīšana un zemes reforma, kas noved pie paplašinātas un intensīvas, tomēr vēl lielā mērā naturālās ģimeņu saimniecības. Šajā stabilajā situācijā tauta ir labi paēdusi, ar juntu virs galvas un pieticīgi, tomēr pietiekami apgādāta ar plaša patēriņa precēm. Vienlaikus sociālistiski noskaņotie runā nicīgi un naidīgi par spekulantiem, tirgoņiem un kapitālistiem. Citi ilgojas pēc atjaunotām iespējām apgādāt Krievijas tirgu. Taču Kārļa Ulmaņa valdīšanas laikā Latvijā izaug tās dienas Eiropā visvairāk kontrolētā valsts pārvaldes sistēma. Pasīvam tautas vairākumam šāda valdnieka jeb valsts loma visās jomās, arī saimniecībā, liekas pieņemama un normāla.

Tauta nav labi informēta par apstākļiem Padomju savienībā. Ir cilvēki, kuri cer uz labu. Tie tic, ka neatkarības zaudējums tiks atsvērts ar citiem labumiem. Tas nenotiek. Nepieviļas tikai tie, kas no padomju varas negaida nekā laba.

To redzam pavisam skaidri tad, kad salīdzinām saimniecisko attīstību Latvijā un Somijā pēc Otrā pasaules kara. Karu zaudējusi Somija izvietoj darbos bēgļus no Karēlijas, atjauno saimniecību un vēl maksā reparācijas uzvarētājiem. Somija 50 gadus pēc kara ir augstas labklājības valsts ar izcilām eksporta spējām un lieliskām nākotnes izredzēm.

Savukārt Latvija, zaudējusi savu patstāvību, tiek totāli integrēta Padomju savienībā. Tā zaudē daudz no saviem labākajiem darbiniekiem un nokļūst sabiedrībā ar nožēlojamu labklājības līmeni. Kopā ar Igauniju un Lietuvu, kļūst par īpatnēju padomju rūpniecības koloniju, kur ievēd fabriku strādniekus, iekārtas un materiālus. Saražoto aizved un sadala centrālā vara. Tauta ir pārliecināta, ka uz vietas paliek tikai atkritumi un privileģētie, lielākoties krievu, kolonisti.

Pēc kara nopostītā Rietumeiropa izmanto, atjauno un paplašina savu rūpniecību, ceļ darba ražību un ieliek pamatus turīgas sabiedrības labklājībai. Tajā pašā laikā Padomju savienība izdara milzīgus ieguldījumus valsts industrializācijā. Salīdzināmie rezultāti rāda, ka tautas labklājība pēc tam, kad no tās atskaitām bruņošanās un līdzīgus izdevumus, padomju saimnieciskā iekārtā pieaug ārkārtīgi lēni. To var izskaidrot tādejādi, ka jau Fridrihs Engelss un Kārlis Markss un viņu sekotāji ir nesekmīgi Ādama Smita skolnieki. Viņi kritizē kapitālisma attīstību 19. gadsimtā, norādot uz cikliskām krīzēm, nepietiekamu nodarbinātību un atalgojumu, pārmērīgu izmantotāju peļņu un pareģojot šīs sistēmas drīzu sabrukumu.

No praktiskā viedokļa marksisti visu uzmanību pievērš tikai vienam Smita

izteiktam principam. Proti, lai nodrošinātu varu un celtu labklājību, jācenšas maksimāli celt industriālo ražošanu. Laikā gaitā labi neizdodas ne viens, ne otrs. Samērā mazproduktīvā ražošana nespēj ilgstoši dod spēku padomju varai, bet sapņi un solījumi par labklājību izvēršas tikai par bālu Rietumvalstu sasniegumu ēnu. Vēl pagājušā gadsimta vidū Amerikas un Rietumeiropas industriālisti tiešām cenšas celt darba ražību, lai ar lētākiem ražojumiem iekarotu lielāku tirgus daļu un tuvinātu pašu un padomju sistēmas. Tā kā viņi daudzkārt vēlas autonomu, plānveidīgu sistēmu uzņēmumu līmenī, tiek cerēts, ka ar zināmu decentralizāciju padomju sistēma pietuvosies tirgū svarīgiem apsvērumiem, tā vairojot patērētāju labklājību.

Šodien liekas, ka Latvijas uzņēmēji un saimnieciskās dzīves vadītāji vēl joprojām īsti neapzinās to fundamentālo stiprumu, ko dod tirgus disciplīna un pieaugoša patērētāju pirktspēja. Tirgus sistēma ir stabila nevis tāpēc, ka tā turpina ražot vairāk un vairāk ierasto, bet gan tāpēc, ka tehniskās inovācijas un citas pārmaiņas pastāvīgi maina atsevišķo uzņēmumu darbību. Tirgus sistēma ir stabila tikai savā kopumā. Lai cik veikla un apjomīga ir katra uzņēmuma darbības plānošana, tā var sekmīgi kalpot tikai tam, ko pieprasa un pērk tirgū.

II

Ražošanas līdzekļu iesaiste

Ko ražot, to nosaka pieprasījums tirgū. Tas parasti atbilst pircēju prasībām un ir pamats privātu un valsts uzņēmumu darbībai zemēs, kur saimniecība veidojas optimāli. Padomju valstī nav pieņemama doma, ka attiecības tirgū varbūt izdevīgas gan pircējiem, gan pārdevējiem, gan darba devējiem un strādniekiem. Ignorējot šo pieprasījumu, veidojas ar tautas materiālās labklājības prasībām pilnīgi nesaskaņota politika. Zemu vērtējot lauksaimniecību un pakalpojumus, komunistu partija orientējas uz valsts vadītu, industrializētu valsti. Saimnieciskie mērķi tiek pakārtoti valdītāju un varas interesēm. Padomju gadījumā – lielas sviras un darbaspēka mobilizācija un iesaiste dažādās programmās, kas nebūt nav normālas un optimālas. Turklāt, lai tautai uzspiestu tai nepieņemamu dzīves veidu, valdītāji veic pasākumus, kas tikai kaitē saimnieciskai attīstībai. Tāpēc padomju vara panāk ļoti augstu strādājošo skaitu un viņu maksimālu iesaisti ražošanā. To panāk vienlaikus ar drausmīgiem darbaspēka zaudējumiem, kas arī daļēji

izskaidro padomju saimnieciskās sistēmas ēnas puses un tās salīdzinoši zemos sasniegumus.

Pieprasījumu tirgū var aizvietot ar allaž nepilnīgu sadales plānu, kas apvieno dažādas politisku veidotāju un lēmēju prioritātes. Var pat teikt, ka plānotais un neplānotais pieprasījums pēc Latvijas ražojumiem ir tik liels, ka šāda rakstura pieprasījumam citos apstākļos pat centrāli plānota sadale neliekas vajadzīga. Kā optimāli ražot tirgum vai plānotai sadalei, to savukārt nosaka ražošanas līdzekļu kopums. Šis Latvijas profils ir savdabīgs un nav izdevīgs rūpniecībai, kurai padomju laikā vajadzīgi daudzi, no citurienes ievesti materiāli un ražošanas līdzekļi. Ja pieprasījums ir tik milzīgs, faktiski neierobežots, ideāli būtu, ja Latvijai tiktu prasīts un atļauts ražot optimāli, tas ir, izkārtojot ražošanas sortimentu un līdzekļu iesaisti pēc iespējas dabiski un racionāli.

Apskatu par ražošanas līdzekļiem sāksim ar dabas bagātībām. To Latvijai ir maz, tāpēc ar tām jārikojas apdomīgi un taupīgi.

Daļa Latvijas dabas bagātības ir apstrādāta lauksaimniecības un dārzu zeme, saudzēti un kopti meži, kā arī tīri ūdeņi. Padomju saimniecību jau no paša sākuma raksturo samazinātas iekopto tīrumu un pļavu platības. Vairāk no agrāk kultivētās zemes paliek atmatās un vai aiziet krūmājos. Līdz ar to samazinās faktiskais lauksaimniecībā un mežkopībā ieguldītais darbs. Šī ir īpaši kritizējama parādība valstī, kur uzkrātā kapitāla ir tik maz. Vēl nozīmīgāks ir tas, ka ar lauksaimniecības daļēju izpostīšanu tiek samazināti izejvielu avoti un krājumi Latvijas rūpniecībai. Padomju savienības lauksaimniecība ilgus gadus dzīvo no rokas mutē. Tas kavē optimālu ražošanas līdzekļu iesaisti, vienlaikus norādot uz nopietniem trūkumiem saimnieciskā politikā.

Pirms kara Latvija lepojas ar Ķeguma spēkstaciju un hidroenerģijas potenciālu. Ja šie enerģijas resursi liekas pietiekami lauksaimniecības valstij, tad rūpniecības un pilsētu vajadzībām jau jāpapildina. Notiek enerģijas potenciāla izvērtēšana un jaunu spēkstaciju būve. Liekas, ka ar to Latvija vēl vairāk samazina lauksaimniecībai piemēroto zemi. Un tik un tā valstij nav pietiekami enerģijas resursu plaši izvērstai rūpniecībai, kas patērē daudz enerģijas. Lai uzturētu rūpniecības ekspansiju, gan enerģiju, gan materiālus ievēd no vietām, kur to netrūkst. Pārējo šīs sistēmas neįēdzību starpā tas paaugstina transporta izmaksas.

Interesants ir jautājums par citu uzkrāto fizisko kapitālu, tas ir, ēkām, iekārtām un materiāliem. Tiesa, daudz no šī kapitāla iznīcināja kara laikā,

par ko jāvaino abi kara sācēji, Vācija un tās sākotnējais partneris Padomju savienība.

Nav šaubu, ka pēckara padomju kapitālieguldījumu plāni un prakse izceļ rūpniecībai piešķirtās prioritātes. Visur un vienmēr uzsver individuālos un kopīgos uzdevumus ražošanas celšanā. Partija un valsts prasa ražot vairāk un lētāk. Šī prakse nenodrošina normālus ieguldījumus, kas uzlabotu tautas labklājību.

Īsto saimniecisko politiku atspoguļo tipiskie padomju laika kvantitatīvi un kvalitatīvi nepietiekamie ieguldījumi dzīvokļu celtniecībā un patēriņa preču tirdzniecībā. Trūcīgā apgāde, ilgā stāvēšana garās rindās pie patukšiem veikaliem liecina, ka daļa īsto izdevumu un trūkums ir papildus slogs darbiniekiem, kas strādā ilgas stundas fiziski nelabvēlīgos apstākļos. Saražoto preču daudzums un kvalitāte ir nepietiekama tautas patēriņam vēl 1980. gadu beigās. Trūkst daudz, pat visvienkāršāko patēriņa preču. Preču kvalitāte dažkārt ir drausmīga lieciniece izniekotam darbam un materiāliem.

No vienas puses, šī politika kavē normālu darba ražības pieaugumu lauksaimniecībā, rūpniecībā un, vēl vairāk, preču sadalē. No otras, rāda padomju un partijas mazo interesi par iedzīvotāju labklājību. To vēl savā laikā, komunismu ceļot, apliecina Ņikita Hruščovs, atzīstot, ka komunistu augstākais mērķis ir padomju valsts drošība un tās tālāka izplatīšana. Rūpes par tautas materiālo labklājību atrodam viņa garās runas pašās beigās.

Salīdzinot ar iepriekšminēto, pats lielākais posts ir iedzīvotāju zaudējums, ko izraisa padomju okupācija, terors, deportācijas, kā arī vācu un latviešu masveida aizbēgšana no Latvijas. Ja židu minoritātes iznīcināšanā galvenā loma jāpiešķir Vācijas rasu politikai, tad jāatceras, ka, relatīvi runājot, pirmajā padomju deportāciju vilnī augsta ir tiešiizglītoto židu proporcija. Vēl vairāk. Sākoties karam ar Vāciju, padomju drošības dienesti tīši kavēja židu bēgšanu no Latvijas.

Visumā iedzīvotāju depopulāciju Latvijā es pielidzinu milzīgajiem zaudējumiem lielā Ziemeļu kara un Pirmā pasaules kara laikā. Jo desmit gados, no 1939. līdz 1949. gadam, Latvija zaudē 20 līdz 30 procentus jeb apmēram ceturto daļu pirmskara iedzīvotāju skaita.

Starpība tikai tā, ka šoreiz zaudējumi nav tik daudz saistīti ar tiešu kara darbību, bet gan ar padomju imperiālistisko un industrializācijas politiku. Tā ir vienota un grūti atšķirama viena no otras. Izņēmumu ir maz piemēram, īslaicīgā laukstrādnieku iesaiste jaunās sīksaimniecībās laikā, kas aizkavē brīvā darbaspēka aizplūdi uz rūpniecības darbiem pilsētās. Var teikt, ka šī

kļūda vēlāk tiek izlabota/nomainīta ar vardarbīgo lauksaimniecības kolektivizāciju.

Darbspēku uzsūc arī jaunā padomju birokrātija. Jau pirmajā padomju okupācijas gadā dažādas ierēdniecības un pārvaldnieku proporcija iedzīvotāju nodarbinātībā paceļas no 15 procentiem 1939. gadā uz 37 procentiem 1941. gada maijā. Šī, kaut statistikā apslēptā problēma paliek un kļūst par pastāvīgu padomju saimnieciskās sistēmas iezīmi.

Taču Latvijas iedzīvotāju zaudējumu kvalitatīvā dimensija ir vēl drausmīgāka. Te uzreiz pietrūkst izglītotās vācu un žīdu minoritātes, kas tradicionāli iesaistās finanšu un tirdzniecības funkcijās. Labi zināms, ka deportēto vidū var atrast daudz visos apstākļos noderīgu cilvēku. Arī apskatot Latvijas bēgļu profilu Vācijā pēc kara, redzam, ka apmēram trešo daļu bēgļu sastāda industrializācijai un modernai sabiedrībai ļoti piemērots darbspēks, to vidū 2 000 administratoru un firmu vadītāju, 13 000 tehnisko un saziņas darbinieku un ap 16 000 inteliģences un brīvo profesiju pārstāvju. Tie, protams, ir tie palaikam apskaustie bēgļi, kuri, papildinājuši savas zināšanas, ar izcilu centību, godīgumu un labu strādāšanu ieguva darba devēju uzticību savās mītnes zemēs. Sākot ar tukšu kabatu un apņēmību, viņi sasniedz daudz sev un visai latviešu sabiedrībai.

Atbaidošā un citādi postošā padomju varas politika stāv tālu no tā, ka varētu pabalstīt industrializāciju Latvijā. Pašas izraisītā kara laikā un pēckara gados Padomju savienība zaudē ne tikai lauksaimniecībā un rūpniecībā iesaistīto kapitālu, bet arī lielu daļu saimnieciskās un profesionālās tautas daļas. Forsēto un Latvijai nepiemēroto industrializācijas programmu Latvija īsteno ar kolonistu un ieceļotāju masīvu iesaisti.

III

Iedzīvotāju nodarbe

Industriālās armijas mobilizācijai vislabāk noder neizmanots vai nepilnīgi nodarbināts darbspēks. Iedzīvotāju nodarbinātība ir cieši saistīta ar tautas demogrāfisko struktūru un iepriekšējo nodarbes struktūru.

Pēc Otrā pasaules kara Latvijā, vairāk nekā Krievijā, trūkst vīriešu. Ar iedzīvotāju demogrāfiskā stāvokļa izmaiņām, kur dominē masīvas deportācijas un imigrācija no Krievijas, nepietiek. Šī politika rada noteiktas kategorijas darbspēka deficītu, kas samazina industrializācijas potenciālu.

Vīriešus tradicionāli vairāk nodarbina padomju varas privilģētajā mašīnbūves un līdzīgā rūpniecībā, tomēr viss industrializācijas potenciāls ir samazināts. Pat ar lielo kolonizāciju Latvijas iedzīvotāju nodarbē ļoti liela loma ir sievietēm. Gluži kā pēc Pirmā pasaules kara, vairākums strādājošo arī pēc Otrā pasaules kara ir sievietes – ap 1955. gadu gandrīz puse algoto darbinieku un vairāk nekā puse kolhoznieku. Sievietes strādā algotā darbā, kolhozos un mājās, tāpat stāv rindās. Viņas vēlas augstāku labklājības līmeni, bet neilgojas pēc citām, tālākām pārmaiņam. Un tomēr nepieciešamība paceļ sieviešu iesaisti darbā uz viena no augstākajiem līmeņiem Eiropā. Ārpus mājas, algotā darbā strādā divas trešdaļas Latvijas sieviešu.

Īpašas problēmas rada centieni veidot produktīvas un citādi konstruktīvas attiecības svešu kultūru sadures vietās. Tikai tur, kur minoritātes pakāpeniski un brīvprātīgi piemērojas vietējai sabiedrībai, saredzam progresu. Kur tas notiek lēnāk, atsevišķi grupējumi atrod savu vietu saimnieciskās un sabiedriskās struktūrās, tādējādi veidojot kopīgā darba vērtību. Tur, kur sveši okupanti un ienācēji vietējiem uzspiež savus uzskatus un savu kārtību, rodas pretestība. Tur nav vajadzīgi pat dedzīgi nacionālisti.

Vērtējot Ņikitas Hruščova saimnieciskās decentralizācijas programmu, atceramies tā saukto nacionālkomunistu politiskās un saimnieciskās autonomijas priekšlikumus. Nacionālkomunists Eduards Berklavs un ekonomisti Pauls Dzērve un Benjamiņš Treijs ierosina pārkārtot Latvijas saimniecību ar ekonomiski izdevīgāku vietējo resursu iesaisti, ierobežot jauna darbaspēka iepludināšanu Latvijā un celt darba ražību ar rūpīgāku vietējā darbaspēka iesaisti. Nepieņemamus padomju varai, šos tik loģiskos ierosinājumus un to autorus nomaina vēl lielāka varas centralizācija un ciešāka uzraudzība.

Darbā, jo īpaši lauksaimniecībā, tiek iesaistīta ļoti liela iedzīvotāju daļa, arī skolnieki un vecāki ļaudis pensionāru gados. Der pieminēt, ka vienā no sekmīgākajiem kolhoziem tikai 23 procenti darbinieku skaita varētu būt vīrieši spēka gados, bet 15 procenti – sievietes līdz 54 gadiem. Toties vecie ļaudis sastāda vismaz 47 procentus, jaunieši 12–15 gadu vecumā – veselus 15 procentus. Jāievēro, ka šis kolhozs ir tik turīgs, ka var atļauties algot veselu rindu amatnieku un speciālistu.

Daudzus darbiniekus kolhozā pietur nepieciešamība. Kāda vidusskolniece liecina, ka viņa kolhozā strādā tikai tāpēc, ka nevar pamest slimos vecākus un trīs jaunākos brāļus un māsas. Šajos apstākļos padomju ekonomisti uzsver, ka viena ceturtdaļa laucinieku un viena piektā daļa pilsētnieku

nodarbojas ar mājsaimniecību. Ņemot vērā normāliem apstākļiem nenormāli augsto iesaisti darbā, tomēr redzams, ka iedomāto darba rezervju īstēnībā nav. Bezdarbs ir saistīts ar sezonas svārstībām, īstu bezdarbnieku tikpat kā nav. Jau 1960. gados lauku darbaspēka rezerves ir izsmeltas. Rūpniecību Latvijā paplašina ar lielāku darba ražību, kas nestāv tuvu Rietumu zemju līmeņiem. Tāpēc var vairāk forsēt ar svešu, visvairāk no Krievijas, ievestu darbaspēku.

Šajā laikā algoto darbinieku skaits, ieskaitot kādus 100 tūkstošus laucinieku, Latvijas saimniecībā tuvojas 800 tūkstošiem (gandrīz divreiz vairāk nekā 1950. gadā). Jaunpienākušos strādniekus (80%) visvairāk atrodam rūpniecībā un ļoti daudz celtniecībā. Būvstrādnieku skaits ir vairāk nekā divkārtšojies. Tas vien norāda, ka arī dzīvokļu vairs nepietiek ne agrākajiem Latvijas lauciniekiem, ne ienācējiem. Nav vairs tā, kā pēc kara, kad nozīmīgu daļu tukšo dzīvokļu var nodot iecerotājiem. Izglītības darbinieku skaits tautas saimniecībā aug lēnāk. Tas norāda, ka arī labi izglīto un apmācīto darbinieku skaits pieaug gausi. Tipiskie rūpniecības strādnieki ir maz apmācīti industriālās armijas ierindnieki. Viņi nav augsti kvalificētie strādnieki un amatnieki, kas veido Latvijas rūpniecību pirms Otrā pasaules kara.

IV

Nepietiekams intelektuālais ieguldījums

Padomju valdīšanas laikā, neapšaubāmi, aug tautas izglītības līmenis, it īpaši tehniska rakstura nozarēs. Manuprāt, šis lielais intelektuālais ieguldījums tomēr ir modernai saimniecībai nepiemērots un nepietiekams.

Par intelektuālo ieguldījumu es uzskatu zināšanas un iemaņas, ko iegūst ģimenē, skolā, darbā un prakses vietā, un ko savā ziņā papildina ar komunistu jaunatnes organizācijās un partijas skolās iemācīto. Īpaša loma ir komunistu partijas skolām, kur izglīto, kaut no marksistu viedokļa, politiskos un saimnieciskos vadītājus. Šeit iegūtās iemaņas un sakari vēlāk noder, lai pievāktu gan vērtīgus, gan nevērtīgus valsts īpašumus.

Atskatoties uz padomju laiku, ir skaidrs, ka visvairāk panīkst ģimenēs agrāk izkoptais darba tikums. Tas ir industrializētai sabiedrībai bīstams deficīts. Ja līdz ar to sāk pietrūkt atbildības sajūtas un čakla strādīguma, tad to var censties ieaudzināt citā veidā vai arī atstāt novārtā. Padomju sistēmā notiek pēdējais. Lielāka vecāku iesaiste darbā ārpus mājām arvien vairāk

atrauj viņus no mērķtiecīga un vispusīga audzināšanas darba. Industriālā urbanizācija sagrauj ģimenes, un bērniem trūkst vecāku padoma.

Pēc deportācijām skolās trūkst labi izglītotu un pieredzējušu skolotāju. Skolas tiek orientētas uz komunisma propagandu un padomju iekārtas slavīnāšanu. Te jāieskaita sagatavošanās materiālistiski un racionāli - mehāniski noskaņotai rūpniecībai skolās un apmācību organizācijās, kur audzina industriālu armiju šī vārda klasiskajā nozīmē. Labākā gadījumā jauniešus sagatavo šauri definētam konkrētam darbam, kas var atrasties gan tuvu, gan tālu no mājām, no ierastās kultūras un sabiedriskās vides.

Augstākā izglītība Latvijā, ko varētu izplānot vieglāk nekā ražošanu fabrikās, uzrāda organizācijas trūkumus. Ja uzsver un paplašina studiju iespējas daudzās tehniskās specialitātēs, ekonomistus sagatavo neregulāri un aprīnojami mazā skaitā. Jūtama liela ticība inženieru darbam. Tā liktos sveša citās zemēs, kur darba organizācija ir līdzsvarotāka.

Tāču tur, industriālam darbam pārslēdzoties uz datoru un informācijas laikmetu, smīn, ka inženieri kaut kā spējot paveikt gandrīz visu, bet ar to vairs nepietiek. Cik daudz ir agrāk nokavēts, rāda lielais studentu pieplūdums šodienas augstskolās.

Rietumos pagājušā gadsimta otrā pusē sākas vēl nepieredzētas un agrāk neiedomājamas pārmaiņas saimnieciskās organizācijās. Viegli apgūstama informācija palīdz uzlabot ražošanu un sadali visās nozarēs un līmeņos. Atsevišķu uzņēmumu stratēģija un operatīvā taktika stingri pieturas pie Ādama Smita principiem. Šie uzņēmumi rada vai apgūst jaunas metodes un ražo daudz ko jaunu. Vienlaikus samazinās izmaksas, paplašinās apgrozība vietējām vajadzībām un eksportam. Daļēji aizejot no novecojušās industriālās saimniecības, šis apgrozījums arvien vairāk pielāgojas vietējām un ārzemju tirgus prasībām, tā veicinot inovatīvas pārmaiņas un ceļot tautas labklājību.

Mācības, kā jau visās armijās, ir īsas un domātas jaunā strādnieka tūlītējam norikojumam darbā. Kā visās pagājušā gadsimta armijās, apmācībās uzsver paklausību priekšnieku pavēlēm un rīkojumiem no augšas, kā arī darba organizācijas stabilitāti. Te, tāpat kā citās industrializētās zemēs, maz domā par nākotni un pārmaiņām. Pieņem, ka vajadzīgais ir jau izdomāts un ka pārmaiņas kavē uzdotos, iesāktos un ierastos darbus.

Jaunieši to pašu mācās darbā. Padomju saimniecībai raksturīgie apstākļi vēl vairāk uzsver prasību pēc lielāka ražošanas apjoma un virsplāna sasniegumiem. Kā jau armijā, svarīgs ir tikai viens galvenais mērķis, šajā gadījumā – ražot vairāk. Viss cits – kvalitāte, izmaksas un laikā padarītais kļūst par mazāk ievērotām prasībām. Darba rezultātus bieži vien vilto, bet lai

patiešām ko svarīgu paveiktu, ražošanas vadītājiem jāpielieto nelegālas metodes. Nelegālā prakse materiālu sagādē ar laiku kļūst nepieciešama. Rezultātā pat ar tehniskiem uzlabojumiem darba ražība pieaug maz un sasniedz tikai apmēram pusi no tā, ko pieredz Rietumos. Bez tirgus disciplīnas, bēdīgas kvalitātes saražotais noder tikai padomju sistēmā. Gandrīz nekas no tā, izņemot ieročus, nav eksportējams.

Skolās vairāk uzsver tās zināšanas, kas var noderēt tūlītējā praktiskā darbā un mazāk tās, kas audzina citādi vērtīgu un apsviedīgu strādnieku. Nebūs daudz parspīlēts, apgalvojot, ka industrializācija prasa ciešas strādnieku saites ar ražošanas tehniskiem procesiem. Te tiek pielūgtas un valda mašīnas. Kā to reiz skandē radikāls latviešu dzejnieks: “Mašīna, mašīna, varenā mašīna...” Strādnieku iesaiste padomju valstī viņus pakārto ražošanas iekārtām, pārvēršot viņus nevis par atbildīgiem indivīdiem, bet gan savdabīgiem mašīnu piedēkļiem. Viņu darbu ātrumu nosaka ražošanas iekārtu raksturs un darbības tempi. Galvenais ražošanas paraugs vairs nav patstāvīgais lauksaimnieks vai amatnieks, bet gan fabrikas strādnieks pie lentes, kurš par katru cenu cenšas turēties līdzī mašīnai. Ražošanas iekārtas, protams, ir ieslēgtas maksimāli pieļaujamam tempam, kas dotu iespējami daudz produkcijas. Augsta kvalitāte ir izņēmums, produkcijā ir daudz brāķa un daudz ko paveic ar nokavēšanos vai tikai uz papīra.

Šīm nelaimēm daļēju izskaidrojumu varam atrast politisko un saimniecisko pārvalžu struktūrās. Pēc veco laiku armiju parauga tās organizē pa vertikāli. Horizontālā koordinācija starp uzņēmumiem ir vāja un nepilnīga, tā negarantē pietiekamu sadarbību. Saimnieciskās ministrijas rūpējas katra par sevi, veidojot savas rūpnīcas, savas darbnīcas, savas sadales bāzes, savus kvalitātes standartus, savas viesnīcas, savu saziņas un transporta sistēmu. Birokrātiskās tradīcijas un plāna saimniecība tās uztur nemainīgas. Šīs ministrijas ir dārgi monopoli, kas gādā gan vajadzīgo, gan nevajadzīgo, bet visumā nespēj ekonomiski apzināt, ražot un sagādāt jaunas preces un pakalpojumus.

Izņēmums ir padomju bruņotie spēki un to ierastās un pa daļai jaunās bruņojuma vajadzības. Arī šajās nozarēs tie netiek līdzī Rietumvalstu tehnoloģiskam un organizatoriskam progresam. Tāpēc politiski un administratīvi centralizētā vara nespēj pamest vai pārmainīt savu diktatorisko raksturu un strādāt pietiekami ekonomiski. Bet varas iestādes un bruņotie spēki, kas saņem lauvas tiesu no saimnieciskiem labumiem, arvien mazāk spēj garantēt vai nosargāt varu. Protams, padomju mūžu var īslaicīgi pagarināt ar ierasto stabilitāti, nokavētiem kapitālieguldījumiem, palielinātu rubļa emisiju un dažiem maziem uzlabojumiem.

V

Saimnieciskā atjaunošanās un attīstība

Džareds Daiamonds savā grāmatā par civilizāciju sabrukumu uzsver kulturāli un saimnieciski iesaļušās sabiedrības nespēju pielāgoties jauniem apstākļiem. Viņš ļoti uzskatāmi apraksta islandiešu koloniju bojāeju Grenlandes rietumos: tur mainās klimats, un jaunos apstākļos tā laika norvēģu lauksaimnieku tradīcijās vairs nav iespējams izdzīvot. Šie kolonisti negrib vai nespēj mācīties no vietējiem zvejniekiem un roņu medniekiem. Zivīm bagātā piekrastē viņi nezvejo un zivis neēd. Viņi mirst badā.

Padomju saimniecības sabrukums ir pilnīgs. No industriālās saimniecības Krievijā eksportspējīgas ir samazinātā bruņošanās rūpniecība un izejvielu, it īpaši naftas un gāzes, nozares. Citādi arī šodien Krievijas rūpniecība strādā vietējām vajadzībām. Ņemot vērā vēl joprojām lielo, iespējamo tirgu, tā ir daudzsološa, bet tomēr lēna attīstība.

Latvijai kopā ar Igauniju un Lietuvu izdodas atraisīties no Krievijas rubļa superinflācijas laikā. Nav vairs dāsno Krievijas pasūtījumu, un fabrikām, strādājot ar agrāk uzkrātiem materiāliem, ar pircēju maksājumiem nepietiek. Latvijas saimnieciskā atjaunošanās tās sākuma gados daļēji balstās uz sarukušiem Krievijas pirkumiem (pirmajos atjaunotās neatkarības gados Rīgā vēl ražo raķešu daļas!), koku un komateriālu eksportu uz Rietumiem. Tekstilrūpniecība noturas ar savlaicīgu pieskaņošanos Rietumu modes prasībām, tēraudrūpniecība lielā mērā dzīvo no lūžņu materiāliem. Visgrūtāk klājas mašīnbūvei, jo šai nozarei nav īstas pakalpojumu pieredzes un sakaru ar Rietumu tirgiem. Tieši šajā un līdzīgās nozarēs pircēju un piegādātāju attiecības veido ilggadīga, kopīga partneru plānošana un sastrādāšanās uzņēmumu līmenī. Šādu sakaru un pieredzes Latvijas uzņēmējiem, vienkārši sakot, nav.

Atskatoties uz pirmajiem saimnieciskās atjaunošanās gadiem, jāatzīst, ka eksportspējīgus, augstas kvalitātes preču ražotājus un pārdevējus var saskaitīt uz vienas rokas pirkstiem. Taču šie vērtīgie izņēmumi rāda ceļus uz Rietumiem un palīdz veidot pilnīgi jaunus tirdznieciskus sakarus.

Mana pieredze rāda, ka parasti vajadzīgi gandrīz desmit gadi, lai iestādītu, iekoptu un attīstītu pasākumus jaunās nozarēs. Arī Latvijā saimnieciskā attīstība zinātnietilpīgās nozarēs īsti sākas tikai desmit gadus pēc neatkarības atgūšanas.

Es mēdzu uzsvērt, ka Latvijas saimnieciskā nākotne balstās un lieliem

ieguldījumiem zinātnē un izglītībā. It sevišķi – ātri augošās nozarēs, jo visas vietas pasaulē vēl nav aizņemtas. Liekas loģiski šos ieguldījumus izdarīt tādās intelektuāli izkoptās nozarēs kā informācijas un elektronikas sistēmas un farmācija. Ierobežotas iespējas joprojā pastāv tur, kur racionāli izmanto Latvijas dabas bagātības, vispirms zemi un mežus. Tiesa, šīs nozares nevar dominēt Latvijas saimniecību, bet tās dod darbu un maizi nozīmīgam laucinieku skaitam. Skatoties no zināšanu pielietojumiem, vienmēr liela nozīme būs reformētai Latvijas Lauksaimniecības universitātei, kas var palīdzēt veidot jaunus individuālus un kooperatīvus pasākumus, kā arī ierosināt jaunu produktu un tūrisma pakalpojumu izveidi.

Progress ir iespējams gandrīz vai visās nozarēs, ieskaitot detaļu ražošanu ārzemju lieluzņēmumiem. Jāievēro gan, ka te ir jāsacenšas ar konkurentiem ārzemēs, kur pircēji pieprasa augstu kvalitāti, zemākas izmaksas un savlaicīgas piegādes. Attīstība prasa zināšanas, pieredzi un ciešu sastrādāšanos kopīgā komandas darbā.

Atgriežoties pie lielākiem ieguldījumiem, vēlos uzsvērt paplašinātas izglītošanās iespējas visās augstskolās. Lai labi kalpotu tirgus prasībām, izglītības sistēmai jābūt dažāda rakstura, ieskaitot lielas un mazas, privātas un valsts koledžas un augstskolas. Tas nepieciešams tāpēc, ka tehnoloģija un tirgus prasības strauji mainās, bet nākotne nav precīzi prognozējama. Manuprāt, nākotne pieder tiem jauniešiem, kas savu izglītību un pieredzi ir pa daļai ieguvuši gan Latvijā, gan ārzemēs. Viņu sasniegumus raksturo skaidri uzņēmuma mērķi, kas palīdz izcelties citu vidū, kvalitāte, kas veido firmas reputāciju, kā arī progresīvi zemas izmaksas.

Taču visai saimnieciskai attīstībai modernos apstākļos vairs neder industriālā armija un organizācija, bet godīga, atbildīga, intelektuāli aktīva vadības un darbinieku saime, kas apsviedīgi kalpo mainīgai situācijai vietējos un ārzemju tirgos. Te ļoti palīdz daudzās apmācību programmas un paraugaugstskolas. Audzināt atbildīgus un kompetentus vadības darbiniekus pašreiz vislabāk izdodas Rīgas Ekonomiskajai augstskolai, kas ir pazīstamās Stokholmas Ekonomiskās augstskolas filiāle. Šajā ziņā ievērojama ir amerikāniskā Rīgas Biznesa skola, kas darbojas Rīgas Tehniskās Universitātes paspārnē. Kritiski trūkst tirgus saimniecībai labi sagatavotu mācībspēku. Šos robus pakāpeniski aizpilda Latvijas Universitāte, bet Biznesa augstskola "Turība" veido programmas sociāli atbildīgiem vadītājiem. Latvijas izaugsmei vajadzīgi visi šo un citu iestāžu absolventi.

VI

Šoreiz ne tik impulsīvi

Latvijas valdības pašreizējā saimnieciskā politika veicina strauju ekonomisko attīstību tagad un arī tuvākā nākotnē. Tas nozīmē, ka labāk klāsies tiem uzņēmējiem, kuri ražo vietējiem patērētājiem un eksportam. Tādējādi iegūs arī šo uzņēmumu darbinieki, bet ar grūtībām saskarsies visi tie, kam jāpaļaujas uz sociālām programmām. Šajos apstākļos patērētājiem ieteicams aktīvi veicināt asāku konkurenci tirgū un jo īpaši – censties samazināt vai nostabilizēt cenas.

Nepirkt pārtiku tukšā dūšā! Pirkt tikai vajadzīgo! Meklēt lētākās cenas!

Augstas inflācijas laikā mēs pat Ziemassvētkos gribam būt gudri. Ja cenas ceļas par sešiem procentiem gadā, ir labi izdomāt, kā pacelt savus ienākumus un samazināt nevajadzīgos pirkumus. Ja tiešam patīk apskatīt to, kas ir iekārojams, skatlogus vērot mums nemaksā nekā, un pastaiga gar veikaliem var būt gluži sportiska. Tā staigājot, varam izdomāt, kā par savām vajadzībām palaist ziņu Ziemassvētku vecītim. Tas vien samazinās viņa kļūdas un varbūt arī vairo prieku par to, ko viņš atnesīs. Vēl vairāk viņš priecāsies, ja šo un to varēs atnest arī pēc lielās svētku iepirkšanās. Vēl svarīgāk ir šo pastaigu laikā pārdomāt to, kā pacelt savus ienākumus.

Tālāk seko daži ieteikumi tiem, kam rūp viņu saimniekošanas spējas pārmaiņu laikā. Daži no tiem noderēs vairāk, daži mazāk. Galvenais padoms tomēr ir nerīkoties impulsīvi! Apdomīgi plānot, vēl apdomīgāk plānus izpildīt!

1. Pirmais solis apdomīgai saimniekošanai ir pārskatīt nākamajā gadā gaidāmos ienākumus, izdevumus un ieguldījumus. Kas te mainās, kas vēl mainīsies, un ko varam mainīt pašī?
2. Pārtiku pirkt prātīgi, bet ne izšķērdīgi. Lai izvairītos no mazierobežotiem, impulsīviem pirkumiem, nekļaiņot pa pārtikas veikaliem un pārtiku nepirkt tukšā dūšā. Meklēt zemāko cenu tam, kas mums

ir kvalitatīvi pieņemams. To vislabāk darīt ar iepriekš sagatavotu, vispārēju iknedēļas pirkumu sarakstu rokā. Šis saraksts jā sastāda tā, lai tas pieļautu zināmu izvēli un ietaupījumus. Otru sarakstu gatavojam svētku galdam. Mūsdienās vairs nav labi ciemiņiem rīkot lielum lielās vakariņas kā senlaiku kāzās. Bet vajag viņiem pasniegt gan mazliet no tradicionālā, gan arī ko neparastu un interesantu, varbūt eksotisku, uzpostā un izpušķotā mājā. Zinām, ka ciemiņi otrā dienā neies meža darbos, bet vēlēsies atcerēties ciemošanos ar labpatiku. Ņemot vērā riskantos autoceļus, ciemiņiem piedāvāt ne tikai ko stiprāku, bet arī ļaut izvēlēties augļu sulu!

3. Senie grieķi mums māca, ka tirgus ir pilns ar nevajadzīgām precēm. No sev pašiem paredzētiem pirkumiem drēbēm vēl ir samērā augsta prioritāte. Mazs ieskats drēbju skapī atgādinās, ka tas, kas reiz pirktis itin impulsīvi, pēc tam ir maz valkāts. Der ievērot, kaut vai Rietumu filmas skatoties, ka dāmas var labi un gaumīgi ģērbties visā vienkāršībā. Studentes speciāliem gadījumiem var pie obligātās garderobes pielikt klāt “mazo, melno kleitiņu”, kas no modes neiziet un vēl joprojām vairo valkātājas pievilcību. Ceru, ka kungi būs ievērojuši, ka tumšos uzvalkus vēl valkā daži mācītāji, baņķieri un daudzi juristi. Arī dekāni un rektori, jo šie uzvalki jau nu ir viņu parādes uniformas. Citādi pat oficiālos saietos var droši uzstāties ar jau sabiedrībā ierasto tumši zilo bleizeri. Mazliet apjautājoties bērniem, mēs ātri vien noskaidrosim, ka viņiem formalitātes ir svešas, var būt netīkamas. Vini nemaz negrib mazā lorda Fauntleroja mežģiņu apkakli. Drēbes pērkot, nav slikti pārrunāt cenas samazināšanu ar veikala īpašnieku vai vadītāju. Te ir vajadzīgas zināmas iemaņas, tāpēc nav slikti to praktizēt, lai atlaidi tiešām nopelnītu. Studenti, protams, var vienkārši pateikt, ka atliktā nauda jaunām, pelēkām biksēm ir par divdesmit procentiem mazāka nekā prasītā cena. Nekas tā nevairo īstu konkurenci un nesamazina inflāciju kā pircēja interese par zemāku cenu, vai pat atteikšanās maksāt prasīto!

4. Man grūti ieteikt automašīnu pirkumus. Ar labu mašīnu var braukt desmit gadus vai vairāk, un tā arī jāplāno tās pirkums. Protams, ka automašīnai, ja to tiešām pērkam, vairāk jāatbilst ģimenes ikdienas vajadzībām, bet mazāk prestižai izrādei sabiedrībā. Garām ejot, atgādināsim, ka jauna auto tirgus vērtība ļoti strauji samazinās jau pirmajā

gadā. Ir vērts padomāt par labu, mazlietotu mašīnu. Varbūt ir gudrāk šo pirkumu atlikt, vai vismaz izrēķināt, cik šāds ieguldījums izmaksā, kaut vai augļu procentus maksājot. Katrā ziņā pirms šī pirkuma ir vērts iepazīties ar cenām, benzīna patēriņu un piedāvājumu tirgū. Ir gudri izvēlēties divas vai trīs markas un modeļus. Par cenām jārunā (varbūt ar pārdevēja priekšniecību!), uzsverot apņēmību cenu samazināt. Auto tirgū ir gluži muļķīgi samaksāt pilnu prasīto cenu.

5. Domājot par transportu, vai vismaz skolas bērniem ir divriteņi? Ko var ietaupīt, uz darbu braucot ar autobusu vai piepilsētas vilcienu? Mēs droši zinām, ka degvielu cenas strauji ceļas visā pasaulē.
6. Mēs sava mūža lielāko daļu pavadām mājās. Tās iekopt un izdaiļot prasa laiku un līdzekļus. Arī šeit lieti der plāns vairākiem gadiem. Ja vēlas māju uzskatīt par ieguldījumu, tad daudziem labi sakopta māja ir vairāk vērtīga par jaunu un vēl neiekārtotu īpašumu.
7. Inflācijas laikā ir vērts padomāt par savu namu, savu pili. Daudz no jaunas mājas iekšdarbiem var paveikt paši pircēji, bet arī tad jārēķinās ar konkurenci – citiem pircējiem, kas pašlaik paceļ cenas. Vai tas ir labākais ieguldījums? Salīdzinot ar citiem ieguldījumiem (varbūt ar *eiro* vērtspapīriem), nekustamu īpašumu ir grūti pārdot saimniecisku atplūdu laikā. Tā vērtība var augt, bet tā var arī mainīties uz leju. Pie izmaksām jāsarēķina augļu procenti visai hipotēkai. Apzināties risku!
8. Augstāka produktivitāte ceļ visas tautas, visas komandas un katra darbinieka vērtību. Tā kā inflācija izraisa daudzas un dažādas pārmaiņas mūsu darbos, katram darbiniekam ir jāapsver viņa paša loma darbā. Vērtīgs darbinieks apzinās savu vērtību, savu devumu viņa komandā. Šo vērtību nosaka paveiktie darbi un produktīvi uzlabojumi. Uzlabojumus var paveikt, samazinot nevajadzīgo jau sen ierasītās rutīnās, ieviešot jaunāku tehnoloģiju un apgūstot jaunas zināšanas un iemaņas. Tāpēc vērtīgam darbiniekam jau laikus jādomā par tādām apmācībām un tālāku izglītošanos
9. Vērtīgs darbinieks var droši parrunāt savus sasniegumus un attaisnot gan algas pielikumu, gan vienoties ar priekšniecību par atbalstu

darbinieka tālākai izglītošanai. Zinot, ka latvieši nav ieraduši paši ierosināt uzlabojumus savos uzdevumos un savā atalgojumā, šie plāni jāizdara rūpīgi, jāpārrunā ģimenē un ar tuvākiem kolēģiem. Pēc tam nav ko gaidīt, bet jāiet priekšnieka nevis ar prasībām un dūri uz galda, bet ar konstruktīviem priekšlikumiem.

10. Nav vajadzīgs vienmēr būt prātīgam. Tāpēc tomēr der atlikt naudu, kaut vai to ielikt kurpē, neparedzētam, pārsteidzošam, impulsīvam un citādi dullam pirkumam un mazliet raibākai dzīvei.

Visu labāko Ziemassvētkos un Jaunajā gadā!

VII

Cenas ceļas

Šajā rakstā izklāstīšu pamatatziņas no pētījuma par inflāciju, ko veicu kopā ar saviem kolēģiem Pacifika Luterāņu Universitātē, ekonomistu Brūsu Finiju un vadības zinību profesori Lindu Gibsoni. Lai gan šajā darbā analizējām galvenokārt Amerikas akadēmiskā un biznesa pieredzi šajā laukā, tomēr ne mazums datu un informācijas guvām no Eiropas un Baltijas valstīm, arī Latvijas, tā paplašinot pētījuma robežas. Darbā izmantoti Latvijas preses un statistikas avoti, kā arī premjera Aigara Kalviša padomnieka ekonomikas jautājumos Aigara Stokenberga un LU profesora Edvīna Vanaga komentāri.

Skatos karikatūru ar nopietnu joku manā vietējā Amerikas laikrakstā.

Darbinieks: Benzīna cenas dubultojušās, pārtikas cenas cēlušās par desmito daļu. Kāpēc?

Priekšnieks atbild: Tā ir inflācija!

Darbinieks: Bet kāpēc man nav algas pielikuma?

Priekšnieks: Cīnāties pret inflāciju!

Cenu celšanos patērētāju pirkumiem un naudas vērtības krišanos svešvārdā dēvējam par inflāciju. Savukārt pretējo procesu – inflācijas tempa samazināšanos – apzīmējam par deflāciju. Cenu krišanu un naudas vērtības pieaugumu raksturo deflācija. Neiegrozota inflācija sagrauj ierastās saimnieciskās attiecības. Lai gan tautsaimnieki par bīstamāku uzskata deflāciju, kas parasti rada ļoti nopietnus saimnieciskās rosības atplūdus. Kā to rāda augstāk lasāmā saruna, inflācijas cēloņi var būt dažādi, bet tās apkarošana vienmēr ir konfliktā ar citiem saimnieciskās politikas mērķiem.

Slavenais ekonomists lords Džons Meinards Keinss esot teicis, ka neliela inflācija palīdzot strādniekiem. Taču savā 1919. gadā izdotajā grāmatā “Mierlaika ietekme uz ekonomiku” (“*Economic Consequences of Peace*”) Keinss raksta: “Neierobežojot inflāciju, valdība klusi un nemanāmi atņem iedzīvotājiem ievērojamu daļu no viņu bagātības.” Tas, protams, visvairāk attiecas uz valstīm ar progresīvu nodokļu sistēmu, jo tajās inflācija

būtiski paaugstina faktiskās nodokļu likmes. Taču Keinss ir visvairāk norūpējies par to, lai nepietiekama inflācijas iegrožošana nenovestu pie tik liela naudas vērtības krituma, kas radikāli mainītu visas saimnieciskās attiecības un novestu pie ekonomikas sabrukuma.

Sabiedrība parasti inflācijas apkarošanu uzskata par vienkāršu, tīri saimnieciska rakstura problēmu. Taču tirgus saimniecībā un demokrātiskā sabiedrībā ekonomikas politika netiek definēta un īstenota nošķirti no citiem aspektiem. Pat visvienkāršākās un šķietami autonomās regulējošās darbības vienmēr jāapsver kopsaistījumā ar citiem jautājumiem. Tām vienmēr iespējamas neparedzētas un negaidītas sekas. Ieskatoties praktiskās problemās, redzam, ka ekonomikas politiku un lēmumus ietekmē daudzi sociālie un morālie apsvērumi, katrā valstī, katrā reģionā cits no cita atšķirīgi. Šie apsvērumi nepieļauj visur īstenot vienu kopīgu politiku un ar to saistītos pasākumus. Latvijā morāles un ētikas normas, no vienas puses, nosaka no lauku sabiedrības iemantotā patstāvīgā indivīda ētika, bet no otras puses – centralizētas varas tradīcijas, kā arī kolektīvisma tendences, kas izveidojās padomju varas industriālajā sabiedrībā. Šīs attiecības vēl vairāk sarežģī dažādu spēku cīņa par mērķiem, varu un līdzekļiem. Šajā situācijā saimnieciskā politika un tās iedzīvināšana prasa plašākas sabiedrības pilnīgāku izpratni un visaptverošu indivīda, privātā sektora un valsts iestāžu sadarbību. To veicināt ir šī raksta nolūks.

Ar inflāciju saistīto mērķu un līdzekļu konflikts nav nekas neparasts. Dažādo šķietami vienkāršo atrisinājumu nepilnīgie aprēķini var arī nederēt praktiskā dzīvē. To uzskatāmi ilustrē strīdi par labumiem nodarbinātībā, ko finansē ar deficītiem valsts budžetos. Tikpat neaprēķināmi ir ieguvumi un zaudējumi, ko samazinātā naudas vērtība izraisa vietējos un ārzemju tirgos. Nav skaidrs, kad īsti jāsāk inflāciju ierobežot. Bieži gadās, ka to sāk darīt pārāk vēlu, vai pārāk agri; katrā ziņā jārēķinās ar laiku, kas paies, lai patiesi novērtētu jebkuras saimnieciskās politikas rezultātus.

Uzmanīgie inflācijas pētnieki norāda, ka pat perfekti izplānota inflācija rada neplānotas problēmas. Mainīgajos pārmaiņu laikos cenu un pakalpojumu tarifu aprēķinātāji cenšas savu darbību nodrošināt, kaut vai noapaļojot paredzētās izmaksas un cenas uz augšu. Izmaksas privātajā un sabiedriskajā sektorā palielina arī paši regulēšanas un kontroles pasākumi. Lai gan neviens nešaubās par to, ka inflācija visvairāk kaitē cilvēkiem, kuri savus aktīvus tur skaidrā naudā vai citā fiksētās vērtības formā (piemēram, obligācijās un dažādās ķīlās). Viņu naudas un ienākumu vērtības zaudējumi ir samērā viegli aprēķināmi. Tāpat nav grūti noskaidrot, kā palielinājies

valdības iekasēto nodokļu daudzums, kas pieaug līdz ar zemu, pieciešamu inflāciju. Jo straujas inflācijas laikā valsts zaudē savas spējas laikā piedzīt nodokļus, un privātā sektora uzņēmumi nevar normāli darboties. Ja inflācija nopietni ietekmē katru atsevišķu cilvēku un sabiedrību kopumā, vienmēr izskan dažādi ieteikumi par konkrētā situācijā vispiemērotāko rīcību.

ES praksē izmanto vairākus inflācijas kontroles instrumentus. Fiskālajā (ieņēmumu) jomā, lai saglabātu ekonomisko izaugsmi un nodarbinātības līmeni, tiek pieļauti ierobežoti izdevumi ar budžeta deficītu. Šajā nozīmē deficīts ir kā nodrošinājums pret saimnieciskiem atplūdiem. Eiropas Centrālā Banka (ECB) izmanto noteiktus instrumentus, lai saglabātu relatīvu monetāro (naudas) stabilitāti. Šos monetārās un fiskālās politikas kompromisus īpaši grūti īstenot lielu ekonomisku, politisku un sociālu pārmaiņu laikā.

Izmaiņas prasa veidot jaunu politiku, kas savukārt veicina citas izmaiņas. Tāpēc inflācijas samazināšanas nolūkā ne tikai jāveic ekonomikas analīze, bet arī jāmeklē tiesiski un sociāli pieņemami kompromisi. Ētiskie apsvērumi prasa respektēt dažādus ieinteresēto indivīdu un grupu morāles aspektus un principus. Latvijā reālās algas pieaugums par 13% nozīmē gan sasniegumu apliecinājumu, gan prasību pēc lielākas ienākumu līmeņa pārdales.

Inflāciju vienkāršoti saprot kā cenu kāpumu, kas samazina pirktpēju, tāpat kā papildu nodokli un galveno cēloni, kas destabilizē valsts ekonomiku. To uzskata arī par straujākas saimnieciskās izaugsmes veicinošu faktoru, kas nepieļauj deflāciju. Viens no tradicionālajiem pasākumiem ir pieejamā naudas daudzuma (kredītu) ierobežošana, kas ne vienmēr ir pareizais risinājums. Lielākā daļa no Latvijas puses ieteikumiem uzsver nepieciešamību uzlabot situāciju apgādes jomā un palielināt konkurētspēju.

Kā jebkuru ekonomisko pārmaiņu apstākļos inflācijas saglabāšanas vai samazināšanas politika ietekmē ikvienu. Līdz ar to valdības darbs šai jomā kļūst par valsts un privātā sektora attiecību jautājumu. Veicamo pasākumu mērķis var būt inflācijas ierobežošana līdz noteiktam līmenim. Pēc dažādiem aprēķiniem ir iespējams prognozēt relatīvos un pat gaidāmos zaudējumus dažādām iedzīvotāju grupām. Materiālu un enerģijas cenu kāpums jau laikus atspoguļojas vairumtirdzniecības cenās un valsts kontrolētos pakalpojumu tarīfos.

Valdība pilnībā nespēj kontrolēt notiekošo pat sabiedriskajā sektorā. Ja nu vienīgi valsts pārvaldes institūcijas var kaut cik iespaidot nedaudzo starpnieku vairumtirdzniecības cenas. Cik šīs iespējas ir ierobežotas, rāda

tarifu pārraudzība un kontrole. Tipiski, ka tarifu padomes vienkārši nevar koncentrēties uz zemu tarifu noturēšanu, jo tās vienlaikus ir atbildīgas gan par dažādiem patērētājiem, gan materiālu un pakalpojumu piegādātājiem. Padomes atbild arī par to, lai uzņēmēji kontrolētajās nozarēs varētu pelnīt tik daudz, lai piesaistītu savai darbībai nepieciešamo kapitālu.

Bet Latvijā, kur saimniecība balstās galvenokārt uz salīdzinoši (ar pasaules cenām) lētas enerģijas importu no Krievijas, šie tarifi ir atkarīgi no piegādātājiem.

Lai ar dezinflācijas pasākumiem aizkavētu cenu celšanos, valdība cenšas izstrādāt piemērotu stratēģiju un veikt dažādus taktiskus pasākumus. Tomēr praksē rezultāti var izrādīties gana atšķirīgi. It īpaši tas attiecas uz Baltijas valstīm, kuras vienlaikus pārdzīvo vairākus pārmaiņu viļņus. Valdības pieteiktie mērķi ir viena lieta. Rezultāti var izrādīties nebūt ne tik precīzi. Toties tie noder, lai aprēķinātu saimnieciskās rosības mainīgās dimensijas un dotu mērķtiecīgu virzienu inflācijas apkarošanai. Zinām, ka pašreizējais sešu procentu inflācijas līmenis Latvijā ir jāsamazina. ECB stipri konservatīvā naudas vērtības saglabāšanas politiku prasa dezinflāciju līdz 1,9 procentiem. Varam sagaidīt, ka nākamo divu gadu laikā šīs prasības nepāraugs 2,5 procentus.

Saimnieciskās perspektīvas

Baltijas valstis ekonomikas jomā ir nabadzīgākās ES. Vēl nesen ienākumu līmenis Latvijā bija zemāks nekā Igaunijā un Lietuvā. Vispārējā izaugsme ir strauja. Izaugsmes (IKP) rādītājs (ap 7%) ir labākais ES. Pieaugums 2005. gada pirmajā ceturksnī, salīdzinot ar 2004. gada pirmo ceturksni: Igaunijā 6,9%, Latvijā – 7,4%, Lietuvā – 5,6%. Tie norāda uz baltiešu spēju samērā labi pielāgoties daudzkārt negaidītām pārmaiņām.

Izmaiņas nodarbinātībā ir nevienmērīgas. Bezdarbu Baltijas valstīs daļēji kompensē sezonas darbi citās ES valstīs. Algas pieaug straujāk par patēriņa preču cenām. Ja algu līmenis cēlies par 17,1% (salīdzinot 6,6% inflāciju 2005. gada pirmajā pusgadā ar cenu līmeni pirms gada), tas tomēr vairāk atspoguļo augsti kvalificēto darbinieku atalgojumu, paaugstina tautas ienākumus visumā. Caurmēra algas 2005. gada pirmajā pusgadā ir 167 lati, bet caurmēra pensijas – 80 lati. Relatīvi augstas algas (caurmērā ap 400 latiem) ir finanšu nozarē un 229 lati dažās valsts iestādēs.

Daudziem pievilcīgs šķiet darbs ārzemēs, un tur ietaupītais papildina

visas tautas kopīgos ienākumus. Taču šie papildu ienākumi neviņo iekasētos ienākumu nodokļus un neuzlabo valsts iespējas trūcīgo aprūpē. Tajā pašā laikā Latvijā aug bažas par labāk izglītoto speciālistu izceļošanu uz ārzemēm.

Aplam domāt, ka pārāk zemā nodarbinātība saistīta ar birokrātiskām nepilnībām. Latvijas galvaspilsētā trūkst profesionāļu, kam varētu piedāvāt visaugstākā līmeņa algas, bet ārpus Rīgas nekvalificētais darbaspēks izvairās no strādāšanas par ļoti zemu atalgojumu. Kopumā ievērojami uzlabojas Latvijas eksporta uzņēmumu ražīgums, kas panākts gan ar racionālāku saimniekošanu, gan ar zemākām ražošanas izmaksām. Te svarīgi ir jauni un tradicionāla rakstura ieguldījumi un izcilākas darbinieku zināšanas. Mazāk ievēro ļoti svarīgo jauno preču un pakalpojumu kvalitātes un tirgus vērtības pieaugumu, kas gan visvairāk parādās informācijas tehnoloģiju un finanšu jomā. Citās eksporta nozarēs uzņēmēji vēl paļaujas uz intensīvāk apgūtiem procesiem. Tomēr arī šajās darba vietās vienkāršos darbus sāk nomainīt ar lielākiem tehnikas ieguldījumiem. Cik zinu, vēl nav aprēķināts, kas ir ietaupīts ar ceļu un tiltu remontiem un citiem infrastruktūras uzlabojumiem, ko daļēji finansē ES.

Viena trešdaļa Latvijas iedzīvotāju uzskata, ka reģistrētais 10% bezdarba līmenis (plus vispārējās labklājības problēmas) ir otra nopietnākā Latvijas ekonomikas problēma. Savukārt 55% domā, ka galvenā vispārējā problēma 2005. gada vidū ir inflācija, tās cēloņi un iespējamie risinājumi. 2005. gada vasarā inflācijas temps, liekas, samazināties. Līdz ar to sabiedrības diskusijas tūlīt pievērsas vispārējai labklājībai un ekonomiskās izaugsmes saglabāšanai.

Ja izaugsmes līmenis ir augsts, tautas vairākuma domas tūlīt sāk pievērsties inflācijas ierobežošanai. Valsts iestādes var izvēlēties apkarot inflāciju, veidot līdzsvarotu politiku vai joprojām veicināt saimniecisko rosību.

Istenībā tauta vēlas gan stabilas cenas, gan augstākus ienākumus. To panākt var tikai ar augstāku darba ražību un ļoti aktīvu konkurenci tirgū.

2005. gada jūnijā inflācijas līmenis Latvijā ir augstākais ES valstīs. Cenu pieaugums gadā jūnijā ir 6,3%, jūlijā – 6,1%. Salīdzinoši dati rāda 3,9% kāpumu Igaunijā un 1,9% Lietuvā. Turpat Ziemeļvalstīs tā turas daudz zemāk: Zviedrijā 0,7% un 0,9% Somijā. Krievijā inflācija nesēn sasniedza 15%, bet tagad (2005. gada jūnijā) ir noslīdējusi līdz 12,5%. Inflācijas kāpums Latvijā ir pietiekami augsts, lai apdraudētu Latvijas pievienošanos ES monetārajai sistēmai, kas plānota 2008. gadā. ECB un ES cenšas noturēt

inflācijas līmeni zem 2,0% un budžetu deficītus zem 3,0%. Uzskata, ka inflācija jaunajās ES valstīs nedrīkstēs pārsniegt 2,5%. Latvijas valdība cer šai robežai piekļūt divos gados. Mazāk sekmīga inflācijas apkarošana var šos procesus paildzināt, draudot atlikt Latvijas pilnīgu iesaisti eiro sistēmā līdz 2009. gada sākumam.

Latvijas saimniecība ir ļoti atkarīga no savas eksportspējas. Vietējais tirgus te ir mazs, tāpēc lielākā daļa mūsu eksporta tirgus meklējama ES iekšējā tirgū. Pašlaik šī situācija Latvijai ir izdevīga, bet nestabilā inflācija to var mainīt. Tāpat nevaram būt droši, ka augstais inflācijas līmenis Krievijā arī nākotnē pieļaus kokmateriālu un enerģijas izdevīgu iepirkšanu Krievijā, Baltkrievijā un Ukrainā. Jāpārdomā, kā vietējo cenu celšanās iespaidos igauņu un lietuviešu rosību Latvijā. Mūsu uzņēmējiem vēlreiz jāapsver saimniecisko sakaru aktivizēšana ar partneriem Somijā un Zviedrijā.

Inflācija vietējā tirgū rada nopietnas problēmas pensionāriem un iedzīvotājiem ar zemiem fiksētiem ienākumiem. Līdz ar to cenu celšanās ir ne tikai nopietna ekonomiska, bet arī sociāla un politiska problēma. Patērētāju ikmēneša izdevumi – 106 lati (jeb ap 200 ASV dolāru) ievērojami pārsniedz vidējo pensiju vai minimālo algu. Inflācija visvairāk skar iedzīvotājus ar trūcīgiem ienākumiem. Tādējādi, piemēram, pensionāriem, kuri jau tā 20% no saviem ienākumiem izdod veselības aprūpei un 25% – pārtikai, īstais inflācijas līmenis ir relatīvi augstāks – ap 7%.

Latvijā inflāciju definē kā vispārēju patēriņa cenu kāpumu, kas patērētājiem atspoguļo vispārpieņemto inflācijas definīciju un naudas vērtības krituma tempus. Taču šie apsvērumi vēl nenozīmē, ka visas cenas kāpj vienveidīgi. Jāieskatās dažādās saimnieciskās parādībās, lai puslīdz pareizi novērtētu šīs parādības cēloņus un gaitu, kā arī ieteiktu turpmākos gājienus uz priekšu.

Stabilitāte, inflācija un izaugsme

Inflācijas kontrole Baltijas valstīs ir saistīta ar risku. Tām ir zemākie ekonomikas rādītāji ES, un ekonomika vēl nav pietiekami stipra. Latvijā sabiedrībā ir pastāvīga bažas saistībā ar valdības plānu slepenību inflācijas apkarošanas jomā. Sabiedrībā trūkst uzticības valdībai un politikas izmaiņām. Tiek uzskatīts, ka politiķi rūpējas tikai par savām interesēm un ka valsts pārvaldē pastāv augsts korupcijas līmenis. Aizdomas pastiprina politisku diskusiju trūkums. Šāda neuzticēšanās ierobežo Latvijā īstenotās

ekonomikas izaugsmi. To kavē arī šodienai piemērotas izglītības trūkums un dažādi funkcionāli trūkumi, kas mazina valsts sektora un ražošanas efektivitāti.

Tomēr pēdējos gados Baltijas valstīs vērojama relatīvi strauja izaugsme (ap 7%), kuras rezultātus diemžēl izjūt tikai daļa sabiedrības. Apsverot pašreizējos izaugsmes rādītājus, Pasaules Banka (PB) ir izteikusi optimistiskas prognozes, proti, ka Baltijas valstīs vidējie ienākumi sasniegs ES līmeni jau pēc 16 gadiem (Latvijā – pēc 16, Igaunijā – 17, Lietuvā – 18 gadiem). Par šīm prognozēm domājot, jāatceras, ka Somijā ar 2 vai 3% pieaugumu IKP līmenis pacelsies vairāk nekā Latvijā. Līdz ar to Somija un citas Ziemeļvalstis var daudz vieglāk izdarīt tik nepieciešamos ieguldījumus izglītībā, profesionālā apmācībā un zinātnē. Vienmēr ir grūti noķert tos, kas jau ir tālu priekšā.

Iepriekšējos gados Latvijā cenas pieaug nevienmērīgi. Vēl 2003. gadā visu patēriņa preču cenu pieaugums bija 3,2%, pārtikas cenu pieaugums – 2,9%, pārējo – 4%, bet pakalpojumu – 2,1%.

Vispārējais cenu kāpums 2005. gada 1. ceturksnī (salīdzinot ar 2004. gada 1. ceturksni) pārsniedza lielākās daļas pārtikas produktu cenu kāpumu. Te jāņem vērā vairāk nekā 10% pieaugums gaļas un zivju produktiem, kā arī augļu un dārzeņu sezonālās cenu svārstības. Viesnīcu sektorā cenas cēlās par 10,%, augstākās izglītības jomā – par 8,3%. Enerģijas resursu cenas ar mainīgām sekmēm kontrolēja tarifu komisija, veicot pārrunas ar piegādātājiem un rūpējoties arī par peļņu. Dabaszāģes cenu plānotais pieaugums tuvākajos gados ir 10-17%. Liels cenu kāpums noticis tādās jomās kā veselības aprūpe, apdrošināšana un personiskais transports. Savukārt telekomunikāciju sektorā, ko ietekmē tehnoloģiskās izmaiņas un neparedzēta konkurence, tās ievērojami kritušās.

Īpaši ieinteresēta pārmaiņās ir nekustamo īpašumu un būvniecības nozare. 2005. gadā ievērojami palielinās nomas maksas un nekustamā īpašuma cenas, it īpaši Rīgas lepnajos un vairāk iekārotajos kvartālos. Plaša un strauja savrupmāju būvniecība notiek tuvējos piepilsētu rajonos. Tur veidojas jauni lauku ciemati, ko apdzīvo turīgi pilsētnieki. Līdz ar aktivitātēm būvniecības nozarē algas un materiālu cenas 2005. gada 2. ceturksnī cēlās par 11%.

Latvijas tirdzniecība ar ES un citām valstīm pašlaik ir galvenais saimnieciskās izaugsmes pamats. Jau tagad var vērot, ka iestāšanās ES visumā nāk Latvijai par labu, bet zaudētāji ir tie iedzīvotāji, kuri nespēj turēties

lidzi cenu kāpumam. Pēdējā laikā par 40% pieauga Latvijas eksporta apjoms, ko daļēji noteica salīdzinoši zemā lata vērtība. Importa pieauguma temps tika pārsniegts par 28%.

Problēmas valsts un privātajā sektorā

Ekonomikas politikas izmaiņu kopējie mērķi ir panākt lielāku stabilitāti un taisnīgumu, stimulēt pasākumus ekonomiskās efektivitātes pavairošanai. Analizējot problēmas, jāņem vērā kā individuālās (cilvēku, uzņēmumu, organizāciju iekšēji uzskaitīto darbību un administratīvās) izmaksas, tā sociālie tēriņi, tostarp kaitējums apkārtējai videi. Latvijā cenu izmaiņu analīze joprojām aprobežojas ar tiešo, iekšējo izmaksu analīzi gan privātajā, gan publiskajā sektorā. Ārējie faktori itin bieži tiek ignorēti.

Tautā problēmu izpratne ir cieši saistīta ar ikdienā ievēroto. Pietiek, lai valdība paziņotu lēmumu par aizliegumu pārdot sāli gurķu skābēšanai, kā sākas paniska sāls iepirkšana neticamos daudzumos. Pietiek, lai valdība nolemtu ievest taupības režīmu, kā sākas algu pielikumu vilnis un jaunu automašīnu iegāde. Dominē ikdienas apsvērumi, bet saimnieciskās politikas mērķi strauji mainās. Šodien tās ir cenas, rīt – algas vai varbūt nodarbinātība. Lai gan problēmu atrisinājumiem ir ilgtermiņa raksturs. Taupības režīms nerada tūlītējus pozitīvus rezultātus, bet gan iedarbojas ar laiku. Apstākļiem mainoties, dažādo, arī inflācijas apkarošanas, programmu rezultātus tāpēc ir grūti prognozēt. Jo īpaši grūti tas izdarāms tad, kad valdības lēmumiem trūkst īsta atbalsta tautā.

Galvenie saimnieciskās politikas apsvērumi Latvijā ir vispārzināmi. Tie ir – inflācijas vai iespējamās deflācijas ietekme uz mazumtirdzniecības cenām, kredītu pieejamību, nodarbinātību un monetārās stabilitātes iespējamu samazināšanos.

Mazumtirdzniecības cenu kāpums pēc Latvijas pievienošanās ES 2004. gadā satrauc gan iedzīvotājus, gan valdību. Notiek cenu izlīdzināšanās ar ES līmeni. Visvairāk ievērotā problēma, kas rodas šajā procesā, ir masveidā izjustā patērēju pirkspējas samazināšanās. Inflācija vienmēr samazina mazturīgo pieticīgos skaidrās naudas ietaupījumus.

Pensijas un valsts budžetā paredzētās algas parasti nepalielina savlaicīgi, uz priekšdienām. Arī šeit pielikumi nāk ar novēlošanos, ko ļoti izjūt pie straujā inflācijas tempa. Ja mērena inflācija nāk valsts kasei par labu, tad strauja naudas vērtības krišanās aizkavē un reālos skaitļos samazina valsts

iekasētos nodokļus. Auļojoša, neiegrozota inflācija noved valsts kasi vai centrālo banku pie valdības uzturēšanai vajadzīgās naudas nesegtas emisijas. Tāda pastāv padomju saimnieciskās sistēmas sabrukuma laikā un izposta visas mantiskās vērtības, izņemot (varbūt tikai īslaicīgi) zemi un citus, pastāvīgi izmantojamus nekustamos īpašumus.

Nodarbinātības jomā inflācija pozitīvi ietekmē būvniecības nozari, tostarp celtniecības materiālu ražotājus.

Viena no galvenajām rūpēm Baltijas valstīs – monetārā stabilitāte. Baltijas valstīs ir bijusi laba monetārās un kreditēšanas jomas pārvaldība. Lielās *Banka Baltija* bankrots satricināja noguldītāju uzticēšanos banku sektoram, izraisot stingrāku banku darbības kontroli.

Samazinot inflāciju zem 3%, tiek prognozēts, ka Baltijas valstīs varētu pievienoties eirozonai 2008. gadā. Ja tas neizdosies, pievienošanās būs jāatliek. Mūsaprāt, tas varētu negatīvi atsaukties uz Latvijas saimniecisko novērtējumu ārvalstīs.

Latvijas mērķis ir aptuveni 4% inflācija (5,5% 2006. gadā un 3,0% 2007. gadā). Taču sabiedrībā jūt spēcīgu pretestību valdības centieniem kontrolēt inflāciju. ECB mērķis ir ES inflācijas saglabāšana zemā, 2% līmenī.

Saimnieciski bīstamā deflācija ir cenu kritums, ko rada naudas vērtības celšanās un saimnieciskā krīze. Dezinflācija – pakāpeniska cenu samazināšanās – ir ekonomisku un dažādu citu pasākumu rezultāts, kas kopumā ierobežo inflāciju. Dažos tautsaimniecības sektoros, kur ražo preces ar ļoti augstu pieprasījumu, iespējama pircēju paniska rīcība, kas atkal izraisa cenu kāpumu. Šie procesi ir jāaizkavē.

Domājot par dezinflāciju, ir svarīgi atcerēties, ka augstās cenas nosaka arī jaunākie zinātniskie atklājumi, augstāka kvalitāte vai spilgti izteikts pieprasījums pēc zemāku izmaksu produktiem. Inovācijas palielina Latvijas darba ražīgumu un eksportu.

Savukārt jauno tehnoloģiju produktu un pakalpojumu cenas ar laiku krīt un paplašina tirgu. Augsts darba ražīgums ar vēl samērā augstām tirgus cenām Latvijai un Baltijas valstīm var sniegt dzīves līmeņa paaugstināšanos. Arī citās jomās īstas deflācijas risks ir neliels. Taču dažas Baltijas valstu tautsaimniecības nozares var dramatiski ietekmēt deflācija Eiropā, jo mūsu tautsaimniecībā 80% veido starptautiskā tirdzniecība. Tāpēc pat nelieli saimnieciskie atplūdi izejvielu tirgotājiem var atnest ievērojamu cenu kritumu pasaules un vietējos tirgos. Lielai sabiedrības daļai ar zemiem ienākumiem nav naudas līdzekļu uzkrājumu. Un tieši viņi ir visvairāk pa-

kļauti riskiem. Diemžēl tradicionāli stabilās nozarēs ir zema produktivitāte un kapitāla trūkums, kas tādējādi apdraud gandrīz jebkuras ekonomiskās izmaiņas. Šis faktors pats par sevi neizraisa deflāciju, bet rada bailes par atplūdiem dažās tradicionāli svarīgās nozarēs. Liekas, ka bailes var samazināt un no vispārējas saimnieciskās krīzes izvairīties, cieši pieturoties pie ECM noteikumiem, samērā zemiem inflācijas ierobežojumiem.

Vājās nozares tautsaimniecībā daļēji kompensē sekmes un peļņa citās jomās. Šāds, tomēr vēl nepietiekams, līdzsvars uzlabo ekonomikas attīstību, veicina IKP pieaugumu un labklājības celšanos.

Pētot inflāciju, ir svarīgi nošķirt pieprasījuma un izmaksu noteikto inflāciju. Apsverot iespējamus pasākumus, vēl svarīgāk būtu pārdomāt, kas ir un kas nav pakļaujams Latvijas politikas noteicēju kontrolei. Pieprasījuma noteiktās inflācijas gadījumā vispārējo cenu kāpumu izraisa neapmierināts pieprasījums un augsts nodarbinātības līmenis – “pārāk daudz naudas pārāk nedaudzām precēm”. Latvijā pārmērīgs pieprasījums vērojams tikai nekustamā īpašuma sektorā. Nodarbinātība nav pietiekami augsta, lai izraisītu tālāku inflāciju.

Statistika liecina, ka Latvijā aug vidusšķira, kas pilnībā var atļauties pārtiku, tās pārstāvji brauc ar personīgo automobili un iegādājas nekustamo īpašumu. Agrāk ļoti ierobežoti pieejamais nekustamā īpašuma tirgus šodien ir piesaistījis jaunus pircējus, tirgotājus un ārvalstu ieguldītājus. Ņemot vērā lielo pieprasījumu pēc kredītiem, būtu nepieciešama stingrāka fiskālā politika un valsts izdevumu kontrole.

Mājokļu tirgus attīstības ierobežojumi var samazināt nodarbinātību būvniecības nozarē, kas Latvijas sabiedrībai būtu jākompensē ar citiem līdzekļiem.

Jūtami lēnāks ir nozaru un visas valsts ekonomikas faktoru izmaksu kāpums, ko nosaka izmaksu inflācija. Viens no šīs inflācijas elementiem ir algu inflācija, kad minimālo atalgojumu palielina bez atbilstoša ražīguma pieauguma. Tas pastiprina algu un cenu kāpuma spirāli jeb īstenībā sekmē inflāciju.

Cits svarīgs elements ir “apgādes šoks”, kas izpaužas vietējo un importēto materiālu cenu un izmaksu kāpumā. Tāpat kā valsts pārvaldē strādājošo ienākumu pieaugums, jo publiskie pakalpojumi bieži tiek realizēti tirgū. Latvijā degvielu un citus energoresursus galvenokārt ievad no Krievijas, līdz ar to cenas nosaka ārpus Latvijas. Tāpēc arī augstā, 15% inflācija Krievijā nepatikami atsaucas uz importa cenām Latvijā.

Sabiedrība Latvijā neuzskata, ka valdības īstenotā politika privātajā un publiskajā sektorā ir sociāli atbildīga un pārdomāta. Maz ticams, ka neuzticēšanās varētu izraisīt negaidītu iepirkšanos. Taču valsts iestādēm jācenšas panākt uzticēšanos savam darbam, tādējādi vairojot ticamību un stabilitāti darāmajam kopumā. Bez tām inflācijas kontroles pasākumu īstenošanā nebūs iespējams iesaistīt svarīgus sabiedrības segmentus.

Latvijai izdevīga ir strauji augošā tūrisma nozare. Pakalpojumus pielāgo augošajam pieprasījumam. Tomēr Rīgas apmeklētāji bieži neizmanto piedāvātos pakalpojumus, kuru cenas kāpušas par 10-20%. Šis apstāklis un vietējo pircēju pieticīgie resursi ierobežo tālāko inflācijas kāpumu šajā nozarē.

Citiem vārdiem, Latvijā ir vērojami dažādi cenu kāpuma līmeņi. Tie īpaši apgrūtina tādu naudas politikas veidošanu, kas būtu vienlīdz taisnīga visiem. Var teikt, ka patērētāji un mājokļu pircēji uzmanīgi vēro cenu svārstības un spēj uz tām ātri atsaukties. Un tomēr nav pamata prognozēt, ka paniska iepirkšanās šobrīd varētu paātrināt inflācijas tempus.

Plaša pieeja

Inflācija ietekmē ikvienu. Jebkurš Latvijas iedzīvotājs tāpēc gatavs izteikt savus uzskatus par saimnieciskām sekām, ko izraisa inflācija. Vairākums vēlas ātru valdības cenu kontroli patērīna preču tirgos. Pieredze rāda, ka šāda, pat patērētāju atbalstīta, uzraudzība var būt tikai īslaicīga. Ilgākā laikā tai trūkst pircēju un pārdevēju atbalsta, un tādējādi zemās cenas noved pie tukšiem veikalu plauktiem.

Pārdomājot inflācijas iegrožošanu, jāņem vērā galveno iesaistīto un ietekmēto grupu ieguvumi un tām nodarītais kaitējums gan valsts, gan privātajā sektorā. Ja privātā sektorā cenas ilgstoši kontrolēt nav iespējams, tad valsts pakalpojumu izmaksas ierobežot jau ir vieglāk – ar “apcīpumiem” valsts budžetā.

Svarīgs analīzes elements ir ārējie faktori, piemēram, privātie un sociālie (sabiedriskie) ieguvumi un izmaksas. Ar inflāciju saistītajos pasākumos īpaši jāņem vērā resursu pārdale. Tā, piemēram, ja konkurētspējīgs uzņēmums ir spiests saglabāt zemas cenas un izmaksas, tas var atturēties no ieguldījumiem attīrīšanas ierīcēs, tādējādi kaitējot visai sabiedrībai. Līdzīgā veidā zemi tarifi subsidē lielākos privātā un valsts sektora lietotājus. Zems pensiju līmenis būtība prasa privātā vai visas sabiedrības atbalstu

kādā citā formā. Progresīvas nodokļu sistēmas gadījumā nodokļu maksātāji atbalsta valsts funkciju paplašināšanos, maksājot lielākus faktiskos nodokļus un inflācijas nodokli.

Šie nosacījumi ierobežo politikas veidotāju izvēles iespējas. Tāpēc jā-rīkojas ļoti pārdomāti, izsverot politikas efektivitāti un iespējamus ieguvumus. Jebkuri regulējumi gandrīz vienmēr rada jaunas problēmas attiecībā uz privātiem un sociāliem ieguvumiem un izmaksām.

Ņemot vērā inflācijas izmaiņu raksturu un seku minimizēšanas iespējas, inflācijas apkarošanas pasākumos jāisteno vispārēja pieeja, izvairoties no detalizētas cenu un kredītu politikas kontroles.

Fiskālos un monetāros pasākumus ieteicams īstenot plašāku programmu kontekstā. Rūpējoties par stabilitāti, izaugsmi, ražīgumu un godīgu konkurenci, nevajadzētu ieviest pārāk stingru ekonomikas politiku. Jāveicina sabiedrības uzticēšanās valdības programmām. Lai to nodrošinātu, nepieciešama objektīva un izsvērtā rīcība (*Green, 1994.*), kas ievērotu un līdzsvarotu galveno interesentu (uzņēmumu vadītāju, darbinieku, piegādātāju un patērētāju) ekonomiskos mērķus, akceptētu iesaistīto cilvēku, grupu un organizāciju tiesības un pienākumus. Amerikāņu mērķtiecīgi strukturētā un analītiskā pieeja ietver šādas lēmumu procesa sastāvdaļas:

- ◆ izvērtējamo pasākumu apraksts;
- ◆ ietekmēto un iesaistīto pušu noteikšana;
- ◆ ietekmētās puses viedoklis;
- ◆ iespējamo alternatīvu izvērtēšana;
- ◆ atbilstoši pasākumi situācijas uzlabošanai.

Ieteikumi un rekomendācijas

Šis pētījums vedina mani un manus kolēģus Pacifika Luterāņu Universitātē secināt, ka Latvijas ekonomiskās politikas analītiķiem un lēmējiem vajadzētu izmantot plašu vispārēju pieeju, par kuru runāts šajā pētījumā. Mūsu pārskats nepiedāvā dzelžaini īstenojamas, nemaināmas programmas. Veidojot ekonomikas politiku un izstrādājot programmas, iesakām izvērtēt visas alternatīvas. Jo tikai Latvija pati var izstrādāt politiku, kas vislabāk atbilst tās vērtībām un reālai situācijai. Arī šis apstāklis liek rīkoties īpaši pārdomāti.

Mūsaprāt, cenu konkurence tirgus saimniecībā ir labākais vispārzināmais cenu kontroles mehānisms. Latvijā jāpanāk dezinfācija vietējos tirgos. Pārskati par peļņu un darba ražību to pieļauj bez sevišķām grūtībām. Inflācija un deflācija, kas Latvijā notikusi pēdējos desmit gados un mēnešos, prasa īstenot apņēmīgu, taču nelielu regulāciju, bet ne ekonomikas projektus ar radikālām pārmaiņām. Procesa dinamika nosaka nepieciešamību ieviest pakāpenisku programmu, ko iespējams paātrināt, palēnināt, vienkārši uzraudzīt vai pielāgot konkrētai situācijai. Mēs iesakām īstenot plašu, līdzsvarotu programmu, kas atbilstu iesaistīto un ietekmēto grupu vairākuma interesēm. Šī programma ir sadalīta trīs vai četros posmos, pirmajā posmā īstenojot neatliekamus un samērā viegli izdarāmus lēmumus, bet noslēguma posmā, ja nepieciešams, var iedzīvināt tik stingrus valsts budžeta samazinājumus, kādus 1920. gados valdība veica Ringolda Kalninga vadībā. Ceram, ka tie nebūs vajadzīgi, jo katrai medaļai diemžēl ir arī otra, ēnas, puse.

Ir būtiski svarīgi samērot veicamās darbības ar izvēlētajiem mērķiem un uzdevumiem. Tāpēc katrs no trim inflācijas kontroles programmas posmiem ir detalizēti jāskaidro plašākai sabiedrībai.

Pirmajā posmā mēs iesakām valdībai īstenot tādus pasākumus, kas:

- ◆ sekmētu sabiedrības uzticēšanos valdībai;
- ◆ saglabātu ekonomisko izaugsmi un stabilitāti;
- ◆ novirzītu vēl lielāku resursu daļu uz ieguldījumiem, kas ceļ darba ražīgumu;
- ◆ uzsvērtu taupību, kā arī samazinātu plānotos valsts izdevumus un izmaksas. Šādi ierobežojumi valsts kasē ļauj izvairīties no “dzelzs rokas” monetārā (naudas) politikā;
- ◆ mudinātu sabiedrībā pārrunāt un savlaicīgi izplānot ar ECB un ES saskaņojamās iespējamās pārmaiņas monetārā politikā. Te uzskaitīto var vērtēt kā “šoka terapiju”. Pozitīvas attīstības gadījumā dažus no ārkārtas pasākumiem iespējams reducēt vai atlikt.

Paredzēts, ka pirmajam posmam sekos pakāpeniskākas un selektīvākas darbības, kas galvenokārt tiktu īstenotas tūlīt, kā arī 2006. un 2007. gadā:

- ◆ 2005. gada sākumā izplānotā 2006. gada valsts pārvaldes budžeta pieauguma samazināšana. Visi, kas pārzina iestāžu un uzņēmumu ekonomiku, atzīst, ka ir iespējams samazināt izdevumus par 5–10%,

līdztekus turpinot lielākus tiešus un netiešus ieguldījumus darba ražīguma paaugstināšanā.

- ◆ Izdevumu samazināšanas programmas kopsaistīšana ar korupcijas mazināšanu.
- ◆ Automobiļu iepirkumu iesaldēšanu uz vismaz vienu gadu Šobrīd Latvijas valsts pārvaldē vērojamā dienesta automobiļu sasteigtā iegādāšanās ir bezatbildīga un sabiedrībai kaitīga rīcība. Principiālas izmaiņas iepirkumu jomā ir nepieciešamas gan pašmāju, gan ārējā līmenī, lai celtu Latvijas valsts pārvaldes reputāciju un uzticēšanos tās darbam.
- ◆ Informācijas apzināšana par piegādātājiem, kas var sniegt atbalstu izmaksu plānošanā un izdevumu samazināšanā. Pieredze citur pasaulē liecina, ka šāda pieeja ir ievērojami efektīvāka nekā iekšējo izdevumu samazināšanas analīze. Iestādēm būtu jāvelta vairāk laika un resursu tam, lai izvērtētu piegādātāju priekšlikumus.
- ◆ Banku uzraudzības pastiprināšana, īpašu uzmanību veltot apšaubāma rakstura hipotēkām un aizdevumiem nekustamo īpašumu iegādei. Jānosaka augstāka, no vērtības atkarīga maksa par nekustamā īpašuma pirkumu reģistrēšanu valsts Zemes grāmatā.
- ◆ Jaunu ēku būvprojektu un rekonstrukcijas darbu atlikšana vismaz uz vienu gadu. Starplaikā jāsāk nodrošināt šīs nozares ražīguma celšanās. Kā pirmie jāīsteno jaunu laboratoriju, bibliotēku un informācijas tehnoloģiju būvju projekti.
- ◆ Administratīvo darbinieku ceļošanas un komandējumu samazināšana, it īpaši uz ārvalstīm. Sabiedrība ir labi informēta par pašreizējo braucienu nemotivētiem apjomiem, kas samazina jau tā zemo uzticamību valsts vadībai un pārvaldei.
- ◆ 2006. gadā jāiesaldē papildatlīdzības izmaksāšana (izņemot atlīdzību par īpašiem sasniegumiem izdevumu un izmaksu samazināšanā) un jāsamazina valsts pārvaldes amatpersonu un darbinieku skaits. Šie ieteikumi ir domāti ne tikai tūlītējiem ietaupījumiem, bet arī tādas gaisotnes veidošanai, kas vairo savstarpēju uzticību taupības režīma ieviešanai. Tie informētu tautu, ka valdība nopietni ķeras pie inflācijas apkarošanas. Turklāt šie un līdzīgi pasākumi ir samērā labi līdzsvaroti ar citiem saimnieciskiem mērķiem.
- ◆ Cenu konkurences sekmēšana, cenšoties nepārsniegt valsts iepirkumu 2004. gada noteikumus. Ar piegādātājiem jāvienojas par noslēgto līgumcenu samazināšanu. Cenu samazināšanas politika

jāisteno ikvienam un jebkurā situācijā. Jāpublicē iepirkumu cenas, kā to 2005. gada 25. jūlijā izdarīja “Latvijas Avīze”.

- ◆ Jebkura pircēja – individuālā, privātā vai publiskā sektora pārstāvja – rosināšana skaidri definēt pirkuma prioritātes – samazināt izdevumus un panākt iespējami zemāku cenu.

Otrajā posmā iedzīvotājiem, uzņēmumiem un valsts iestādēm jāsāk īstenot selektīvus kredīterobežojumus. Tas ir grūts uzdevums, jo ārzemju ieguldītāji paši izvēlas savu iepirkumu prioritātes. Šādi pasākumi var vairot inflācijas tempus, bet var tos arī samazināt. Kredīterobežojumus banku darbībā parasti attiecina uz visiem kredītu piešķirējiem un meklētājiem. Arī aizņēmumu izlietošanu ir grūti kontrolēt.

Paaugstinot uzticēšanos valsts pārvaldei un tās īstenotai ekonomikas politikai, ievērojama izaugsme jāpanāk ar eksporta apjomu palielināšanu un ieguldījumiem labvēlīgāka saimnieciskā klimata veidošanu. Tāpēc ir:

- ◆ jāturpina pirmajā posmā veiktās darbības;
- ◆ jāveic sabiedriskās domas aptaujas, kas noskaidrotu sabiedrības reakciju uz īstenotajiem pasākumiem;
- ◆ jāisteno cenu konkurences nostiprināšanas politika. Jāsekmē eksporta pieaugums un ārzemju investīcijas.

Iepriekšminētajiem ieteikumiem vajadzētu nodrošināt lieliskus priekšnosacījumus pozitīvai attīstībai abās jomās. Tos var nostiprināt ar sociāla rakstura lēmumiem. Savukārt finansiālos apmērus noteiks valsts taupības režīms.

Tāpēc uzskatu par svarīgu vēlreiz pārskatīt priekšlikumus mazturīgo atbalstam. Tajos varētu iekļaut nodokļu atlaides nepieciešamāko pārtikas produktu (kaut vai tikai kartupeļu un maizes), kā arī medikamentu iegādei, kas būtu jūtams atbalsts mazturīgiem un lielām ģimenēm. (Šie pasākumi nebūt neveicina inflāciju. Jo turīgie tāpat neēd vairāk maizes uz samazināto nodokļu rēķina, un uz samazināto nodokļu rēķina viņi neslimo ne vairāk, ne mazāk!).

Jau laikus jāplāno relatīvi saskaņojamās cenas ar minimālajām algām un pensijām, kā arī pabalstiem darba nespējīgiem iedzīvotājiem un invalīdiem.

Šie ieteikumi nav pilnīga inflācijas apkarošanas un saimnieciskās attīstības programma. Mūsu nolūks bija tikai norādīt uz iespējām veidot līdz-

svarotu saimniecisko politiku. Vairākus no šiem ieteikumiem aplūkoja un pārsprieda Latvijas valdības aprindās. Iespējams, daži no tiem palīdzēs veidot Latvijas saimniecības un civilās sabiedrības politiku nākamajos gados. Vēl citi var izrādīties nereāli praktiskiem pielietojumiem.

Mēs apveicam pirmos valdības spertos soļus taupības režīma iedzīvināšanā, jo īpaši ministru algu iesaldēšanu un ierobežojumus valsts iepirkumos. No otras puses, esam pārsteigti par daudzkārt negatīvām atbalsīm tautā. Nožēlojam, ka banku vadītāji tik savtīgi protestē pret iespējamiem kredīta ierobežojumiem. Un tomēr esam pārliecināti, kas šeit pieminētās grūtības pagaidām ir samērā viegli pārvaramas.

Ņemot vērā negatīvo attieksmi pret valdības pirmajiem taupības režīma pasākumiem, ir svarīgi jau laikus apsvērt nopietnākos soļus **trešajam, ārkārtas programmas, posmam**. Tie varētu būt, piemēram, dramatiska valsts budžeta samazināšana, ko gan var novērst iepriekš norādītās vai līdzīgas darbības. Mēs ceram, ka trešais posms nebūs nepieciešams. Tādā gadījumā visa tautas saimniecība var īstenot ceturto posmu, proti, atgriezties pie brīvākas ekonomiskās attīstības.

Mūsu skatījumā **ceturtais posms** ir pakāpeniska pāreja uz sakārtotu, disciplinētu un produktīvu sabiedrību, kurā var saglabāties daži no iepriekšnorādītajiem ierobežojumiem. Šajā posmā atsāk programmas, kuru īstenošana bija atlikta. Ja cenu celšanās un ekonomikas izaugsme ir strauja, nabadzīgajiem iedzīvotājiem jāpiešķir nodokļu atlaides vai cita veida sociālais atbalsts. Citiem vārdiem, ceturtajam posmam būtu jāaplicina iepriekšējo inflācijas ierobežošanas pasākumu pamatotība un godīgums.

VIII

Katram sava taisnība

I

Katram sava taisnība, katram savs un kopīgais labums

Šo atziņu varam papildināt ar vēl vienu: Viens likums, viena taisnība visiem! Meklējot kopīgo labumu, mums jāvienojas par veidu, kā to noteikt un izkārtot. Mazākās kopienās uzskatu dažādība nav liela, mēs savās attiecībās cenšamies būt godīgi un droši uzticamies cits citam. Lielajā sabiedrībā, tas ir, valstī vai valstu apvienībā ar pretējiem uzskatiem saskaramies vairāk. Tad mēs vedam sarunas, kur šis nesaskaņas pārrunājam ar lielu toleranci citam pret citu, vienojamies, rakstām līgumus, pieņemam un papildinām likumus.

Latvijā uzskatu dažādības netrūkst. Trūkst tolerances, ko biežāk atrodam tajās sabiedrībās, kas jau senāk un vairāk integrējušās, kur pastāv rakstīta vai nerakstīta vienošanās par jautājumiem, kas visiem svarīgi. Tālāk padomāsim par dažiem no tiem, par mūsu mērķiem un prioritātēm, arī par dažādību pieejās, ko respektē civilizētā sabiedrībā. Kā aizrāda Ādolfs Šilde, nepieciešamību pēc tā mums vislabāk norāda tolerances un savstarpējas uzticamības trūkums tad, kad runājam ar un par saviem politiskajiem pretiniekiem. Kopīgais labums bieži prasa kompromisus.

Mēs vēlamies labi dzīvot taisnīgā sabiedrībā. Tomēr mūsu saimnieciskā un sabiedriskā dzīvē ievērojam un pat paciešam dažādus uzskatus par taisnīgumu. Par to, kā taisnīgi radīt un sadalīt labumus, ko iegūstam un izmantojam atsevišķi un visi kopā. Iecerēto labumu nepietiek, jo mums katram atsevišķi un arī visiem kopā trūkst līdzekļu gan neierobežotai brīvībai, gan nereālai utopijai. Ja arī vēlamies iespējami vairāk rūpēties par savu labklājību nākotnē, mums tomēr joprojām jādomā par to, kā ietaupīt

līdzekļus jaunām vajadzībām laikmetu nomaiņā. Mums jāizšķiras par to, cik daudz atstāt dažādiem pelnītājiem un cik dot tiem, kas nestrādā. Cik gribam taupīt sēklai, cik drīkstam apēst pirms jaunās ražas. Par to domas dalās. Liekas, ka katram ir savs taisnīgums un taisnība, bet trūkst kopīgas taisnības izjūtas. Tas kavē sabiedrības attīstību, it īpaši laikā, kad jāmaina dažas no mūsu attieksmēm.

Taisnīgums un materiālā labklājība mūsu dzīvē ir cieši saistīti. Ja parasti ievērojam savus materiālos ieguvumus un zaudējumus, tad plašāks šīs labklājības jēdziens ietver tiešus un netiešus ieguvumus citiem, tas ir, sabiedrībai. Te, manuprāt, jāpieskaita labsajūta vai tās zaudējums ekonomiskas darbības rezultātā, kā arī pārmaiņas apkārtējā fiziskajā, psiholoģiskajā un sociālajā vidē.

Taisnīguma būtība un tā robežas

Vēlamies būt taisnīgi visās lietās, bet atšķiramies no citām sabiedrībām ar mūsu pašu taisnīguma izjūtu. Mūsu sabiedrībā nav pieņemts vecos un darba nespējīgos vest uz mežu, bet nav arī pieņemts visos labumos dalīties vienlīdzīgi. Ir ļauts rūpēties par savu drošību un valsts aizsardzību, bet uzskatām, ka arī tam ir savas robežas. Vēlamies politisku un saimniecisku neatkarību, bet lai labāk pasargātu savu brīvību, iesaistāmies ES un NATO. Piemērošanās dažādiem apstākļiem un mainīgām situācijām reizēm ir nepatīkama, bet tomēr nepieciešama.

Visās valstīs atrodam daudz un dažādu taisnīguma prasību. Visas šajā rakstā nevaram apskatīt, pietiks ar divām. Man pazīstamās sabiedrībās (arī latviešu un citu ziemeļnieku) jau sen pastāv divas lielas taisnīguma prasības:

Pirmā – nodrošināt pilsoņiem tiesības būt savas laimes kalējiem. Ar to mēs izprotam brīvību dzīvot, strādāt un pēc savas patikas rīkoties ar iegūto. Lai gan šo brīvību nedrīkstam izmantot tā, lai citiem mazinātu viņu iespējas arī sev meklēt labāko. Brīvība vienmēr ir ierobežota.

Otrā prasība – nepamest grūtdieņus nelaimē, bet par viņiem rūpēties. To darām personīgi, ar labdarības organizāciju, pašvaldību un valsts iestāžu palīdzību. Tomēr sabiedriskā palīdzība parasti ir ierobežota.

Šo prasību robežas nosaka jau no bērnības iemācītais, ko parasti dēvējam par mūsu pasaules uzskata vērtībām. Tās mums māca, kas ir taisnīgs vai netaisnīgs, kas pareizs vai nepareizs. Kas ir ētiska uzvedība. Dažas no

šīm vērtībām ir izteiktas mums labi pazīstamos desmit baušļos un Bībeles stāstos. Vēl dažas visai cilvēcei ir devis senās kurzemnieku dzimtas pēctecis, Kēnigsbergas Universitātes profesors Emanuels Kants. Citas veidoja latviešu tautas gadsimtiem ilgā pieredze. Tās saglabātas mūsu dainās, pasākās un tradīcijās. Vēl citas pie mums atnāk ar utopiskiem ideāliem, kas ierosina revolucionāras pārmaiņas, kas vienmēr no jauna liek izvērtēt mūsu sabiedriskās iekārtas raksturu, sabiedrības pieļautās tiesības, mūsu pienākumus un citas mūsu personiskās un sabiedriskās attiecības.

Taisnīgums Latvijā

Latvijā nav vienprātīgas attieksmes pret sabiedrības pienākumiem. Tāpēc šodien ir grūti meklēt un vēl grūtāk atrast atzītas uzvedības normas un robežas. Kā vienmēr pārmaiņu laikos šīs robežas mainās. Mums patīk stabilitāte. Uz pārmaiņām esam ieraduši skatīties ar dziļu neuzticību. Apšaubām jauno ieguvumu esamību un taisnīgumu. Nevēlamies pamest ierasto, bet rakstām jaunu vēsturi un jaunus likumus ciešā saskaņā ar mums pazīstamo un ierasto.

Vērtējot sabiedrisko mentalitāti Latvijā, redzam nevienprātību, ko jau pirms Pirmā pasaules kara lieliski apraksta Rūdolfs Blaumanis kādā nepabeigtā stāstā. Kā toreiz, tā tagad vēl kopjam labākās, ļoti individuālās patriarhālās lauksaimnieku sabiedrības tradīcijas. Vienlaikus it kā vadamies no kolektīvi dotiem solījumiem un prasībām industrializētā sabiedrībā. Uzlabojumus gaidot, paļaujamies uz varu un varasvīru žēlsirdību gandrīz vai feodālā garā. Pieņemam visjaunākos tehnoloģiskos sasniegumus, bet vienlaikus esam tie, kas to apgūšanu un pielietojumus kavē un apgrūtina ar agrāko laiku, pa daļai novecojušo, domāšanu.

Sākumam vēlos aplūkot divus piemērus no latviešu dzīves. Pirmais ir simts gadu vecs, otru izraugos no neseniem vērojumiem.

Rūdolfs Blaumanis, uzmanīgs sava laika latviešu lauku dzīves vērotājs, 1887. gadā mums rāda šīs sabiedrības fragmentu vienā no saviem pirmajiem darbiem "Zirgs, trīs govīs un simts rubļu". Šis ir stāsts par neveiksmīgu ģimeni, kas pazaudē mājas un sabiedrisko stāvokli ar nelietprātīgu saimniekošanu un uzdzīvošanu. Viņi izput. Par viņiem neviens īpaši nerūpējas. Lai nenāktos zobus kārt vadzī, agrākie saimnieki kļūst par kalpiem. Viņi dzīvo grūtu dzīvi. Tēvs nodzeras, māte nomirst, bet cēntīgais, čaklais un taupī-

gais dēls smagi strādā un krāj naudu, lai varētu kļūt par saimnieku ar zirgu un trim govīm. Vienam izrauties uz augšu ir grūti. Sabiedrotos meklēdams, viņš apprecas. Slinkas un viltīgas sievas piemānīts, jaunais vīrs zaudē pašāvību sev un savai laimei, sāk dzert un aiziet postā.

Man Blaumaņa stāstītais atgādina ne tikai latviešu kādreizējās nelaimes, bet arī padomju valsts sabrukumu. Arī te var runāt par nesekmīgu industrializētas sabiedrības veidošanu ar padomju varas rokām. Paļaujoties uz varasvīru gudrību un sabiedriskās atbildības sajūtu, šī, uz kolektīviem labumiem noskaņotā sabiedrība, nodzīvo jau tā nepietiekamos līdzekļus jauno tehnoloģiju apgūšanai. Tā dzīvo un, savā veidā uzdzīvojot, noplicina saglabāto. Drīzāk nodzeras nekā taupa. Kad atnāk paģiru laiks, tā neuzņemas atbildību par pārslēgšanos uz jaunu, piemērotāku sistēmu, gatavošanos jauniem uzdevumiem un darbiem, kā arī iesaistīšanos jaunās saimnieciskās un sabiedriskās attiecībās.

Mans otrs piemērs ir nelaikis Jānis Āboltiņš. Kā viņš atceras un raksta savā grāmatā *Biju biedrs tagad kungs*, Latvijas Tautas Frontes laikā daudzi gaida vairāk nekā padomju solīto. Vismaz daļa no šīs pasīvās sabiedrības cer uz nedefinētiem "cilvēka cienīgiem" ienākumiem un dzīves apstākļiem. Tā teikt, ātri iegūt Zviedrijai līdzīgu labklājības līmeni, pašiem nemainoties. Jānis Āboltiņš mainās pats un palīdz to darīt citiem. Viņš sekmīgi meklē un atrod jaunas karjeras iespējas sev. Pēdējos mūža gadus viņš ir augstskolas "Turība" rektors. Kā jau privātā iestādē, rektors un viņa kolēģi papildina valsts finansēto augstskolu tīklu. "Turība" īsteno jaunas programmas, kur jauniešus sagatavo tīrgū pieprasītiem uzdevumiem. Tomēr par vislielāko viņa sasniegumu var uzskatīt viņa kolēģu idejas un priekšlikumus. Ar lietpratīgu saimnieku vien nepietiek.

Jāpiebilst, ka liela daļa latviešu vēl nav īsti atzinusi individuālās, ar tirgu saistītās iespējas, kuru vērtība ir jau pierādījusies visā labklājības pasaulē. Šī daļa vēlas valsts vadītu saimniecisko un sabiedrisko attīstību sistēmās, kas mainās maz. Pie valsts stūres tā vēlas stipru, iedomāti devīgu roku. Mani nepārsteidz, ka latvieši īpaši augstu vērtē vienvaldīgo un savos uzskatos nemainīgo Kārli Ulmani. Man viņš nav labs paraugs.

Citi ir īsti savas laimes un savas tautas laimes kalēji. Līdzīgi Āboltiņam viņi vienmēr atrod darbu un strādā, mērķtiecīgi atjauno un uzlabo gan savas zināšanas, gan savas mājas. Apgūst jaunas, agrāk nesvarīgas, šodien vēlamās iemaņas. Negaida daudz no citiem, bet prasa vairāk no sevis un saviem domubiedriem. Viņiem mainīgos apstākļos iet labi.

Labi zinām, ka visu tautu uztur, lai arī nevienlīdzīgi, strādājošo kopā sagādātais. Daži no viņiem nopelna vairāk, daži vairāk patērē un vēl citi vairāk iekrāj. Visa nepietiek, lai visi dzīvotu tā, kā katrs vēlētos.

Uzskati par sociālo taisnīgumu dalās. Kopīgi atzīta taisnīguma Latvijā vēl nav. Katram ir tikai savs. Āboltiņš, agrākais komunistu funkcionārs, sagaida, ka labklājību var panākt tikai ar darbu, atstājot sabiedrības gādībā vienīgi pensionārus un invalīdus. Šie uzskati saskan ar kādreizējā Ministru Prezidenta Marģera Skujenieka spriedumu par darbu Pirmās republikas sākuma gados: Latvijā strādā visi, kas to spēj. Tā viņi ceļ savu un visas tautas labklājību.

Tomēr jāatzīst, ka šodien tādu iespēju ir mazāk. Es Latvijas nākotnē nesaredzu daudzas saimniecības ar vienu zirgu un trim govīm, tāpat neredzu iespējas ražīgi nodarbināt visus strādniekus viņiem ierastajos darbos. Lielo pārmaiņu dēļ ir sarukušas ne tikai iespējas uzrausties uz zaļa zara. Zaļais zars nav vairs tik tuvu, un šodienas prasa lielākus lēcienus. Lai tiktu uz augšu, jā rūpējas par nopietniem ieguldījumiem izglītībā. Tā tiekam pie sabiedriskā taisnīguma, kas saskan gan ar mūsu pašu, gan ar visas sabiedrības prasībām. Es savas cerības saistu ar labāku izglītību, koleģiālas sadarbības iemaņām un jaunām iespējām labāk kalpot un pelnīt jaunus pasākumus. Tur arī visvairāk redzu izglītotos jauniešus, kuri ir mācījušies visur: ģimenē, skolā, darba pieredzē un pat savos ceļojumos.

Citiem pareizāka liekas ienākumu pārdale ar progresīvu nodokļu palīdzību un padomju kultivētiem uzskatiem par vienlīdzību. Ja atstājam daļu no ienākumiem tālākiem ieguldījumiem un tā sauktajai sēklas naudai, pārdalīšanai paliek ļoti maz, par vienlīdzību pat nedomājot. Atceroties padomju laikus, lasām, kā Maskavas partijas komitejas bērnu dārzos mazos mācīja smalki ēst. Tur pavisam vienlīdzīgi ēdināja ar visu labāko, sākot ar kaviāru no Kaspijas jūras un beidzot ar varas aprindām ražoto “Laimas” un “Oktobra” šokolādi ar ananasu pildījumu. Visiem trūcīgā zemē labi dzīvot neiznāk. Reālos ienākumus nevar pat īslaicīgi palielināt ar budžeta deficītu un nesegtas naudas emisiju.

Straujāku progresu un augstāku, ilgstošāku labklājību var sasniegt, veicinot saimniecisko uzņēmību un atbrīvojot uzņēmējus no nevajadzīgiem birokrātijas žņaugiem. Vēl vairāk. Pilnīga atraisīšanās no utopiskām ilūzijām notiek tad, ja dažādus sasniegumus nesaistām ar vienlīdzības normām.

Nesagaidījusi drīzu labklājību Rietumvalstu līmenī, liela daļa tautas ar zināmu ilgošanos atceras padomju laika pieticīgos labumus un piemirst ēnas puses. Šis vairākums neprasa lielāku brīvību, bet sagaida straujāku

savu materiālo apstākļu uzlabošanu. Šī tautas daļa augstu nevērtē aktīvu uzņēmību, bet sūrojas par tiem, kas vairāk sasnieguši uz tirgu orientētā sabiedrībā. Tā gaida, ka valsts vara viņiem iedos iecerēto. Iecerēto, kas savās vajadzībās un vēlmēs aug ātrāk par tautas ienākumiem. Cilvēka vēlmēm nav ierobežojumu. Ierobežojumi ir mūsu atsevišķos un sabiedriskos sasniegumos.

Daudzas prioritātes un nepatikamas izvēles

Es visā pasaulē saredzu jaunas taisnīguma prasību dimensijas. Vēl pirms simts vai pat sešdesmit gadiem sociālais un saimnieciskais taisnīgums neprasa daudz. Ja Blaumaņa laikā dzīves apstākļi ir gaužām pieticīgi, saimnieciskā labklājība ceļas ar pilsētu uzplaukumu, tad šis pārmaiņu laiks atnes arī lielāku neapmierinātību, sociālus asumus un prasības pēc taisnīguma. Mantas un ienākumu pārdalīšana sākas ar agrāro reformu un muižu sadalīšanu jaunsaimniecībās. Lai kādi ir šo ideju avoti, to pamatā likta pārlicība, ka labumu kopsomma ir nemainīga. Tieša mantas pārdalīšana nozīmē vieniem atņemt, lai iedotu citiem, bet vispārēju labklājību tāda rīcība tomēr nenodrošina. Jaunsaimnieki nedzīvo muižnieku pilīs, bet daļāmie ienākumi nozūd kopā ar pārdalīto kapitālu.

Lai izvairītos no šādām pārmaiņām, ir pienācis laiks domāt par pieejām, kas var dot vairāk saimnieciski un savā būtībā ir taisnīgas pret indivīdiem un sabiedrību, uzņēmējiem tās nodrošina tirgus prasībām labu, pat ļoti labu peļņu. Viņi gādā savai saimei labi atalgotas darba vietas. To kopīgais ražīgums nav atrodams tik daudz smagā un intensīvā darbā, bet uzlabojumos. Paveiktais var izmaksāt mazāk, un tas ir labi. Vēl labāk ir izmantot iespējas, ko paver jauni apstākļi. Tad firmu produkti un pakalpojumi ir vērtīgāki, cieši saistīti ar to augstāku vērtību tirgū. Valsts iestāžu pienākums ir nevis vadīt un kontrolēt attīstības procesus, bet atbalstīt ar jauninājumiem. Šādi radušies saimnieciskie uzplūdi paceļ augstāk visas laivas.

Kolektīvā pieeja atrisinājumus meklē vienlīdzībā, kur pārmaiņas uzver kā negatīvas parādības. Šāda sabiedrība liekas īpaši tuvredzīga, jo labumus sev vēlas tūlīt un sevišķi neinteresējas par to avotiem. Diemžēl šai pieejai netrūkst sekotāju. Mums tomēr jāievēro, ka saimnieciski attīstītās valstīs akcentē sabiedriskus mērķus un labklājību tur, kur tautas kopējā ražība ir jau ļoti augsta. Latvijas tirgus ir mazs, un mākslīgi palielināt to ir neiespējami. Kolektīvā pieeja un kolektīvās prioritātes neved pie lielāka

kukuļa, bet pie mazākiem un ļoti līdzīgiem maizes riecieniem. Te visvairāk iegūst ne maiznieki vai izsalkušie, bet gan maizes dalītāji.

Latvijā šodien netiek īstenota ne viena, ne otra pieceļa. Droši varam sagaidīt jaunus kompromisus saimnieciskā politikā. Kompromisi būs īstāki par apšaubāmiem solījumiem. Uzskatu dažādība un līdzekļu trūkums nabadzīgā valstī veido iedzīvotāju savdabīgās vēlmes un prasības. Visām tām ir savas intereses un politiskā aizmugure. Tās neizbēgami noved pie vēlamām, tomēr apstrīdētām prioritātēm, gan šaubām par izvēlēto lēmumu pareizību un atsaucību uz nemitīgām pārmaiņām saimnieciskās un sabiedriskās vides attīstībā pašu majās un citur Eiropā. Prioritātes var būt šādas:

- ◆ Izšķirīgi lēmumi, lai vairotu saimnieciskos ienākumus ar lielāku iesaisti ES tirgos. Uz to norāda augoša tautas apierinātība (nesenā, 2005. gadā izdarītā aptauja norāda uz vairākumu), neredzēti lielā interese par skološanos un ārzemju pieredzi un pēdējos desmit gados mainītie atzinumi.
- ◆ Visas sabiedrības virzība uz lielāku sociālo atbildību, respektīvi, vēlmi iegūt plašāku skatu uz sabiedrisko interešu aizsardzību. Tā prasīs tālredzīgāku plānošanu, privāto un sabiedrības interešu saskaņošanu augstākā līmenī un daudz aktīvāku dažādu organizāciju un iestāžu sadarbību.
- ◆ Straujāka augstākās izglītības attīstība gan plašumā, gan dziļumā, gan arī lielās, gandrīz nepārtrauktās reformās.
- ◆ Vispārējiem ienākumiem augot, lielākas iespējas noturēt vai palielināt ilgstošu palīdzību strādātspējīgiem un īslaicīgi, apstākļiem piemēroti, pieticīgi atbalstīt bezdarbniekus. Šeit lielākās problēmas rada tautas novecošanās, vajadzība uzturēt pietiekamu strādātāju proporciju, piemērotu viesstrādnieku repatriācijas politika un vecākās tautas daļas ilgstoša iesaiste sabiedrībai vēlamos darbos.
- ◆ Pastiprinātas rūpes par bērnu, respektīvi, jaunās paaudzes veselību un izglītību. Viņas spējas un darbs ir vienīgais pamats lielākam taisnīgumam un augstākam labklājības līmenim visā tautā.

Augstākminētās prioritātes būtībā ir spekulatīvas. Tās veidoju, vadoties galvenokārt pēc saviem uzskatiem, vērtējot latviešu lielākus un mazākus sasniegumus ārzemēs un Latvijā, kā arī saimnieciskās politikas attīstību visā pasaulē. Protams, pozitīva attieksme un pilnīgāka izpratne par sarežģīto un moderno pasauli sasniegumus pavairo. Citādi notiks ilgāka mī-

ņāšanās, apdraudot Latvijas vietu starptautiskā sacensībā. Pilnīgāka pielāgošanās tirgus sistēmai būs iespējama tur, kur zināšanu un koleģiālu iemaņu līmenis, it īpaši jaunās paaudzes aprindās, ceļas. Tur nu Latvijas uzņēmējus gaida izcila nākotne ES tirgos. Tās sākumus jau tagad redzam tur, kur izšķirīga loma ir Latvijā un ārzemēs studējošiem jauniešiem. Tādi celmlauži nes jaunus labumus sev un citiem.

Šo raksta daļu nobeidzot, gribu uzsvērt, ka negodīgums un korupcija, no vienas, bet dziļa netaisnības izjūta un zema uzticamība, no otras puses, ir tās, kas visvairāk kavē Latvijas ātrāku saimniecisko un sabiedrisko attīstību. Vienkārši sakot, ļoti trūkst uzticamas labās gribas. Daudzkārt tādas nav vadošās aprindās, darbinieku saimēs un visā tautā. Lieliska reputācija, ar ko pamatoti lepojas somi, ir ārkārtīgi vērtīga. Ja vadītājiem trūkst ētiskas uzvedības, tad darbiniekos atspoguļosies viņu dotā priekšzīme un pietrūks arī spēju celt ko jaunu. Ja vadītāji pelna uzticību, tad rodas sadarbība un izpalīdzība, veidojas vairākumam pieņemamas taisnīguma normas. Tad varam domāt par saviem labumiem, bet arī par kopīgi apgūstamiem.

Latvijā veidojas labāka un taisnīgāka sabiedrība. Uz to norāda tās nesenie sasniegumi. Taču tautas iecerētā labklājības līmeņa sasniegšanai ar to nepietiek. Šī mērķa labad ir nepieciešama vēl liela izglītošanās un skaidrošanās saimnieciskos jautājumos. Šajos procesos kritiska loma ir uzticamības vairošanai visā tautā, visos privātos un sabiedriskos pasākumos.

Ar šo pabeidzu raksta daļu par taisnīgumu, latviešiem varbūt galveno ideālu. Tālāk ieskatīsimies privāta un sabiedriska rakstura labklājības veidošanā. Arī tā latviešiem vienmēr ir bijusi svarīga. Tur, kur pietrūkst taisnīguma, tur vairāk trūks materiālo labumu. Kur pietrūkst materiālo labumu, tur visvairāk trūkst līdzekļu sabiedriskas dabas mērķiem un programmām.

II

Katram savs labums, visiem kopā kopīgais labums

Modernās saziņas procesos pasaule kļūst mazāka, un mēs to iepazīstam labāk. Uzzinām daudz, arī to, ka šodien bagātās zemēs daži mirst no pārēšanās. Nabadzīgās zemēs mirst no bada. Meklējam savas pienākuma un sociālās atbildības robežas, jo apzināmies, ka visur tās nebūt nav vienādas.

Amerikāņi vairāk palīdz Jaunorleānas bēgļiem, latvieši ir gatavāki dalīties ar grūtdieniem Latvijā, bet atsevišķās ģimenās galvenokārt domā par saviem tuviniekiem. Visvairāk rūpējamies par tiem, kas mums tuvāki. Sagaidām, ka ne mēs paši, bet mūsu sabiedrība vai internacionālās organizācijas vairāk gādās par tiem, kas mums mazāk pazīstami un sociāli tālāki.

Labklājības materiālie pamati

Materiālo labklājību var definēt kā privāto un sabiedrisko labumu kopsummu. No šīs, īstenībā neapbrēķināmas summas, vēl jāatvelk izmaksas un zaudējumi. Labklājības līmeni var uzlabot ar sabiedrības vairākuma par taisnīgu atzītu rīcību un uzvedību.

Labklājības uzlabošanas iespējas no gluži praktiskās puses apraksta kādreizējais Kēnigsbergas Universitātes profesors Viljams Kaps 1950. gadā. Savā Hārvarda Universitātē izdotajā grāmatā viņš norāda uz viegli uzskatāmiem zaudējumiem, ko sabiedrībai nodara nepārdomāta vai savtīga ekonomiskā darbība. Kaps apraksta zaudējumus (arī nāves gadījumus), kas rodas vides piesārņošanas saimniecisko efektu. Tādējādi Londonā un Parīzē organizē šo pilsētu gaisa attīrīšanu, bet Losandželosas smogu sabiedrība samazina ar stingriem noteikumiem auto satiksmē. Savādi, bet šīs prasības vismazāk ievēro pie Baikāla ezera, Ņevas un Baltijas jūras, ko joprojām ar netīriem ūdeņiem, kā arī amerikāņu kara flote Sanfrancisko līcī. Interesanti, ka latviešiem padomju laikā izdodas slēgt superfosfāta fabriku un tādējādi izglābt Mežaparka priedes.

Labklājības materiālais pamats ir privātais atalgojums un citi tieši ienākumi. Taču šodien tie jau ir jāpaplašina, jānostiprina un jāpaceļ augstākā pakāpē. Tas panākams tikai ar ciešāku sastrādāšanos ne tikai dažādās organizācijās, bet visā tautā, it īpaši attieksmēs ar valsts pārvaldi. Jāveido saimnieciskā attīstība, kas mazāk paļaujas uz fiziskiem ražošanas procesiem, bet vairāk balstās uz dažādiem, tagad vērtīgiem pakalpojumiem. Tā izdara ieguldījumus izglītībā, tehnoloģijās un jaunās zinātņu programmās. Savus un kopīgos ienākumus, zaudējumus un uzkrātos labumus sākam uzskatīt par individuālo un kopīgo labklājību. Līdz ar to varam objektīvāk spriest par taisnību un netaisnību, mūsu pašu un sabiedrības prioritātēm un reālām iespējām. Ievērojam, ka visu vēlamu nevar sasniegt ne tikai individuāli un savā brīvībā neatkarīgi cilvēki. Tāpat atmetam domu par utopisku vienlīdzības sabiedrību. Nonākam pie konfliktiem mūsu ieskatos un pie

praktiskas dabas pretrunām, kas, savukārt, ved uz vienošanos par labāko un izdevīgāko.

Izsakoties smalkākos vārdos, pievēršamies ienākumu un uzkrāto labumu sadalei, personiskas dabas sasniegumiem un ieguvumiem, aprēķināmiem un neaprēķināmiem labumiem un to izmaksām. Runājam par privātām un sociālām problēmām un to risinājumiem. Pirmo ir daudz, otro par maz. Mēs paši un sabiedrība – gan Amerikā, gan Latvijā – nonākam pie jauniem, vēl nesen pilnīgi svešiem ieskatiem un grūtas izvēles. Izvēle ir visu saimniecisko attiecību pamats, bet saistība ar sociālas dabas jautājumiem šķiet jauna. Īstenībā šie jautājumi nav jauni, bet pavīd jaunās parādībās un prasībās.

Apsverot individuālās un sabiedriskās spējas un prasības, mums jāņem vērā gan individuāli, gan kopīgi pasargātais un iegūtais. Nopietni jādomā par saviem un visas sabiedrības saimnieciskiem un sociāliem mērķiem. Kaut arī tos vēlamies sasniegt jau šodien, īstenībā mums visiem ir jātaupa, jāiegulda un jāstrādā vēl daudz, lai tiktu katrs uz sava zaļā zara.

Šobrīd saprātīgs lēmums ir vairot sabiedrības atbalstu saimnieciskai izaugsmei un samazināt sabiedriskā rakstura izmaksas un zaudējumus. Pārmaiņas visas pasaules saimnieciskā dzīvē ir negaidīti un pat neticami straujas. Cik lielā mērā tās izjauc tradicionālo industriālo sistēmu, zināmu ieskatu dod tas, ka Amerikā šodien no visiem strādājošiem kopā (ieskaitot karaspēku) vairs tikai divi procenti strādā lauksaimniecībā un pieci procenti ražošanas procesos.

Citiem vārdiem sakot, mūsdienā Amerikā nodarbinātība visvairāk saistīta ar dažādiem pakalpojumiem. Amerikai visumā ir izdevies pie šīm pārmaiņām pielāgoties. Ne velti šī zeme joprojām ieņem milzīgu vietu pasaules saimniecībā. Amerika dod sev un pasaulei vislielāko lauksaimniecības un rūpniecības preču apjomu. Tā ir zemeslodes galvenā pārtikas un fabrikās saražoto preču piegādātāja. Šādu pārslēgšanos uz saziņas un pakalpojumu valsti var veikt tikai ar tiešu un netiešu sadarbību visplašākajās aprindās. To var veidot, pamatojoties uz lielāku savstarpējo uzticamību un sadarbību.

Savstarpējā uzticamība

Materiālā labklājība ir gan atsevišķu personu, gan dažādu grupu, gan sabiedrības kopējie labumi. To nosaka šo saimniecisko un citu labumu līmenis. Ja labumu ieguvī nosaka galvenokārt sekmīga darbība tirgū, to sadale

vairāk atkarīga no morālas, sociālas un politiskas dabas lēmumiem. Tāpēc pirmais svarīgākais uzdevums ir rūpēties par sociāli pieļautu ieguvu. Otrais – noteikt vadlīnijas šo labumu sadalei un pārdalei. Abu uzdevumu izpildes nozīmīgs priekšnoteikums ir savstarpēja uzticamība un sadarbības spējas.

Savstarpēja uzticamība ir nepieciešama, lai uzlabotu saimniecisko un sabiedrisko dzīvi Latvijā. Manas pārdomas par taisnīgumu privātā un sabiedriskā dzīvē novedušas pie secinājuma, ka Latvijā taisnīguma izjūta vēl ir samērā nepilnīga. Lai gan tā jāliek visas tautas attīstības pamatos. Citādi Latvijā nebūs pietiekamas darba un citas uzvedības ētikas; tīri personiskā alkatība graus savstarpējo uzticamību un sadarbību.

Savstarpēja uzticamība ir priekšnoteikums sadarbībai un personiskai iesaistei jebkuros pasākumos. Spilgtus piemērus šīs atziņas pareizībai redzam saimnieciska rakstura skandālos gan Eiropā, gan Amerikā. Tur nedaudzi spējīgi, bet alkatīgi cilvēki paši sev noliek tik augstas prioritātes, ka pat par ļoti augstu uzskatītais atalgojums 100 000 ASV dolāru līmenī tiek uzskatīts par pieņemamu, dažos desmit gados tas pārsniedzis miljona robežu un dažkārt pat sasniedzis miljardu.

Šie nedaudzie ir tik alkatīgi, ka pazaudē savas dzīves jēgu un sadzīves ētisko dimensiju. Kā saka Stanforda Universitātes profesors Džefrijs Fefers, viņi saindē vidi sev apkārt. Saindētā vide, ko varam vērot arī Latvijā, kļūst morāli un saimnieciski nevērtīga. Šaubas un savstarpējas aizdomas nevar veicināt sadarbību un saimniecisku progresu.

Daļēji te vainojama ideoloģija, kas par uzņēmējdarbības galveno vai pat vienīgo mērķi uzskata maksimālu peļņu. Lai gan vislabāk var nopelnīt ar tirgū pieprasītu un lieliski padarītu darbu. *Boeing* firmas pamatzdevums ir drošu un ekonomisku transporta lidmašīnu konstruēšana. *Hewlett-Packard* vēlas būt sekmīgākā sevis izvēlētajā nozarē.

Guidant un *Medtronic* vispirms vēlas uzlabot sirds slimnieku veselību. Šajās firmās peļņa ir ne tikai atalgojums par labi paveikto, bet arī savdabīga sociālā dividendē, kas norāda uz pareizi izvēlētu darbības jomu, konkurētspēju un sasniegtā vērtību. Tā ir atzinība par labi paveikto. Eksporta zemēs šie sasniegumi un peļņa stiprina saimniecību un ceļ visas tautas labklājību. Citiem vārdiem sakot, vislielākie saimnieciskie panākumi ir sasniedzami, veicot tirgū pieprasītu un lieliski padarītu darbu. Darba vērtību nosaka mērķtiecīga vadība, rūpīga paveicamā izvēle, preču un pakalpojumu izvērsšana tirgū un arvien augstāka ražība. Sekmīgi paveiktais rada uzplūdus, kas paceļ visas laivas.

Laikmetu nomaiņā ceļas ražīgums, patērētāju prasības un sabiedriskās vajadzības. Trūcīgās zemēs tieši šīs pēdējās ir atstātas novārtā. Daļēji te varam vainot arī mūsu tīri dabisko inerci, vēlmi pēc ilgstoši stabilas sabiedrības. Baidāmies pārmaiņu. Neticam, ka alkatīgais priekšnieks nopietni domā par saviem piegādātājiem, akcionāriem, darbiniekiem, pircējiem un viņu labklājību.

Lai attīrītu un uzlabotu saimniecisko dzīvi, pašlaik Amerikā vēl nesen slavētos, tomēr blēdīgos uzņēmumu izlaupītājus liek cietumā. Citur valdes nomaina negodīgos vadītājus un ierobežo viņu atalgojumu. Skolās atjauno obligātās mācības par ētisku uzvedību un tās praktisko nozīmi. Tur, kur uzlabojumu trūkst, sabiedrība pastiprina individuālās un korporatīvās uzvedības kontroli visās nozarēs.

Tā gan vairāk uzskatāma par politisku nepieciešamību, kas labklājību neceļ. Īsts progress nav iedomājams bez ētiskas uzvedības. Šī prasība īpaši attiecas uz privātā un sabiedriskā sektora priekšniekiem un vadītājiem.

Šodien redzam, ka nepietiek ar likumīgu darbību vien. Saimnieciskās problēmas Latvijā un citur norāda, ka neuzticamā vidē, it īpaši vadošās aprindās saskatāmā, varbūt likumīgā, bet tomēr nemorālā un neētiskā uzvedībā pietrūkst cilvēkkapitāla. Tur kavējas saimnieciskā attīstība. Bibeļiski runājot, ne jau nauda, bet naudas kāre grauj sabiedrību. Neierobežota alkatība izrādās sabiedriski nepieņemama.

Tāpēc saimnieciskās attīstības prioritātēs svarīga ir vadītāju un visas tautas lielāka izpratne par modernas sabiedrības saimniecisko dzīvi. Tikpat nozīmīga liekas vajadzība no saimnieciskās dzīves attīrīt ne tikai tiesājamos un sodāmos blēžus, bet visus neuzticamos un ētiski nepieņemamos varas vīrus. Bez šī procesa nav sagaidāma pietiekama atdeve ne sekmīgam darbam, ne sabiedriskām interesēm. Sabiedrība bez ētiskiem pamatiem nevar būt īsti ražīga. Atsevišķo un kopīgo labumu tai ir maz. Tās izredzes ir drūmas.

Visi saimnieciska rakstura lēmumi ir vairāk vai mazāk saistīti ar visu citu. Indīgas uzvedības paraugi, ciešāka apdzīvotība, mazākas individuālās autonomijas iespējas, jaunas zināšanas un atziņas, augstāks patēriņa līmenis, ierobežoti zemes un dabas bagātību resursi un jaunas prasības ir pasaules un Latvijas likteņu veidotājfaktori. Tie nosaka saimnieciskās attīstības robežas un demokrātiskās sabiedrības raksturu. Viss plūst, un mēs aizvien peldam jaunos ūdeņos.

Tālāk pievērsīšos dažām augstāk minētām parādībām un problēmām. Mans nolūks nav pareģot nākotni. Zinu to, ko 2005. gadā raksta ietekmīgais amerikāņu ģeogrāfs Dž. Daiamonds savā grāmatā par sabiedrību sabrukumu,

tā cēloņiem un novēršanu. Atceroties Raiņa teikto, es atzīstu, ka iznīkst katra sabiedrība, kas nespēj piemēroties jauniem apstākļiem. Pastāvēs, kas pārvērtīsies! Taču arī pārvērtības mainās. Tās nav tās pašas, ko bija iecerējis Rainis.

Attīstības un sabrukuma procesi var veidoties dažādos ātrumos un formās, un tie nebūt nav tikai attiecīgās sabiedrības rokās. Tas arī izskaidro arvien pieaugošos mēģinājumus vienoties par pasaules attīstības gaitu. Ja, no vienas puses, mēs nevēlamies iegrozīt privātā sektora uzņēmējdarbību, tad, no otras, jūtam, ka visas pasaules tālāko gaitu veidos tieši kopīgie uzskati un lēmumi. Šodien pietiks, ja teiksim, ka daudzi mūsu plāni būs jāpārstrādā no jauna piecu, vēlākais desmit, gadu laikā.

Ceļā uz lielāku progresu

Timotijs Gartons Ašs, ievērojamais Oksfordas un Stanforda Universitātes Hūvera institūta politologs, analizējot uzskatu un uzvedības normu dažādību Eiropā un Amerikā, izsaucas:

Ja esam brīvi, mēs varam sastrādāties ar citiem brīviem cilvēkiem. Izņemot muļķības, alkatības un aizpriedumu mūrus, ... neviens to nevar aizkavēt. Šos intelektuālos mūrus, tāpat kā Berlīnes valni, var nojaukt ar labu gribu, sabiedrisko drosmi un tiekšanos pēc lielākas brīvības.

Šķiet, Amerikā pašlaik sākusies šo mūru nojaukšana. Ne tikai savulaik Berlīnē, bet arī mūsdienā Amerikā pienācis laiks radikāli uzlabot faktoros, kas veido uzticamību un taisnīguma izjūtu saimnieciskā dzīvē. Viens no vairāk ievērotiem reformu vadītājiem, kurš raksta par uzvedību uzņēmumos, ir Dēvids Betstons, Sanfrancisko Universitātes saimnieciskās ētikas profesors un divu respektētu žurnālu galvenais redaktors. Viņa izteiktos principus var attiecināt gan uz indivīdu, gan grupu, gan uzņēmumu, gan valsts iestāžu vadību.

Ar to palīdzību veidojas vadība, kas pelna uzticību. Šeit zemāk es saviem vārdiem atstāstu Betstona ieteikumus uzvedībai, kas pelna uzticamību. Ja vēl visur nevaram šos principus iedzīvināt, sāksim ar pirmajiem, kas tāpat palīdzēs vairot individuālos un kopīgos labumus.

- ◆ Ikviens indivīds, ikviena organizācija darbojas tikai autonomi. Vadītāji savā rīcībā nav neatkarīgi, bet gan ir daļa no savas sabiedriskās kopienas. Pat ja visa saimnieciskā darbība notiek likuma un tiesiskās robežās, to īstenībā kontrolē sabiedrībā valdošie uzskati. Uzņēmumi

un vadība ir vērtīgi pilsoņu pašu izvēlēta darbības vidē Latvijā un sakaros ar ārzemēm.

- ◆ Vadības, īpašnieku un darbinieku saimes mērķi jāaskāņo gan ar viņu pašu, gan sabiedrības prasībām. Sabiedriskās normas ne vienmēr ir gudras un izpalīdzīgas, bet tās nosaka to, kas visiem pieņemams. Ne uzņēmuma īpašnieki, ne darbinieki, ne plašāka sabiedrība nepiekritīs, ja vadība saņem lielu atalgojumu, bet firma darbojas slikti vai ar zaudējumiem.
- ◆ Saimnieciskā darbība, iespēju robežās, ir atklāta un, kā sakām šodien, caurskatāma. Labi, ja vadītāji paši ir atklāti. Ja viņi tādi nav, tad padotie lēmumus pieņem ar aizdomām un tulko viņiem par sliktu. Uzticamību vadītājiem vienmēr nosaka citi.
- ◆ Uzņēmums un tā saime tirgū uzvedas godīgi, strādā ar cieņu un respektu pret saviem klientiem un sabiedrotajiem. Kļūdas ievēro un labo bez kavēšanās.
- ◆ Katrs darbinieks ir uzskatāms par vērtīgu un respektējamu uzņēmuma saimes locekli. Viņš nav tikai šīsdienas algādzis, bet uzņēmuma likteņa līdzlēmējs.
- ◆ Vadītāji respektē savu ģeogrāfisko un ekoloģisko vidi. Viņi palīdz to kopt un uzturēt, taupot dabas bagātības visas sabiedrības labumam.
- ◆ Vadības attiecības ar pircējiem, darbiniekiem un piegādātājiem ir līdzsvarotas un ētiskas. Tās nepieļauj diskrimināciju.

Privātā un sabiedriskā sadarbība

Kopējais labums prasa privātā sektora un sabiedrības sadarbību. Tā var būt organizēta, bet veidoties arī pēc personiskas iniciatīvas vai brīvas izvēles. Galvenās uzvedības vadlīnijas, kā jau teicu šī raksta sākumā, ir senas. Tās mēdzam dēvēt par kristīgo kultūru. Tā uzzinām par bagāto, kuram būs ļoti, ļoti grūti ietikt debesu valstībā, un par to, ka labs cilvēks novelk kreklu, lai atdotu to savam nabadzīgajam brālim. Tomēr zinām arī līdzību par trim kalpiem un viņiem uzticētiem talantiem. Te mācāmies par uzticētām spējām, par atbildību un brīvību vairot uzticēto mantu un izkopt dotās spējas, kā arī to, ka pasaulē vienlīdzības nav.

Vairāk iegūst tas, kam jau ir daudz.

Ja jautājam, kur šiem pienākumiem un atbildībai ir robežas, atbildi saņemam no mūsdienu filozofa un britu diplomāta, kādreizējā rīdzinieka Isajas

Berlina. Nelaiķis Berlins uzsver, ka brīvībai vēlams būt maksimālai, tomēr atsevišķa indivīda brīvība nedrīkst ierobežot cita brīvību.

Augstākminētās mācības veido pamatus labklājības nozarei jau no teologa Ādama Smita laika. Industrializētās pasaules straujā izaugsme pagājušā gadsimta sākumā rosina dziļākas ekonomistu pārdomas.

Viņi turas pie tirgus saimniecības un personiskās brīvības kā pie īsto materiālo labumu avota, bet meklē arī cilvēciskās robežas. Itāļu sociologs, ekonomists un un politologs, Lozannas Universitātes profesors Vilfredo Pareto vispirms iesaka meklēt tādu saimniecisko institūciju izkārtojumu, kur ekonomiskā rosība vairo atsevišķos un kopīgos labumus un ikviens šajos procesos tikai iegūst un nekā nezaudē. Pareto saka, ka pie šāda izkārtojuma saimnieciskie uzplūdi paceļ visas laivas. Pareto, pazīstamā "80-20" principa autors, noteikti domā par sabiedrības mērķtiecīgu iejaukšanos tirgū, par to, lai saimnieciskā dzīve būtu visai sabiedrībai optimāla. Daži viņu tāpēc uzskata par fašisma tēvu.

Manuprāt, Pareto vēlas pateikt, ka tikai šādā veidā sabiedrība var tikt galā ar tiem tautas 20 procentiem, kas rada 80 procentus visu problēmu. Šī pieeja prasa racionālāku (tomēr nevienlīdzīgu) preču sadali patērētāju tirgū, optimāli sakārtotus ražošanas resursus un ideāli augstu ražošanas līmeni. Pareto norāda uz vēlamo saimnieciskās politikas virzienu, bet ar to vien nepietiek Hārvarda Universitātes profesora, agrākā austrieša, Jozefa Šumpetera ievērotajās straujajās un dinamiskajās pārmaiņās.

Kembridžas Universitātes profesors Artūrs Sesils Pigū ir galvenais autors domai, ka turības koncentrācija nedaudzās rokās noved pie mazāk optimāla patēriņa. Viņš vēlas lielāku ienākumu pārdali. Pigū ir pārliecināts, ka nevis turīgie, bet gan mazturīgie ar palielinātiem ienākumiem iegūst vairāk personiskā labuma. Nabadzīgam patērētājam viņa jaunie iepirkumi liekas vērtīgāki. Apvienojot Pareto, Pigū un līdzīgus uzskatus, varam attaisnot minimālās algas un pabalstus kaut vai minimālam iztikas līmenim. Pētnieku domas dalās par nevienlīdzības samazināšanu. Pat viens no turīgākajiem cilvēkiem, *Oracle* vadītājs un galvenais īpašnieks Larijs Elisons savus mainīgos ienākumus pašlaik uzskata par pārmērīgi augstiem. Taču galvenais jautājums ir par to, kur un kā viņš un citi bagātnieki savu naudu iegūst un ko ar to dara. Tautā valdošie uzskati, cik tas ir taisnīgi vai netaisnīgi, pamatā skar peļņu. Līdzīgi kā citās pēcpadomju zemēs, arī Latvijā vēl valda novecojuši uzskati par peļņas netaisnīgumu un valsts vadītāju izšķirīgo lomu saimnieciskās dzīves vadībā.

Šie argumenti mainās lēni un ļoti kavē attīstību. Jaunas idejas dzimst un

izplatās nepiedodami lēni. Uz tiešām jaunu domāšanu visā tautā, pēc maniem aprēķiniem un pieredzes, vēl jāgaida vismaz desmit gadus. Tad varam gaidīt pilnīgāku jaunās paaudzes iesaistīšanos saimnieciskos un politiskos lēmumos.

Arī citus, ne mazāk svarīgus tautsaimnieku ieteikumus ir grūti, varbūt pat neiespējami, īstenot, ja trūkst instrumentu sociālā labuma ekonomiskiem vērtējumiem. Stanforda Universitātes profesors, Nobela prēmijas laureāts Kenets Arovs uzskata, ka tauta nebalso tā, lai valdība varētu sakārtot un saskaņot individuāli izjustās prasības ar sociāla rakstura programmām. Vēlētāji domā un saka vienu, bet dara citu. Labākā gadījumā varam censties lemt tā, lai lēmumu sekas būtu tautas vairākumam pieņemamas. To, kas ir taisnīgs labums, visumā nosaka, gudri vai negudri, ieinteresētu indivīdu un visas tautas mentalitāte. Laimīgā kārtā saimnieciskā sadarbība un kaut vai vienkāršoti labuma vērtējumi šodien palīdz vairo personiskos un kopīgos labumus.

Pilnīgāki aprēķini tomēr ir tikai daļēji. Ja šodien būtu no jauna jāizšķiras par to, vai ir vērts applūdināt Staburagu un pārpuvot dažus laukus, sabiedriskā doma, kas parasti ir izteikta pozitīva vai negatīva, varētu izšķirties par labu Daugavas klintij. Mēs nezinām, kādu vērtību tai piešķirt, bet Trešā Atmoda vēl šodien ir saistīta ar protestiem pret ekoloģiskas dabas zaudējumiem. Mums nākotnē būs jāaprēķina Ozolsalas koksnes pārstrādes projekta privātās un sabiedriskās izmaksas un zaudējumi. Būs jāvienojas par ūdens tīrību. Vēl nezinām, vai pietiks ar dzeršanai pietiekami attīrītu ūdeni, kas visiem iznāks lētāk par vairāk tīro. Mūsu atbildes galvenokārt noteiks tas, ko uzskatām par taisnīgu un saimnieciski attaisnojamu ūdens piesārņojumu. Šodien Lielupē nosmok zivis, bet piesārņotie ūdeņi kaitē jūrmaļnieku sabiedrībai.

Atļaušos dot vienu pilnīgāku piemēru: sātības atbalstītāji, kaut vai Augusts Deglavs, rakstot par Rīgu 19. gadsimta beigās, atklāj postu, ko izraisa pārmērīgs alkohola patēriņš. Te varam viegli saskaitīt krodzinieku un brūžu ienākumus un izmaksas; pat to, ko viņi samaksā nodokļos.

Jau daudz grūtāk ir uzskaitīt zaudētās darba spējas un atalgojumu, trūkumu strādnieku ģimenēs un citus labklājības zaudējumus. Tad vēl jadamā par to, kā pietrūks strādnieku sievām un bērniem, kas pazemoti gaida savus vīrus un tēvus iznākam no kroga. Taču Deglava galvenais varonis tiek pie turības un augstāka sabiedriskā stāvokļa kā krodzinieks.

Šodien zaudējumu kalkulācijā ieskaitām sabiedriskos izdevumus par atskurbtuvēm un alkoholiķu ārstēšanu, kā arī grūtāk aprēķināmos privāta

rakstura zaudējumus. No tiem ievērojami ir nāve un sakropļojumi auto-katastrofās, ko nepietiekami vai pietiekami atsver gluži privātā dzērāja prieks un labpatika. No sabiedrības viedokļa to vērtība liekas niecīga, tāpēc izmaksas un zaudējumus cenšamies ierobežot ar augstiem nodokļiem un bargiem sodiem. Ja iecerētie nodokļi liekas pietiekami, tad gluži reāli mums jāērķinās ar to, ka dzērāji atbalstīs nelegālus brūzus, kas nodokļus nemaksās. Tā nonākam pie kompromisiem. Tie pieļauj ierobežotu alkohola patēriņu, kas, tik un tā, rada izdevumus gan dzērājiem, gan sabiedrībai. Likumi un sodi vien šo patēriņu nesamazinās.

Kā uzsver Arovs, vēlētāji un viņu pārstāvji var pieņemt straujus un racionālus lēmumus, kas nesaskan ar viņu personisko pārliecību. To pārliecinoši redzam Amerikas nesekmīgās prohibīcijas laikā un Mihaila Gorbačova alkohola apkaršanas programmā. Labāka pieeja, kas divdesmit gadu laikā Amerikā ir ievērojami samazinājusi smēķēšanu, ir pakāpeniski ieviesti likumi un augstāki nodokļi, bet te svarīgākā loma ir bijusi intensīvām un plašām izglītošanās programmām, kas ir cēlušas personiskos un visas sabiedrības ieguvumus un tautas labklājību.

Cik grūts ir šeit skaidroto aprēķinu uzdevums, ātri ievēros tie, kas domā par lielajiem zaudējumiem, ko Latvijai nodarījusi padomju vara. Lai par tiem domātu loģiski un reāli, īpaši jāņem vērā naudā neaprēķināmie zaudējumi. Šajā un citos gadījumos mēs nedrīkstam vienkārši nolikt pie malas to, kas nav aprēķināts. Svarīgāki ir lēmumi, kas ved taisnīguma virzienā.

Sadarbības evolūcija

Sadarbība Latvijā, Eiropā un pasaulē vēršas plašumā. To pierāda tieši un netieši jau pieminētie faktori, īpaši tie, kas pamanāmi citur un tikai nesen sāk veidot Latvijas saimniecisko dzīvi un tautas attīstību. Visās jomās plaukst lielāka saziņa; informācijas izplatīšanās ātrums kļuvis zibenīgs. Praktiski tas nozīmē to, ka saimnieciski turīgās valstis savu bagātību iegulda izglītībā un zinātnē.

Savukārt uzņēmēji izmanto jaunatklātos procesus, iemaņas un agrāk mazievērotās saimnieciskā darba sabiedriskās dimensijas, lai sasniegtu un noturētu vēl nesen grūti iedomājamu materiālo labklājību. Protams, ka šie procesi pārveido ļoti daudz.

Apskatīsim dažus piemērus no man ļoti pazīstamā Vašingtonas štata. Latvijas ciemiņš, viens no maniem tuvākajiem klases biedriem, iepazīnīs

ar šo štatu, teica,: “Latvija arī tāda varēja būt. Tādu savai un Latvijas nākotnei mēs vēl varam uzcelt.”

Dodu divus piemērus. Manā mājas vietā, Vašingtonas štata Takomā, pirms simts gadiem nežēlīgi izcērt apkārtējos mežus. Kaut arī īslaicīgi, Takoma kļūst par lielāko kokmateriālu eksporta ostu. Iegūtos kokmateriālus aizved uz Sanfrancisko, lai atjaunotu zemestrīcē izpostīto pilsētu. No vienas puses, šajā piemērā saskatām privātus un sabiedriskus ieguvumus, bet, no otras, sagandētu vidi. Izpostītos mežus īsti sāk atjaunot tikai pēc 40 gadiem, nodarbinot tur vācu kara gūstekņus. Rodas atjaunotas dabas bagātības. Veidojas stiprāki pamati saimnieciskai attīstībai. Tos stiprina netiešs sabiedrības atbalsts mežsaimniecībai; valsts ierobežo īpašuma nodokļus atjaunotiem mežiem. Mežsaimniecība privātos mežos kļūst inovatīva, rādot priekšzīmi saimniekošanai valsts īpašumos. Ienākumus no valsts mežiem Vašingtonas štats iegulda izglītībā. Takoma tagad ir valsts līmenī nozīmīga importa un eksporta osta, kam paredz plašu saimniecisko izaugsmi. Te tagad liela ietekme ir ražīgiem arodbiedrību biedriem un firmām, kas izaugušas tepat (starp citu, štats nav daudz lielāks par Latviju): *Alaska Airlines, Amazon, Boeing, Costco, Microsoft, Russell Investments, Simpson Timber, Starbuck's* un arī internacionālā mežsaimniecības firma *Weyerhaeuse*. Agrākie rūpniecības uzņēmumi kļūst par milzīgām inženierfirmām, kur galvenās funkcijas ir jaunu sistēmu izveide un izvietošana tirgū.

Boeing vajadzīgās daļas pasūta visā pasaulē, un te saliek kopā gatavās lidmašīnas. Tās nav lētas, bet pircējiem lieliski atmaksājas. *Boeing* pelna labi, un šīs firmas samērā nedaudzie strādnieki saņem profesoru algas. Arī profesori un zinātnieki atrod savu vietu jaunajā saziņas un sadarbības laikmetā, cieši sadarbojoties ar saimnieciski sekmīgiem farmakoloģijas uzņēmumiem visā Amerikā. *Simpson* rāda virzību uz lielāku automatizāciju kokrūpniecībā ar tikko uzcelto, šajā nozarē visražīgāko uzņēmumu, ko vairs pat nevar saukt par kokzāģētavu.

Pagājušā gadsimtā atjaunotā Sanfrancisko ātri kļūst par nozīmīgāko saimniecisko centru Amerikas Rietumkrastā. Tur izaug pasauleslaveni izglītības un zinātnes centri. Tur, kur vairs nav aprikožu un persiku dārzu, attīstās jauna un bagāta tehnoloģija tuvējā Silikonielejā. Tai tuvumā cauru gadu audzē zemenes visai Amerikai, bet slavenas franču vīnu darītavas Sanfrancisko pievārtē atjauno vīna laukus.

Ar privāta rakstura ieguldījumiem, zinātniskiem izgudrojumiem un valsts naudu sazeļ bagāta saimnieciskā dzīve. Kalifornijas Universitātes pētniecības centros un tuvējā Stanforda Universitātē strādā Nobela prēmijas

laureāti. Šāda saziņa un sadarbība palīdz izveidot tādas pasaulei nozīmīgas organizācijas kā *SRI (Stanford Research Institute)* un otru varenāko programētājfirmu *Sun [Stanford University Network] Microsystems*.

Tā tomēr nav vienveidīga attīstība, modernā saimniecībā nevalda galējības. Ieguvumus, it īpaši atalgojumā, rada tirgus. Kā kādreiz pirms Berlīnes valņa labākie vācu strādnieki pamet savas darba vietas, draugus un ģimenes, lai dotos peļņā uz Rietumvāciju. Aizejot, viņi nobalso pret sociālisma sistēmu, kas dod mazāk. Līdzīga problēma vērojama šodienas Latvijā. Lielo firmu aicināti, daži jaunie vadības un tehnoloģijas eksperti aizbrauc uz ārzemēm. Viņu vietā ierodas laimes meklētāji no Baltkrievijas un citām kādreizējām padomju zemēm.

Visumā latviešu speciālisti ir pietiekami atalgoti, lai turpinātu strādāt un dzīvot Latvijā. Latvija zaudē dažus. Taču cilvēks nedzīvo no maizes vien. Tāpat kā reiz savā Taivānas nabadzīgajā vidē, arī Latvijā ir jau sastopami tie, kas no emigrācijas atgriezušies atpakaļ ar dzimtenei vērtīgu pieredzi un līdzekļiem.

Iespējams, ka mani Amerikas piemēri nepārliecina visus. Taču, lasītāji var iepazīties ar straujo saimniecisko attīstību izpostītajā Korejā un noplicinātajā Japānā. Arī tur istā izaugsme sākās pēc vairākiem nevarīgas rosības gadiem. Uz lieliskiem panākumiem rāda mazās valstis – agresīvā Īrija, bagātā Luksemburga un uzņēmīgā, vienmēr konkurētspējīgā Somija. Ne mazāk drošu piemēru Latvijai rāda Igaunija, kas jau tagad ļoti mērķtiecīgi apgūst nākotnei vajadzīgo.

Latviešu algas, salīdzinot ar Rietumvalstīm, ir zemas. Līdz ar augstāku darba ražību celsies peļņa. Tikai labi pelnoši uzņēmumi spēj maksāt labas algas. Nav jābrīnās, ka tādas algas maksā uzņēmumi Latvijai jaunās nozarēs. Pašlaik vēl vairākums darbinieku strādā nozarēs, kur Latvijas pozīcijas ir tradicionāli svarīgas, bet citādi vājas. Vismazāk var sagaidīt pensionāri un invalīdi, kuri stāv vistālāk no sadalāmiem labumiem, jo Latvijas sabiedrība izvēlas vairāk rūpēties par strādājošiem, kas uztur savu un visas tautas labklājību. Tā nav vienmēr populāra atziņa. Tāpēc valsts vadītāji pieļauj politiku, kur katram savs labums.

Ceļā uz labklājību

Šajā rakstā esmu jau vairākkārt pieskāries sadarbības un jaunu attiecību mijiedarbības jautājumiem. To mērķis ir samazināt ražošanas izmaksas,

ko dažās nozarēs var veikt ar lielākiem kapitālieguldījumiem iepirkuma, ražošanas un tirdzniecības procesos. Šī pieeja, kas neizslēdz citus uzlabojumus firmas darbībā, visvairāk noderēs Latvijas rūpniecības uzņēmumos. Pašlaik vairākums Vācijas ieguldītāju (80 procenti) ir ļoti apmierināti ar savām investīcijām Latvijā. To pašu domā arī citi.

Visai tautai daudz svarīgāka iespēja ir mērķtiecīga pievēršanās eksportam. Ja arī Latvijā nebūs lidmašīnu būve, ar ražojumu kvalitāti un uzņēmēju labu slavu visās lietās te ar laiku var ražot lidmašīnu detaļas. Ja pirms dažiem gadiem Latvijā nebija uzņēmumu, kas varētu ražot kvalitatīvas detaļas poļu autorūpniecībai, tad tagad Latvija jau eksportē detaļas lepnajām *Mercedes Benz* automašīnām. Kā jau teicu, vislabākās iespējas pastāv jaunās nozarēs. Tiesa, ar ES uzņēmumiem saistītā farmakoloģija prasa ieguldījumus attiecīgā izglītībā un ar to saistītās zinātnēs. Ja igauņi šodien jau ražo šai nozarei, rīt to var darīt arī Latvija.

Zema pašizmaksa un augsta kvalitāte vienmēr ir svarīga, vislielāko ražību Latvija jau tagad sasniedz tur, kur mūsu uzņēmumi veic Eiropas tirgos augstu vērtētu un pieprasītu darbu. Tas ir patīkami, jo iegūt labu vietu jaunās nozarēs reizēm ir vieglāk nekā izpildīt tradicionālus pasūtījumus, sacenšoties ar Ķīnu.

Augstākteiktais vispirms jāsaskaņo ar iespējām, ko pasaulei atnes jauni zinātniski atklājumi. Tikpat nozīmīgi ir atrast jaunas patērētāju vēlmes un prasības. Pasaules spējas ražot labas automašīnas pieaug ar katru dienu, un reti kur Eiropā var ražot un pārdot lētu veļu. Tādas netrūkst. Pieaug pakalpojumu apjoms, kaut vai tūrisma nozarē.

Stratēģiskās iespējas visvairāk nosaka demogrāfiska rakstura pārmaiņas (jaunu darbinieku trūkums un tautas novecošanās), sasniegto ieguvumu līmenis, zinātniskie atklājumi (informācijas tehnoloģijas) un, varbūt visvairāk, uzņēmība izmantot sastaptās pārmaiņas. Tā Latvijā jau šodien ieplūst tehnologi no Baltkrievijas, vietējie bezdarbnieki izmanto iespējas iekarot ar lielu uzņēmību raksturoto Īriju un Lielbritāniju. Bagātā Somija un Zviedrija var izveidot pasaules līmeņa saziņas firmas. Lielbritānijas valdība aktīvi atbalsta uzņēmējus, kas veido jaunas saimniecības nozares.

Hārvarda biznesa skolas profesors Kleitons Kristensens savā jaunajā grāmatā par nākotnes stratēģijām mūs aicina ievērot zīmes, kas uzrāda pārmaiņas (un jaunas iespējas) tirgū. Viņš tās atrod jau saredzamu pārmaiņu sadursmēs un attiecību samezgļojumos. Pats par sevi saprotams, ka

konkurētspējīgas Latvijas firmas kopā ar saviem iespējamiem partneriem ārzemēs var plānot uz šiem pamatiem veidotās stratēģijas. Tālāk – dažas Kristensena aprakstītās pazīmes:

- ◆ Eksplozīva rakstura pārmaiņas tirgū, kas prasa vairāk sadarbības ar iekšzemes un ārzemju partneriem (internets un saziņas sistēmas).
- ◆ Pievēršanās turīgākiem un prasīgākiem pircējiem; pazīmes, ka tirgū parādās jaunas produktu grupas vai tirdzniecības metodes (jāievēro jauni veikali un pakalpojumu punkti, tā, piemēram *Starbuck*; nākamie *Airbus* modeļi).
- ◆ Pazīmes, ka agrāk pieprasītus ražojumus aizvieto lētākas preces (Āzijas konkurenti).
- ◆ Pārmaiņas muitas un citu tirdzniecības barjeru procesos ES. Uzsvērti veidota internacionāla sadarbība dažās nozarēs.
Arī šai sadarbībai pastāvīgi jāizglīto tauta un jāceļ tās pašapziņa, veidojot jaunu Latviju. Tas ir vairāk nekā izglītības iestāžu darbs. Te runājam par pierādītām spējām konkurēt vismaz ES mērogā. Te var palīdzēt sasniegumi gan mākslās, gan sportā. Tāpat jāturpina uzlabot sabiedriskās attiecības ar plaši pazīstamiem panākumu guvējiem.
- ◆ Jāizceļ izglītoto latviešu spēja sacensties ar citiem pasaules labākajās augstskolās un pētniecības institūtos.
- ◆ Jāceļ mazturīgo bērnu un jauniešu izglītības līmenis gan akadēmiskā, gan sabiedriskā plāksnē. Jāmācās un jāstrādā kopā.
- ◆ Jācenšas izvairīties no riska saimnieciskos pasākumos. Sabiedrība var sniegt jauniem pasākumiem morālu atbalstu, bet valsts – atvieglinājumus birokrātiskos procesos. Jāatjauno tā ticība savām spējām, ko pieredzējām pēc Pirmā pasaules kara.
- ◆ Īpaši jā rūpējas par augstāku, tomēr attaisnojamu, pašapziņu internacionālos saziņas un sadarbības procesos. Te nozīmīga informatīva loma piešķirama Latvijas pārstāvjiem Ārlietu, Ekonomikas un Finanšu ministrijā, kā arī tirdzniecības un rūpniecības organizācijām. Pašlaik latviešiem par daudz kaitē gadiem ieaudzināta mazvērtības sajūta.

Uzņēmējiem jādomā par iespējām ražot un pārdot ko tādu, kas patērētājiem ir vairāk pieņemams (saistošāks jaunums, vieglāks pielietojums, jauns un noderīgs saziņas pakalpojums, perspektīvi medicīnas preparāti).

Tiem, kam šīs izvēles iespējas liekas par daudz plašas, jāņem vērā viņu pašreizējā un sagaidāmā konkurētspēja ES tirgos. Stratēģiski svarīgi ir līdzekļi (tehnoloģija, augsti kvalificēti darbinieki, nauda ieguldījumiem), procesi (spēja paveicamo izdarīt labāk, darbinieku apmācība jauniem

uzdevumiem), kā arī tirgū pieņemama mentalitāte (ko drīkst, ko nedrīkst; ko var, ko nevar).

Viens no Kristensena piemēriem ir britu valdības un uzņēmumu sadarbība telefonijas laukā tad, kad kādreizējā VEF vadība vēlas turpināt ražot novecojušu produkciju, kad Rīgas dīzeļu rūpnīcai nav izkoptu tirdzniecības iemaņu, bet RRR tomēr grib un spēj novērtēt pārmaiņas elektronikas tirgū un izveido jaunu, konkurētspējīgu augstas kvalitātes skaļruņu eksporta daļu. Šajā laikā, ievērojot lielās pārmaiņas, ko rada jaunā *McCaw Cellular* bezvadu sakaru tehnoloģijas firma tālajā Vašingtonas štatā, briti paātrina patentu izvērtējumus un licenču piešķirumus telefonijas nozarē. Briti cenšas izkopt vairāku, ar telefoniju saistītu firmu sadarbību, reizēm arī apvienošanās. Valdība īpaši veicina meitas uzņēmumu veidošanu, kas var strādāt atraisīti no veciem ieradumiem un stingri iesēdušās birokrātijas. Briti ir gatavi apmierināt visprasīgākos pircējus Lielbritānijā un iegūt jaunus tirgus citur. Tāpēc valdība atbalsta jaunu instrumentu un aparatūru ražošanu, kā arī pakalpojumu izveidi telefonijas nozarē.

Pārdomājot šīs agrāk mazāk ievērotās idejas, būtu jāsecina, ka galvenais nav vis iekarot šķietami drošu vietu tradicionālā nozarē, bet gan meklēt iespējas peldēt jaunās, kaut arī vētrainās, straumēs. Tieši tajās visvairāk vajadzīga vēl neierasta sadarbība, kas apvieno darbu izvēlētā nozarē ar izglītošanās procesiem, valsts palīdzīgo roku un ārzemju sakariem.

IX

Dekāna piezīmes

I

Augstskolu dažādība Amerikā

Visā pasaulē jau vairākus gadu desmitus fundamentāli mainās augstskolas, to mērķi, darbība, vajadzība pēc līdzekļiem un arī sekmes. Informācija par jaunākām izmaiņām noder visur.

Šīs piezīmes interesēs tos, kuri vēlas iepazīt amerikāņu universitātes no autonomas profesionālās skolas dekāna viedokļa. Tādas skolas kalpo dažādiem nolūkiem, un tāpēc ir ļoti dažādas. Tieši šī dažādība palīdz viņām attīstīties un mainīties tālāk. Būtībā nav vienas, valdības regulēta modeļa skolas. Ceru, ka arī citi lasītāji te atradīs ne vienu vien interesantu pārsteigumu, jo augstskolas laika gaitā ir ļoti mainījušās. Ja ne ko citu, tās rādīs, cik stingri pieturas pie tradicionāliem akadēmiskiem standartiem un vienlaikus – cik ātri piemērojas jaunām internacionālām, tehniskām un sabiedriskām prasībām. Šie vērojumi un slēdzieni aptver manas akadēmiskās dzīves 50 gadu pieredzi. To esmu uzkrājis gan kā students, profesors, fakultātes dekāns un vadības skolas atbildīgais priekšnieks, gan kā daudzu akreditācijas procesu un vērtējumu aktīvs dalībnieks, gan arī kā privātu uzņēmumu vadības padomnieks.

Vislabāk pazīstu Pacifika Luterāņu Universitātes uzņēmumu vadības skolu (fakultāti), ko esmu vadījis gandrīz vai nedzirdēti ilgā – 25 gadu posmā. Citi novērojumi nāk no manas studenta pieredzes Oregonas un Stanforda Universitātē. Tiem seko pastāvīgā akadēmiskā pieredze, privātos uzņēmumos un citās darba vietās apgūtais. Tas iekļauj mācībspēka darbā ievēroto Kalifornijas štata augstskolu sistēmās, ASV Kara flotes augstskolā (*“Naval Postgraduate School”*) Monterejā, kā arī Latvijā. Visu to papildina neskaitāmas akreditāciju vizītes Amerikas vadības skolu apvienības (AACSB) un Rietumkrasta augstskolu pārraudzības aģentūras uzdevumā.

Šeit diezgan daudz stāstīšu par mūsu vadības skolu Pacifika Luterāņu Universitātē. To es daru vienkāršības dēļ, necenšoties apzināti reklamēt šo skolu.

Šis raksts dos labu ieskatu uzņēmumu vadības (*"business"*) skolās un vadībā, kā arī to pārraudzībā. Pirmais ieskats ir saprotams pats par sevi. Otrais, es ceru, palīdzēs lasītājiem pilnīgāk uzticēties akreditācijas procesiem vismaz Amerikā. Abi ieskati kopā sniedz informāciju, kas noderēs, lai iepazītu pārmaiņas un problēmas augstākās izglītības sistēmā pašiem sev, no sava personiskā viedokļa. Te jāpiemin, ka pārraudzības atzinumi šajā laukā liekas svarīgāki par tiem, kur rezultātos dominē absolventu personiskie, plaši atzītie profesionālie sasniegumi, piemēram, mūzikā.

Uzņēmumu vadības funkcijās ne visur un ne vienmēr ir nepieciešamas pilnīgas zināšanas; mūsdienu speciālisti nāk no dažādām disciplinām. Akreditācija ir daudz pilnīgāks process medicīnas un tieslietu skolām, kur minimālās studijas ir daudz intensīvākas un ilgākas. Tur ir vairāk ko svērt un mērit. Principā var teikt, ka akreditācijas procesi Amerikā ir samērā līdzīgi. Pirmajā līmenī reģionālās akreditācijas aģentūra dod vispārēju augstskolas vērtējumu, kas attiecas uz visu augstskolu kopumā. To noteikti nespēj iegūt tā sauktās "diplomu dzirnavas", kur īstenībā nav ne kvalificētu mācībspēku, ne studentu, ne bibliotēkas, ne respektējamu akadēmisku programmu (Amerikā, kur akadēmisko diplomu vārdi nav juridiski aizsargājami, tos var piešķirt jebkura organizācija.). Šo vispārējo līmeni sasniedz katra iestāde, kas var pierādīt, ka tā ilggadīgi funkcionē kā akadēmiska rakstura augstskola. Nākamie, Amerikas situācijā daudz svarīgākie, vērtējumi ir tie, ko izdara profesionālo skolu aģentūras, kas pārrauga uzņēmumu vadības, medicīnas, tieslietu un līdzīgas profesionāla rakstura skolas. Salīdzinot ar citām valstīm, Amerikas akreditācijas aģentūras ir privāta rakstura sabiedriskas organizācijas, kurām nav tiešu sakaru ar valsts iestādēm.

Šī raksta mērķis ir palīdzēt studentiem, viņu vecākiem un augstskolu mecenātiem, kā arī maniem kolēģiem Latvijā augstskolu vērtējumos un izvēlē. Tās īpaši noderēs izcilniekiem, kas jau tagad rūpīgi gatavojas tālākām mācībām. Ceru, ka arī citi tādējādi varēs pietiekami novērtēt savas spējas un izvēlēties sev piemērotākās skolas. Esmu pārliecināts, ka šis raksts ierosinās domas par to, kā uzlabot augstskolas Latvijā. Citi var arī veicināt to tālāko progresu laikā, kad izglītība ir kļuvusi par nozīmīgāko faktoru katras tautas attīstībā. Šis raksts nav domāts kā izsmeļošas informācijas avots par augstskolu lietām. Lasītājus, kuriem ir īpaši jautājumi, lūdzu tos sūtīt uz manu e-pasta adresi: kingga@plu.edu

II

Augstskolu attīstība šodien

Šodien augstskolas visā pasaulē attīstās ļoti strauji, dažās disciplīnās pat eksplozīvi. Tas notiek gan plašumā, gan dziļumā. Pārmaiņas nojauc daudz no vecā un tradicionālā, aizvietojot to ar jauno. Nav šaubu, ka jaunais laikmets to prasa. Pārmaiņām raksturīgs ir svarīgais, ja arī ne visiem patīkamais un pārspīlētais globalizācijas faktors. Tas isā laikā ir novedis pie agrāk neiedomājamas zinātnieku sadarbšanās visaugstākā līmenī. Pētnieki, kuri vienlaikus ir profesori divās vai pat trijās, piemēram, Beidžingas, Hārvarda un Stanforda Universitātē, veic kopīgus pētījumus gan savās darba grupās, gan koleģiāli visaugstākā līmenī, visas pasaules mērogā. Šādu virzību atspoguļo arī vadības skolu apvienības, AACSB (*“Association to Advance Collegiate Schools of Business”*) starptautiskā vēsture.

AACSB savu darbu sāka kā savstarpējas saziņas organizācija nedaudzām, labi pazīstamām skolām. Vēl 1960. gadā tā bija drīzāk savdabīgs dekānu klubs, kas tur apvienotām skolām nodrošināja vismaz trīs pastāvīgus mācībspēkus ar doktora grādiem uzņēmumu vadībā vai ekonomikā. Taču jau 1960. gadā akreditēto skolu skaits un dažādība bija tik liela, ka AACSB ieveda stingras minimālās normas (*“standards”*). Šajās normas toreiz iekļāva industrializētās pasaules prasības pēc vienveidības apgūstamās uzņēmumu vadības pamatzināšanās (*“core curriculum in business”*), kas tā noturējās turpat 30 gadus. Atsevišķas skolas papildināja savu obligāto mācību saturu, vairāk uzsverot uzņēmuma vadības ētisko saturu, internacionālo virzību un tehnoloģijas pielietojumus. Tā, piemēram, mūsu skola jau pirms tam kā pirmā Amerikā (drīz pēc tam sekoja Kolumbijas Universitāte Ņujorkā) *“internacionalizēja”* visus obligātos priekšmetus uzņēmumu vadībā.

Šīs fundamentālās pārmaiņas vēl papildinājām ar diviem informācijas sistēmu kursiem. Pēcāk savām prasībām pievienojām ētikas kursu, ko pasniedza filozofijas profesori. Šajā attīstības secībā paši un arī citi ievēroja, ka ļoti daudzās Amerikas skolās bez obligātām AACSB normām nāk klāt jaunas papildprasības. Šīs pārmaiņas, protams, ātri pie noveda pie mācībspēku kvalifikāciju pārveidošanas un pārmaiņām doktorantūrā, kas, savukārt, noveda pie jaunām normām. Vietējās industriālās sabiedrības normas nomaina ar internacionālām. Tās tagad daudz vairāk uzsver atsevišķo skolu dažādos mērķus un ar tiem saistītos mācībspēku uzdevumus. Mūsu Pacifika

Luterāņu Universitātes mazā (apmēram 20 pastāvīgi mācībspēki; piešķiram gandrīz 200 diplomus gadā) uzņēmumu vadības skola pakāpeniski (vienmēr ar mazāko mācībspēku skaitu šo skolu apvienībā) saņēma akreditāciju savām bakalaura un maģistra programmām. Tā bija arī starp pirmajām 19 Amerikā papildus akreditētajām skolām, kur pasniedz profesionāli orientētu grāmatvedības programmu.

Atskatoties uz šo laiku, var ievērot to, ka mazai skolai uzticamības jautājums ir ļoti izšķirīgs jaunu mācībspēku un studentu, it īpaši ārzemju, piesaistei. Tā, piemēram, skolai daudz palīdzēja Norvēģijas valdība ar savām tieši ķēnišķīgām Olava stipendijām pilna laika studentiem. Norvēģu izlase visai skolai atjaunoja un nostiprināja seno dienu skandināvisko dimensiju.

Nu jau vairākus gadus AACSB – kādreizējā tīras uzraudzības aģentūra izvērtusies par pasaulē nozīmīgu organizāciju. Akreditēto skolu skaits 10 gados vairāk nekā dubultojies, sasniedzot vismaz 530 (no apmēram 2000 biznesa programmām Amerikā). Kopumā tās pārstāv vismaz 30000 mācībspēku un vairāk nekā 700000 studentu. No šīm skolām saskaņā ar Amerikas normām akreditētas ir 85 ārzemju skolas. Lai veicinātu uzņēmumu vadības kvalitāti, AACSB skaitā ir arī daži simti agrāk neiedomājamo asociēto skolu, kas vēl tikai gatavojas akreditācijai vai vismaz pieņem vairākas AACSB normas. Par to visu vairāk: <http://www.aacsb.edu>

Arī Latvijā augstskolu vadībai un mācībspēkiem ir no jauna jāizvērtē sava sabiedriskā loma, jāpārskata kopīgie mērķi un atsevišķie uzdevumi. Mūsdienų attīstība maz līdzinās laikiem, kad vēl nesen augstskolas, pieturoties pie savām tradīcijām un nemainot izglītības politiku, to varēja izdarīt lēni un pakāpeniski.

Tagad nepieciešams tālredzīgāk apzināt saimnieciskās un sociālās prasības un no jauna jāizvērtē zināšanas. Tās jāpapildina vairāk. Jāpiesaista saviem mērķiem un akadēmiskam profilam visnoderīgākie mācībspēki un studenti, kuri ne tikai sekmīgi mācās šajos dinamiskajos apstākļos, bet arī paceļ augstāk savas *alma mater* reputāciju. Jāpaplašina stipendiju programmas. Jāizvēlas un jāmacās pielietot informācijas laikmetam piemērota pētniecības un mācību metodika. Jāizdara agrāk neiedomājami lieli ieguldījumi ēkās un modernā tehnoloģijā. Būtībā katrai valstij īsā laikā jāuzceļ jauna, allaž mainīga augstākās izglītības sistēma. Tikpat kā nederēs sistēma, kas apgādā ar vienveidīgām zināšanām ar citur paņemtiem šabloniem. Tā noder tikai lai sagatavotu klerkus birokrātijām un bandīniekus lielai industriālai armijai.

Tā neder, ja uzsvars jāliek uz indivīda izaugsmi visā viņa intelekta

spožumā, un, vēl vairāk, uz spējām apgūt pārmaiņas un ražīgi strādāt jaunos, agrāk neiedomājamus apstākļos. Eiropas Savienības valstis pirms dažiem gadiem tā sauktajā Lisabonas sanāksmē vienojās par augstskolu straujāku izaugsmi, īpaši tehniskās disciplīnās. No šīm valstīm ātrāko un relatīvi lielāko progresu uzrāda Somija. Tā kļūst par paraugu citām mazajām valstīm.

Lai arī ar novēlošanos, tāds progress vērojams arī Latvijā. Studentu pieplūdums ir liels, līdzekļu dod vairāk. Nav viegli strauji pacelt gan atsevišķās, gan kopīgās mācībspēku kvalifikācijas un reformēt viņu darbu. Tomēr visgrūtāk ir iegūt lielākus līdzekļus gan no sabiedriskā, gan no privātā sektora. Visi šeit minētie attīstības faktori jānovērtē gan atsevišķi, gan kopā. Ņemot vērā šīs prasības un uzticēto atbildību par tālāko progresu, augstskolu darbības normas un ar tām saistītie vērtējumi kļūst īpaši svarīgi gan stratēģiskai, gan operatīvai plānošanai. Uzmanīgam vērotājam vairs nav sveša galvenā, ne vienmēr rakstos uzsvērtā, doma:

Labāk un vairāk! Citiem vārdiem sakot, tā augstskola, ko vēl pirms dažiem gadu desmitiem vai pat nedaudziem gadiem varēja novērtēt kā kaut ko lielisku, šodienas sasniegumu skalā ierindosies ļoti pieticīgā vietā. Ja tā pašo starplaiku nebūs progresējusi, šodien to būs grūti saukt par pietiekami attīstītu.

III

Vērtējumi un to nozīme

Visas augstskolas vai atsevišķu fakultāšu eksternus novērtējumus parasti saistām ar akreditāciju. To regulāri, piecu vai desmit gadu intervālos, veic šim nolūkam norīkota speciāla organizācija vai aģentūra. Akreditācijas procesi Amerikas augstskolās prasa pierādītu augstskolas vai fakultātes atbilstību minimālām normām un nemitīgu tālāku progresu. Pati akreditācijas nozīme ir saistāms ar latīņu vārdu *Credo* ("ticu"), kas norāda uz izmeklētās darbības un tās kvalitātes ticamību. Salīdzinot ar Ameriku, Latvijā akreditācija šodien vairāk balstās vēlamo progresu un uzlabojumu solījumiem nākotnē. Šis apstāklis uzsver paša savāktās un papildus informācijas noderību, kas ir svarīga no personiskā viedokļa gan Amerikā, gan Latvijā.

Tā var būt ļoti pilnīga, ko interesents savāc vairāk nekā gada laikā. Daļu no tās var iepazīt ar interneta palīdzību (piemēram, www.ask.com vai

www.google.com) un augstskolu publikācijām. Akreditācijas ekspertu aprindās mēdz teikt, ka izmeklējamo augstskolu var novērtēt jau apciemojuma pirmajās piecās minūtēs. Ja pie skolas nevar atrast vietu automašīnai, var secināt, ka augstskolā valda tiešām liela rosība vai arī vadība līdzekļus iedalījusi tīri akadēmiskām funkcijām. Nākamo apskata bibliotēku. Ja tā ir liela un plaša, apgādāta ar jaunāko tehniku, bet liekas samērā maz apmeklēta, var spriest, ka līdzekļu netrūkst, bet to izlietojums ir nepietiekami saistīts ar nepilnīgo mācību struktūru un mācīšanās procesiem. Šajos spriedumos ir pārsteidzoši daudz taisnības, jo mācību funkcija ir galvenā visās man pazīstamajās augstskolās. Savukārt tālredzīga un pietiekama līdzekļu ieguve un sadale ir nepieciešama augsta līmeņa kvalitātei.

Laba izglītība šodien prasa arvien vairāk līdzekļu. Pašlaik atrodos savā kabinetā, mūsu mazās privātās augstskolas (3500 studentu, no tiem apmēram pietā daļa mācās uzņēmumu vadības skolā) jaunajā Morkena centrā, kur izvietota uzņēmumu vadības skola un citas tehnoloģiski orientētās programmas. Tā izmaksāja 21 miljonu ASV dolāru, jo atbilst visām modernām prasībām (viena no 120 šāda tipa ēkām visā štatā). Līdzekļus saziņoja absolventi un citi labvēļi, tostarp arī Latvijā pazīstamā *IKEA*, kas centram uzdāvināja pilnīgi visas auditoriju, semināru un pārrunu telpu un biroju iekārtas. Vēl pirms desmit gadiem varējām iztikt ar pieticīgām lekciju un pārrunu telpām, kā arī, salīdzinājumā ar šodienu, nedaudziem datoriem. Tas laiks nu ir aizgājis. Šodien datorus lietojam ik dienas visosursos, mācībās un mājas darbos.

Tādējādi arvien svarīgāks kļūst līdzekļu jautājums. Šodien privātās augstskolas nespēj savus izdevumus nosegt ar mācību maksām vien, kā to varēja paveikt vēl nesen. Līdzekļu pietiekamība tagad lielā mērā veido un ierobežo katras augstskolas mērķus un raksturu. Augstākminētais komentārs par auto stāvvietām un bibliotēkām ir tiešām vērā ņemams pat bagātās augstskolās. Studentu maksas Stanforda Universitātē nosedz apmēram pusi no mācību budžeta. Kad augstskolai sāka trūkt naudas tās tālākai attīstībai, tās vadība nāca pie plaši ievērota slēdziena:

Pat Stanfordā nevar visu! Citiem vārdiem, augstskolas vadība atzina, ka universitāte vairs nespēj veikt visu agrāk iesākto augsti kvalitatīvā līmenī. Reorganizācijā liela loma bija jau sasniegtā un vēl iecerētā akadēmiskā reputācija. Likvidēja simts gadus veco lauksaimniecības fakultāti, medmāsu skolu un dažas citas programmas. Vēl svarīgāk bija no jauna nospraust akadēmiskos mērķus. Tā pedagoģijas fakultāte tagad vairs nesagatavo

skolotājus viņu pirmajiem darbiem, tur pētniecība un mācības ir vairāk saistītas ar izglītības politikas jautājumiem.

Dažas prioritātes nosaka vēlamās attiecības ar ievērojamāku atbalsta grupu. Tāda izveidojusies manas universitātes mūzikas fakultātei, kas joprojām sagatavo studentus profesionālām karjerām. Tas izmaksā neticami daudz, tāpēc fakultāte var pastāvēt tikai ar labvēļu pabalstiem un dāvinājumiem. Amerikas luterāņi ļoti mīl un atbalsta mūziku, jo īpaši pasaules klases korus, kuru mums ir divi. Katra respektēta augstskola ar kaut ko izceļas. Sirakūzu Universitāte visā Amerikā slavena ar Valsts administrācijas skolu, bet dārgo medicīnas skolu tā atdod valstij, Ņujorkas štatam. Mēs izceļamies ar mūzikas skolu, bet Stanforda Universitāte – ar savām uzņēmumu vadības, medicīnas un tieslietu fakultātēm. Šādas ļoti tuvas uzņēmumu vadības skolu saites ar darba devējiem nereti prasās pēc neoficiāla vērtējuma, kas palīdz noskaidrot akreditējamās mācību iestādes akadēmisko objektivitāti un neatkarību. Par to oficiālos akreditāciju ziņojumos lasīsim maz. Līdz ar to personiskiem vērtējumiem būs liela loma augstskolas izvēlē.

Nākamā studenta augstskolas izvēli noteic viņa intereses, spējas un sagatavošanās kvalitāte, kā arī pieejamie līdzekļi. Lai cik daudz runā un raksta par līdzekļu pietiekamību, šis jautājums paliek neatrisināts pat tajās sabiedrībās, kur mācību maksas nav. Tā arī Latvijā valsts stipendiju skaits ir ierobežots gan kvantitatīvi, gan kvalitatīvi. Patiesībā jau augstskolas izvēle ir savdabīgs saziņas procesu rezultāts. Katra cenšas sev piesaistīt vislabākos un piemērotākos studentus. Viņu gadījumā uzņemšanas process ir pietiekamas informētības jautājums.

Jebkuras augstskolas pārstāvis savu iestādi cenšas parādīt labvēlīgā gaismā. Savukārt studenti un viņu vecāki gan novērtē augstskolas reputāciju, gan cenšas pārliecināt skolu par kandidāta nopietno kvalifikāciju. Rezultāts ir noteikta izvēle, kā arī savstarpēja vienošanās vai izpratne par svarīgāko. Manuprāt, šie rezultāti itin bieži ir ļoti neapmierinoši. Tomēr privātās augstskolas Amerika saglabā vairāk par pusi no jaunuzņemtajiem studentiem četrus, piecus gadus līdz studiju pabeigšanai. Daudz sliktāk veicas valsts augstskolās. Acīmredzot, privātas skolas daudz labāk apvieno savas un savu studentu intereses, spējas un prasības. No vienas puses, universitātes nespēj objektīvi novērtēt Amerikas ļoti dažādās kvalitātes vietējās augstskolas un, studentu kandidātus sijājot, pārāk daudz paļaujas uz savām procedūrām, studenta iegūtām atzīmēm un bezpersoniskiem, tā dēvētiem akadēmiskās piemērotības eksāmeniem. Viens no tādiem ir ir *ETS* – “*Educational Testing Service*” (ārzemju studentu pārbaudījums angļu valodas

prasmē), *TOEFL* – “*Test of English as Foreign Language*”, ko pazīst arī Latvijā. Studentiem pieejamo un nereti izšķirošo informāciju satur arī populāros žurnālos izlasāmi dažādu organizāciju vērtējumi, kas gan nav bez trūkumiem, tomēr lasītāji šos vērtējumus respektē. Jau svarīgāki, bet arī nepilnīgi ir nākamā studenta padomnieku ieteikumi. Var teikt, ka lieliski sagatavotam studentam netrūks piedāvājumu.

Diemžēl vāji sagatavojies kandidāts aizies studēt un ar laiku konstatēs, ka viņš savus mērķus nerasniegs pat augstskolā ar pieticīgām prasībām. Tā kā vislabākos studentus uzņem Hārvarda vai cita augstas izlases universitāte, tad tur vietu pietrūkst, tāpēc kandidātu atlasē par svarīgāko atzīst viņa atbilstību augstskolas mērķiem. Var pieņemt, ka internacionālas dažādības dēļ katrā no izlases augstskolām būs vieta vienam vai diviem sevišķi centīgiem un personiski interesantiem kandidātiem no Latvijas. Citiem ieteicams pievērst uzmanību citām pirmās šķiras, kaut arī mazāk pazīstamām augstskolām. Ieskatīsimies vienā piemērā, kas varētu interesēt arī Latvijas teicamniekus.

Maiks Brauns, raķešu inženiera dēls, jau agri interesējas par inženieru un dabas zinātnēm. Jau pēc pamatskolas beigšanas viņš pats abonē un lasa tādus žurnālus kā *Astronomy*. Centīgais puisis allaž cenšas un parasti visur ir pirmais. Skolotāji viņam ieteic iestāties augstskolā, kur pastāv tuvas mācībspēku un studentu attiecības.

Tāda ir izcilā Prinstonas Universitāte. Viņi Braunam rekomendē profesionālos karjeras mērķus neizvēlēties pārāk agri, bet iegūt stiprus pamatus tālākām studijām. Vietējā bibliotēkā viņš noskaidro, ka ļoti augsta reputācija ir šīs augstskolas fizikas bakalaura programmai. Tā Brauns izvēlas Prinstonas Universitāti, kur viegli iepazīstas ne tikai ar fizikas profesoriem, bet arī ar studentiem un mācībspēkiem citās disciplīnās. Viņš vēl mazliet pasapņo par lidotāja karjeru un kopā ar citiem iepazīst matemātiskās pieejas biržas darījumos. Padomājis par iespējām pelnīt kādā no lielajām ieguldījumu firmām, Brauns šo iespēju atmet kā intelektuāli neinteresantu un garlaicīgu un sāk nopietnāk domāt par zinātnieka karjeru. Sarunās ar draugiem un padomdevējiem viņš atjauno savu interesi par astronomiju, “jo tur vēl ir daudz ko atrast un noskaidrot.”

Novērtējis attiecīgo programmu Hārvarda Universitātē, Brauns tālākām studijām izvēlas Kalifornijas Universitāti Bērklijas pilsētā. Tās astronomijas programmu augsti vērtē profesionālie astronomi paši. Viņš tiek sekmīgi galā ar sijāšanas intervijām, kur profesori izvēlas savus nākamos mācekļus un līdzstrādniekus. Universitātē Brauns cieši sastrādājas kopā ar

zinātniekiem Palomāras un Lika observatorijās, iegūst praktisko pieredzi un izkopj savas speciālas intereses. Viņš allaž meklē ko jaunu, izceļas ar agresīvu pieeju, apvienotu ar suverēnām zināšanām datoru pielietojumos un milzīgu darbu, uzņemot un vērtējot simtiem tūkstošu fotogrāfiju mūsu Saules sistēmā.

Brauns, tagad Kalifornijas Tehnoloģijas institūta profesors, ir tas, kas paveic neiedomājamo. Viņš mūsu Saules sistēmā atrod daudz ko jaunu, piemēram, it kā planētas, kas ir lielākas par veco Plutonu, bet riņķo tālāk no Saules.

Atskatoties uz Brauna pieredzi, ievērosim, ka šis inteliģentais jauniešs ar vecāku un skolotāju palīdzību jau agri pievēršas dabas zinātnēm, kas viņam dod iespēja studēt vienā no Amerikas visrespektablākajām (savā ziņā elitārām, meritokrātiskām) universitātēm. Viņš iegūst plašas zināšanas Prinstonas Universitātē ne tikai fizikas studijās, bet arī ciešā, teiksim pat, intīmā saskarē ar citiem zinātkāriem draugiem. Tieši Prinstonas pieredze apliecina rosīgas intelektuālas vides vērtību. Šī vide, daudz vairāk nekā kāda izlasīta grāmata vai pabeigts kurss, pakāpeniski veido viņa akadēmiskās intereses.

Ievēribas cienīgs ir fakts, ka savām astronomijas studijām viņš novērtē izanalizē divas – Hārvardas un Bērklijas – programmas. Bērklijā viņš var intensīvi izmantot tuvējo Lika observatoriju (kur savulaik strādāja ievērojamais latviešu astronoms un profesors Staņislavs Vasiļevskis) un pakāpeniski veidot savu interešu loku, kā arī iegūt praktisko pieredzi un izvēlēties sev piemērotus mērķus.

Atskatoties uz šo epizodi, redzam pavisam skaidri, ka spējīgākie studenti un vislabākie profesori ir tie, kuri, kopā strādājot, ceļ savu un savas skolas reputāciju, tādējādi spējot piesaistīt jaunu studentu un mācībspēku izlasi. Šajos procesos nepieciešami abi, vispirms universitātes un skolas mērķiem un profilam vispiemērotākie mācībspēki.

V

Vērtējumu procedūras un procesi

Ja nākamais profesors Brauns savām astronomijas studijām izvēlas vienu no divām izcilām augstskolām, tad man jāatzīst, kas es savā laikā īsti novērtēju tikai vienu – Stanforda Universitāti. To noteica mani sasniegumi,

sakari un ziņas par šo augstskolu, kā arī mani materiālās iespējas un pat demogrāfiskā situācija Amerikā, kur 1950. gadu vidū trūka jauniešu. Akadēmisko padomnieku un labvēļu vērtējumi par mani bija tik augsti, ka piesakoties tikai uz maģistrantūru Stanforda Universitātē, biju izlēmis vajadzības gadījumā labāk nogaidīt vienu gadu un iesniegt jaunu pieteikumu nekā meklēt ko citu.

Atskatā tas liekas ļoti riskanti. Šodien es saviem studentiem iesaku pieteikties uz trim, līdz pat piecām (ne vairāk!) dažādām augstskolām. Reti kurš profesors studentam labi uzrakstīs vairāk par piecām dažādām ieteikuma vēstulēm!

Pirmā ir tā, kur par studenta uzņemšanu nav šaubu, ta, piemēram, viena no kāda štata jaunākām universitātēm, piemēram, Oregonas Valsts Universitāte ar akreditētām profesionālām skolām un Rietumkrastā atzītu vārdu. Līdzīga reputācija ir augstskolai ar citu raksturu, proti, katoļu privātai Portlandas Universitātei Oregonas štatā.

Otrā ir tā, kas vislabāk atbilst studenta spējām un nodomiem. Tomēr tās prasības var būt tik augstas, ka pieteikums pirmajai skolai samazina risku, daudz nekaitējot studenta akadēmiskiem un karjeras plāniem. Otra skola varētu būt ļoti lielajā, valsts uzturētā Vašingtona (valsts) Universitāte Sietlā vai Dienvidkalifornijas (privātā) Universitāte Losandželosā.

Es ieteicu trešo pieteikumu sūtīt uz universitāti, kur sagaidāmās prasības liekas tik augstas, ka uzņemšana ir ļoti apšaubāma. Tā kā Amerikā liekas ļoti svarīgi iekļūt pēc iespējas labākā augstskolā, der rūpīgi piestrādāt pie uzņemšanas pieteikuma. Vērtīgā trešā skola varētu būt jau pieminētā, mazliet augstprātīgā privātā Prinstonas Universitāte vai slavenā Kalifornijas (valsts) Universitāte Bērklījas pilsētā.

Visos trijos gadījumos pēc iespējas pamatīgāk jāizsver plusi un mīnusi. Tiem, kuri domā par studijām visaugstākā, doktorantūras līmenī, iesaku personīgi apmeklēt un labi iepazīt izvēlētajā skolas īpatnības. Sekmīgs doktorands savu nākotni veido ar tiem profesoriem, ar kuriem viņš sarod strādāt vienā saimē pēc iespējas agri, jau maģistrantūras laikā.

Nākamā studenta meklējumi. Šie informācijas meklējumi un aptuvena augstskolu izvēle sākas ar pirmajiem lasījumiem internetā, ar atkārtotām vizītēm vietējā bibliotēkā un darbu tā dēvētos katalogos ar iestāšanās un stipendiju anketu pieprasījumiem apmēram gadu pirms iecerētās iestāšanās rudens semestri. Studentiem no Latvijas tas jāsāk darīt laikus, jo viņiem jāgādā gan par savu mācībgaitsu un diplomu tulkojumiem, gan par laiku itin biežai iesnieguma esejas pārrakstīšanai. Starp citu, stipendiju pie-

šķiršanas lēmumus katra augstskola izdara agri. Kandidātiem atsūtītās anketas un cita informācija parasti norāda uz izpildāmiem noteikumiem un procedūrām. Atkarībā no universitātes mērķiem un uzdevumiem, šie noteikumi var būt ļoti dažādi. Kopumā ņemot, šie darbības pārskati ir ļoti vispusīgi. Dažiem interesentiem pietiks ar to, ka iecerētā profesionālā skola ir akreditēta.

Profesionāli orientēto skolu (vairāk vai mazāk autonomās fakultātēs) akreditācijai ir savi priekšnoteikumi. To statuss ir norādīts augstskolas katalogā, kas apliecina ticamību tās pierādītiem mērķiem un darbiem. Par pierādītas kvalitātes priekšnoteikumu Amerikā uzskata augstskolas reģionālo akreditāciju un attiecīgās profesionālās skolas akreditācijas statusu. Reģionālā akreditācija apstiprina augstskolas saderību ar Amerikā pieņemto principu, ka profesionālas izglītības pamatos ar apmēram divu gadu (vienā no tiem dažas augstskolas ieskaita Latvijas ģimnāziju gatavības apliecību, līdzīgi vācu "*Reifezeugnis*") pietiekamām sākuma studijām humanitārās, sociālās un dabas zinātnēs augstskolas līmenī.

Augstskolu mērķi. Augstskolas katalogs informē interesentus par tās mērķiem un darbības principiem. Tie savukārt atspoguļojas šīs mācību iestādes darbības politikā un mācību programmā. Tā Pacifika Luterāņu Universitātes uzņēmumu vadības skola seko gan universitātes pašas formulētām akadēmiskām prasībām, gan speciālas izglītības un prasmes apgūšanai pēdējos divos bakalaura studiju četros gados vai divos, ļoti intensīvos maģistrantūras gados.

Svarīgs ir universitātes izvēlētais profils. Pacifika Luterāņu Universitāti pirms simt gadiem Amerikas Ziemeļrietumos nodibina norvēģu imigrantu draudzes, lai nodrošinātu sev pašiem un saviem pēcnācējiem augstāku izglītību un praktiskas dabas apmācības pirmajiem darbiem savu lielo ģimeņu jauniešiem. Šie nolūki jau simt gadus veido visas universitātes profilu. To visvairāk raksturo sagatavošana mācītāju, skolotāju, saimnieciskām un medicīnas karjerām. Šis īpatnējais profils saauž kopā tradicionālos skandināvu tikumus, humanitārās un praktiskās zināšanas un imigrantu censonību, kā arī gribu pacelties augstāk un pilnīgāk izkopt Dieva dotos talantus. Tā rodas augstskola, kas ir orientēta mazāk uz pētniecību un vairāk uz mācībām.

Šeit kopā saauztie izglītības elementi prasa vairāk par noteiktu, tradicionālu zināšanu ieguvu, bet arī zināmu uzskatu izveidi un iemaņu apguvi. Bakalaura programmas absolvents ir apguvis samērā plašu vispārējo izglītību, izprot zināšanu lomu un mijiedarbību šīsdienas pasaulē, ieguvus

jau plašākas un dziļākas zināšanas viņa izvēlētā akadēmiskā disciplīnā, ir sagatavojies vērtīgai un raženai dzīvei. Arī šīs skolas maģistrantūrai pamatā būs kāda cita disciplīna, piemēram, inženierzinātnes.

Šodien universitātes mērķos vairs nav uzsvērtas apmācības tā dēvētiem pamatdarbiem, bet gan spēja gudri un raženi strādāt. Taču pirms simts gadiem norvēģu imigrantiem ar ļoti pieticīgām angļu valodas zināšanām šādas izglītošanās iespējas bija ļoti, ļoti svarīgas. Tā arī uzņēmumu vadības skola savus mērķus un funkcijas atjaunoti formulē kā tiltu uz studenta profesionālo nākotni.

Ejot pār šo tiltu,

- ◆ students iegūst relatīvu kompetenci saimnieciskās zinībās,
- ◆ iesaistās starptautiskās attiecībās, iemācās izmantot tehnoloģiju pielietojumus zinātnē un praksē,
- ◆ izveido savas personiskās atbildības dimensijas privātās un sabiedriskās attiecībās.

Sasniegumiem virzībā uz šiem mērķiem ir jābūt novērtējamiem un salīdzināmiem. Tā augstāk minētie akadēmiskie mērķi prasa izkopt studenta spējas apskatīt identificētas problēmas no dažādiem viedokļiem, izvēlēties projektiem piemērotas pētniecības metodes, būt tolerantiem pret citām kultūrām, tikt galā ar uzskatu un principiāliem konfliktiem (atrodot kopīgas intereses), meistarīgi izmantot gatavās datorprogrammas. Visām šādu kompetenču analīzēm ir sava atsevišķa, sīkāka dokumentācija ar mācībspēku izstrādātam definīcijām, plāniem un pārskatiem. Jāpiebilst, ka prasība mērīt un pierādīt sasniegto uzsver racionālu un loģisku pieeju, taču velk uz birokrātisku sīkumainību vērtējumos. Tā maz ievēro citus, jau subjektīvākus problēmu atrisinājumus.

Detalizētus aprakstus par studentiem, mācībspēkiem, mācību programmām un pētniecības projektiem, kā arī līdzekļu pietiekamību sagatavo skolas dekāns un apliecina universitātes rektors. Tos kopā ar statistikas pārskatiem (parasti par pēdējiem pieciem gadiem) vairākos sējumos iesniedz akreditācijas aģentūrai.

Akreditācijas prasības var būt daudz pilnīgākas skolu vērtējuma citās disciplīnās, tā, piemēram, medicīnā un tieslietās. Jebkurā gadījumā to uzdevums ir noskaidrot atbildes uz šādiem jautājumiem:

- ◆ Vai skola studentus sekmīgi sagatavo profesionālām karjerām, kur teorētiskās zināšanas apvieno ar praktiskas dabas prasībām?

- ◆ Vai skolas ilgtermiņa darbība ir nodrošināta ar kvalificētiem mācībspēkiem un līdzekļiem?
- ◆ Vai skolas darbība atbilst tās formulētiem mērķiem un sabiedrībai paziņotai akadēmiskajai politikai? Citiem vārdiem, vai skola pilda studentiem un sabiedrībai dotos solījumus? No vienas puses, sagaida ne tikai solījumus, bet arī to izpildi; no otras, viss tiek formulēts uzmanīgi un pēc iespējas pieticīgi, jo augstskolas katalogā ierakstītiem solījumiem ir juridiski atzīstama līguma īpašības.
- ◆ Vai skola ir inovatīva un progresīva savā attīstībā?

V

Vērtējumu procesi

Sagatavošanās akreditācijai un pieteikuma analīze. Pirms skola pieprasa akreditācijas izmeklēšanu un vizīti, tā vairākos gados veic apjomīgu sagatavošanos. Kā es to aprakstu zemāk, parasti vērtē skolas darbību par ilgāku laiku. Tāpēc priekšdarbus akreditācijai skola iesāk vēl agrāk. Var pat teikt, ka, jo īpaši mazajās, kur kvalitāte nav tik viegli pierādāma, visa tās darbība un attīstības plāni dekānam un mācībspēkiem jau laikus jāsaskaņo ar akreditācijas aģentūras noteikumiem. Kad skola jūtas gatava akreditācijai, tā to pieprasa.

Un tikai tad akreditācijas aģentūras profesionālie darbinieki un (dekānu) akreditācijas komitejas locekļi var novērtēt skolas atbilstību akreditācijas priekšnoteikumiem un tās darbību atbilstoši AACSB mērķiem un normām. Komiteja dekāna sagatavoto ziņojumu (vairākos sējumos, ar plašu statistikas klāstu) vai nu noraida kā priekšlaicīgu un nepietiekamu, vai arī pieņem tālākiem vērtējumiem.

Komiteja akreditējamai skolai norāda uz jautājumiem, kas radušies pirmajos vērtējumos, un ieceļ vienu no saviem locekļiem par akreditācijas komisijas (vizītes) priekšsēdi. Šo cilvēku vizītē pavada divi vai trīs citi dekāni no līdzīgām skolām, viens mācībspēks un viens darba devēju pārstāvis (arī akreditācijas komisijas biedrs). Līdzīgo skolu dekānu piedalīšanās ir ļoti svarīga, jo lielās skolas atšķiras no mazajām, bet privātām skolām nepiemīt valsts skolām raksturīgā filozofija. Skolas dekāns novērtē šīs grupas sastāvu un var prasīt sev nepiemērota locekļa nomaiņu (ne ar visiem kaimiņiem ir izveidojušās nevainojamas attiecības!).

Akreditācijas pieprasījumu skola iesniedz pavasarī, pēc tam, kad statistikai var pievienot datus par pavasara semestri. AACSB darbinieki to analizē, pievēršot īpašu uzmanību skolas atbilstībai kvantitatīviem, tā sauktajiem minimālajiem standartiem. Šos vērtējumus, kā jau teicu, apspriež dekānu komiteja. Tas notiek rudenī.

Ar atbilstību minimālām prasībām vien nepietiek, tāpēc liela nozīme piešķirama akreditācijas vizītei un tās spriedumiem.

Akreditācijas vizīte. Parasti šī vizīte notiek vēlā rudenī, kad skola jau ir sagatavojusi pārskatu par semestri un citus pieprasītos informatīvos materiālus. Agra vizīte nodrošina samērā ātru komisijas ziņojuma saņemšanu un izvērtēšanu. Tā palīdz sagatavot savlaicīgas atbildes, ko iesniedz AACSB birojam vēl pavasarī, katrā ziņā pirms akreditēto skolu dekānu pilnsapulces.

Pirmās dienas vakarā akreditācijas komisija iepazīstas ar skolas dekānu un pārrunā nākamo dienu plānus. Komisijas priekšsēdis paziņo par komisijas locekļu kopīgiem un atsevišķiem uzdevumiem. Viens no tiem satiek studentu pārstāvjus, otrs analizē absolventu mācībgaitu dokumentus un to atbilstību oficiālām skolas prasībām.

Citiem vārdiem sakot, tas ir audits ar īpašu vērību kursu atvietojumiem un izņēmumiem. Otrs komisijas loceklis pārskata obligāto kursu mācību plānus, bet darba devēju pārstāvis parasti apspriežas ar skolas padomniekiem, pievēršas absolventu izvietojumam darbos un novērtē viņu sasniegumus profesionālā karjerā. Trešais pārskata bibliotēkas krājumus par saimnieciskiem jautājumiem, it īpaši periodiku. Kāds no komisijas locekļiem iepazīstas ar universitātes un skolas datorcentra pakalpojumiem, pēdējiem jauninājumiem un tālākām iespējām palielināt tehnoloģiju pielietojumus. Mācībspēku pārstāvis pārlūko speciālas (piemēram, grāmatvedības) programmas un izvērtē mācībspēku dažādās lomas.

Nākamajā dienā komisija pārrunā iepriekš izteiktās rūpes ar augstskolas rektoru, prorektoru akadēmiskās lietās un skolas dekānu. Šī gan ir vairāk pieklājības vizīte, kuras uzdevums ir noskaidrot centrālās administrācijas uzskatus par uzņēmumu vadības un citām profesionālām skolām un to lomu, kā arī nodrošināt un pavairot šīs universitātes augstākās vadības atbalstu.

- ◆ Vadības skola nedrīkst kļūt par universitātes slaucamo gotiņu. Ņemot vērā dinamiskās pārmaiņas augstskolās, komisija cenšas pārliecināt rektoru, ka uzņēmumu vadības skolas budžets (operatīvās izmaksas) nedrīkstētu relatīvi būt zem universitātes caurmēra. Izdevumi tehnoloģijai vēl augs, un tāpēc vien ir laiks meklēt un atrast jaunus līdzekļu avotus. Kad es pirms divdesmit gadiem sāku vākt

papildu līdzekļus mācībspēku algām, visgrūtāk bija iegūt rektora atbalstu. Viņam bija citas prioritātes. Šodien tas tā vairs nav, un naudas vākšana ir viens no dekāna un viņa palīgu galvenajiem uzdevumiem.

- ◆ Dekāns un viņa kvalifikācijas ir īpaši svarīgas. Viņa pirmais uzdevums ir pacelt skolas kvalitāti visās tās dimensijās. Kā pirmais starp līdzīgiem dekāns ir galvenais savas skolas vadītājs un paraugs kolēģiem. Viņš atbild rektoram par pietiekamu līdzekļiem sagādi un iesaisti, par labiem sakariem universitātē un ārpus tās.

Viņš ir tas, ka sasaista kopā skolas darbību; viņš ir tas, ko tehnologu aprindās sauc par savienotāju (*“linker”*). Dekāns ir ne tikai kvalificēts mācībspēks, bet arī sekmīgs sarunu vedējs un skolas nākotnes veidotājs. Dekāni šodien strādā savā amatā piecus, sešus gadus. Atkarībā no izveidojušās situācijas viņi pēc tam vai nu pensionējas vai aiziet atpakaļ mācībspēku rindās, lai intelektuāli atjaunotos, vai dodas laimi meklēt citur.

Mans pašreizējais pēctecis ir lieliski kvalificēts šādiem paplašinātiem dekāna uzdevumiem. Mūsu pašu skolas izcils absolvents, doktora grādu ieguvis finanšu lietās prestižajā Pensilvānijas Vartona skolā, viņš dažus gadus bija mūsu skolas iecienīts mācībspēks. Pēc tam viņš bija lielās internacionālās Raseļa ieguldījumu firmas pētnieks, ilgus gadus tās pētniecības daļas vadītājs ar lieliskiem sakariem finanšu aprindās. Sava darba mūža beigu posmā viņš vēlas celt sava akadēmiska darba kvalitāti, uzsvērot internacionāla rakstura iespējas, modernākos datoru pielietojumus un ētisku, uzticamu uzvedību.

Interesanti, ka vēl cita luterāņu, Suskvehennas Universitāte, par savas vadības skolas dekānu ir izvēlējusies ļoti respektēto Rodžeru Blovu, agrāko tēraudrūpniecības lieluzņēmuma *USS* vadītāju, kuram gan nav nozīmīgas akadēmiskas pieredzes.

Vienlaikus komisija sāk apspriedes ar universitātes pārējo skolu un citu daļu dekāniem. Te ir īpaši svarīgi nostiprināt skolas attiecības ar humanitārām, sociālām un tehnoloģiski ieskaņotām fakultātēm.

Apmēram puse no vadības skolas bakalaura programmā obligātajiem kursiem ir ārpus vadības skolas tiešās jurisdikcijas. Šajosursos iesaistīto mācībspēku kvalitāti nosaka viņu kolēģi un dekāni; taču vadības studentu skaits ir ļoti nozīmīgs. Sadarbība liekas arvien vairāk nepieciešama. Vairs nav jāpiedraud mūsu universitātes matemātiķiem, ka skolas studenti mācīsies pielietojamo matemātiku citur, ja pie mums vajadzīgos matemātikas kuros nemācīs pieredzējuši, pilnas slodzes mācībspēki.

Mācībspēki. Ja dekānus var vērtēt pēc viņu skolas sasniegumiem vispār,

tad mācībspēku vērtējumi ir daudz tiešāki un pilnīgāki. Tāpēc tālākais vērtējumu fokuss ir skolas mācībspēki, visvairāk viņu kvalifikācijas un to papildinājumi, progress un iesaiste viņiem piemērotos uzdevumos. Uzsvāru, kā to varētu sagaidīt, liek uz mācībspēku kvalifikācijas līmeņa celšanu īstēni dinamiskā, pārmaiņām pilnā laikmetā. Vienlaikus rūp to skaitliskā pietiekamība un skolas stabilitāte.

Mazām skolām šajā ziņā nav lielas izvēles. Mazai skolai ir nepieciešami vismaz divi vai trīs augsti kvalificēti mācībspēki katrā nozarē. Var droši teikt, ka mazajā Dartmutas Taka skolā mācības grāmatvedībā un reiz mazajā Stanforda Universitātē tirdzniecībā ievērojami uzlabojās tad, kad diviem profesoriem nāca klāt trešais. Skaitot šīs vajadzības kopā, mazai vadības skolai būs nepieciešami 15-18 augsti kvalificēti mācībspēki, lai kvalitatīvi nosegtu dienas un vakara, bakalaura un maģistrantūras programmas. Tas praksē nozīmē, kas skolai minimālais ekonomiskais absolventu skaits gadā būs kādi 100.

Studentu skaita ziņā lielākās skolas parasti darbojas ar stipri ierobežotiem valsts piešķirtiem līdzekļiem. Tur mācībspēku iesaiste un izkliede ir vieglāka, bet problēmas galvenokārt saistītas ar nepietiekamu mācībspēku skaitu un viņu kvalifikāciju. Tā vairākas nozīmīgas Kalifornijas reģionālās Valsts Universitātes vadības skolas nav ilgus gadus akreditētas nemaz.

Kvantitatīvo aprēķinu pamatā ir tā sauktās kredītstundas. Mācībspēku kredītstundas ir viņu tradicionālā slodze ar auditorijās vai laboratorijās pavadīto mācību laiku. Uz pētniecību orientētās augstskolās tās var būt sešas stundas nedēļā, bet citur ap 12 stundām, respektīvi, 24 kredītstundām gadā, arī mūsu universitātē un skolā. Studentu semestra kredītstundas parasti rēķina par katrā nedēļā pavadīto mācībstundu. Citiem vārdiem, 100 studentu kādā ceturtnā semestra kredītu kursā dod 400 studentu kredītstundas semestri, kas arī ir pieļautais slodzes 400 stundu maksimums (bakalaura programmām) un 300 maģistrantūrā. Tas nosaka minimālo mācībspēku skaitu. Skolās, kur vadība un mācībspēki izvēlas maza lieluma klases vai nodarbību grupas, šī loģika prasa lielāku mācībspēku kredītstundu un līdz ar to lielāku mācībspēku skaitu. Šie aprēķini dod tikai vispārēju ieskatu vērtējamās skolas darbībā. Skolās, kur ciena studentu pašu intensīvu sacensību, studentu skaits atsevišķā kursā var būt stipri augstāks nekā citur.

Mācības mūsu skolā ir organizētas ne mazāk kā 10, bet ne vairāk par 24 vai 36 studentiem klasē. Studenta paša pilna laika slodze ir no 12 līdz 16 kredītstundām, četros studiju gados kopā 120 bakalaura grādam, 60 maģistra grādam. Šiem kredītstundu apsvērumiem un ar tiem saistītiem darbības plāniem ir savs pamats skolas izglītības politikā.

VI

Mācībspēki un studenti

Mūsu universitāte uzsver ļoti augstas kvalitātes mācības, bet pētniecības darbu daudz mazāk. Tas noved pie zināma interešu konflikta un atsevišķo skolu īpatnējām stratēģijām. Ar retiem, īslaicīgiem izņēmumiem (tā, piemēram, doktorands nav pabeidzis disertāciju) visi mūsu vadības skolas mācībspēki var lepoties ar doktora grādiem. Šī kvalifikācija ļauj viņiem mācīt gan bakalaura, gan maģistrantūras studijās, gan dienas un vakaraursos, gan speciāli noorganizētos semināros. Šis, savā ziņā pilnīgās studijas mācībspēkiem vairo iespēju sastrādāties ar skolas labvēļiem un citiem darba devējiem, veicina mācībspēku aktīvu piedalīšanos profesionāla rakstura organizācijās, kā arī papildināšanos konferencēs un semināros gan Amerikā, gan ārzemēs. Šie izkārtojumi nodrošina mūsu studentiem izglītību, kas apvieno tradicionālo kursu saturu ar jaunām internacionālām, tehnoloģiskām un ētiskām dimensijām.

Augstas kvalitātes privātskolas mācībspēku profils tagad viegli atbilst AACSB minimuma normām. Mūsu skolā to skaits nesien pārsniedza normu par 50 procentiem. Skolas mācībspēki strādā pilnu laiku, un mācībspēku skaits šajā kategorijā ir divreiz augstāks par prasīto minimumu. Lielās valsts universitātes cinās ar politisku prasību izglītēt maksimāli daudz studentu ar šīm prasībām nepietiekamiem valsts budžetā nodrošinātiem līdzekļiem. Tur par lektoriem maksimāli daudz izmanto palīgdarbiniekus, parasti doktorandus. Atceros, ka man reiz par to sūdzējās augsts valdības ierēdnis, kura dēls netiekot klāt pie slavenajiem profesoriem Vašingtona Universitātē Sietlā. Taču uzmanīgāks vērotājs būtu viņam varējis pateikt, ka tur bija pilnīgi iespējams visu četru gadu programmu apgūt, mācoties pie šiem lektoriem vien.

Līdzīga aina redzama, kad apskatām pilnās slodzes mācībspēku akadēmiskās kvalifikācijas. Arī šeit mūsu mazā skola pārsniedz prasīto minimumu par 50 procentiem. Turklāt visiem mūsu mācībspēkiem ir doktora grādi. Šis pēdējais apstāklis ļoti atvieglo mācībspēku sadali un viņu tālāko kvalificēšanos. Tā, piemēram, mūsu skolā regulārie profesori savas kvalifikācijas papildina tā, lai viņi varētu mācīt divās nozarēs, piemēram, grāmatvedībā un finanšu laukā, vai arī tirgzinības un vadības priekšmetos.

Mūsdienās arvien svarīgāks ir jautājums par to, vai profesors māca savas

kompetences nozarē un vai viņš ir akadēmiski kvalificēts to darīt. Tas prasa pierādījumus, bet faktiskā informācija var norādīt uz trūkumiem. Tā viens no maniem kolēģiem, ieguvis doktora grādu savā specialitātē un, kā pats saka, pensijas gadus gaidot, pēdējos gados vairs neveica nekādus pētījumus. Citiem vārdiem sakot, viņš vairs nepapildināja un neuzturēja savas zināšanas līmenī, ko tagad uzskata par profesionālu minimumu. Tā viņš izsmēla savu intelektuālo potenciālu. Līdzīgā lielā, uz pētniecību orientētā skolā šāds pa daļai atpūtā aizgājis profesors būtu noslēpies savu asistentu darba grupā un tās kopīgās publikācijās. Pēdējais asistentu izmantošanas veids skaitās liels nesmukums, bet tas nav nepazīstams.

Cita problēma ir dažādu doktora grādu piemērotība jaunām prasībām. Var droši teikt, ka doktora grāds pats vairs nenozīmē studenta akadēmisko procesu noslēgumu, bet ir zīme tam, ka nākamais mācībspēks un zinātnieks ir gatavs izglītošanās procesiem, kas ilgst visu mūžu.

Straujās pārmaiņas saimnieciskā dzīvē rada jaunas akadēmiskas prasības nozarēs, kur piemērotus, iepriekš sagatavotus mācībspēkus ir grūti atrast, vai arī darba tirgū viņu vispār nav. Pricējāmie, ka mūsu skolā mācībspēku saime ir līdzsvarota. No 20 mācībspēkiem piecas ir sievietes, bet trīs ir dzimuši Dienvidāzijā. Vismaz viens mūsu profesors savu atvaļinājuma gadu pavada ārzemēs.

Ne visiem pasniedzējiem ir doktora grādi uzņēmumu vadībā. Tā no mūsu skolas profesoriem viens ekonomists māca finanšu laukā, viens psihologs ir mūsu speciālists motivācijas, vērtību un uzvedības jautājumos, bet divi inženieri pārstāv informāciju sistēmu un operatīvās vadības disciplīnas. Viņu akadēmiskās kvalifikācijas pastāvīgi papildina pētniecības darbi un pierāda publikācijas augstas kvalitātes zinātniskos žurnālos.

Interesanti, ka akreditācijas procesos pozitīvi vērtē dažādus rakstu darbus, bet izšķiroši svarīgi ir tikai tie, ko vērtējuši neitrāli un anonīmi eksperti (*"refereed journals"*). Pārējais tā īsti vairs neskaitās arī mūsu pašu skolas normās. Mēs prasām vienu šīs augstās kvalitātes raksta publikāciju piecos gados; citas ir savdabīgi plusiņi, kas norāda uz katra mācībspēka pedagoģiskām interesēm un iesaisti pētniecībā. Nav skaidrs, kurp šīs augstās kvalitātes rakstu zelta standarts novedīs. Zinātnisko žurnālu skaits strauji pieaug, bet redaktoru uzmanība vien nenodrošina to kvalitāti. Mācību grāmatas un publicētie konferenču referāti skaitās nepietiekami no akreditācijas viedokļa, bet ir svarīgi darbi uz mācībām orientētā skolā.

Citiem vārdiem sakot, mūsu skolas mācībspēku publikāciju skaits pieaug.

Četros gados mūsu 20 profesoru darbi sasniedz 128. Kopums ir cieši saistīts ar universitātes un skolas mērķiem:

- 21 anonīmi novērtēti raksti zinātniskos žurnālos;
- 54 anonīmi novērtēti referāti konferencēs, ko parasti uzskata par priekšdarbiem publikācijai pieminētajos žurnālos;
- 6 mācību grāmatas;
- 8 atsevišķas nodaļas mācību grāmatās;
- 20 dažādas publikācijas;
- 11 dažādi referāti;
- 6 prezentācijas plašsaziņas medijos (TV).

Ne viss ir šeit augstāk saskaitīts. Mūsu grāmatvedības programma saņēma īpašu uzslavu par mācībmateriālu krājumu, kas studentiem deva iespēju rūpīgu un pilnībā, no dažādiem viedokļiem, izanalizēt “Enron” firmā paveiktos darbus un nedarbus. Kvalificētu mācībspēku trūkums pievērs komisijas uzmanību stabilitātes jautājumam. Mūsu skolas pārskatos redzam gandrīz vai ideālu ainu: drīzumā pensionēsies divi vadības profesori (10 procenti no 20 profesoriem), trīs gadus vēlāk viens finanšu un viens grāmatvedības profesors. Jāpiebilst, ka mūsu skolā tie profesori, kas arī savā pensionāra (65gadu) vecumā uztur kvalifikāciju, var palikt darbā līdz 70 gadu vecumam. Interesanti, ka viens mūsu pensionētais grāmatvedības profesors 74 gadu vecumā strādā ar pilnu slodzi lielā valsts universitātē.

Vēl liekas nepieciešami piebilst, ka, salīdzinoši skatoties, mūsu skolas pētniecības prasības nav augstas, bet tās ir pietiekamas mūsu uzstādītiem mērķiem un akreditācijas normām. Pārrunās ar akreditācijas komisiju locekļiem mēs vienmēr dzirdam, ka pētniecības līmenis jāpaceļ augstāk, īpaši nozarēs, kur zinātniskie sasniegumi aug īpaši strauji. Šie norādījumi ir vietā, bet grūtāk izpildāmi.

Studenti. Akreditācijas komisija cenšas noskaidrot studentu un absolventu skaita dinamiku. Ņemot vērā negatīvās demogrāfiskās svārstības Amerikas studējošo skaitā, komisija tomēr cer, ka skolas programmas ir stabilas, ka studenti beidz paredzētās programmas un beidzēju kvalitāte pakāpeniski ceļas (vai vismaz nekrīt).

Mēdz teikt, ka pat vissliktākās skolas nespēj pilnīgi samaitāt labākos studentus. Šai piezīmei ir savi attaisnojumi:

- ◆ Skolas kvalitāti, it īpaši uzlabojumus, veicina studentu spējas un paveiktie darbi.
- ◆ Labākie studenti ļoti daudz mācās savstarpēji un darba grupās.

- ◆ Izcilākajiem studentiem ir labākas attiecības ar mācībspēkiem un padomniekiem.
- ◆ Gan darba devēji, gan pētniecības darbu sponsori, gan citi skolas labvēļi skolas kvalitāti vērtē pēc pašu izvēlētām raksturībām un kvalifikācijām. Te der ievērot, ka ļoti neveiklā situācijā būs arī skola, ja tās absolvents neliekas pietiekami kvalificēts vai izdarīgs.

Protams, ka skolas Amerikā, ar maz izņēmumiem, aktīvi cenšas uzlabot savu reputāciju un sev savākt pēc iespējas vairāk izcilu studentu. No otras puses, nākamie studenti paši cenšas iekļūt, viņuprāt, labākajās un piemērotākajās skolās. Manuprāt, nav absolūtu kritēriju šai izvēlei. Viens kandidāts izceļas ar priekšmetiem, kur viņš sasniedzis visvairāk savās iepriekšējās mācībās, cits ar gudrāku šo priekšmetu izvēli, vēl cits ar sabiedrisko aktivitāti, vēl cits ar sasniegumiem sportā vai darbā. Interesanti, ka mūsu skolas maģistrantūras programmā vislabākos panākumus sasniedz tie pieci procenti studentu, kuri uzņemti izņēmuma kārtā. Gandrīz lieki teikt, ka šeit svarīgi apsvērumi ir kandidāta ieinteresētība un centība un citas vērtētājiem pievilcīgas īpašības.

Tā kā katrs uzņemšanai pieteicies kandidāts uzsvērs visu sevī vislabāko, izvēlīgās skolas atlasīs sev piemērotākos pēc saviem ieskatiem. Šie abpusējie vērtējumi izrādās gluži noderīgi, un sevišķi privātajās skolās, kur izlases procesi ir īpaši uzmanīgi. Uzņemšanas sijāšanā uzņemto studentu atlase saskan ar to, ko visumā ir iecerējušas abas puses, bet dažādās izcilās skolās izņemto profils var būt ļoti dažāds.

Šis profils var būt saistīts ar pat unikālām stratēģijām. Nāk prātā maza koledža Amerikas vidienē, kas nevarēja būt akadēmiski izvēlīga. Ar kāda liela labvēļa atbalstu šī koledža aktīvi meklēja agrākos avīžpuikas Čikāgas apkārtnē kā uzņēmīgus un enerģiskus jauniešus. Dartmutas tradicionālie meklējumi pēc ļoti patstāvīgiem individuālistiem ilgus gadus nepieļāva izsniegt stipendijas (patstāvīgie dartmutieši varēja naudu aizņemties no skolas): tagad Dartmuta trešai daļai piešķir stipendijas kā izciliem kandidātiem un trešā daļa no studentiem ir ārzemnieki.

Hārvarda vadības skolas sijāšanas procesi ir sarežģītāki. Skolas vadība arī cenšas sev un saviem mērķiem izvēlēties piemērotākos no milzīga kandidātu skaita; tā kā visiem kandidātiem zināšanu pārbaudes ir devušas lieliskus rezultātus, izvēlē svarīgi kļūst arī citi apsvērumi, kaut vai nākamā studenta vecāku sociālais stāvoklis sabiedrībā un pašā studenta ambīcijas. Tikai tā daži varot izskaidrot tagadējā prezidenta Džordža Buša uzņemšanu un Hārvarda vadības skolā iegūto maģistra grādu. Visumā tomēr

jāsaka, ka situācija tieši bagātās un izvēlīgās skolās tagad vairāk un vairāk paver durvis kandidātiem no visas pasaules, arī Latvijas.

Šīs skolas meklē nākamās “zvaignes”, zinātniekus, kas reiz saņems gan Nobela prēmijas, sevis izredzētā nozarē, gan Kleja fonda internacionālās, šodien vienu miljonu dolāru lielās balvas vai pasaulslaveno Fildsa balvu, ko piešķir tikai gados jauniem matemātiķiem.

Šajos sasniegumos es vislielāko nozīmi piešķiršu mācībspēku un studentu attiecībām. Šī pārlicība manī ir nostiprinājusi jau sen, ar Stanforda Universitātes profesoru seno tradīciju vismaz reizi semestrī savās mājās rīkot kafijas pēcpusdienas un cita rakstura tikšanās ar studentiem. Tur bezgala daudz atziņu ieguva gan viesi, gan viesību rīkotāji.

Šīs atziņas nereti ir vēlākās, ilgas draudzības un profesionālas sadarbības pamatos. Uzdrošinos apgalvot, ka ikkatram, kuram izdodas sasniegt akadēmisku izcilību un profesionālu meistarību, būs daudz palīdzējis viņa tuvākais padomnieks. Tas ir mentors, kuru mēs varam arī saukt par studenta akadēmisko “krusttēvu”.

Katrā universitāte pastāv savas studentu vērtējumu sistēmas, kas visas ir nepilnīgas, bet lielā mērā pielieto *ETS* (“*Educational Testing Service*”) izstrādātos materiālus pārbaudēm, piemēram, *GMAT* vadības skolām, *LSAT* tieslietu skolām, un latviešiem ļoti svarīgo *TOEFL* eksāmenu angļu valodā.

VII

Mācību vērtējums

Atzīmes daudzkārt nenozīmē daudz, ja atceramies, ka skolotāji dažādās vidusskolās un vēl jo vairāk profesori, parasti ļoti atšķirīgi savās nozarēs, par līdzīgiem studentiem dos dažādus vērtējumus. Man pazīstams latviešu students, beidzis mazu lauku vidusskolu kā labākais, gandrīz izkrita no Oregonas Universitātes jau savā pirmajā studiju gadā. Mans visu laiku labākais students saņēma tikai ļoti labu vērtējumu obligātajā fizikultūras kursā, jo viņš atteicās piedalīties universitātes basketbola komandā!

Protams, vērtē arī mācībspēku darbu. Lai arī es varu teikt daudz laba par dažādām, kaut pārmērīgi gudrām un pilnīgām vērtējumu anketām, tās visumā ir par garām, lai sev piesaistītu nopietnas studentu pārdomas par mācībās iegūto un pabeigto kursu. Lai arī mūsu universitāte prasa ar vienveidīgu anketu novērtēt katru kursu reizi gadā, man un maniem studentiem liekas piemērotāk uzdot trīs jautājumus:

- ◆ Kas šajā kursā jums ir devis visvairāk?
- ◆ Kas šajā kursā ir jāuzlabo?
- ◆ Kāds ir jūsu mācībspēka vērtējums?

Atbildes uz šiem jautājumiem man (un maniem kolēģiem) vienmēr dod iespējas mācību procesus uzlabot un papildināt. Tie, protams, veicina profesora un studenta tuvās attiecības, kas pēc gadiem liekas lielākais profesora un studenta ieguvums.

Ir labi atcerēties, ka profesora un studenta tuvība ir svarīgāka par mācību metodiku. Atskatoties uz augstāk teikto, saprotam, ka akreditācijas procesos studentu vērtējumi ir gandrīz visi kvalitatīvi. No kvantitatīvā viedokļa, sava nozīme ir salīdzinošai statistikai un citām norādēm par studentu kvalitāti, kas tiešam ir subjektīvas, bet vērtīgas visas skolas vērtējumā. To visvairāk paceļ rādītāji, ka vadības skolas studentu kvalitāte un pievilcība ir vismaz virs universitātes līmeņa vidusmēra.

Izklausās paradokss, bet kvalitātes prasību paaugstinājums nevis atbaida, bet pievelk labākos studentus.

Mācību programmas, to saturs, metodika un administrācija. Pēdējās divās vizītes dienās akreditācijas komisija raksta un pārrunā ziņojuma uzmetumus. Tāpat komisijas locekļi izdara formālas pārbaudes par svarīgiem un gaidītiem jautājumiem:

- ◆ Vai skolas programmu saturs atbilst AACSB priekšrakstiem un normām?
- ◆ Vai studenti beidz obligātos un izvēles kursus, respektīvi, būs uzskatāmi par vadības skolas absolventiem?
- ◆ Kā šo skolu uzlabo?

Šī vērtējumu daļa ir visformālākā, bet arī visinteresantākā. Programmu saturs vienmēr pilnīgi atbilst formālām, minimālām prasībām. Vadības skolās kontrole par studentu mācību gaitu ir stingra. Cits jautājums ir par to, kā uzlabot mācību saturu un mācīšanās procesus.

Arī pēc kontroles dokumentu pārbaudes šos vērtējumu procesus vairāk raksturo savstarpēja iepazīšanās, pārrunas par paveikamo darbu detaļām un dažādu skolu pieredzes salīdzinājums. Neatrisināts paliek jautājums par to, kā papildināt mācību saturu ar mūsdienu atziņām, jaunas tehnoloģijas pielietojumiem un modernās sabiedrības prasībām šeit un ārzemēs. Līdz šim vēl ir izdevies daudz paņemt klāt četrgadu bakalauru programmās un divgadu maģistrantūrā. Taču skaidrs, ka par ciešu vienveidību šajās programmās vairs pat nerunā. Katra vadības skola, akceptējot AACSB vadlīnijas un prasības, veido savu raksturu, izvēlas stratēģijas mērķu

sasniegšanai un rūpējas, lai viss darbs notiktu laika un līdzekļu ziņā ekonomiski.

Bakalaura programmās satura prasības vēl ir samērā vienkāršas, tās sākas ar gadu vispārējā izglītībā, kas apmēram atbilst Eiropas ģimnāziju pēdējai klasei. Tām seko jau specifiskāka sagatavošanās un pirmās mācības vadības skolā. Te atrodam ievadus ekonomikas teorijā, ētiskas uzvedības pamatus, orientāciju politiskās un juridiskās attiecībās, statistikā un matemātikā, grāmatvedības principus, kā arī starptautisko saimniecisko sadarbību, datorzinības un sistēmu analīzi. Trešais studiju gads parasti paredzēts intensīvām uzņēmumu vadības funkcijām, ieskaitot finanses un tirdzniecību, pamatojoties uz procesiem, kas paaugstina uzņēmuma sniegto preču un pakalpojumu vērtību. Ceturtajā gadā skolas cenšas izlīdzināt un noapaļot iemācīto un dot studentam iespēju specializēties. Par pēdējo ir jāpiemin, ka dažos Amerikas štatos bilancspējīga, zvērinātā grāmatveža licenci var iegūt tikai pēc vēl piektā gada studijām. Maģistrantūra parasti prasa divus intensīvu studiju gadus.

Vienā vai otrā veidā dažādās skolas izpilda programmu satura prasības. Vairāk vai mazāk, jo visu nav iespējams pilnībā paveikt, un mācībspēkiem, strādājot savās mācību politikas un pārraudzību komitejās, jāizdara arvien grūtākas izvēles. Līdz šim mūsu skolā ir izdevies katrā programmā atstāt vietu diviem brīvas izvēles priekšmetiem. Sava tiesa jāatvēr satura integrācijai un papildinājumiem. Mūsu skolā studenti uzrāda nozīmīgu pieredzi ārpus Amerikas, kādreiz vismaz mēnesi mācoties Eiropā vai Ķīnā.

Savukārt kāds no mūsu profesoriem savu laiku pavada ārzemēs, strādājot par lektoru vai viesprofesoru, cits iegūst jaunus ierosinājumus no konferencēm un semināriem un, protams, no jaunākiem rakstiem zinātniskā literatūrā. Šīs pārmaiņas nāk strauji, un to dinamiku ir dažreiz grūti apvienot ar programmu stabilitāti, it īpaši tad, ja jāatrod vieta kam jaunam. Var sagaidīt, ka nākotnē programmās sāks trūkt dziļāka un plašāka satura, vairāk veidosies specializētas mācības dažādās nozarēs. To jau tagad redzam grāmatvedības programmās, finanšu lietās un arī tieslietu skolās, kur, mazliet anahroniski, pēc doktora grāda nākamie speciālisti apgūst papildus zināšanas maģistra grādam.

Pašvērtējumi uzlabojumiem kļūst arvien svarīgāki. Šajos procesos visi mācās ko jaunu. Katrs pienes klāt ko apsveramu vai uzlabojamu, ar ko pats kļuvis bagātāks.

Te uzzinām par interneta revolucionāro nozīmi tirgus sakaros un par Ķīnu, kas kļūst par augstvērtīgu partneri rietumniekiem. Te atrodam racio-

programmu un tur iekļautiem studentiem. Otrs atbild par maģistrantūru. Trešais vada komerciāla rakstura mācības absolventiem un uzņēmumu personālam īsu semināru formā. Šie programmu vadītāji, sadarbojoties ar mācībspēku komitejām, pasūta darbības plānus katram semestrim un nākamajam gadam. Dekānam tieši padotie mācībspēki (bez katedru sistēmas) pastāvīgi pārveido un kontrolē programmu saturu. Tas ir grūti diezgan pat tad, ja studentu skaits katrā programmā ieplānots un ierobežots. Vēl grūtāk to panākt valsts finansētās skolās, kur studentu skaitu ierobežot ir gandrīz neiespējami.

Mūsu skolā līdz šim viss ir izdevies. Jā, uzklausot štata gubernatora lūgumu, mēs izveidojam valsts pārvaldes maģistrantūru, kas kvalificētu studentu trūkuma dēļ drīz vien bija jāpamet (starp pirmajiem 25 studentiem tikai viens ieguva maģistra grādu!)

Ar laiku, šoreiz labu lektoru trūkuma un ierobežota pieprasījuma dēļ, esam samazinājuši īso semināru programmas. Tādējādi mūsu vadības skola strādā atbilstīgi plānotam budžetam 99 – 101 procentu līmenī, katru gadu nododot universitātei lielus līdzekļus administrācijai, joprojām nepietiekamām stipendijām un tehnoloģiju iepirkumiem.

Kopā savelkot, mēs lepojamies ar AACSB izsniegto akreditācijas apliecību, ko redzam pie ieejas skolas dekāna birojā. To tulkojam apmēram šādi: AACSB *International Akreditācijas Padome apliecina Pacifika Luterāņu Universitātes piederību AACSB Akreditācijas Padomei. Ar to atzīstot bakalauru un maģistru programmu kvalitatīvos sasniegumus un pastāvīgos uzlabošanas centienus.*

Atskatam. Viens no Pacifika Luterāņu Universitātes mērķiem ir kalpot ne tikai visai sabiedrībai, bet arī pievērsties skandināvu luterāņu izglītošanai Amerikas ziemeļrietumos. Ne velti iestājnoteikumi mūsu maģistrantūrā nav vairāk kā pieklājīga vidusmēra līmenī. Mēs vēlamies, lai maģistrants spētu sekmīgi sekot programmas prasībām. Bakalauru programmai meklējam labākos vidusskolu absolventus. Prasības maģistrantūrā jau iekļauj GMAT (*“Graduate Management Admissions Test”*) rezultātus virs Amerikas caurmēra, labas atzīmes iepriekšējās studijās un domrakstā skaidri izteiktus studenta mērķus.

Akreditācija palīdz mums būt labiem šodien un labākiem rītdienai. Tā ir bijusi īpaši noderīgi plānu un darbības uzlabošanai mūsu iespēju robežās. Tā ir arī skolas kvalitātes garantija studentiem, viņu vecākiem un citiem atbalstītājiem. Tā vienkāršo, tomēr neaizstāj studentu un citu personiskos vērtējumus. Ņemot vērā straujās pārmaiņas augstākās izglītības mērķos un

uzdevumos, oficiālie vērtējumi vēl ir jāpapildina, meklējot atbildes uz gluži personiskiem jautājumiem. To ieinteresētie izdarīs, apciemojot vienu vai vairākas universitātes un noskaidrojot pilnīgāk to, ko akreditācijas procesi neatklāj.

Atskatoties uz skolas simtgadu pieredzi, ir patīkami atcerēties, kā tā no nabadzīgas imigrantu arodskolas ar laiku pārveidojas par skolotāju kolektīvu un visbeidzot – par mazu universitāti. Lielākās pārmaiņas ir nākušas ar mūsu atbalsta bāzes, luterāņu sabiedrības, vajadzībām un spējām. Šodien Pacifika Luterāņu Universitāte ir turīga vidusšķiras augstskola, kas savus studentus sagatavo profesionālām karjerām.

Nav iespējams izbēgt no salīdzinājumiem. Hārvarda un Stanforda vadības skolās divu gadu maģistrantūrā māca un iemācās daudz vairāk nekā mūsu skolā. Taču arī mums ir izcili absolventi, kuri atraduši sev piemērotas un labas vietas mūsdienu saimnieciskajā dzīvē. Taču personiskās atbildes nav meklējamas tiešos, bet gan vispārējos salīdzinājumos.

Īstais profesionāli orientētas skolas vērtējums ir par to, cik labi darbs atbilst skolas mērķiem un katalogā solītajam. Ceru, ka šīs piezīmes palīdzēs izdarīt nepieciešamos papildu vērtējumus, kas prasīs vismaz vienu gadu laika.

Šobrīd, kad augstskolas Amerikā, Latvijā un citur pārveidojas un kļūst arvien nozīmīgākas katra indivīda un visas tautas attīstībā, šis ir nepieciešams un vērtīgs ieguldījums nākotnē. Tas ir tā vērts!

X

Nodrošināt savu nākotni

I

Ģimeņu ieguldījumu plāni

Vienmēr ir laiks pārdomāt plānus drošākai nākotnei. Mēs dzīvojam lielu pārmaiņu, lielas nedrošības un lielas neziņas laikā. Šie apstākļi mani rosina ieteikt latviešiem visās pasaules malās pārdomāt, no jauna izvērtēt un pārveidot savus ienākumu un ieguldījumu plānus. Šim ieteikumam ir arī praktiska nepieciešamība. Visā pasaulē pieaug vajadzības, kas saskan ar ANO ļoti vispārējo cilvēktiesību deklarāciju. Diemžēl šīs deklarācijas prasības ir īstenotas tikai nedaudzās, turīgās zemēs. Citur tam pietrūkst līdzekļu vai pārlicēības, ka šīs prasības saskan ar citiem personiskiem un sabiedriskiem mērķiem un uzvedības principiem. Šķiet, ka pat turīgās zemēs nav iespējams visus valsts iedzīvotājus pilnīgi nodrošināt ar pārtiku, pajumti un dzīves apstākļiem. To, cik varam ietaupīt, nosaka mūsu uzskati par to, kas saprātīgs un pareizs. Ja bagātajā Amerikā lielai daļai nav nozīmīgu iekrājumu vecumdienām, tad der padomāt par to, ka nabadzīgajā Ķīnā ietaupījumi, salīdzinot ar ienākumiem, ir augstā un augošā līmenī.

Nevaram vienmēr paļauties uz laimi. Ne viss gaidītais atnāk, un ne viss plānotais izdodas. Taču vairāk laimējas tiem, kas par saviem sasniegumiem ir jau laikus padomājuši un tos pārdomājuši. Ieguldījumu plāni var būt ļoti vispārīgi vai arī ļoti detalizēti. Sākamam pietiks ar to, ka ģimene vienojas par savu ietaupījumu virzieniem un raksturu, par to, cik un kam taupīt, kur ietaupīto ieguldīt.

II

Taupība un turība

Stanforda Universitātes finanšu profesors Herberts Dūgals saviem studentiem padomus neskauda. Uz jautājumu par to, kā tikt turīgam, viņš zobgalīgi atbildēja: “Ātrākais un vieglākais, tomēr riskantākais veids ir apprecēt bagātu sievu!” Citiem vārdiem, pie turības tikt nav viegli.

Latviešu attieksme pret turību vēl veidojas – gan Amerikā, gan Latvijā. No vienas puses dzirdam sūkstīšanos par ideālu trūkumu, materiālismu un globalizāciju pat no tiem, kuri ar patriotisku sajūsmu ārzemēs par smiekla naudu pērk Latvijā šūtas lētas bikses. No otras, lasām aicinājumus dāsni ziedot vienam vai otram cēlam mērķim. Iztikušie tautieši sāk interesēties par ieguldījumiem pensiju fondos.

Liekas, ka latvieši arvien vairāk apzinās, ka viņu nākotni nodrošinās ne tik daudz valsts, cik pašu ražīgs darbs, regulāri ietaupījumi un gudri ieguldījumi. Viņi ir ievērojuši, ka materiālā turība ir tā, kas palīdz labi iztikt pašiem un palīdzēt citiem. Nauda nav jāmīl, taču šodienas personiskā turība ir stiprākais pamats nodrošinātai nākotnei. Citas iecerētās iespējas vēl joprojām ir tikai utopiskas ilūzijas.

Amerikā īsti bagātu latviešu nav daudz. Latvijā dzimušie Amerikas lielbagātņieki nav latvieši; tie ir ļaudis ar citu kultūru. Viņi jau agri sāk izmantot citu nesaskatītās iespējas. Viņi izceļas ar to, ka ļoti aktīvi atbalsta labdarības pasākumus savās mītnes zemēs. Nedaudzie latviešu bagātņieki ir sekmīgi uzņēmēji, kas izsītušies nevis ar alkatību, bet mērķtiecīgu darbu. Pārējie gandrīz visi ir labākie savu profesiju pārstāvji, daudz sasnieguši tieši ar lietpratīgu darbu. Savukārt Latvijā par bagātņiekiem uzskatāmi tie, kuriem vietējās bankas piedāvā kārtot viņu internacionālos ieguldījumus, ja tie sasniedz 200 000 eiro līmeni.

Turīgo latviešu skaits aug. Viņu vidū atkal rodam kompetentus inženierus, ārstus un juristus. Tie ir vidusšķiras ļaudis, kuri daudz ieguldījuši izglītībā. Vairākums – iztikuši. Es rēķinu, ka vismaz katra sestā latviešu ģimene Amerikā ir turīga, kā sacīt, klusi miljonāri (šajā miljonā jāieskaita visi viņu aktīvi, ieskaitot ieguldījumus pensiju fondos.) Viņu nākotne jau liekas nodrošināta.

Šie un citi Amerikas latvieši pie turības tikuši, daudz strādājot un taupīgi dzīvojot saimnieciski izdevīgos apstākļos. Svešajā zemē iebraucot, viņi strādāja viegli atrodamus darbus, mācījās, pirka lētas automašīnas un vecākas

mājas, skoloja bērnus universitātēs un atlika savu tiesu naudas nebaltām dienām. Šodien viņi ir iepirkuši mājas vai dzīvokļus, bet izvairījušies no ieguldījumiem akcijās un citos vērtspapīros

Latviešiem Latvijā ir gājis daudz grūtāk, tur vēl tikai atjaunojas un aug pilsoniskā vidusšķira. Pēc padomju saimnieciskās sistēmas sabrukuma tā ļoti lēnām pielāgojās tirgus saimniecībai. Padarīts ir diezgan daudz, bet daudz šais 15 gados ir arī nogulēts. Saimniecisko attīstību joprojām kavē nepieņemami augstā korupcija un savstarpējā neuzticība. Ja daži latvieši šajos gados caur pazīšanos ļoti labi iekārtojušies vadošās aprindās, tad citi, kaut vai mazāku iespēju un lielāku zināšanu trūkuma dēļ, nav tikuši daudz tālāk par pieticīgu vidusšķiras dzīvi.

Glūži kā Vācijā vācieši pēc kara, arī latvieši vispirms rūpējas par ēšanu un apģērbšanos. Pēc tam pērk automašīnas, vēlāk sāk plānot mājas vai dzīvokļa pirkumus. Tā dzīvo vislabāk nodrošinātie latvieši Latvijā.

Citiem iet grūtāk. Pusei latviešu nav pat bankas konta. Viņi dzīvo no rokas mutē un neiekrāj pat tik daudz, cik pirms simts gadiem ietaupīja kalpi uz laukiem vai strādnieki pilsētās, lai iegādātos savus namiņus Čiekurkalnā un Torņakalnā. Progress nav kā silts pavasara lietņš, kas maigi aprasina visus vienādi. Tas visvairāk atkarīgs no jauninājumiem. Jeb nāk kā mežonīga vētra, kas var sagāzt visu ierasto.

Tāpat kā jebkuras pārmaiņas, arī progress savus labumus nepiedāvā vienādi. Te pilnīgi ne vietā izrādīsies vispārinājumi naudā, jo nauda ne visur der kā objektīvs labklājības mērs. Par Kalifornijas miljonāriem laikrakstos var skatīt karikatūras, kas rāda tos stāvam pie savas pussakritušās būdas un veca *Volkswagen*. Ceļā uz turību daudzi latvieši Kalifornijā savlaicīgi iepirka savas tagad dārgās mājas. Viņi vai nu ir bijuši pietiekami tālredzīgi vai vienkārši veiksminieki. Ziemeļrietumu štatos par to pašu Kalifornijas miljonu var nopirkt daudzdzīvokļu māju, lai iekasētās īres maksas papildinātu ienākumus. Pensionāriem patīk pārcelties uz lētāku dzīvi Vašingtonas štatā, kur nav štata ienākumu nodokļa un arī PVN pārtikas produktiem un zālēm. Jāpiemin, ka tie, kas tālredzīgi izglītojās un ar Laimas gādību rosiņās jauno tehnoloģiju nozarēs, dzīvo pārtikuši gan Amerikā, gan Latvijā. Viņu lielais un izdevīgais ieguldījums ir pašu izglītībā. Salīdzinot ar citiem, šo censoņu atalgojums, bet vēlāk arī iekrājumi un pensijas ir augsti.

Tāpat kopīgais mums ir strādīgums un taupīgums, kas gan ne tuvu nesasniedz paskopo ķīniešu un skotu ieguldījumus. Protams, sava nozīme ir veiksmei vai apsviedībai mainīgos apstākļos, izglītībai un aroda izvēlei.

Šajos apstākļos mainās arī izvēlētā aroda un karjeras raksturs. Pie turības visgrūtāk tikt, visu mūžu darot vienu un to pašu vienā un tajā pašā darba vietā. Lielākā profesionālās kustības brīvība un apsviedība balstās uz plašu izglītības bāzi un noderīgu ekspertīzi. Te arī nonākam pie vispārārtzītiem secinājumiem:

– Ieguldījumu stratēģija ir saistīta ar individuālu dzīves ziņu un nolūkiem, ģimenes dzīves stilu un izvēli par to, ko tērēt vai taupīt. Daži taupa vairāk, citi iekrāj mazāk.

– Lielu daļu turības nosaka aroda izvēle, iegūtā izglītība, stipras ģimenes saites un ģimenes nekustamā īpašuma iegāde.

– Liela nozīme šīs stratēģijas veidošanā ir noteiktam dzīves posmam. Studenti ar sava laika ieguldījumu, savas naudas un savu vecāku pabalstu iegūst izglītību, kas noder gan izglītota cilvēka dzīvei, gan specifiskai karjerai. Vēlākie ieguldījumi ir mājas vai dzīvokļa pirkums. Šodien vairojas arī tālāki iekrājumi. Tos redzam pensiju fondos, ko pieklājīgās darba vietās finansē abi, kā darba devējs, tā viņa darbinieks. Ar visu to pensionāru proporcija iedzīvotāju pamatsastāvā aug, it īpaši Eiropā. Tā norāda uz vēl neatrisinātām problēmām nākotnē.

Visbeidzot, pensionārs domā, kam viņš atstās pieklājīgo mantojumu. Amerikā, kur krājēju proporcija tautā ir zema, manāma pastiprināta interese par sabiedrības labklājības nodrošinājumu. Saredzam arī praktiskas grūtības to izdarīt. Man liekas bīstami ieguldījumu stratēģiju saistīt ar lielākiem, citas atzinības vērtiem, mērķiem. Labdarībai var atlikt tikai kādu ienākumu daļu vai novēlēt lielāku mantojumu. Vēl grūtāk ir savus finansīšos plānus saistīt ar komerciālas dabas ieguldījumiem Latvijā. To pierāda ārzemju latviešu nelaiemes, kas rodas tad, ja ieguldījums īstenībā uzskatāms par palīdzības pasākumu dzimtenei. Parasti, trūkstot kopīgiem un saskaņotiem ieguldītāju mērķiem, bez kompetentas vadības šīsdienas mainīgajos apstākļos labi domātie ieguldījumi izput vējā.

Rīgā birža un vērtspapīru tirgus vēl tikai veidojas. Liekas, ka tāpēc joprojām ir viegli kontrolēt piedāvājumu un pieprasījumu ārpus normāla tirgus. Tā, piemēram, Latvijas kuģu sabiedrība apbrīnojamā kārtā uzrāda lielas svārstības no viena gada peļņas līdz zaudējumiem citā gadā. Latvijas firmas *Grindeks* vienas akcijas vērtība īsā laikā pacēlās no viena līdz septiņiem latiem, kas liek domāt par manipulācijām ar informāciju, kas ir bijusi slēpta plašākai publikai. Slikti informēti tirdzinieki daudzkārt zaudē.

Reiz, vēl bēgļu laikā pēc Otrā pasaules kara, uzklīda sapņi par latviešu

masveida ieceļošanu eksotiskajā Tobago vai ziemeļnieciskajā Menas štatā. Ja no Menas projekta nekas neiznāca, tad senā pieredze Tobago rāda, ka ideja turēties kopā visās lietās tomēr nepasargā no iznīkšanas vai izklišanas plašākā pasaulē. Ar līdzīgu pieredzi Misisipi štata Senatobijas laukos daļējās kādreizējie latviešu kokvilnas plūcēji un viņu pēcnācēji. Pat šie nedaudzie piemēri rāda, ka pazīstamā žurnālista un sabiedriskā darbinieka Ojāra Celles aicinājums iekrāto ieguldīt kādā Latvijas attīstības fondā ir jāapsver vispusīgāk.

Grandiozus mērķus, kā, piemēram, Abrenes kādreizējo projektu vecā Francijas pili, ir neiespējami sasniegt tikai ar tautiešu ziedojumiem. Šādu pasākumu mērķi ir pārāk plaši, lai ilgstoši ieinteresētu lielu atbalstītāju saimi. Nesalīdzināmi labāk veidoti ir Latvijas Okupācijas muzeja mērķi, tā sekmīga darbība un patiešām ieinteresētu ziedotāju atbalsts. Pareizi darbojas arī Latvijā noorganizētais Vītola stipendiju fonds, sevi labi pierādījuši arī dažādi citi sabiedriskie ieguldījumi vienkāršām un labi saprotamām vajadzībām. Tādi latviešiem ir sekmīgie veco ļaužu nami Amerikā, Anglijā, Kanādā un Vācijā, kur vērojami kopīgi privātie un sabiedriskie ieguldījumi, kā arī valsts atbalsts.

Ievadu noslēdzot, ceru, ka manis teiktais, vismaz daļēji, ieinteresēs visus lasītājus. Dažus vairāk, dažus mazāk. Rakstam varbūt pārsteidzoši plaši filozofiskie pamati. Tāpēc tos, kuri vēlas lasīt tikai par ieguldījumu finansiālo pusi, aicinu vispirms pievērsties III sadaļai. Neslēpšu, ka visvairāk rakstu tiem vidusšķiras latviešiem, kuri vēlas uzlabot un nodrošināt savu un savas ģimenes finansiālo nākotni.

Šeit tālāk teiktais vairāk attiecas uz iztikušiem cilvēkiem Latvijā, kas pelna vismaz 400 latu mēnesī, kā arī turīgiem, kuru ienākumi sasniedz 1000 latu mēnesī. Amerikā tas domāts vairākumam latviešu ģimeņu, kas cer sev nodrošināt labāku nākotni. Viņu ienākumi sasniedz 100 000 dolāru gadā, tāpēc pavisam drīz šis būs miljonāru ģimenes Kā jau labi zināms, latvieši ir lieliski taupītāji. Taupība ir labs, pat nepieciešams ieguldījumu pamats. Latvijā agrākie ietaupījumi gandrīz visi izgaisa 1990. gadu sākumā. Šodien tur par turīgu uzskata labi izglītotu ģimeni, uzņēmēja vai profesionāla rakstura darbu ar māju vai dzīvokli dzimtas īpašumā. Šie ir latvieši, kuri gan Amerikā, gan Latvijā sāk rūpēties par savu ienākumu pietiekamību pensijas gados.

III

Turība

Respektējamā statistika un mūsu pašu pieredze Amerikā rāda, ka pie turības un labas dzīves vieglāk tikt zemēs, kur saimnieciskā rosība ir vairāk vai mazāk atstāta uz tirgu orientētā sabiedriskā sistēmā. Citiem vārdiem sakot, ir turīgas un mazturīgas ģimenes un tautas. Mēdz teikt, ka augsts sociālais nodrošinājums noved pie zemākiem ienākumiem un lielāka kolektīvā bezdarba. No otras puses, tirgus saimniecībā valda individuāla uzņēmība un jauninājumi. Tur atrodam gan lielākas iespējas, gan vairāk riska, gan augstāka līmeņa labklājību. Lai nodrošinātu nākotni, jālīdzsvaro dažādi riski ar mūsu spējām pielāgoties mainīgiem laikiem un meklēt jaunas, labākas iespējas. Tur neder tikai šaura finansiāla rakstura analīze. Vajag tīkties uz augšu vairākās, arī materiālās, dimensijās.

Gan trūcīgas ģimenes, gan mazturīgas tautas, kas cenšas sasniegt un pārspēt savu kaimiņu labklājību, to var izdarīt. Šī mērķa labad ar lielu apņēmību un sīkstumu jāķeras pie darba, kas tirgū ir pieprasīts. Svarīgākais faktors – gan individuālā, gan visas tautas darba ražība.

Karā izpostītā Somija rāda mums lieliskus ražības un uzplaukuma paraugus. Tur dzīve iet uz priekšu, gan ar lielāku nedrošību mainīgos apstākļos. Somijā tagad atrodam gan lielākas iespējas, gan vairāk riska, gan augstāka līmeņa labklājību. Lai nodrošinātu nākotni, arī latviešiem ir jāmācās līdzsvarot dažādus riskus ar mūsu iespējām un gribu pielāgoties allaž jauniem apstākļiem un meklēt jaunas un labākas iespējas.

Hārvarda Universitātes profesors Benjamiņš Frīdmans uzsver, ka turība ir jāizprot un jāvērtē tās plašākā nozīmē. Turīgie paši savās kopienās ir laimīgāki, jūtas ērtāk, ir iecietīgāki un miermīlīgāk izkārtoti attiecības ar citiem. Vairāk nekā mazturīgie viņi respektē demokrātiskus procesus. Šis apstāklis ir viens no tiem, kas mūs rosina rūpēties par trūcīgajiem līdzpilsoņiem. Vēl no savas puses gribu aizrādīt, ka tur, kur daudz mantas, daudz arī strīdas un tiesājas. Amerikā ir daudz vairāk juristu nekā inženieru. Līgumiem jābūt skaidriem. Tas jāņem vērā visiem, kas iesaistās pasākumos un ieguldījumos, kur svarīgas ir partnerattiecības. No šī viedokļa raugoties, jau pašā sākumā ir ļoti svarīgi vienoties par kopīgiem mērķiem.

Normāls cilvēks cenšas tikt uz augšu. Vispirms viņš pūlas iegūt iecerēto (vai atgūt zaudēto) mantu un savu vietu sociālajā vidē. Pēc tam grib sasniegt vairāk. Tik, cik ir ieguvuši viņa līdzcilvēki tepat blakus. Proti, cilvēks

pielāgojas visiem apstākļiem, bet ar sevi un citiem visvairāk apmierināts viņš ir tikai tad, kad ar katru dienu iet labāk. Interesanti, ka agrāk iebraukušie un vietējā sabiedrībā integrētie latvieši Apvienotajā Karaļvalstī un Amerikā dzīvo labi, caurmērā virs vietējo labklājības līmeņa.

Šejienes latviešiem mazāk skauž citu turība, viņi paši jūtas motivēti padarīt un palīdzēt vairāk. Viņu centība un sasniegumi nāk par labu pašiem un citiem. Viņi paplašina tālākas izaugsmes pamatus sev un sabiedrībai. Tirgus ekonomikas tēvs, lietišķais skotu mācītājs un ētikas profesors Ādams Smits savus norādījumus vērtīgai dzīvei mums dod jau pirms pāris simtgadēm. Atceroties viņa mācīto, zinām, ka tautu (un, protams, pašu) īstā bagātība nav mērojama ne zeltā, ne sudrabā, bet, lieliski padarot sabiedrības novērtēto un pieprasīto. Smita tirgus saimniecības teorija reizēm satrauc gan tās aizstāvjus, gan kritiķus. Protī, tā īsti neatbilst teorijas definīcijai, taču analīze balstās uz praktiskā dzīvē vēroto. Smita laikā turību sasniedz, pirmkārt, ar jaunām tehnoloģijām un prasmīgāku darbu sadali. Otrkārt, atrod saražotajām precēm plašāku tirgu, tā ceļot darba ražība un samazinot izmaksas.

Īstenībā Smits nepūlas vērtīgas dzīves saimniecisko dimensiju atdalīt no citiem apsvērumiem par ētisku un vērtīgu dzīves veidu. Latviešiem Juris Neikens, arī mācītājs, raksta, ka tikai tas darbs ir svarīgs, kas lieti noderīgs. Domājot par iegūto, mēs atceramies bībelisko domu, ka cilvēks nedzīvo no maizes vien. To citā veidā pirms simts gadiem pasniedz tik latviskais Kārlis Skalbe savā pasakā par vērdu. Pēc mūsdienu sociālās utopijas drausmīgajiem eksperimentiem un itin mehāniskās industrializācijas sasniegumiem atgriežamies pie sentēvu gudrībām.

Vēlamies dzīvot pašiem tīkamam, materiāli pietiekamam, labi izglītotam, sabiedriski atbildīgam un produktīvam cilvēku dzīvi. Mūsu turība parasti atspoguļo šos mērķus, mūsu darbu, mūsu izdevumus un ieguldījumus, mūsu zaudējumus un ieguvumus.

Tā, piemēram, plānojot nodrošināto nākotni, mēs ievērojam gan savas vajadzības, dažādus riskus un draudus, gan iespējas apgūt jaunas zināšanas un iemaņas, kas noderēs lielos laikmetgriežos. Šīs atziņas mums jāveido un jānostiprina tieši tagad, kad kļūstam arvien atkarīgāki no negaidītiem, straujiem jauninājumiem visas pasaules saimnieciskajā un sabiedriskajā dzīvē. Mēs mācāmies gan paši uz savu roku, gan no citiem ģimenē, skolā un darbā. Visur valda neierastas, izdevīgas un riskantas pārmaiņas. Iecerētā stabilitāte meklējama vienīgi mūsu pašu spējās un izdarīgumā. Šajā

sakarā jāuzsver, ka visiem izdevīgs sabiedrības ieguldījums ir valsts atbalsts studējošiem, jo intelektuālā kapitāla te vēl pietrūkst.

Ir nepietiekami un bīstami plānot nākotnes darbus un sasniegumus tikai finansiālā plāksnē vien. Mēs to pa laikam darām, kaut vai tāpēc, ka daži no svarīgajiem faktoriem nav "a priori" prognozējami vai aprēķināmi. Precīzu aprēķinu trūkums nemaina dažu apstākļu lielo nozīmi. Tieši otrādi. Ir vērts pārdomāt to, kas vēl nav gluži skaidri saredzams.

Manuprāt, visas pasaules, un arī Latvijas, saimnieciskajā nākotnē liela nozīme būs četriem faktoriem, kas parasti nosaka uzņēmuma attīstību un tā vērtību tirgū:

– Izdarīga uzņēmība un uzņēmumu vadība. Labākie sasniegumi šodien ir vērojami tur, kur izdevies saliedēt vadības stratēģiju ar darbinieku interesēm un īpašnieku prasībām. Šī vairāku faktoru mijiedarbība man liekas īpaši svarīga. Te izceļas visaugstākās kvalitātes darbs vēl samērā jaunā nozarē.

– Strauja tehnoloģijas attīstība, kas maina tās ietekmi atsevišķās nozarēs turpat katru dienu. Lielās iespējas un augstais risks jāvērtē gan no darbinieku, gan ieguldītāju viedokļa. Jāseko nozares, atsevišķu uzņēmumu veiksmēm un neveiksmēm, jāmacās analizēt mainīgas situācijas. Svarīgs faktors ir valsts atbalsts šajās nozarēs.

– Izglītība un iemaņas, ieskaitot ģimenē, skolā un darbā iegūtās, norāda uz mūsu lielāko ieguldījumu. Izglītība vieno.

Tas, ka Latvijā ir proporcionāli augstākais studentu skaits Eiropā ļauj man nākotnē raudzīties ar optimismu. Izglītība nosaka mūsu spējas apsvērt risku izvēlētajā darbā un ieguldījumos. Te jāņem vērā arī izkopta intelektuālā bāze mūsu plašākās izvēles pamatiem un tālākiem nākotnes ceļiem. Jauninājumi mēdz izšķīlties uz jau agrāk iepazīto zinātņu robežām vai to krustpunktiem. Tādēļ ir nepieciešama gan vispārēja sagatavošanās dzīvei, gan kompetences apguve mūsdienīgam specifiskam darbam. Tā modernā medicīnā sastopam ārstus ar papildus doktora grādiem fizioloģijā, inženierzinātnēs, saimnieciskā vadībā un tieslietās.

Principā der aizmirst, ka mēs savā darba mūžā stāvēsim uz vietas kādā iecerētā robā. Daudz drošāk ir sākt ar pārliecību, ka mainīsimies paši, mainīsim savu darba vietu vai karjeru, meklēsim jaunas zināšanas un to pielietojumu.

Mūsu sabiedriskās attiecības un pienākumus maina demogrāfiskie aspekti. Ja arī augstāka darba ražība sagādā labu atalgojumu un lielu peļņu,

tautas novecošanās rada negribētas problēmas. Līdz ar to mazākā proporcija strādājošo uztur ne tikai sevi, bet arī visus nestrādājošos.

Jauniem un veciem ir dažādi dzīves stili. Pirmie vairāk mājās un ceļo, otri tērē mazāk, slimo vairāk, bet dzīvo ilgāk. Viņi nepērk automašīnas un neceļ jaunas mājas. Kopumā materiāli turīgā un demogrāfiski novecojusī sabiedrība tomēr nonāk pie nebijušām pārmaiņām. Tās raksturo, piemēram, lielākas vajadzības medicīnas nozarē un apsākums auto rūpniecībā. Līdz ar to ārstniecībā trūkst mediķu, auto rūpniecībā – darba. Šo situāciju Amerikā un Anglijā uzlabo ar liberālāku imigrāciju.

Latvijā jaunu strādātāju masveidīga izceļošana uz pastāvīgu (ne pagaidu) dzīvi ārzemēs stāvokli pasliktina. Lai gan dzīves vietas maiņa, kas nav bez savām problēmām, bieži dod arī vērtīgus novērojumus un kvalifikācijas celšanu. Taivānā augstu vērtē ķīniešus, kuri tur atgriežas uz pagaidu vai pastāvīgu dzīvi. Te svarīgs vēl kāds faktors: sievietes, kas parasti dzīvo ilgāk par vīriešiem, veido lielāku proporciju iedzīvotāju demogrāfiskajā struktūrā. Viņas arvien vairāk pārņem uzkrāto ieguldījumu pārvaldi un apsaimniekošanu. Viņas jau tagad rūpējas par mājsaimniecības izdevumiem. Loģiski, ka arī latviešu sievietēm būtu laiks piedalīties visos ģimenes ieguldījumu lēmumos.

Tautas labklājību nosaka tās kopējā produktivitāte (IKP). Darba ražība ceļas nevienādi. Ja izdarām ieguldījumus privātā sektorā, ieteicams paaugstināties par darba ražību šajā saimniecības nozarē vai uzņēmumā. Nevajadzētu ieguldīt tur, kur nepieaug darba ražība. Lai tas notiktu, jāizmanto visas augstākminētās iespējas – vairāk eksportēt, vairo un izmantot zināšanu, fizisko un sociālo kapitālu. Lai celtu darba ražību, noder ne tikai ražošanas izmaksu samazinājums, bet vēl vairāk – spējas radīt un pārdot arvien vērtīgākas preces un pakalpojumus. Šajā ziņā sekmīgāka par Latviju ir Igaunija, kas rāda uzskatāmu piemēru tam, ko var panākt mērķtiecīga un pašapzinīga tauta. Nav sevišķi svarīgi mēģināt visu aprēķināt naudā vai iegūt tikai mantu, ko kodēm un rūsai saēst. Atzīstam, ka mēs nevaram īsti pasargāt to, ko nozog zaglis. Tāpat skaitļos neaprēķināsim, cik vērti ir patikama dzīve jaukā mājā, pastaiga Siguldas pils parkā vai laba grāmata. Pietiks zināt to, kas mums pašiem šķiet svarīgs. Proti, visstabilāk savu un mūsu tālāko nākotni nodrošinām ar pašu un visas sabiedrības ieguldījumiem izglītībā, ar atbalstu valstij svarīgās zinātnes nozarēs, ar ražību darbā.

Jācer, ka mūsu pārdomas palīdzēs labāk saskatīt mūsu pašu iedarību un

mērķtiecīgu lomu mainīgajā pasaulē. Tālo nākotni, kā to savā pēdējā grāmatā uzsver Roberts Konkest, Stanforda Universitātes Hūvera institūta izcilais angļu–amerikāņu vēsturnieks un literāts, paredzēt nevar. Šis secinājums īpaši attiecināms uz bijušajām padomju tautām. Taču, mācoties no iepriekš piedzīvotā, varam sevi labāk nodrošināt tuvākai nākotnei, tādējādi iegūstot sīkstumu un apsviedību, kas vienmēr noderēs. Arī šis īpašības palīdzēs veidot mūsu personiskos nākotnes plānus un ne mazāk aktīvi iesaistīties sabiedrības dzīvē.

IV

Mantiskā turība un finansiālie apsvērumi

Tagad pievērsīšos finansiāla rakstura ieguldījumiem. Par tādiem uzskatāma manta ar naudas vērtību tirgus saimniecībā, ko parasti pērk, saglabā vai pārdod.

Turpmākajos piemēros izmantošu savas turīgās ģimenes pieredzi, kas nav raksturīga ar alkatību, bet ar finansiālām sekmēm. Šī pieredze atbilst manai pārliecībai par to, kas būtu ieteicams citām vidusšķiras ģimenēm. Protams, teiktais visvairāk attiecas uz iespējām Amerikā. Un tomēr ceru, ka ar laiku šie novērojumi un ieteikumi noderēs arī Latvijā.

Ģimenē, ko pieminēšu, esam vīrs un sieva, pensionējies Pacifika Luterāņu Universitātes profesors, agrākais Amerikas finanšu (*Financial Executives*) institūta biedrs, un atpūtā aizgājusi rēķinvede. Sevi uzskatām par turīgiem un labi nodrošinātiem. Tagad cenšamies vairo mūsu kapitāla vērtību. Mūsu dēls, agrāk grāmatvedis, strādā par bibliotekāru. Liels mūzikas mīļotājs, viņš augstu vērtē mierīgu, nesasteigtu un mazmainīgu darbu bez spriedzes. Viņš dzīvo vienkāršu, bet ērtu dzīvi. Labs savu iekrājumu saimnieks, dēls daļu savu ieguldījumu ieskaita darba vietas pensiju fondā, faktiski kļūstot turīgs vēl pirms pensijas gadiem. Mūsu meita importē un pārdod laboratoriju iekārtas farmācijas rūpniecībai, bet viņas vīrs ir padomdevējs tajā pašā nozarē. Viņi jau tagad ir turīgi, daudz ceļo. Manas meitas un vīra lielākie ieguldījumi ir jūrmalas māja, ko viņi pašlaik pārbūvē. Ģimenē aug mans mazdēls, kura vajadzībām krājas izglītības fonds.

Mana dēla plāni ir visvienkāršākie. Viņam patīk taupīt un būt patstāvīgam. Lai gan aizgājis no saspriegtā darba saimnieciskā pasaulē, viņš cenšas celt savu ieguldījumu vērtību un turpināt savu mierīgo dzīvi.

V

Mantiskā turība

Par īsto turību daudzi uzskata mantu. Patiesi, par mantisko turību varam saukt tos materiālos ieguldījumus un uzkrājumus, kas var nodrošināt pret negaidītām nelaimēm, vairojot mūsu ienākumus un nostabilizēt mūsu labklājības līmeni. Uzkrātā manta mums pieļauj būt sabiedriski dāsniem tagad vai vēlāk.

No finansiālās perspektīvas skatoties, mēs vēlamies gan drošību, gan augstākus ienākumus. Jo vienā vai otrā gadījumā ieguldījumu tiešā un relatīvā vērtība mainās. Naudas vērtību pa daļai saēd inflācija. Amerikā 2006. gadā – ap 4 procentiem, bet Latvijā tā turas vēl augstāk, ap 7 procentiem gadā. Maza inflācija ir sava veida nodoklis, kas palīdz uzturēt nodarbinātību un saimniecisko izaugsmi, it īpaši lielajās valstīs. Turpretim deflācija, ko raksturo pieaugoša naudas vērtība un vispārēja cenu krišanās, norāda uz saimnieciskiem atplūdiem un lielāku bezdarbu. Atskatoties uz neseno pagātņi, redzam, ka tie, kas savus iekrājumus tur banku kontos, pakāpeniski un vienmēr zaudē to vērtību.

Latvijas iedzīvotāji savas zeķes paglabātās vai bankā noguldītās naudas vērtību pazaudē ātrāk nekā Amerikā. Latvijas valdība gan cer inflācijas tempus samazināt līdz 3,5 procentu caurmēra līmenim 2008. gadā. Šis iecerētais līmenis ir tuvu inflācijas tempam, ko Amerikā un Eiropas Savienībā uzskata par normālu. Inflāciju nevar apstādināt ar vienu vai diviem rīkojumiem. Taču neierobežota inflācija savukārt sagrauj gan saimnieciskās, gan sabiedriskās attiecības. Tuvākā nākotnē ieguldītāji var rēķināties ar vismaz mērenu inflācijas tempu. Sekmīgākas kontroles programmas prasa ilgāku laiku un visas sabiedrības iesaisti.

Lieliski, ja valsts veido un iedzīvina visiem saprotamu saimniecisko politiku un tautas attīstības ilgtermiņa stratēģiju. Tā kā šodien naudas vērtību lielā mērā nosaka kredītu pieprasījums un piedāvājums, pret šo svārstību risku nodrošināties ir grūti. Mēs pietiekami nepārzinām Šveices saimnieciskās izredzes, un īsti neuzticamies ne eiro, ne Amerikas dolāram. Zelts, ko agrāk uzskatījām par stabilu vērtību, šodien savā cenā ļoti svārstās, jo ir kļuvis par tādu kā nemieru vai pat panikas satraukto valstu pēdējo rezervi. Krievijas pēdējo gadu lielie piedāvājumi starptautiskajā tirdzniecībā pēdējos gados samazinājuši briljantu cenas.

Viss plūst, viss mainās. No ieguldījumiem visvairāk mainās akciju

vērtība. Kā to rāda *Boeing*, *International Business Machines* un *Microsoft* firmu nesenā pieredze, akciju vērtība mainās līdz ar firmas, respektīvi, akcionāru, pašreizējo vai gaidāmo peļņu.

Lai cik vērīgi arī nelasītu grāmatvežu sagatavotos darbības pārskatus, firmas vērtība tajos ļoti konservatīvi atspoguļo tikai vēsturiski ieguldītā, agrāk zaudētā un iegūtā kapitāla vērtību. Grāmatās un grāmatvežu atskaitēs uzrādītā uzņēmuma kapitāla vērtība nav tā vērtība tirgū. No ieguldītāju viedokļa nozīmīga ir kapitāla tirgus vērtība, ko finanšu pārskatos parasti lasām tikai kā īpašu piezīmi.

Kapitāla vērtību tirgū nosaka uzņēmuma pašreizējā vai sagaidāmā peļņa. Tad, kad biju padomdevējs *Boeing* apgādes daļā, es tur ierosināju uzlabojumus ar tālejošām sekām. Šie uzņēmuma iekšējie uzlabojumi īsā laikā pacēla peļņu vairāk nekā transporta lidmašīnu tirdzniecība. Šī pieredze liecina, ka, pirms ieguldīt kādā uzņēmumā, ir jābūt informētam par tā peļņas izredzēm. Tur, kur peļņa ir svārstīga, akcijas var zaudēt savu vērtību. Tā tas gadījās ar *Boeing* akcijām, kuru vērtība nokrita tad, kad šī firma nespēja sekmīgi sacensties ar *Airbus*. Atjaunojusi savu konkurētspēju, *Boeing* akciju vērtību gada laikā ir dubultojusi.

VI

Galvenie mērķi un vienkāršotas ieguldījumu stratēģijas

Patērētāji visumā maz plāno savus ieguldījumus. Amerikā, kur taupīt nav sevišķi ierasts, lielākais patērētāju pirkums ir automašīna(s), bet lielākais ieguldījums – ģimenes māja. Šie galvenie izdevumi un ieguldījumi bieži vien nosaka ģimenes ienākumu, izdevumu un pat aizņēmumu dinamiku. Auto bieži pērk uz parāda, bet mājas ieķīlā hipotēkas aizdevumam. Šādi pirkumi un izdevumi nav tik daudz saistīti ar transporta vai pajumtes funkcijām, bet ar pelnītāju karjeru, sociālo vidi un viņu stāvokli sabiedrībā. Šīs sadzīves normas pieļauj dzīvi ar kredītkartēm un neprasa īpašus uzkrājumus.

Tāpēc arī maz tiek domāts par nākotni, kaut vai mājas, dzīvokļa iegādi. Rūpējoties par nākotnes nodrošināšanu, vajadzētu kaut visvienkāršā veidā plānot ieguldījumus. Minimālie plāni ir jāierobežo ar domu, ka vairākumam nākotnes pensionāru sociālās pensijas nebūs pietiekamas, lai iztiktu tikai ar tām. Ja darba mūža sākumā varam uzņemties vairāk riska, tad vēlāk izdzīvošanai domātie līdzekļi ir apsaimniekojami konservatīvāk. Jo tad vairs

nevēlamies pārdzīvot savu maksātspēju. Nestrādājot peļņas darbu, ietaupījumi ir tie, kas izceļ pensionāra labklājību no nabadzības.

Plānotos ieguldījumus sāksim ar personiskās un visas ģimenes situācijas analīzi. Riska vērtējumus noliksīm pie malas vienkāršības dēļ, bet tos aizmirst nedrīkstam. Negribam būt nabagi. Domāsim par ieguldījumiem, kas mūs pasargā no naudas trūkuma ikdienas vajadzībām. Tikai pēc tam apsvērsim iespējas kļūt turīgiem un dzīvot ērtāk. Jājautā, kādas ir mūsu prioritātes, kas sasniedzams, kā to izdarīt. Jānoskaidro ikdienas vajadzības. Izmaksām jāaprēķina nedēļas, mēneša un gada personiskā budžeta apmēri.

Katrā ziņā ieteicams jau laikus rūpēties par jumtu virs galvas, turklāt atlikt kādu, kaut mazu daļu no atalgojuma ietaupījumiem. Tātad mūsu pirmais finanšu plāna mērķis ir izdarīt ieguldījumus, kas pietiekami nodrošina ikdienas maksājumus un rezerves nebaltām dienām. Nākamais ir ilgtermiņa mērķis – iegūt iecerēto izglītību, ģimenes māju vai dzīvokli un vairot mūsu kapitāla vērtību. Ņemot vērā strādājošo ienākumus, šis minimālās iztikas rezerves var būt samērā mazas, tradicionāli apmēram trīs vai četru mēnešalgu lielumā. Šīs rezerves pietiekamību mēs paši laiku pa laikam pārbaudām, paceļot augstāk, lai nosegtu inflācijas radīto reālo nodilumu.

Vairākumam pensionāru svarīgākais ir jau laikus iekrātais. Ja arī šīs veco ļaužu rezerves atspoguļo mazākas ikdienas prasības, tomēr viņu iekrājumi papildina parasti tik nepietiekamās sociālās nodrošinātības un mazu pensiju ienākumus. Pirmajā gadījumā ieguldītājs cenšas sevi nodrošināt pret islaidcīgu bezdarbu un lielākiem negaidītiem maksājumiem. Otrajā ieguldītāja rūpes ir par to, lai viņš pārdzīvotu iemīļoto kaķi un suni, bet nepārdzīvotu savus ietaupījumus. It īpaši Latvijā šīs nepatikamās izredzes ir ļoti reālas. Mēs varam droši rēķināties, ka sociālās pensijas ne Amerikā, ne Latvijā nekad nenosegs visas, un jo īpaši ārstēšanās, vajadzības. Pensionāri šīs problēmas var samazināt, paildzinot savu darba mūžu un laikus īstenojot citus uzkrājumus. Parasti mēs šo finansiālo rezervju nozīmi vērtējam augstāk, nekā to parasti iedomājamies. Tāpēc biežāk mainām darbu, cenšamies pielāgoties jauniem apstākļiem darbā, atgriezāties skolā vai izvēlamies citu karjeru. Jo bez pārmaiņām varam arvien vairāk zaudēt ierasto un pierasto. Taču pārmaiņas var atnest arī negaidītas problēmas un prasīt naudu.

Vairākumam no mums istā nauda šodien ir kredīts. Esam droši, ka mums par paveikto maksās; rēķināties ar to, ka darba devēja naudas pārvedumu banka pieņems; ticam, ka skaidrā nauda nezaudēs vērtību ļoti ātri. Mēs tomēr

zinām, ka tirgus saimniecībā uzkrātās materiālās vērtības nav gluži stabilas, jo mainās līdz ar visas tautas saimniecības dinamiku. Tas visvairāk attiecas uz uzņēmējiem, kuri arī uzņemas lielāku risku. Taču galvenais, vismaz jau no Ādama Smita laikiem, ir lūkoties, lai padarītais būtu tirgus saimniecībā kvalitatīvi labs, piegādāts laikā un saimnieciski vērtīgs.

Mazam ieskatam par mantas mainīgo vērtību piemērs no Latvijas nesenās pagātnes. Ar padomju sistēmas sabrukumu ne tikai negaidīti sarūk iespējas strādāt un pelnīt, bet ātri pazūd arī iepriekš uzkrātais. Salīdzinot ar daudz sekmīgāko tirgus saimniecību citur pasaulē, it īpaši tepat kaimiņos, Igaunijā un Somijā, Latvijas attīstība 15 gadu laikā ir bijusi lēnāka. Latvijā ilgaus pārejas laiks ir daudzkārt izniekots. Pieturēšanās pie padomju laika iestādījumiem un ierašām ir tikai kavējusi attīstību.

Vēl nav beigusies tā sauktā valsts nozagšana jeb izpārdošana par lētu cenu un ierobežotam pircēju skaitam. Tie pamatā ir spekulatīvi pirkumi – ar lielu risku un ļoti nedrošu nākotni. Tikai samērā nedaudzi agrākie valsts uzņēmumi spēj aktīvi darboties modernā saimniecībā. Jo tie bija kroplīgi fizisku preču ražotāji, kam nu nav īstas sasaistes ar tirgu. Viņi izput, vai arī tos pārņem ieguldītāji, kuri labi pazīst tirgus saimniecību. Citi pērk lētus lūžņus un cer tos pārdot par augstāku cenu, piemēram, veselas iekārtas uz Ķīnu, citi cer ko iegūt no nekustamo īpašuma vērtības. Ir tādi, kas pērk uzņēmumu(s), ko cer atvēstot un attīstīt. Viņus interesē uzņēmuma spējas strādāt un pelnīt. Ražošanas iekārtām un precēm bez pieprasījuma tirgū nav normāla uzņēmuma vērtības. Bez tās materiālu uzkrājumi un mašīnas ir vērtas tikai tik daudz, cik par tām kāds maksā likvidācijas gadījumā. Tās ir lūžņu cenas, relatīvi daudz zemākas nekā izpārdota lauku saimniecība, kur mainās tikai mantas īpašnieki, bet ne lauksaimniecība pati.

Latvijā ļoti trūkst dažāda, pirmkārt, intelektuālā kapitāla. Ar to es saprotu kvalificētu darbu, kas prasa augstāko izglītību un pat pārskološanos, lai piemērotos nodarbinātības struktūrai visā valstī. Ja tas ir sasniegts, tad Latvijas saimniecisko izaugsmi, teiksim, personisko un tautas turību vietējie krājēji varēs atbalstīt ar saviem ieguldījumiem. Tas daļēji notiek uzņēmumos, kuri pelna ar mazu tradicionālu kapitālu. Jo pašlaik augstos attīstības tempus ar saviem ieguldījumiem nosaka ārzemju firmas. Svešos ieguldītājus visvairāk pievelk zemās ražošanas izmaksas un samērā lētie nekustamie īpašumi, bet atbaida Latvijas uzņēmēju sliktā slava 1990. gados un korupcija šodien.

VII

Ieguldījumu tirgus, mākleri, aģenti un finansiālie plāni

Arvien lielāku vietu ieguldījumu pasaulē aizņem mākleri un finansiālie aģenti. Šai parādībai ir vairāki cēloņi. Būtībā ieguldītāji vērtspapirus pērk tirgū ar mākleru starpniecību. Latviešiem mākleri piedāvā lielu ieguldījumu izvēli un palīdz samazināt ieguldījumu izvietojanas riskus. Man ir grūti iedomāties ieguldītājus, kas pērk obligācijas, akcijas vai citus vērtspapirus bez konsultācijām ar kādu mākleri. Mākleru pakalpojumu vērtīgākā funkcija ir samazināt ieguldītāja risku. Relatīvi augstu risku uzņemas tie, kas savus ieguldījumus koncentrē.

Labs piemērs Latvijā ir firmas *Grindeks* akcijas. Farmācijas nozare visā pasaulē ātri aug, jo palielinās veco ļaužu proporcija iedzīvotāju struktūrā un ceļas arī zinātnisko atklājumu vērtība. To, protams, ir ievērojuši daudzi ieguldītāji, arī tie ārzemnieki, kas pērk *Grindeks* akcijas. Var pieņemt, ka bagātie ieguldītāji ir pietiekami labi iepzinuši *Grindeks* darbību, un tā ir samazinājuši šo apzināto risku un savus pirkuma izdevumus. Visumā tomēr jāsaprot, ka vēl daudzi šodien atturas no ieguldījumiem korumpētā valstī, kur var manipulēt ar informāciju par uzņēmuma īsto vai gaidāmo peļņu. Tāpēc arī Latvijā akciju pirkšana un pārdošana nav īpaši populāra.

Pērk un pārdod tikai rūpīgi izvērtētus uzņēmumus. Risku parasti samazina ar ieguldījumu izkliedi un vērtspapīru izvēli, ko raksturo stabili, samērā nelieli ieguldījumi. Ideālam obligāciju portfelim būtu jā sastāv ne tikai no Amerikas, bet arī ar citu valstu uzņēmumu obligācijām ar pierādītu maksātspēju stabilā naudā. Tāds var būt ieguldījums kādā no akciju fondiem (*mutual funds*), kura mērķi un darbība saskan ar ieguldītāja prioritātēm. Mākleri kā agrāk, gan šodien pārstāv lielās ieguldījumu (*investment banks*) firmas, kas visvairāk tirgo valsts un pašvaldību obligācijas un lielo uzņēmumu akcijas. Vērtspapīru tirgus šodien ir internacionāls, kur iespējams atrast visdažādākās ieguldījumu iespējas. Šeit mēs runājam galvenokārt par lielām un samērā lielām firmām, kur parasti akciju lielākā daļa ir pārdotas plašākai ieguldītāju publikai. Pavisam mazo firmu šajā tirgū nav.

Saimniecisko uzplūdu gados biržās un citos naudas tirgos pieprasījums un līdz ar to arī piedāvājums ir tik liels, ka konjunktūra ietekmē akciju cenu kāpumu. Tā dēvētie spekulatīvie ieguldījumi palīdz stabilizēt šos tirgus. Tāpēc ieguldījumu vērtība svārstās samērā maz. Samērā maza ir arī peļņa. Tādi sasniegumi, kā iepriekš neapreķināmais *Google* akciju pieaugums

nepilna gada laikā sastopams ārkārtīgi reti. Nav vērts māklerim prasīt, kur atrast tik lielu peļņu. Aģenti mēdz būt pavisam lielo ieguldītāju pārstāvji. Citi darbojas nekustamo īpašumu un apdrošināšanas nozarēs. Pirms gadiem piecdesmit viņi apkalpoja tikai bagātos un gādāja par izvēlēta uzņēmuma vadības un darbības finansiālo rādītāju ļoti rūpīgiem, analītiskiem novērojumiem.

Toreiz katra šāda analīze prasīja apmēram nedēļu rūpīga darba, bet salīdzinājumi – vēl citus darbietilpīgus pētījumus, ko nevarēja atļauties mazie ieguldītāji. Taču jau pirms četrdesmit gadiem šo analītisko darbu atvieglāja ar īpašām datorprogrammām, kas palīdzēja atsevišķu firmu darbību un to akcijas vai citus vērtspapīrus novērtēt biežāk un sadalīt tos pa dažādām riska, peļņas un citām kategorijām. Šodien mēs varam izdarīt izvēli, apsverot dažādu ieguldījumu ienesību, to vērtības celšanos un izvietojumu. Te runājam par dažādiem apvienotiem ieguldījumu fondiem (*mutual funds*). Kuros var iesaistīties ar aģentu vai mākleru palīdzību gan Amerikā, gan Latvijā.

Ja arī šo starpnieku pakalpojumi ir noderīgi, uz tiem ne vienmēr var paļauties, jo viņi pārstāv ieguldījumu firmas, kur pētniecības darbus visvairāk raksturo gudri sastādītu datorprogrammu pielietojumi. Tur, pēc manām domām, trūkst pietiekamu vadības un firmas tuvāko plānu novērtējumu. Tā kā daži māklēri cenšas bieži un daudz pirkt un pārdot, ieteicams izvairīties no nepārdomātiem darījumiem.

Piemērotu māklēri atrast nav viegli. Latvijā to vēl ir maz, un viņu reputācija vēl nav nostabilizējusies. Savā ziņā lielāku drošību māklēru pakalpojumos dod *SEB Unibanka*, *Hansabanka* un citas, kas Latvijā izkopj savas māklēru funkcijas. Amerikas komercbankām raksturīga ir tām uzticēto ieguldījumu (*trust funds*) pārvalde un apsaimniekošana. Bankas aktīvi meklē šīs pārvaldniecības iespējas, kas parasti ir saistītas ar mantojumiem, ģimenes fondiem un dāvinājumu izpildi. Tikpat liels retums Latvijā ir uzticams un kompetents finanšu padomdevējs. Personīgi es zinu vienu Amerikā izglītotu, finanšu lietās kompetentu darba devēju Latvijā, kurš apmāca savus darbiniekus, it īpaši pensiju plānošanā.

Ilggadīgi un visvairāk pieredzējušie māklēri, viņu firmu viceprezidenti, ir stipri aizņēmti un tāpēc izvēlīgi jaunu klientu piesaistē. Viņu uzdevums ir veidot pieņemamu ieguldītāju klientūru, ko nodot vienam no saviem diviem, trim palīgiem. Jaunam klientam, kurš varētu nākt ar vēl pieticīgu, teiksim 50 000 dolāru ieguldījumu, jāreķinās, ka atrastais māklēru firmas pārstāvis būs jauns, ar minimālu pieredzi. Viņš profesionāli pārzina tirgu

un var klientam sagādāt interesējošās firmas novērtējumu, taču ir mazāk gatavs iepazīt jaunā klienta personiskos mērķus. Es ieteiktu pie māklera griezties ar personīgu ieguldījumu plānu, ar viņu to pārrunāt, un dažas nedēļas vēlāk saņemt ieguldījumu firmas pētnieku ziņojumus un māklera ieteikumus. Iepazīstoties ar jaunu klientu, māklers no paša sākuma vēlas uzzināt, kaut vai vispārējos vilcienos, klienta ienākumu un uzkrātā kapitāla lielumu. Pēc tam klientam ieteiks izvēlēties viņa finansiālos mērķus:

– Drošu ieguldījumu, apmierinoties ar pieticīgu peļņu. Vidēja rakstura risku un peļņu.

– Uzņemties lielāku risku, lai paredzētajā situācijā iegūtu lielu peļņu. Ja iespējamais klients vēlas pirkt un pārdot akcijas uz savu roku, tad viņš to var izdarīt bez māklera pakalpojumiem – ar interneta palīdzību. Pārrunās ar klientu māklers vēlēsies noskaidrot tā interesi par kapitāla vērtības celšanos, kas iespaido finansiālo ieguldījumu stratēģiju. Viņš interesēsies par klienta ienākumu pietiekamību, par nodomiem nodokļu lietās un viņa vajadzībām ieguldījumus ātri pārvērst skaidrā naudā. Iespējams, paskaidros arī to, ka spekulatīvi pasākumi (kur iecerēta ļoti augsta peļņa un ko raksturo lieli, riskanti ieguldījumi) šeit pieminētajā stratēģiju izvēlē neiederas.

Manas ģimenes attiecības ar mākleri ir ilggadīgas. Viņš ir daudz pieredzējis mans agrākais students, kurš reizēm arī pats izmanto manu lemtspēju un pieredzi. Viņš, varbūt pilnīgāk par mani pašu, izprot mūsu ilgtermiņa mērķu un manas pieredzes nozīmi. Gadu gaitā viņš ir labi iepazinis mūsu finansiālos darījumus. Savu ieguldījumu stratēģiju kopīgi pārskatām reizi gadā, tikai nereti izdarot biežākus ieguldījumus. Mūsu ieguldījumu stratēģija ir apzināti konservatīva, varbūt par daudz uzmanīga, bet mums piemērota. Savos gados vairs nevēlamies raizēties par mūsu ieguldījumiem. Mana sieva un es vēlamies turpināt ērtu dzīvi Amerikas apstākļos, mums ierastā labklājības līmenī. Vēlamies droši saglabāt mūsu mantojuma masu un celt kapitāla vērtību mūsu ģimenes fondam. Savas īstermiņa naudas rezerves atjaunojam reizi mēnesī. Pēc tam pārceļam daļu no citādi brīvās naudas uz citiem, ilgtermiņa, ieguldījumiem. Viena daļa ilgtermiņa ieguldījumu papildina mūsu pensijas. Kopā ar pensijām tie pašlaik nosedz mūsu ikdienas vajadzības un pieļauj arī iepriekš neplānotus izdevumus. Otra daļa ir ieguldījumi ar gaidāmu kapitāla vērtības (*capital gains*) pieaugumu. Mūsu māklers apkalpo arī manu dēlu un meitu, kuru ieguldījumi tāpat atbilst viņu mērķiem, dzīves veidam, talantiem un iespējām.

Mans dēls īstermiņa ieguldījumos tur apmēram divu mēnešu ienākumus, bet pārējos koncentrē diezgan agresīvā akciju fondā. Viņa mērķis ir turība

un finansiāla patstāvība. Dēls nevēlas savus ieguldījumus iesaldēt mājā vai iepirktā dzīvoklī. Viņam patīk iespēja vajadzības gadījumā savus ieguldījumus pārvērst naudā. Viņa sekmīgie ieguldījumi ir mērķēti uz kapitāla vērtības mērenu pieaugumu. Meitas ģimenē ir divi pelnītāji – ar augstiem, bet svārstīgiem ienākumiem un izdevumiem. Viņu īstermiņa noguldījumi ir mazi, jo viņi par savām rezervēm pamatoti uzskata agrāk iepirktās akcijas, ko vajadzības gadījumā var viegli pārdot. Pagaidām viņi daudz līdzekļu iegulda savā lielajā, vēl neizmaksātā jūrmalas mājā, bet citādi dzīvo ļoti pārtikuši. Tomēr viņu burāšanai vietējā līcī, kā arī atvaļinājumu izbraukumiem pa Ameriku un uz ārzemēm parasti ir lietišķa dimensija. Tie veicina sadarbību ar partneriem un klientiem. Es un mana sieva reizēm papildinām mazdēla izglītošanās fondu.

VIII

Ieguldījumu struktūra

Tālāk mazliet vienkāršoti pastāstīšu par savu samērā konservatīvo ieguldījumu struktūru. Vispirms gan vēlos uzsvērt, ka par visvērtīgākajiem gan finansiālā, gan intelektuālā ziņā mēs uzskatām ieguldījumus augstākajā izglītībā (manas sievas maģistra un mani doktora grādi; tāpat gādājām par dēla un meitas augstāko izglītību līdz bakalaura grādam). Turpmāk īss pārskats par pārējiem ieguldījumiem. Tie ir:

– **Nauda rezerves īstermiņa ieguldījumos.** Tā glabājas gan mūsu bankas kontā, gan pie mūsu māklera, kurš (bez atlīdzības par šo pakalpojumu) kārtu maksājumus par pirkumiem, ko izdarām ar viņa firmas izsniegto kredītkarti. Šie īstermiņa noguldījumi ir domāti ikdienas maksājumiem. Mums mājās skaidras naudas tikpat kā nav. Saņemtos pensiju maksājumus iepludinām mūsu bankas kontā, bet plašākos pirkumus uz bezmaksas kredīta sedz ienākumi no mūsu ieguldījumiem pašvaldību obligācijās. Augļu procenti mūsu īstermiņa noguldījumiem bankas kontā ir nenozīmīgi, gandrīz nesedz inflācijā zaudēto. Ienākumus, kas pārsniedz mūsu īstermiņa rezerves, noliekam ilgtermiņa ieguldījumos.

Šo uzkrājumu līmeni uzturam triju mēnešu ienākumu līmenī. Tie ir domāti ikdienas tēriņiem, plānotiem atvaļinājumu braucieniem, negaidītiem pirkumiem un tādiem, ko mēs saucam par dulliem (riskantiem un spekulatīviem). Šādi gājieni parasti balstās uz svaigu, bet ļoti nepilnīgu informāciju.

Pie dulliem gājieniem pieskaitām mūsu neizdevušos ieguldījumu kāda jauna patērētāju produkta izveidē, manu ļoti veiksmīgo *Amgen* akciju pirkumu tad, kad šī firma plānoja lielāku laboratoriju iekārtu iegādi, kā arī manas sievas ieguldījumu *Microsoft* akcijās; pagaidām viņa vēl gaida uz sekmīgāku šīs firmas iesaisti jaunos tirgos, kas tagad ir iesākusies.

– **Valsts un pašvaldību obligācijas (*municipal bonds*)**, ko varētu dēvēt par groziņu ar dažādām olām. Mūsu gadījumā tās ir dažādu pašvaldību, slimnīcu, universitāšu un līdzīgu organizāciju ilgtermiņa parādzīmes. Dzīvojot Amerikas Savienotajās Valstīs, kur ienākumu nodokļu sistēmu daži sauc par progresīvu, cenšamies izvairīties no tādiem ienākumiem, par kuriem jāmaksā nodokļi. Mūsu ienākumi no šī obligāciju fonda ir atbrīvoti no federālās valdības uzliktajiem ienākumu nodokļiem. Gadiem ejot, šie ieguldījumi ir pierādījuši savu noderību: pasargājuši mūsu mantojuma masas kapitālu un snieguši papildu ienākumus. Par drošu kopumā uzskatu arī mūsu ieguldījumu obligāciju fondos (*managed municipals*), par ko rūpējas mūsu māklera firmas gādātā ieguldījumu (un riska) izkliede. Fonda obligācijas ir pietiekami dažādas, lai ienākumi no tām būtu samērā stabili un labi līdzsvaroti pret lielākām svārstībām.

Citiem vārdiem sakot, ieguldītā kapitāla vērtība lēnām pieaug, un mūsu augļu procenti ir samērā stabili. Šāda tipa ieguldījums mums ir izdevīgāks par federālās valdības obligācijām. Vairāku gadu laikā šeit ieguldītā kapitāla vērtība ir negaidīti pieaugusi apmēram par vienu procentu, bet gada ienākumi pašlaik turas piecu procentu līmenī. Tātad obligācijās ieguldītais kapitāls ir saglabāts un nosargāts pret inflāciju tās pašreizējā līmenī. Šo ieguldījumu lielums saskan ar mūsu mērķiem un šodienas vajadzībām. Pirms vairākiem gadiem mēs to pacēlām augstu pirms augsto tehnoloģijas firmu akciju sabrukuma, bet tagad paturam līdzšinējā līmenī.

– **Pensijas.** Mūsu pensijas (*pensions and annuities*) kopā ar beznodokļu obligāciju augļiem nodrošina ērtu, pat bezrūpīgu, dzīvi. Šo stabilo ienākumu izskaidrojums ir vienkāršs. Personiskie ieguldījumi pensijām atrodas pensiju fondos, kuru papildinājums parasti nāk no obligāciju augļiem vai akciju tirgus. Ieguldītājs var izvēlēties ieguldījuma veidu un lielumu. Pirms pensionēšanās nolēmām piemaksāt 10 procentus no manas mēnešalgas, tādējādi papildinot darba devēja 10 procentu iemaksu un kopā veidojot gadskārtēju 20 procentu ieguldījumu Pacifika Luterāņu Universitātes izkārtotā profesoru pensiju fondā (*TIAA-CREF*). Pensijas lielumu visvairāk nosaka ilggadējās iemaksas. Tie Amerikas profesori, kas iekrājuši mazāk, bieži vien strādā pat līdz 70 gadu vecumam, lai palielinātu savu pensiju ieguldījumu un

vēlākās pensijas lielumu. Manos atalgojuma gados mēs šo ieguldījumu novirzījām uz *CREF* mūsu ieguldījuma vērtības celšanai, bet pēc pensio-nēšanās pārcēlām uz *TIAA* stabilo pensiju fonda daļu, kur ienākumi bija nodrošināti ar obligācijām. Šo ieguldījumu var uzskatīt par savdabīgu apdrošināšanas polisi. Lai gan arī te pastāv izvēle. Mēs esam izvēlējušies abiem piemērotāko mazākās pensijas variantu, kas pilnas pensijas ienākumus nodrošina abiem kopā vai vienam atsevišķi uz mūžu. Par sociālām mūža pensijām mēs (un mūsu darba devēji) esam maksājuši obligātos nodokļus. Šis pensijas nodrošina valsts no saviem ienākumiem saskaņā ar sociālo politiku. Šodien tās liekas drošas, bet grūti paredzēt, kas notiks nākotnē. Mana meita ir pārliecināta, ka turīgiem ļaudīm sociālās pensijas nākotnē ierobežos, tāpēc ar sociālo pensiju nerēķinās. Viņas brālis cer to saņemt, bet arvien augstāk vērtē savu labāk nodrošināto bibliotekāra pensiju. Ņemot vērā mūsu ieguldījumus pašvaldību obligāciju tirgū un pensiju fondos, mums dzīvības apdrošinājumu tikpat kā nav. Esmu paturējis tikai man izdevīgo bruņoto spēku dzīvības apdrošināšanas polisi, turklāt puse no šī ieguldījuma aizies dēlam, otra puse – meitai.

– **Ieguldījumi akciju tirgū.** Šie ir mūsu vērtīgākie, bet arī riskantākie ieguldījumi.

To tirgus vērtība, kā reiz teica ieguldījumu banku ķēniņš Dž. Pīrponts Morgans, svārstās. Vēl pirms Otrā pasaules kara amerikāņu turīgās ģimenes mēdza savu brīvo naudu ieguldīt tā sauktajās bārabērnu un atraitņu akcijās. Par šiem vērtspapīriem regulāri maksāja itin stabilas dividendes. Atskatoties uz pēdējo simtgadi, redzam, ka daudzas no lielajām, reiz tik drošajām firmām (telefona, dzelzceļu, un tramvaju līnijas) vairs augstas dividendes nemaksā vai arī ir izputējušas pavisam. Akciju tirgus tagad daudz vairāk orientējas uz akciju (respektīvi, īpašnieku kapitāla) vērtības celšanos. Cieši sasaistē ar uzņēmumu peļņu, to akciju vērtība var celties pat ļoti svārstīga laikā.

Pārejot uz laikmetu, kur saimnieciskajā dzīvē dominē izglītība, jaunas tehnoloģijas un pakalpojumi, tādiem uzņēmumiem ir liela ietekme. Šis svārstības nav kavējušas mūsu kapitāla vērtības vispārēju pieaugumu agrāk. Pēdējos gados šie uz ieguldītā kapitāla vērtības celšanos (*growth and capital appreciation funds*) orientētie ieguldījumi ir pieauguši apmēram par 11 procentiem gadā, visumā virs biržas cenu caurmēra. Tie ir izdevīgi arī no nodokļu maksātāju redzespunkta, jo, akcijas pārdodot, par kapitāla vērtības pieaugumu jāmaksā tikai nesamazināti nodokļi. Valsts nodokļu politikas pārmaiņu un saimnieciskās dzīves novērtējumā mēs paļaujamies gan uz mūsu

māklera, t. i., mūsu finansiālā padomnieka, ziņojumiem, gan mūsu pašu vērojumiem, jo līdz šim viņa ieteikumi parasti ir saskanējuši ar mūsu mērķiem un nolūkiem.

Tie visumā bijuši sekmīgi, bet – pilnīgi uz tiem es nepaļaujos. Tā, piemēram, varu atzīties, ka vēl nesen izdarījām pārargrus ieguldījumus Eiropā. Mūsu māklerim nodotos rīkojumus pamatoju uz saviem piesardzīgajiem slēdzieniem par saimniecisko stāvokli Amerikā – neslēpšu, tie mēdz būt mazliet uzmanīgāki un gandrīz vienmēr izrādās tālredzīgāki par tiem, ko lasām ikdienas ekonomiskā literatūrā, laikrakstā *The Wall Street Journal* un iknedēļas Londonas žurnālā *The Economist*. Atgādinu, ka ieguldījumi akciju tirgū ir visriskantākie no visiem. Te der rīkoties nesteidzīgi un apdomīgi, reizēm palaižot garām arī lieliskas iespējas. Visumā var teikt, ka no mērena riska akciju tirgū nebaidāties, jo mūsu mērķis nav vienkārši celt ienākumu līmeni, bet vairot kapitāla vērtību mūsu ģimenes fondam.

– **Mājas un nekustamie īpašumi (*real estate*).** Vispirms stāstīšu par mūsu ģimenes pārsteigumiem bagāto pieredzi. Kā daudzi latvieši, arī mēs ģimenes māju vai dzīvokli uzskatām par nepieciešamu un no seniem laikiem ierastu ieguldījumu. Māju nopirkām pirms 45 gadiem. Mūsu izvēlētie maksājumi bija augsti diezgan, lai daļu no tiem varētu uzskatīt par taupības veidu jeb par mums obligātiem mantas uzkrājumiem. Toreiz un vēl tagad mūsu svarīgākie apsvērumi bija mājas tiešais tuvums darba vietai, labām skolām un piemērotība ģimenes vajadzībām. Ar laiku mājas vērtība ir daudzkārt cēlusies, taču daudz vērtīgāka mums pašiem liekas tās zemes platība ar dārzu. Mežmalā labprāt vērojam putnu izdarības, ar prieku vai nepatiku pamanām, ka kustīgās vāveres apēd lazdu riekstus un puķu sīpolus.

Taču mūsu apkārtnē mainās, un jādomā, ka kaimiņos drīz pacelsies daudzdzīvokļu mājas. Kad mums šo māju un zemi vairs nevajadzēs, tā aizies ģimenes fondā. Jāpiebilst, ka mājas un zemes vērtība ilgus gadus bija nemainīga, bet ar laiku tomēr sāka celties. Šodien, pēc 40 gadiem, tās vērtība ir desmitreiz lielāka par sākotnējo. Tikai pēdējā laikā vien tā ir augusi par apmēram 10–20 procentiem gadā.

To var izskaidrot ar pārmaiņām Amerikas saimnieciskā dzīvē, jaunu iedzīvotāju pieplūdumu Takomā un tās apkārtnē un augstākām algām. Ne mazāk nozīmīgi faktori ir *Boeing* detaļu fabrika mums tuvējā pilsētiņā, augsto tehnoloģiju attīstība un ļoti aktīva rosība ostā. Vispār mūsu pieticīgie ieguldījumi nekustamos īpašumos ir bijuši visvairāk saistīti ar to, kas licies vērtīgs ģimenes dzīvei. Tā, piemēram, bērnu un pašu priekam kopā ar citiem

Amber Associates partneriem nopirkām zemi pie kalnu upes ar mežu un mazu ezeriņu. Izņemot suni, kas baidījās no lāčiem, daudzus gadus īsajās atpūtas dienās mēs kopīgi braucām uz šo upmalu. Vēl tagad dēls un meita ar prieku atceras peldēšanos vasarā un lašu zveju rudenī. Kad pārdevām šo īpašumu, naudu ieguldījām jau tālākā piepilsētas zemē. Pēc ilgas gaidīšanas uz pārmaiņām būvniecības noteikumos un augstāku konjunktūru *Amber Associates* pārdeva arī šo īpašumu. Vēl nesen, 2005. gada oktobrī, svinējām šis ieguldījumu grupas likvidēšanos. Tad arī pārrunājām riskus un problēmas ar nekustamiem īpašumiem, it īpaši tiem, kas ir izdevīgi pārdodami tikai pēc ilgāka, iepriekš nenosakāma laika. Tie prasa uzmanīgu īpašuma uzraudzību un pārvaldi. Dažos gadījumos īpaša loma ir galvenajam partnerim.

Tā, piemēram, kāds cits mūsu ieguldījums ainaviski skaistā vietā pārvērtās kādas Kanādas firmas akcijās. Mūsu grupas galvenais partneris, pastāvīgais saimnieks (*managing partner*) un pilnvarnieks tās pēc tam ieguldīja celulozes un papīra fabrikā uz Vācijas un Čehijas robežas. To diezgan nevarīgi apsaimniekoja kāda Šveices firma, un mēs bijām laimīgi no šīm akcijām tikt vaļā ar ļoti pieticīgu peļņu. Šī avantūra, kaut arī izdevusies, mums atgādināja, cik svarīgi ir ieguldītāju mērķi un savstarpēja sadarbšanās. Jāatzīst, ka pēdējā gadījumā mums vairs nebija nekādas kontroles pār negaidīto un neaprēķināmo risku. Ļoti nepatika peldēt līdzī mūsu partneriem nepazīstamajos ūdeņos.

Atgriezīsimies pie apsvērumiem ģimenes mājas pirkumā. Ja pirmajā vietā vienmēr būs ģimenes locekļu dažādās vajadzības, tad jau otrajā ir saimnieciski apsvērumi. Mājas vērtību ceļ un nodrošina vispirms jau iespējami liela rosība jaunās saimniecības nozarēs un stiprs pieprasījums, tāpat novietojums labā vai ļoti labā rajonā. Te runājam par augstām cenām ne tikai Sanfrancisko un tās Silikonieejas apkārtnē, bet arī Sandjego, Sietlā un citos nozīmīgos akadēmiskos, pētniecības un jaunu pasākumu centros. Starp citu, es vienu gadu irēju dzīvokli Sanfrancisko centrā, pie operas. Tas atradās jaunā kvartālā, ko bija uzcēlušī bagātnieki no Napas ielejas vīnogu dārziem. Daļa no dzīvokļiem bija pārdoti privātipašniekiem. Tur, izcilā vietā, bija visas labierīcības, kā arī lielisks publiskais transports. Varēju gluži labi iztikt bez automašīnas. Dzīvokļa izīrēšana tā īpašniekam bija labs ieguldījums. Mani ikmēneša maksājumi finansēja viņa paša regulāros maksājumus par tā pirkumu. Turklāt dzīvokļa vērtība strauji cēlās. Novēroju, ka tur pietrūka kompetentas nama pārvaldes un īrnieku izvēles.

Amerikā kārtīgu īrnieku nav daudz. Šī iemesla dēļ ģimenes mājas iznomāšana ir ieguldījums, kas saistās ar zināmu risku, ko nesedz tā dēvētais drošības depozīts. Liekas prātīgāk ģimenes māju nopirkt savām vajadzībām un vēlāk pārdot, nerūpējoties par īrnieku atbildības sajūtu un godīgumu. Vispār zemes īpašumi mēdz būt ilgtermiņa ieguldījumi, kas bieži prasa neparedzēti ilgu realizācijas laiku.

Mājas vērtību var pacelt vai noturēt zemas aizņēmumu procentu likmes. Tā kā federālā centrālā banka inflācijas ierobežošanas nolūkos tās paceļ, ja salīdzināt augļu likmes raksturo zemi procenti, kādreiz ir izdevīgāk pārņemt pārdevēja hipotekārās saistības. Kaut vai viena procenta starpība 15–20 gados pircējam rada ievērojamus ietaupījumus vai izdevumus. Katra ietaupījuma procenti gadu gaitā var kļūt par krietnu daļu no ieguldītāja turības. Pērkot vai pārdodot māju, jāņem vērā konjunktūra nekustamu īpašumu tirgū.

Salīdzinājumus ar iepriekšējiem gadiem un citu nepieciešamo informāciju vāc un apkopo bankas un nekustamo īpašumu aģenti. Takomā to raksturo nesen pārdoto māju vidējā vērtība (250 000 dolāru), tukšo dzīvokļu un tirgū pieteikto, bet nepārdoto, māju skaits.

– **Īpašumi Latvijā.** Mēs savu Rīgas nama daļu esam uzdāvinājuši meitai, jo viņas ilgtermiņa plāni saskan ar līdzīpašnieku uzskatiem par šīs mājas tālāko nākotni. Esam pieredzējuši dažu latviešu draugu un amerikāņu kolēģu saimnieciskās neveiksmes Latvijā. No tām mācoties, ieteicu ārkārtīgi uzmanīties ar ieguldījumiem Latvijas saimniecībā. Par labākiem uzskatu jaunas ģimenes mājas Rīgas pievārtē. Pēdējā laikā ir cēlusies Rīgas centra namu vērtība. Jaunceltnes un pārbūves top ar strauji augošiem hipotekāriem kredītiem (ap 40 procentiem pērn). Rīgas centrā jauna dzīvokļa cena sasniedz 1 300 latus par kvadrātmetru, ko der salīdzināt ar zemākām cenām citur (840 lati Berlīnē); prasītie hipotēku augļu procenti saskan ar izdevīgām Rietumeiropas banku likmēm, un Latvijas apstākļos nav augsti.

Mēs paši izvairāmies no ieguldījumiem Latvijā. Ņemot vērā mūsu cienījamo vecumu, ilgtermiņa ieguldījumi Latvijā un ar tiem saistītie riski nav mums piemēroti. Mana meita šo risku samazina, glabājot naudu Latvijā, viņasprāt, visdrošākajā – *Māras*, respektīvi, *Sampo* bankā. Tomēr der izcelt samērā zemos nodokļus Latvijā. Faktiski Latvijā nav nodokļu par realizētu ilgtermiņa kapitāla vērtības celšanos.

IX

Ieguldījumu izvērtējumi

Lai izvērtētu mūsu situāciju, apsvērumus un pieredzi ar dažiem ieguldījumiem, pēc dažām telefoniskām sarunām, novērojumiem un jautājumiem lūdzām māklerim sagatavoties šīm pārrunām. Kā nekā mainās arī mūsu pašu budžeta aprēķini. Amerikas nodokļu sistēma 2006. gadā mainīsies maz. Tomēr federālās valdības atbalsti ārstniecībai un medikamentu iegādei mūsu ģimenei ļaus krietni ietaupīt. Būs vairāk brīvas naudas. Pēc māklera izziņām par Amerikas fiskālo deficītu un iespējamo inflācijas paātrināšanos nākamajā gadā vēlākās pārrunās pie labi klāta galda vispirms pārskatījāmu mūsu ieguldījumu pietiekamību saskaņā ar mūsu galvenajiem mērķiem, to struktūru, kā arī mūsu veiksmēm un neveiksmēm.

Tad vienojāties likvidēt daļu mana ieguldījuma akciju fondā ar garantētu vērtību vairākiem gadiem. Pie četrus procentus inflācijas šādām garantijām nav nekādas vērtības. Šī ieguldījuma vietā izvēlējos internacionāla rakstura, galvenokārt Japānas, fondu, kur nākamajos gados paredzama strauja saimnieciskā izaugsme. Paredzu, ka šī un citu fondos ieguldītā tirgus vērtība gada laikā pacelsies vismaz par 10 procentiem.

Reizēm pārkam atsevišķu uzņēmumu akcijas. To darām izņēmuma kārtā jeb tad, kad jūtamies labāk informēti par tā peļņas izredzēm. Visiem, kam nav daudz pieredzes atsevišķu uzņēmumu akciju tirgū, ieteicam sākt ar pazīstamo, kaut vai vietējo pārtikas lielveikalu ķēdi. Šajos, vairāk patstāvīgos pasākumos, ieguldītājam ieteicams apsvērt vairākas lietas:

– Meklēt izprotamu vienkāršību. Tā norāda uz ilgtermiņa ieguldījumu, bez šaudišanās šurp un turp, no vienām akcijām uz otrām.

– Pieturēties pie pieticīgiem ieguvumiem, tradicionāli 10–12 procentiem gadā.

– Daudz neievērot laikrakstos tās ziņas, kas bieži ir sastādītas, lai kaut vai īslaicīgi paceltu kāda uzņēmuma akciju vērtību. Svarīgāk ir iegūt pilnīgāku uzņēmuma attīstības ainu. Skatīties uz to no īpašnieka viedokļa.

– Izmantot ieguldītājam saprotamu cenu kritumu vai celšanos. Populāras akcijas ir augstā cenā, ja to pašreizējā vai sagaidāmā peļņas tiesa ir dārga. Tā, piemēram, es pats uz savu roku gatavojos nopirkt 1000 *Nordstrom* veikalu ķēdes akcijas, kas 2005. gada oktobrī kotējās ap 32 dolāriem par akciju. Savos aprēķinos ļoti augstu vērtēju skandināviski godīgās *Nordstrom* ģimenes atgriešanos firmas aktīvā vadībā, intensīvās darbinieku

apmācības, augstākajai vidusšķirai piemērotu preču izvēli, gandrīz pabeigtu jaunu informācijas un loģistikas sistēmu un augsta līmeņa rosību firmas izvēlētajos darbības reģionos. Mans mākleris aizrādīja, ka visos šajos rajonos konjunktūra nav droša, ka tirgotāji ir ļoti norūpējušies par savām izredzēm Ziemassvēku sezonā. Viņš ļoti paļāvās uz savas firmas pētnieku negatīvo vērtējumu. Tā arī atstājām šo pirkumu vēlākiem vērtējumiem. Novembrī akciju cena sasniedza 39 dolārus. Rakstot šis rindas decembra vidū, vēroju, ka *Nordstrom* akciju cena ir atkritusi uz 37 dolāriem. Pieaugums atspoguļo pēkšņu, varbūt vēl nedrošu akciju vērtības vispārēju pieaugumu, vēl vairāk, *Nordstrom* pieaugošo peļņu.

Šķiet, es šo situāciju biju novērtējis pareizi. Lai gan tikai vēlāk redzēšu, vai esmu palaidis garām vienreizēju izdevību. Iespējams, ka manu pirmo aprēķinu laikā kādi lielie ieguldītāji *Nordstrom* firmas darbību un peļņas izredzes bija izpētījuši paši ar saviem aģentiem, tad pasteigušies citiem priekšā un ar sev izdevīgiem masīviem pirkumiem pacēlušies cenas biržā.

Mākleru informāciju saņem daudzi ieguldītāji, tā vienādo ieguldītāju kopīgo gudrību un samazina apžilbinošu panākumu iespējas. Es pats izjūtu gandarījumu, ka manas vecmodīgās analītiskās spējas vēl nav galīgi nodilušas.

Ieguldījumus nav iespējams izdarīt bez brīvas naudas vai aizņēmumiem. Regulāri maksājumi par ģimenes māju ar laiku pieļauj citus ieguldījumus. Taupīt, kaut vai 10 procentus no nopelnītā atalgojuma, ir nopietna nepieciešamība tieši mazturīgiem darbiniekiem, kas to vēl var izdarīt pirms sava darba mūža beigām. Svarīga ir dzelžaina apņēmība taupīt. Amerikā ģimenēm ar diviem pelnītājiem iesaka iztikt ar vienu, lielāko, algu un otru saņemto algu atlikt ieguldījumiem. Īslaicīgu personisko vai ģimenes deficītu vajadzības gadījumā var nosegt ar aizņēmumiem vai agrāk uzkrātiem līdzekļiem.

Šiem budžeta aprēķiniem sekojošie ieguldījumu plāni sākas ar uzkrājumu un ieguldījumu pārskatu un analīzi jaunākās informācijas gaismā. Šie dati ir noderīgi, bet būtībā tikai aptuveni. Manuprāt, analizēt ļoti precīzu, bet saturā ierobežotu informāciju nav vērts. Daudz svarīgāk ir apsvērt visu galveno, kaut arī neprecīzo.

Lielāko daļu no pārmaiņām mūsu ieguldījumos nosaka dažādas mūsu pašu prognozes un izvērtējumi. Ja senāk pietika izanalizēt ziņojumus par stāvokli saimniecībā un ieskatīties dažu firmu finanšu pārskatos par pēdējiem pieciem gadiem, tad šodien, lielo pārmaiņu laikos, ar to vairs nepietiek.

Pārmaiņas paaugstina "pareģojumu" nozīmi. Šajā sakarā ir vērts atcerēties sengrieķa Arhiloņa teikto un agrākā rīdzinieka, slavenā filozofa Isajas

Berlina atkārtoto. Proti, ka "pareģi" un lēmēji jāsadala divās grupās: ežos un lapsās. Eži, kā saka Berlins, labi pazīst un ievēro tikai vienu, lielu lietu. Viņi ir tie, kas pazīst un uzsver nedaudzas, šķietami imperatīvas parādības, ieskaitot reālpolitiskus lēmumus valstī, saimniecisko internacionālizāciju un lielos civilizācijas konfliktus. Lapsu pieeja ir daudz uzmanīgāka, līdzsvarotāka un visumā sekmīgāka. Lapsas zina daudzas lietas. Viņas uzskata, ka pasaule mainās līdz ar veiksmīgiem un neveiksmīgiem pasākumiem un to mijiedarbību. Sekmes vienā vietā veicina inovāciju citā. Neveiksmes bremzē.

Pēc ilggadīgiem novērojumiem Kalifornijas Universitātes Berklijā profesors Filips Tetloks ir nonācis pie vairākiem slēdzieniem:

– Slavenākie un pazīstamākie pareģi, tas ir eži, kļūdās vairāk nekā mazāk pazīstami pareģi. Kā to vērojam arī modernajā pasaulē, viņi maldās ļoti daudz.

– Labi ja puse no pareģojumiem piepildās noteiktā veidā un laikā.

– Lielie pareģi mēdz uzsvērt vienu vai divus nākotnē paredzamus notikumus.

Iespējams, ka viņi to dara tāpēc, lai pievērstu uzmanību saviem uzskatiem (manuprāt, arī lai izpatiktu klientiem). Tetloks domā, ka viņiem ir tīri psihologiska dziņa viedokli atkārtot un izplatīt. Ar atkārtošanos viņi arvien vairāk pārliecina arī paši sevi un līdz ar to neievēro citus faktorus.

– Sekmīgākie pareģi, tostarp lapsas, pamatīgi aplūko daudzus, varbūt sākumā neievērojamus faktorus.

Pareģojumus var sadalīt trīs variantos. Pirmie ir tie, kas piepildās. Otri, savukārt, nekad nepiepildās. Trešais variants atbalsta uzskatu, ka pareģotajā laikā nekas daudz nemainīsies. Mana pieredze īstu lapsu apspriedēs liecina, ka pat lielāko banku un firmu naudas saimnieki nespēj vai negrib pārāk daudz pareģot. Runājot par pārmaiņām augļu procentos, viņi atzīstas, ka puslīdz normālos apstākļos nezina, vai šīs likmes celsies vai kritīs. Kopīgos lēmumos viņi parasti vienojas par to, ka tās paliks pašreizējā līmenī. Šāda rīcība pilnīgi apgalvojamu, ka sekmīgs uzņēmuma vadītājs ir tas, kas pieņem vairāk pareizus nekā nepareizus lēmumus. Izņēmums ir tad, kad situācija tiešām ir atkarīga no kāda īpaši svarīga faktora, piemēram, federālās centrālās bankas pārvaldes izvērtējumiem par Amerikas saimniecisko dzīvi.

Parasti te liela nozīme ir daudziem viedokļiem, ko papildina novērotā un gaidāmā centrālās bankas politika attiecībā uz inflāciju un tās kontroli. Šodien, kad savu darbu sāk bankas jaunais priekšsēdis, ir radusies milzīga

interese par viņa lēmumiem. Protams, ka šajā situācijā pareģojumi krīt no visām pusēm, bet īstie naudas saimnieki labprātāk nogaida: kas notiks. Interesanti, ka federālās bankas jaunākie pētījumi iekļauj agrāk nebijušos īpaši sarežģītos produktivitātes vērtējumus Amerikas saimniecībā. Ekonomisti Elena Magratana un Edis Preskots federālajā rezerves bankā Mineapolē ir pārliecināti, ka līdz ar šiem aprēķiniem federālās centrālās bankas lēmumi uzlabosies.

X

Ieteikumi

Pabeidzot šo garo, bet nepilnīgo rakstu, ceru, ka tas kļūs par pamatu nopietnam lasītāju ieskatam viņu dzīvē. Ceru, ka tas palīdzēs viņiem novērtēt savus sasniegumus un spējas, kā arī paplašināt tuvākos un tālākos plānus. Tie kļūs vērtīgi tad, ja viņi ik gadu tos nopietni pārskatīs, apņēmīgi un noteikti iedzīvinās.

Ceru, ka šī raksta lasītāji būs pārtikuši un ar laiku sasniegs zināmu turību. Ar šo vārdu saprotot galvenokārt ģimenes labklājību. Mainīgos laikos stipras ģimenes iegūst jaunu nozīmi. Tās ir vērtība pati par sevi. Mūsu, augstāk aprakstītās, ģimenes situācijā es un mana sieva esam rūpējušies par savu, mūsu dēla, meitas un mazdēla izglītību mājās un skolās. Domāju, ka savas ģimenes nākotni esam spējīgi droši pareģot. Līdz ar to es un mana sieva uzskatām, ka mēs ar mūsu ieguldījumiem esam ģimenes finansiālās labklājības garants. Tas ir iegūts, un mūsu rezerves liekas pietiekamas.

Tagad domājam par to, ko atstāsim pēc tam, kad būsīm aizgājuši vēl lielākā atpūtā. Tur mēs nekādu mantu sev līdzī nepaņemsim.

Tagad sākam vairāk plānot ģimenes fonda darbību un dāvinājumus. Jau tagad mūsu plānos ir dāvinājumi, kas nodrošina augstāko izglītību gan mūsu mazdēlam, gan palīdz citiem. Esam ievērojuši, ka jūtamies gandarīti tad, ja esam parūpējušies par labu stipendiātu izvēli un viņu sasniegumiem. Te mums palīdz pieredze, kas iegūta, veidojot stipendiju stratēģiju mūsu universitātē, kārtojot stipendijas baltiešu studentu apmaiņai Amerikā un sekojot vairāku Latvijas doktorandu karjerai. Sekmīgākie ir uz tehnoloģijām orientēti jaunie uzņēmēji. Daži no tiem vismaz uz laiku ir arī mācībspēki, tādējādi ar savu darbu ceļot izglītības kvalitāti Latvijā.

Pirms izvēlamies noteiktus mērķus, vēl pārdomājam rīcības izvēli saviem

ieguldījumiem izglītotā sabiedrībā. Ir labi iepazīties ar to, kas notiek nozarē, ko tieši mēs vērtējam augstu. Vēl pirms naudas dāvinājumiem specifiskiem nolūkiem pēc pensionēšanās esmu strādājis Latvijas augstskolās kā vies-profesors, esmu vadījis mācībaspēku un studentu apmaiņas projektus un veicis respektējamus pētniecības darbus. Esmu vienīgais ārzemju latvietis, kas par to ir ieguvis tādu atzinību kā *Spīdolas balva*. Savus mācību materiālus un bibliotēku esmu nodevis augstākai izglītībai Latvijā kopā ar piecām grāmatām, ko esmu uzrakstījis tieši latviešu vajadzībām. Jāpiebilst, ka arī vairāki mani Amerikas kolēģi ir iesaistījušies labos darbos, palīdzot Igaunijai un Latvijai. Viņi tāpat ir ziedojuši savu laiku, savas grāmatas un citus pakalpojumus par velti vai par niecīgu atlīdzību.

Labi darbi vienmēr atrod sev piemērotu vietu. Mēs zinām, ka varam stipendiju dāvinājumus nodot Vītola fondam Rīgā. Ļoti atzinīgi vērtējam Baltijas studiju apvienības (AABS) stipendiātu sasniegumus Latvijā pēc viņu studijām Amerikā. Mēs vēl šajās lietās mācāmies. Cenšamies palīdzēt tā, lai iegūtu ne tikai atsevišķi indivīdi, bet visa sabiedrība. Domājam par mūsu mazdēlu, kurš dzīvos vēl nepārredzamā nākotnē. Esam nodibinājuši maģistratūras stipendiju Pacifika Luterāņu Universitātes saimnieciskās vadības skolā. Tā ir domāta ārzemju studentam. Ar prieku pārskatām atskaites par pirmo stipendiātu sasniegumiem. Pirmā absolvente ir izcili spējīga studente no Gruzijas, kas pēc maģistrantūras atgriezās dzimtajā zemē. Pērn mēs nodevām kapitālu stipendijai Igaunijas Biznesa skolā, kas ir paredzēta latviešu studentam, kurš ārzemēs vēlas sagatavoties darbam internacionālā saimniecībā.

Seko mani ieteikumi tiem, kas vēlas labāk nodrošināt savu nākotni:

- Izvērtēt savu situāciju, spējas un apņēmību šīs dienas apstākļos!
- Rūpēties par mērķtiecīgu kvalifikāciju un ienākumu celšanu! Nevar taupīt bez ienākumiem!
- Mācīties taupīt! Censties dzīvot gada budžeta robežās!
- Atdalot ikdienas un speciālos izdevumus, atlikt naudu brīvdienām. Svinēt Ziemassvētkus (caurmēra amerikānis izdod 750 dolāru Ziemassvētku dāvanām).
- Krāt naudu rezervēm, ģimenes mājai vai dzīvoklim.
- Pārskatīt sociālo un darba vietā iegūto pensiju pietiekamību.
- Veidot savu labo darbu programmu.
- Uzmeklēt padomdevēju ieguldījumu lietās. Veidot savu ieguldījumu stratēģiju un plānus, ko pārskatīt reizi gadā. Ar laiku apgūt lielākas zināšanas un pieredzi, lai paplašinātu ieguldījumu izvēli.

Esiet gudri kā lapsas! Novēlu visiem šī raksta lasītājiem panākumus viņu dzīvē, šogad un nākotnē! Novēlu viņiem nodrošinātu nākotni! Ceru, ka pieredzē ar ieguldījumiem viņiem ies labi. Tomēr neiesaku visas ieguldījumu olas salikt vienā groziņā. Visbeidzot – mācoties sadzīvot ar risku, paturiet arī savu humoru! Te viens pamācošs piemērs no finanšu pasaules.

Mākleris un mācītājs vienlaikus nonāk pie svētā Pētera. Pēteris mācītājam izsniedz aprūsējušu tauri un kaut kādus novalkātus kankarus. Kamēr mācītājs kārtu apģērbu, mākleris no mācītāja saņem zelta kokli un tiek ietērpts zīda drānās.

Tas satrauc mācītāju: “Man liekas, ka šeit ir kāda kļūda vai liela netaisnība. Es visu mūžu esmu kalpojis Dievam, bet šis kungs baznīcā nav pat redzēts!”

Uz to Pēteris atbild: “ Mēs šeit ievērojam labus nolūkus, bet vairāk novērtējam īstos sasniegumus. Kamēr Tu ar garlaicīgiem sprediķiem iemidzināji savus klausītājus, šis mākleris deva vērtīgus, bet riskantus padomus saviem klientiem. Aizgājuši mājās, viņi tūlīt sāka lūgt Dievu.”

Trešā daļa

SKATI NĀKOTNEI

XI

No Abrenes līdz Briselei, no Honolulu līdz Amūrai

Fantastiski saputrotais ES Konstitūcijas projekts mirst. Pēc vienošanās par minoritātēm Latvija atspēras uz šo lēmumu un gaida jaunas padomju lojālistu prasības. Notiek intensīvi meklējumi pieņemamam atrisinājumam Abrenes lietā. Siena laiks, daudz domu, daudz darba!

Pārdomājot lielo nevienprātību ES Satversmes jautājumā, pārskatot vienošanos par minoritātēm un diskusijām par Latvijas robežlīgumiem ar Krieviju un Lietuvu, materiālo labklājību un mūsu uzskatu dažādību, esmu nācis pie pārlicības, ka te lieti noderētu ieskats plašākā pasaulē. Šodien šajās lietās latviešu lēmumus nevar izolēt no notikumiem citur. Manu pārdomu fokusā tomēr ir lielo un mazo tautu attiecības Eiropā un plašajā Rietumu pasaules daļā. Tajā tautu attiecības ir samērā stabilas.

Iesāksim ar to, ka Krievijas pārņemtā Abrenes apriņķa daļa ir pilnīgi krieviskota; ar to, ka sadzīvē ar mazākumtautībām var vērot lielas atšķirības personiskā saziņā un oficiālās attiecībās; ar to, ka Latvija vēl tikai taustās pēc labākas ES, Latvijas valsts un privāto pīrāgu pārdalīšanas. Neslēpsim arī to, ka šos jautājumus vēl ilgi pārrunās un tie būs mūsu uzmanības centrā vēl daudzus gadus. Jau zinām, ka īstu materiālās labklājības attīstību joprojām kavē rūpes par latviešu tautas un Latvijas valsts izdzīvošanu, kas atkarīga arī no labāka līdzsvara politiskās, sociālās, kultūras un saimnieciskās prioritātēs, kā arī dažādos starptautiskās sadzīves variantos.

Zinātnieki lēš, ka no 6 000 valodām pasaulē līdz gadsimta beigām paliks labi ja puse, tātad ap 3 000. Pie Sanktpēterburgas jau ir nomiruši pēdējie inģermāņi. (Inģermanlande, Ingrija) Aļaskas ziemeļos pie Kapara upes grīvas vairs nedzird mazās ejaku cilts valodu. Havaju salās iedzimtie polinēzieši arvien vairāk sakūst ar japāņu un ķīniešu cukura plantāciju strādnieku pēctečiem un citiem ieceļotājiem. Nav sagaidāms, ka šīs salas varētu atgūt savu politisko neatkarību. Kā man reiz stāsta kundze no Havaju salu aristokrātijas: žēl mazo tautu un pašiem sevis. No personiskā viedokļa atliek tikai priecāties, ka neiet sliktāk.

Latvieši Amerikā izsīkst kā smiltis izliets ūdens. Arī latvieši Latvijā veido jaunas attiecības ar citām Eiropas tautām un līdz ar to pārveido savu kultūru un valodu.

Mazo tautu nākotni nenodrošina pat simpātiski noskaņotu svešo ienācēju kontrolētas valdības. Ieskatīsimies vienā, diezgan atbaidošā, piemērā. Aļaskas piekrastes salu mazajos ciematos ierodas skolotāji, kas vietējiem skolēniem par dārgu naudu angļu valodā māca saskaņu ar tradicionālo dzīves veidu, tikumiem un kultūru. Tiek gādāts arī par šo ciematu iedzīvotāju minimālajiem ienākumiem. Tādējādi izdodas bērnus neatsvešināt no vecākiem un vienlaikus sagatavot citai videi. Un tomēr mums ir skaidrs, ka šeit nedaudzās dzimtas arvien vairāk pazaudēs savus bērnus satelītu tālraidēm un patīkamākai dzīvei pārpilnās pilsētās.

Šīs izmaiņas nāk strauji. Tikai pirms divdesmit gadiem no jūrmalas lielā Honolulu lidlauka nomalē aiztrieca pēdējo īsto havajiešu nometni. Tolaik iecerotājiem vēl bija bīstami apmeklēt dažas mazāk apdzīvotas vietas. Svešinieku bērnus pēc skolas reizēm iekaustīja vietējie puikas. Šodien, kad pieminētā lidlauka tuvumā jau ir sacelti valsts subsidēti dzīvokļi trūcīgiem vietējiem iedzīvotājiem un polinēziešu iecerotājiem, naidīgās attiecības liekas norimušas. Tomēr turīgie iebraucēji gluži labi saprot, ka viņi ir tikai iespaidīga minoritāte šajās citādi viesmīlīgajās salās. Valdīt valda japāņu un ķīniešu izcelsmes salinieki.

Citās Dienvidjūru salās politisko un saimniecisko apsvērumu labad vietējie salinieki vēl patur privilēģijas attiecībā uz savu piekrastes zemi (ko principā nedrīkst pārdot ārzemniekiem). Lai gan šo salu labklājība vairāk balstās uz medus mēneša pāriem no Francijas un bagātiem tūristiem no tuvējās Austrālijas. Jāšaubās par šo mikronāciju spēju apvienot savus politiskās neatkarības centienus ar iecerēto labklājību. Šīs tautas paliek lielvalstu paspārnē. Citādu ainu redzam pie Amūras upes. Pēc Ķīnas Sociālo Zinātņu Akadēmijas zinātnieku stāstītā Ķīnā uzskata, ka 19. gadsimtā no Krievijas pārņemtās Tālo Austrumu teritorijas ir netaisni nolaupītas Ķīnai. Tomēr šī valsts netaisās savus Abrenes apgabalus atkarot ar varu. Ķīna konsekventi rūpējas, lai šī netaisnība netiktu aizmirsta. Tā gaida laiku, kad šīs lietas varēs nokārtot sev labvēlīgi. Tuvāk ieskatoties šajos pierobežas rajonos, redzam lielu un ātru ķīniešu iedzīvotāju pieplūdumu. Milzīgās Ķīnas demogrāfiskā dinamika, zemes trūkums un nekontrolējamas robežas norāda, ka ķīniešu iecerotāji ātri vien kļūst par vietējo vairākumu. Ko Ķīna neatgūst ar varu, tā atdabū ar saviem iebraucējiem.

Tuvāks ieskats par zaudētām un atgūtām zemēm norāda, ka vēsturiski

šīs robežu pārmaiņas, taisnīgi vai netaisnīgi, ir hegemonu agresijas sekas. Ja Vācija ir samierinājusies ar divreiz atkarotās Elzasas un Lotringas atgriešanos Francijā, tad tas tikai uzsver lielo valstu nevēlēšanos šādus savstarpējus konfliktus kārtot ar militāru spēku. Kā rāda Lielbritānijas un Argentīnas cīņas Folklendu salās, atsevišķas lielvalstis tagad cenšas ar varu nosargāt savos tālos īpašumus tikai pret vājiem pretiniekiem. Kā to atceramies no Alžīrijas gadījuma, Francijai bija tālredzīgāk un izdevīgāk pieļaut Alžīrijas politisko neatkarību, saglabājot tur savu saimniecisko ietekmi. Līdzīgi izņēmumi, šķiet, būs ar Ziemeļīrijas pievienošanu īru valstij un gaidāmā Kosovas apgabala neatkarība. Tur izšķirošais faktors ir ļoti agresīvie, par savu lietu pārliecinātie revolucionāri ar atbalstu kaimiņos.

Manuprāt, šie nedaudzie piemēri diezgan uzskatāmi norāda, ka lielvalstis nopietni izvairās karot savā starpā. Tās aizsargā savas intereses pret nespēcīgām valstīm. Citos konfliktos liela loma ir vietējo iedzīvotāju uzskatiem un nostājai. Kā rāda Somijas izcilais piemērs, sīksta etniskā piederība un stipra pārliecība par savas valsts brīvības vērtību var būt ļoti nozīmīga. Kā vēlāk stāsta Milovans Džilass, Staļins esot tik ļoti respektējis Somijas gribu aizstāvēt savu neatkarību, ka tāpēc neesot to okupējis. Citur, kaut vai Tuvējos Austrumos, vietumis, liela, pat izšķiroša nozīme var būt arī kādām ticības lietām.

Šim uzskatu atšķirībām ir divējāda nozīme. No vienas puses, tās palīdz tautu aizsargāt pret svešiem iebrucējiem. No otras, tās vājina starptautiskās apvienības un savienības – no Tautu Savienības līdz ANO un līdz ES. Gluži kā apvienotā ķeizariskā Vācija nevar juku laikā nosargāt Livoniju, tā Tautu Savienība jaunākos laikos nespēja aizstāvēt Etiopiju un Somiju ar militāru spēku. ES ir politiski un līdz ar to arī militāri nespēcīga federācija. Eiropiešu intervence Dienvidslāvijas pilsoņu karos kļūst nopietna tikai ar ASV gatavību apturēt šos slaktiņus ar NATO spēkiem.

Eiropai un arī Latvijai piemīt savas nacionālās atšķirības un ir dažādi politiskie uzskati. Tām ir pazīstams un kopīgs Rietumu kultūras mantojums. Tāpēc ir vērts padomāt par to, kā šādā vidē pastāvīgi un no jauna veidojas tautu attiecības

Atgriežoties pie ejakiem – viņi savu tautisko (nacionālo) identitāti zaudē tad, kad vairs nav izolēti no pārējās pasaules. Kaut arī ejakiem ir kopīga, tagad mirusi valoda, viņiem nav nacionālās politiskās pieredzes un īsta neatkarības mantojuma. Kā stāsta pēdējā, 87 gadus vecā tūrasīņu ejakiete (viņas vārdu var tulkot kā *Sauciens tālumniekiem*), kura pati tagad pati dzīvo pilsētā, viņai vairs nav neviena, ar ko sarunāties dzimtajā valodā. Ejaki

šodien ir saplūduši kopā ar radniecīgiem indiāņiem. Tā kā šo indiāņu kultūra ir saistīta galvenokārt ar agrāko, vienkāršo un īpatno zvejnieku un mednieku dzīves veidu, arī tā izzūd mūsdienu civilizācijas iespaidā. Tādējādi veidojas attiecības, kur amerikāņu tehnoloģiju, viņu materiālo un sociālo kultūru ejaku pēcteči apvieno arniecīgu savas kultūras piedevu. Nebūt nepārsteidz tas, ka indiāņu un inuitu cilšu lielie īpašumi Aļaskā var tikai nodrošināt ātrāku viņu izšķīšanu apkārtējā tirgus vidē, kur dominē augstāka līmeņa materiālie labumi un citas sociāla rakstura prasības. Šie faktori man liekas galvenie Amerikas latviešu amerikanizēšanās procesos.

Šīs dienas notikumu centrā ir jautājums par ES nākotni. Tikai laiks rādīs, kas notiks ar tā dēvētās Konstitūcijas līguma ratifikāciju un tā sekām. Pašreizējais līguma projekts vairs nav aktuāls, tāpēc jācer sagaidīt jaunu satversmes līgumu, kurā nebūs Romas līguma "arvien ciešākās saites", bet vienošanās, kas tiešām būs pieņemama visām ES valstīm.

Ja šodien dzirdam strīdus par lielās Konstitūcijas izgāšanos divu politiski ļoti neatkarīgu tautu balsojumā, tad svarīgākais šeit ir tas, ka Eiropā pastāv ne tikai kopīgie, bet arī ļoti atšķirīgi un savdabīgi politisko, kultūras un saimniecisko uzskatu raksturi un sociālās prioritātes. Tās nevar apvienot vienā, cieši saliedētā federālā valstī. Tāpēc politiskā ziņā ES var būt starptautiski samērā vāja un neietekmīga konfederācija, kas dod maksimālu brīvību mazajām valstīm. Itāļu rakstnieks Umberto Eko ir pārliecināts, ka eiropieši būs tulkotāji, kas nerunās tikai vienā, angļu, franču vai vācu valodā. Citiem vārdiem sakot, katra Eiropas nācija tulkos un iztulkos līgumus un projektus pēc savas gaumes. Kopīgo brīvību un atsevišķo neatkarību sargā militāri stiprā NATO, kas nav iedomājama bez Amerikas. Šīs realitātes norāda, ka sāk veidoties nevis vienota Francijas un Vācijas dominēta kopvalsts, bet daudz plašāka Rietumu interešu kopiena. Tās pamatā ir kopīgais tirgus un saimnieciskā sadarbība, ko visā klusībā atbalsta Amerika un Lielbritānija. Šīs saimnieciskās saites vērts nostiprināt gan ES, gan plašākos ietvaros.

Latvijai kā mazai valstij ar mazu iekšējo tirgu ir vieglāk attīstīt savu saimniecisko potenciālu ES, kopjot un uzturot savu valodu, kultūru un nacionālo identitāti apvienībā, kas nespiež uz politisku un kultūras vienveidību. Šajā ziņā varam tikai priecāties, ka vienošanās par minoritātēm pieļauj Latvijas tulkojumus par šīm attiecībām plašākos ietvaros. Ja šodien mēs par daudz jūtam dažu lielvalstu un Briseles birokrātijas pasmago roku, tad labāk nemēģināsim baudīt tik negaršīgo un mūsu interesēm bīstamo daudzo pavāru sacepto ES konstitūciju. Savās ēdienreizēs piekodīsim klāt mūsu

labo rudzu maizi. Arī tā varam palīdzēt saglabāt savu nacionālo identitāti lielo pārmaiņu laikos.

Kā redzam, Latvijas politika, gan pašu mājās, gan ES vienmēr būs vairāk vai mazāk līdzsvarota, ja svaros liksim dažādus apsvērumus un mūsu prioritātes. Ja skatāmies uz saimniecisko un politisko sadarbību, mūsu centieni atgūt Abreni un saņemt kompensāciju par zaudējumiem okupācijas laikā pašlaik var būt tikai nesekmīgi. Tie nenāk par labu mūsu attiecībām pat ar nevarīgo ES. Runas par to, kā atgūt Abreni, ir grūti saprast un pieņemt tiem, kuri vēro jau tā lielās latviešu un krievu integrācijas problēmas. Viņi domā, ka pilnīgi pietiek arī ar tām. Grūti iedomāties, ka Latvijai vajadzētu vairot jaunu krievu pievienošanu Latvijai.

Nedomāju, ka šis ir īstais laiks pat mēģināt sākt sarunas par zaudējumiem okupācijas laikā un par kompensāciju jautājumu. Par to pašlaik vienoties ar Krieviju nav iespējams. Latvijai, Igaunijai un Lietuvai nav pietiekama spēka, lai iegūtu citu valstu atbalstu šajā lietā. Daudz gudrāk būtu rūpīgi dokumentēt mūsu zaudējumus un pārdomāt iespējamās prasības. Ķīna nespēj atgūt savus zaudētos apgabalus, taču tā tos nav aizmirsusi. Tā arī Latvija savas nopietni ņemamās prasības var sagatavot kopā ar citām valstīm, kuras tāpat tika pilnīgi vai daļēji okupētas PSRS un Vācijas sadarbības laikā Otrā pasaules kara sākumā. Proti, ar Poliju, Rumāniju un Somiju. Cik šādu kompensāciju izredzes ir reālas, to noteiks vēl neparedzēti notikumi nākotnē.

Augstākminētie piemēri rāda, ka mazām tautām izdzīvot ir ārkārtīgi grūts uzdevums. Tautas novecošanās un integrācijas problēmas nostāda Latviju ļoti bīstamā situācijā. Tāpēc latviešiem ir ar steigu jāvienojas par to, kādi nacionālā rakstura saglabāšanas pasākumi jāizvirza pirmajā vietā. Otrajā vietā ir saimnieciskā attīstība, kas dod materiālos pamatus visam pārējam. Šai attīstībai ir nepieciešamas labvēlīgākas attieksmes pret vietējiem un ārzemju uzņēmējiem, pilnīgāka izpratne par tirgus saimniecību un spēja ražot un pārdot pasaulē pieprasītas augstas kvalitātes preces un vērtīgākus jaunākos tehniskos pakalpojumus. Ar koku eksportu vien nepietiek. Tikai šāda orientācija var paaugstināt nodarbinātības līmeni un nodrošināt augstākus ienākumus visā tautā.

Latvijas saimniecisko izaugsmi nevar sasniegt ar tā dēvētiem progresīviem nodokļiem, cita mantas dalīšanu vai ienākumu apcirpšanu. Mājas un automašīnas nevar sazāģēt citām vajadzībām. Ja trūkst pircēju, tās nevar arī pārdot. Te jāpiemin, ka komunāli sadalīto dzīvokļu lietas vēl nav ne aizmirstas, ne nokārtotas.

Latvijas spējīgāko darbinieku ienākumi vēl nav tik augsti, lai spētu viņus

visus noturēt Latvijā. Tomēr uzlabojumi Latvijas nodokļu sistēmā, kaut vai Krišjāņa Kariņa iecerētā nodokļu samazināšana pārtikas precēm var būt nopietns atbalsts ne tikai trūcīgākajiem patērētājiem, bet arī palīgs, piemēram, lauku ražotājiem. Pilnīga pārtikas preču atbrīvošana no nodokļiem (visās aprindās populārs likums Amerikas Vašingtonas štatā) varētu būt nākamais solis. Tā ir nesalīdzināmi izdevīgāka un patīkamāka pieeja ienākumu izlīdzināšanai, nekā tā dēvētie progresīvie nodokļi, kas aizbaida pelnīt un ieguldītspējīgos no ārzemēm un Latvijas. Vispār nodokļu samazināšana atmaksājas visur (tas redzams arī Baltijas valstīs), kur tā ir viens no saimnieciskās rosības un pilnvērtīgas nodarbes celšanas faktoriem.

Ja arī Latvijas aizsardzība balstās uz NATO, tomēr visreālākā tā ir tad, ja mūs atbalsta valstis, kas ir ieinteresētas Baltijas saimnieciskā uzplaukumā, sociālā labklājībā un drošībā. Šīs lietas ir savstarpēji saistītas. Šādai izaugsmei ideāla būs lielāka tuvināšanās ar Ziemeļvalstīm. Tur valda latviešiem agrāk raksturīgie uzskati, tur pastāv interese par nacionālām kultūrām, tur īpaši labi izprot tautu neatkarības un sadarbības principus. Šo valstu bloks ir labs piemērs tādai ES, kur Latvija var piedalīties ar relatīvi brīviem politiskiem uzskatiem, sociāli un nacionāli ērtos un saimnieciski izdevīgos apstākļos. Tuvība ar Ziemeļvalstīm Latvijai palīdzēs virzīties uz plašāku saimniecisko sadarbību visā Rietumu pasaulē.

Ieskatoties nākotnē, atkal atzīstam, ka to paredzēt ir gandrīz neiespējami. Liela nozīme būs pārmaiņām Eiropas Savienībā un Latvijas starptautiskām attiecībām vispār. Manuprāt, ļoti bīstama ir Latvijas tautas saskaldīšanās, bet ļoti vēlama būs kaut lēna, bet progresīva kultūras integrācija. Bez tās es negaidu labu saprašanos saimnieciskā darbībā, jo tā šodien balstās uz godīgumu un savstarpēju uzticamību. Integrāciju var veicināt ātrāka tautas struktūras latviskošana un lielāka viesstrādnieku imigrācija. Principā es sagaidu strauju ekonomisko izaugsmi arī bez lētā darbaspēka.

Šo izaugsmi nosaka Latvijas eksporta raksturs un līmenis.

XII

Pārmaiņu gaidās

Latvijā aug prasības pēc ātrākas attīstības, augstākas labklājība un veiksmīgāka valdības darba. Šo vēlmju pamatā ir labi izjūtams saimnieciskās rosības pieaugums tirdzniecībā, skaidri saredzama nespēja nodrošināt tautas veselību un vēlēšanās sasniegt ES caurmēra līmeņus visās lietās. Neapmierinātību pastiprina noteiktu nākotnes vīziju un mērķu trūkums, nemākulība un neizlēmība valsts pārvaldē, neapskaužamais vērtējums par korupcijas un citu “onkuļbūšanu” mazsekmīgu izskaušanu. Ziņas par tiešām ievērojamiem sasniegumiem aizēno daudzkārt nožēlojamā valdības neizdarība un tās ierēdņu birokrātiskā nespēja. Kā visur lielo pārmaiņu laikā, no tās gaida jaunus labumus, jaunus priekšlikumus un jaunus zaudējumus.

Labi jūtas tie, kas sēd pie pilniem galdiem Rīgā. Ierēdniecība ir piesardzīgi norūpējusies par savu labklājību. Visvairāk neapmierināto mīt laukos, tur vērojam maz saimnieciskās izaugsmes un vēl mazāk sociālā progresa. Sāp ne tikai ārzemēs zaudētās prāvas, bet arī pazaudētie ES piešķirumi un uzliktie sodi. Vienlaikus vērojam asas cīņas par valsts varu un naudu, nokavētas pašvaldību reformas un Latvijas zemo vietu salīdzinājumos ar Igauniju, Lietuvu un citām ES valstīm.

Šajā cerību un aizdomu bagātājā situācijā dzirdam demagoģiski politiskus iebrevēcienu un citus saukļus, gluži nopietnus un tomēr pretrunīgus mērķu un stratēģiju ieteikumus, pat dziļdomīgu klusēšanu neērtos jautājumos. Šeit minētie 2004. gadā publicētie darbi kopumā gluži pareizi atspoguļo Latvijas raibo attīstības ainu, tās nenoteikto un nedrošo virzību eiropiskā demokrātiskas sabiedrības un tirgus ekonomikas veidošanā.

Sava laika izpaušme ir vesela rinda dažādu ziņojumu, dokumentu, rakstu un grāmatu publikācijas pērn. Dažas no tām, piemēram, ekonomistes Raitas Karnītes rakstu sērija žurnālā *Kapitāls* un avīzē *Laiks*, ir pietiekami informatīvi. Konsultants Uldis Osis mūs iepazīstina ar saviem vērojumiem par Latvijas attīstības gaitu, bet Ekonomikas ministrija publicē pārskatus un savus stratēģiskos plānus. Māras Šīmanes 2003. gadā rediģētais

un 2004. gadā godalgotais ziņojums Apvienoto Nāciju Attīstības Programmas (UNDP) vadībai aplūko tautas nodrošinātības situāciju lietpratīgā dziļumā. Futūrista Džeremija Fifkina nesēn tulkotie, reizēm sensacionālie un apstrīdamie uzskati par lielajām pārmaiņām saimnieciskā dzīvē arī vairo interesi par to, kas brīžiem liekas vēl aiz tāliem kalniem, bet parādās jau durvju priekšā. Šeit kā sava laika liecības es raksturošu četras grāmatas. Pirmajā līmenī tās lasītājam dod ieskatu par sasniegumiem un problēmām Latvijas attīstībā. Šeit visas ir savstarpēji saistītas. Būtu absurdi par pareizu pieņemt finanšu ministra teikto 2004. gada beigās: ar Latvijas fiskālo politiku viss ir kārtībā, vienlaikus norādot, ka problēmas radot psiholoģiska ažiotaža tautā! Ekonomiskā izaugsme ir tautas attīstības nepieciešamība, tās ieguldījumu un uzdevumu pamats. Tālāk rodas jautājumi par Latvijas saimnieciskās politikas raksturu, mērķiem, līdzekļiem un līdzsvaru vairākās dimensijās. Te jārunā par visas tautas attīstību un tās veidoto un pieņemto saimniecisko politiku.

Šīs 2004. gadā izdotās grāmatas, ko es visas četras iesaku (bet neprasu) izlasīt šeit dotā kārtībā, ir šādas: Uldis Osis, *Starp divām pasaulēm*, Rīgā: Jumava. Latvijas Statistikas institūta zinātnieku grupa Edvīna Vanaga un Olģerta Krastiņa redakcijā, *Dažādā Latvija: pagasti, novadi, pilsētas, rajoni, reģioni. Vērtējumi, perspektīvas, vīzijas*. Rīgā: Latvijas Statistikas institūts un Valsts Reģionālās attīstības aģentūra. Edvīns Karnītis, *Informācijas sabiedrība: Latvijas iespējas un uzdrošināšanās*. Rīgā: Pētergailis. Gundars Ķeniņš Kings, *Saimnieciskie apsvērumi Latvijas tālākai attīstībai*. Rīgā: Biznesa Partneri. Tās visas kopā dod samērā pilnīgu ieskatu par saimnieciskām pārmaiņām Latvijā. Vēl trūkst grāmatas par kultūras aspektiem.

Uldi Osi es pirmoreiz satīku drīz pēc 4. maija deklarācijas pieņemšanas. Viņš teica, ka rakstot noteikumus Latvijas saimniecības atjaunošanai. Tagad Osis dalās vērtīgos vērojumos par lielām praktiskām grūtībām ikdienas darbā un saimnieciskās reformās. Manuprāt, tas ir labs pārskats par nebeidzamiem pārmaiņu viļņiem, kas brāžas pār nesagatavotu tautu un nepieredzējušu valdību. Osim pašam vairāk veicas finanšu laukā. Viņš joprojām pieturas pie savādās pārliecības par tradicionālā kapitāla, t. i., naudas un īpašuma, pamatlomu ekonomikā. Kā ekonomikas teorētiķis Osis savus uzskatos cenšas apvienot padomju laikā un vēlāk Džordža Taunas Universitātē (ASV) pie profesora Jura Viksniņa apgūtās zinības ar aktīva politiķa, augsta ranga valsts darbinieka un padomnieka pieredzi. Lai cik arī nebūtu ieinteresēts uzņēmējdarbības sekmēšanā, viņš tomēr ir sava laikmeta cilvēks, kurš domā par Latviju galvenokārt kā politisks reālists un vienlaikus ražotāju pārstāvis.

Osis viegli atrod valsts valdītāju un viņu plānotāju nesekmību iemeslus. Viņam ir arī savi ieteikumi saimnieciskās politikas mērķtiecīgai attīstībai.

Skatoties nākotnē, Osis pārlicinoši uzsver izglītības vispār un tehnisko nozaru izšķirošo lomu. Viņa labi pārdomātais ieteikums vadībai ir izveidot mazu, bet efektīvu iestādi starptautisko attiecību veicināšanai un iesaistīties tikai nedaudzos, rūpīgi izvēlētos valstij piemērotos pasākumos. Osis parasti funkcionē kā sadarbības veicinātājs. Nokavēto viņš nožēlo. Tagad saskata nepieciešamību vairāk paļauties uz privātā sektora izaugsmi vienotas un racionālas politikas ietvaros. Tomēr ar Oša uzskatiem jāuzmanās. Tā, piemēram, viņš vēlāk uzsver to, ka Latvijā vēl maz attīstīta rūpniecība. Ja šis vērojums nav padomju laika palieka, kas nepareizi un par zemu novērtē citas saimnieciskās darbības nozares, tad nav pamata attīstīt riskantas rūpniecības nozares. Tur, kur tas ir saimnieciski attaisnojami, tādas arī radīsies ar uzņēmēju iniciatīvu. Ja Osim tīkas kritizēt tirdzniecību, tad varam droši piebilst, ka šī joma veidojas un plaukst tāpēc, ka tā ir vajadzīga un ka to attaisno tirgus. Es pats priekšroku dodu nozarēm, kas visvairāk saistās ar intelektuālā kapitāla ieguldījumiem, taču zinīgs uzņēmējs savu vietu atradīs gandrīz visur.

Profesora Vanaga vadītās Latvijas Universitātes ekspertu grupas ļoti vērtīgā darba garais nosaukums ir trāpīgs – *Dažādā Latvija*. Tur mēs tiešām uzzinām daudz gan par valsts iekārtas veidošanos pēdējos gados, gan par lielo, nepārvaramo dažādību Latvijas pilsētās un laukos.

Galvenā problēma Latvijas mazajās pilsētās un laukos ir iedzīvotāju nodarbinātība. Šis apjomīgais pētījums piesaistīs to lasītāju uzmanību, kuri pēc Oša stāstītā vēlēšies iegūt dziļāku izpratni par Latviju šodien. Profesors Vanags, izcils valsts pārvaldes eksperts, ļoti ražīgs pētnieks un statistiķis, jau ilgāku laiku pievēršas Latvijas pašvaldību problēmām. Lai arī minētā publikācija radusies Ekonomikas ministrijas paspārnē, tas ir zinātniski objektīvs Latvijas Statistikas institūta darbs.

Ieskatoties arī citos pētījumos, kuros līdzdarbojies Vanags, ar neapbruņotu aci redzams, ka Latvijas tautas kalpi joprojām cīnās par varas un naudas sadali visos līmeņos. Lasot šīs rindas, lasītāji varēs spriest vēl vairāk par nokavētām reformām un par pašvaldību vēlēšanu rezultātiem 2005. gada sākumā. Šie secinājumi būs svarīgi, jo Vanags un viņa kolēģi ļoti uzmanīgi atstāj politiskos lēmumus valsts vadībai. Citāda pieeja nav iedomājama, jo pašreizējā pārvaldes sistēma ir ārkārtīgi sadrumstalota un lietpratīgas darbības nespējīga. Mani īpaši satrauca pētījumā atklātais birokrātiskās izaugsmes līmenis, kā arī ierēdniecības tīri skaitliskais potenciāls. Tas man atgādina domu, ka tie, kuri vēlas kontrolēt visu, nekontrolē nekā. Ieskatoties

likumos un noteikumos par valsts pārvaldi, liekas, ka Latvija ir gatava sekot britu profesora S. Nortkota Parkinsona novērotam procesam, kad valsti arvien nesekmīgāk un arvien vairāk pārvalda lieli mazatbildīgu priekšnieku, referentu un citu ierēdņu bari.

Latvijas valdības IT eksperts un ilggadīgs vairāku, ar valsts attīstību saistītu projektu vadītājs Edvīns Karnītis Latvijas izaugsmei pienāk ar savām tehniskajām zināšanām un administratīvo pieredzi. Viņš IT nozari uzskata par noderīgu katalizatoru valsts programmu izveidē. Salīdzinot ar citiem tehnologiem Latvijā, Karnītis iesaka tehniskos IT uzdevumus sasaistīt ar ekonomikas, izglītības, politikas un sociālo zinātņu principiem un programmām.

Ja arī neviens no Latvijas stratēģiem nav ieguvis plašu atzinību un tik vajadzīgo sabiedrības atbalstu, tad, gluži iespējams, ka tieši Karnītim būs svarīga loma tālāko attīstības programmu plānošanā un īstenošanā. Kā redzam no cita IT eksperta Harija Buša lomas Latvijas Bankas Padomē, spējas un kompetence IT nozarē Latvijā ir nepieciešamas jau visaugstākajā administrācijas līmenī. Šī nozare var pavērt durvis pagaidām vēl jaunai zināšanu laikmeta nozarei. Karnītis grāmatā parāda sevi kā zinātnisku utopistu. Līdzīgi Osim, viņš novērotajās pārmaiņās saskata gan panākumus, gan ievērojamus trūkumus. Līdzīgi Vanagam Karnīša uztverē pozitīvais ir tas, ka Latvija, kaut vēl ļoti ierobežoti, tomēr ir gatava izaugsmei. Te jau saredzam bāzi stipru un elastīgu mazo uzņēmumu attīstībai zināšanu laikmetā. Galvenos trūkumus raksturo islaicīga pieredze, nelielais vietējais ekonomiskais potenciāls un nepietiekama interese (trūkst tehnisko darbinieku) par nākotnes prioritātēm. Pašlaik šīs problēmas samazinās līdz ar Latvijas iestāšanos ES. Karnītis pietiekami labi apzinās gan iespējas, gan labi saredzamos riskus. Dažkārt reālists, viņš saredz milzīgo, līdz šim aizkavēto darbu, kas stāv priekšā. Viņš vēlas lielākus, bet uzmanīgi lietpratīgus ieguldījumus IT nozarē.

Vienlaikus Karnītis, līdzīgi daudziem utopistiem, ir norūpējies par Latvijā arvien pieaugošu nevienlīdzīgu saimniecisko ienākumu sadali, par nepietiekamu sabiedrisko kontroli saimniecībā un lēnu tehnisko progresu. Karnīša teiktais varbūt ir saucēja balss tuksnesī. Tomēr vairāk nekā citi viņš uzsver zināšanu kā turpmākās attīstības pamatu nozīmi. Viņš norāda uz nesenu, lielu un strauji augošu interesi par saimniecisko un tehnisko attīstību Latvijā, bet īsti nevēlas atzīt, ka par šīm inovācijām un sasniegumiem jāpateicas itin savtīgiem, it īpaši jaunajiem, privātā sektora uzņēmējiem.

Karnīša citādi lietpratīgie stāstījumi par IT izaugsmi un ietekmi uz izglītošanās procesiem Latvijā un citur pasaulē, neapšaubāmi, ir noderīgi

daudziem Latvijas likteņlēmējiem, kuriem par to nav nedz lielas intereses, nedz saprašanas. Grūtības sākas tad, kad Karnītis zinātnisko progresu vēlas sasaistīt ar saviem, pa daļai padomju laikos iemācītiem, bet nerasniegtiem ideāliem. No vienas puses, viņš vēlas veicināt individu izaugsmi un sasniegumus, bet no otras – grib tos iegrožot un kontrolēt. Šī pieeja velk vai nu uz sarkanās, vai melnās diktatūras, vai racionālu tehnologu utopijas pusi. Pa vidam Karnītis pieļauj jaunu elektronisko demokrātiju, bet citādi tomēr ignorē latviešu jaunās paaudzes savtīgo lietišķumu.

Ja ne citādi, tad šeit es vēlos lasītājiem atgādināt, ka sakūdītas tautas nobalsošanas un līdzīgas aizraušanās viegli noved pie politiskām un sociālām nelaimēm. Jāuzsver, ka nekur un nekad nav zinātniski pierādīta ilgtspējīgas demorātiskas diktatūras iespēja. Latvijā šāda racionālisma izpausme ir plaši izplatīta. Ar to jārīkojas ļoti uzmanīgi. Manupāt, strauji mainīgos laikos svarīgāk par mūžam maināmiem plāniem ir vienoties par Latvijas attīstības mērķiem un darbu prioritātēm. No plāniem neizbēgt, bet skaidrāk jāapzinās, ka īstās izaugsmes pamats un virzītājs ir mūsu atsevišķie un kopīgi paveiktie darbi. Tie rāda interesantu, raibu un mainīgu mozaīku. Latvijas attīstība nebūt nenozīmē balstīties tikai uz lieliem un jauna rakstura intelektuāliem ieguldījumiem. Svarīgākais elements tomēr ir cilvēks, kas atrod veidu sava darba uzlabošanai vai jauna uzsākšanai. Ne vienmēr viņš būs augstās tehnoloģijas eksperts. Vērtīgākais no viņiem izcelsies kā meistars savā arodā, izvēlētajā profesijā vai nozarē, respektēts gan Latvijā, gan ārzemēs.

Noslēdzot šo apskatu, jādodomā par Voltēra radītā daktera Panglosa vislabāko no visām pasaulēm. Vēl vismaz vairākus gadus Latvijā vērosim par daudz tuvredzības, par daudz lielu mīņāšanos pie sabiedriskās siles, par daudz patīkamas labvēlības draugiem, par daudz gatavības vienlīdzīgi sadalīto sēklas tiesu apēst jau šodien. Tomēr iespējas ir pietiekami lielas, lai tālāko progresu sagaidītu. Ceļus uz to ES valstu saimē rāda gan jau sasniegtais, gan šeit pieminētie panākumi un trūkumi vērotāji.

Ja vislabākais jau ir sasniegts Somijā, tad arī īgaunī no šīs bēdu ielejas ir tikuši ārā, bez lielas veiklības neierastās pārmaiņās, bez lieliskas valdības, ar mēreni labu izglītību un tikai mazliet augstākiem tehnoloģiskiem sasniegumiem un labākas uzvedības reputāciju. Diemžēl Latvijā jūtam mazāk mērķtiecīgas uzņēmības un apņēmības ilgtermiņa izaugsmei. Kā vienmēr, peldētāju liktenis atsevišķi un kopīgi ir viņu pašu rokās. Vislielākās cerības liksim uz enerģisko, strādīgo un zinātkāro, diezgan savtīgo jauno paaudzi un tās sasniegumiem!

XIII

Sociālā atbildība

I

Sociālā atbildība dažos vārdos

Šis raksts ir Biznesa augstskolas "Turība" mācībspēku Andra Pētersona, Ievas Kalves un mans apvienoto plašāko pētījumu saīsināts tulkojums no angļu valodas. Liela daļa no tā bāzēta Andra Pētersona un Lolitas Pavāres 2005. gadā iznākušajā grāmatā par korporatīvo sociālo atbildību, taču veikti arī papildinājumi ar mērķi stimulēt sociālās atbildības (SA) būtības un nozīmības izpratni, tāpat sadarbību starp uzņēmējiem, valsts, pašvaldību un bezpeļņas organizācijām mūsdienu Latvijā.

Šodien Latvijā arvien vairāk domā un runā par uzņēmēju SA. Sekojot zinātnieku pētījumiem par to, atrodam, ka atbildes uz vairākiem visai sabiedrībai svarīgiem jautājumiem kļūst sarežģītākas un grūtāk izprotamas. Vienlaikus plašās aprindās valda uzskats, ka SA nav nekas vairāk kā kāda nereāla un nenozīmīga koncepcija.

Īstenībā SA ir ļoti sena prasība. Sāksim to paskaidrot ar Kārļa Skalbes izteikto pasakā par kaķīša dzirnavām, kur rakstnieks aicina mūs nedarīt ļaunu un vairot labo. Jau sen pirms viņa ko līdzīgu ir teikuši gan mūsu vecāki, gan filozofi, gan ekonomisti, gan likumdevēji un soģi, gan tie, kas mūs skolojuši ētiskā uzvedībā. Jaunums ir tas, ka šodien visu atbildību iespaido vai noteic ne tikai indivīds, bet arī viņa ģimenes locekļi, tuvākie draugi un skolas biedri, kolēģi, ar kuriem mums nākas sastrādāties.

Domājot par sociālo atbildību, jāievēro, ka modernās tehnoloģijas un citi saimnieciskās darbības procesi arvien vairāk apgrūtina iespēju precīzi izsvērt sociālo labumu un zaudējumu raksturu un lielumu. Tas noved pie domstarpībām par SA un padara personisko vai grupas SA grūti definējamu un uzlabojamu. Sekojot dažādiem mērķiem, apsvērumiem un viedokļiem, redzam veselu rindu aprēķinu, noliegumu un izlīdzinājumu priekšlikumu.

Šeit parādās gan problēmu atrisinājumi, gan dažādās kultūras vērtībās un uzskatos sakņoti konflikti.

Visvienkāršākajās formās tie ir likumi un liegumi, kas cenšas mūs pasargāt no nelaimes mājās, uz ielas un darbā. Tie domāti ne tikai mūsu drošībai, bet arī visas sabiedrības labklājībai un tās vides, respektīvi, dabas, aizsardzībai. Jau komplicētākas ir dažādas profesionālas uzvedības normas un ētikas kodeksi, kas dod vadlīnijas mūsu darbam. Tās uzsver kolektīvu atbildību. Šī atbildība, ko visbiežāk redzam profesionālu apvienību kopīgos lēmumos, prasa praktisku un vienotu pieeju.

Jaunākās atziņas mūs iepazīstina ar principiem, kas samazina gan zaudējumus, gan vairo labumus. Šeit ieteikumi vairs nav absolūti vienkāršoti noliegumi, bet būtībā līdzsvaroti vairāku problēmu risinājumi. Vienkārši sakot, te runājam vairāk par labumiem visai sabiedrībai un zaudējumiem, ko sabiedrība pieļauj. Nenoliedzam, bet ierobežojam gaisa piesārņojumu, ko radījušas mūsu pašu automašīnas un fabriku dūmi. Pieņemam ūdeni, kas der dzeršanai, bet kas ir tīrs tikai līdz iepriekš noteiktai un atļautai pakāpei. Nolieguma vietā apmierināmies ar izlīdzinājumiem, dažreiz ar obligātiem maksājumiem par sabiedriskas dabas zaudējumiem un izmaksām Mēs neprasām apstādināt visas fabrikas, bet pieņemam, ka tās neizbēgami, vairāk vai mazāk, kaitē mūsu veselībai, toties nodrošina darbu starptautiskā sacensībā.

Kā varam nojaust, personīgās un sabiedriskās attiecības kļūst arvien sarežģītākas un grūtāk izvērtējamas. Te īstu robežu nav. Praktiskā dzīvē tās nosakām mēs, sabiedrība, atceroties, ka viss var dot gan savus labumus, gan kaitējumus. Šodien vairs neredzam lidumu dūmus. Šodien arī saprotam, ka dažos Amerikas rajonos nav izdevīgi apdzēt visus mežu ugunsgrēkus. Uz šiem slēdzieniem mūs noved smalki aprēķini, kas tomēr nav tik precīzi, lai mēs būtu pārliecināti par to, kas tieši mums jādara vai nav jādara, vai vēl jānoskaidro, lai ierobežotu klimata maiņas visā pasaulē.

Visgrūtāk ir tikt galā ar to, ko mums var negaidīti atnest jaunākā tehnoloģija. Zinām gan, ka tā ceļ darba ražību, samazina ražošanas izmaksas un cenas, un tomēr var kaitēt gan uzņēmuma darbinieku saimei, gan citiem tuvākā un tālākā apkārtnē. Sagaidām arī, ka daudzus ražošanas procesus un saražotās preces varam uzlabot.

Kopā ņemot, šajās lietās izšķirīgi esam mēs paši. No vienas puses, vēlamies brīvi braukāt ar savu auto un nespīsties pilnā autobusā. No otras – apzināmies, ka jauni tilti maksā lielu naudu. Zinām, ka satiksme ar

intensīvu sabiedriskā transporta sistēmu ir individuāli neērtāka, bet visiem kopā iznāk lētāka.

Mūsu pašu lēmumu loks sašaurinās ar katru dienu. Mūsu atbildība kļūst sociāla, vairāk sabiedriska. Par vēlamiem labumiem un pieņemamiem zaudējumiem lemjam mēs paši un mūsu sabiedrības pārstāvji. Arī Latvija nevar no šiem procesiem izvairīties, tikai var tos uzlabot. Lai tas notiktu, priekšā stāv lielas pārmaiņas mūsu uzskatos un uzvedībā. Tas lielā mērā ir izglītošanās uzdevums visos līmeņos, kas cels mūs augstāk un labāk apvienos gan racionāli saimnieciskās, gan tehniskās, gan gluži cilvēciskās zināšanas un pārlicības.

Sociālās politikas sakarā atcerēsimies Jāņa Jaunsudrabiņa teikto tiem, ko mēs uzskatām par centīgiem, raženiem un citādi veiksmīgiem cilvēkiem:

“Kaut nākotnē es spētu pacelties arvien augstāk cilvēcībā!”

Mūsu vērojumi un ieteikumi, kas te seko, dod sākumu vismaz jaunākajām atziņām par sociālo atbildību, par augstāka līmeņa cilvēcību. Vairo labo, mazini slikto!

II

Mērķis, metodes un atradumi

Šī raksta mērķis ir iepazīstināt dažādu līmeņu vadītājus ar reālo un aizvien plašāko sociālās atbildības nozīmības pieaugumu Latvijā. Informācija pārsvarā ņemta no Andra Pēterona 2004. gadā veiktā pētījuma un rezultātu interpretācijas. Šajā rakstā tā papildināta ar dažām jaunākajām nostādnēm un piemēriem, beigās apkopoti slēdzieni un tālākas rīcības ieteikumi.

Raksta autori vienojušies par šādu sociālās atbildības (SA) definējumu un izpratni:

Sociālā atbildība ir ikviena pārdomāta, ētiska un juridiski korekta rīcība, ko veic jebkurš uzņēmums vai organizācija, lai paaugstinātu ne tikai savu labklājību vai darbības efektivitāti vien. Tā palīdz līdzsvarot iekšējo un ārējo resursu patēriņu un to izmaksas, palielina sabiedrības kopējo ieguvumu no uzņēmuma vai organizācijas darbības.

Pētījuma gaitā iegūtajai informācijai pievienots arī SA un saistīto teorētisko jomu konspektīvs pārskats, tostarp, ekonomiskais skatu punkts.

Šajā rakstā lielāka uzmanība pievērsta pētījumā iegūtās informācijas kvalitatīvai analīzei, integrējot to mūsdienu Latvijas kopainā, meklējot problēmu iemeslus un izstrādājot ieteikumus tālākām darbībām.

Būtisks ir salīdzinošais skatījums – raksta autori uzskata, ka šī brīža situācija, salīdzinot ar 2004. gada pētījumā fiksēto, pamazām uzlabojas, jo palielinās gan organizāciju vadītāju, gan sabiedrības kopējais izpratnes līmenis par SA.

Tas nav viegls process, jo līdztekus ekonomiskiem labumiem un savam izdevīgumam redzes lokā jāpatur arī atšķirīgas vērtības. Situācijas konstatējumu papildina Latvijas un ASV speciālistu viedokļi.

A. Pētersons ar Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kameras, Latvijas Darba devēju konfederācijas un Biznesa augstskolas “Turība” atbalstu 2003. un 2004. gadā paveica nopietnu darbu par SA problemātiku ar intervijām, apaļā galda sarunām un līdzīgām saziņas metodēm, izstrādājot anketas plašākam pētījumam par SA situāciju Latvijā. Aptaujās piedalījās dažādu organizāciju vadītāji, profesionāļi, studenti un sabiedrisko attiecību speciālisti.

Izmantojot zinātniski atzīto ķekaru jeb klasteru metodi, pētījuma anketas izsūtīja 3976 potenciālajiem respondentiem visā Latvijā. Adreses atlasīja pēc zinātniskā nejaušības principa no Latvijas uzņēmumu bāzes, ko piedāvā projekta atbalstītāji. Aptuveni pusi anketu nosūta tieši organizāciju vadītājiem.

Ir saņemtas atbildes no 987 respondentiem jeb 53,67 % anketu saņēmēju. Projekta autori uzskata, ka tas ir pietiekami reprezentatīvs skaits pētījumam, kura mērķis ir noskaidrot konkrētā brīža situāciju SA izpratnes un izmantošanas jomā. Tādējādi pavisam ir pārstāvēts 1,61 procents no Latvijā 2005. gadā reģistrētajiem uzņēmumiem.

Jau pirmie apkopojuma dati sniedz interesantu un nozīmīgu informāciju. Būtisku anketu aizpildītāju daļu veido pārstāvji no uzņēmumiem, kuru darbinieku skaits pārsniedz 200. Salīdzinoši mazāk atbilžu bija no maziem un vidējiem uzņēmumiem.

Vēlākajās ekspertu diskusijās izkristalizējās viedoklis, ka samērā mazais atbilžu skaits no mazajiem un vidējiem uzņēmumiem izskaidrojams vai nu ar to, ka šī tēma viņiem nav aktuāla, vai arī ar izpratnes un zināšanu trūkumu par SA, jo Latvijā šis ir samērā jauns skatījums uz uzņēmuma un sabiedrības attiecībām.

2005. gadā pētījuma autori Andris Pētersons un Lolita Pavāre apkopoto anketu informāciju kvalitatīvi papildina ar Latvijas un ASV ekspertu inter-

vijām. Ekspertu viedoklis ļauj paplašināt skarto jautājumu loku, meklēt cēloņsakarības un formulēt ieteikumus aizvien plašākai SA ideju izplatībai Latvijā. Gundars Ķeniņš Kings dalījās savā pieredzē un sniedza ievēribas vērtus labās prakses piemērus gan no ASV un pasaules, gan Latvijas pieredzes. Viņš pētījumam pievieno savu nākotnes redzējumu. Raksta nobeiguma daļā iesaistās Ieva Kalve, piedāvājot savas zināšanas un pieredzi sistēmteorijā, stratēģiskās un mainības vadības jautājumos.

Kaut arī anketēšana būtībā ir kvantitatīvs pētīšanas instruments, pētījuma rezultātus interpretē gan kvantitatīvi, gan kvalitatīvi – izmantojot jaunākās teorētiskās nostādnes un ekspertu intervijas, kas bija būtiskas, skaidrojot rezultātus un iezīmējot perspektīvu. Vienīgais anketēšanas ierobežojums bija tas, ka netika aptverti visi Latvijā reģistrētie uzņēmumi, jo adresātu sarakstus piedāvāja projekta atbalstītāji no savām datu bāzēm.

Īsi par sociālās atbildības koncepta evolūciju Latvijā. Gan anketas rezultāti, gan latviskās un Latvijā pieejamās literatūras un publikāciju analīze rāda, ka SA Latvijā ir salīdzinoši jauns jēdziens. Tā kā SA nav saistīta ar organizācijas efektivitātes vai peļņas palielinājumu īstermiņā, tās izplatība Latvijā, kas tikai nesen izvēlējusies tirgus ekonomikas ceļu, ir samērā lēna, tomēr noris.

Latvijai kā pārejas ekonomikas valstij grūta ir ne vien ekonomiskās sistēmas, bet arī vērtību maiņa, pārejot no plānveida uz tirgus saimniecību un pilsonisku sabiedrību. Pazūdot partijas diktātam, gan katrs cilvēks, gan organizācijas, gan sabiedrība kopumā redz, ka vērtību ir daudz un tās var būt atšķirīgas, dažkārt konfliktā cita ar citu.

Daļā Latvijas sabiedrības un uzņēmumu apmulsoma brīdis turpinās joprojām, jo trūkst izpratnes par to, ka materiālā labklājība vien cilvēku nedara laimīgu. No otras puses – jau Ābrama Maslova vajadzību piramīdā ir norādīts, ka sociālās vajadzības un līdz ar tām arī vēlme dalīties, uzņemties atbildību par citiem aktualizējas tikai tad, kad nodrošinātas fizioloģiskās un drošības vajadzības. Ja arī cilvēks nedzīvo no maizes vien, viņš pirmajā vietā tomēr liek dienišķo maizi. Izsalkušais negrib ne domāt, ne runāt par sociālu taisnīgumu un sabiedrības kopējām ilgtermiņa interesēm. Kā to īpaši labi parāda tautas nabadzīgās valstīs, te prioritāti dod ēdienam un pajumtei, bet ne dabas aizsardzībai.

Mierīgai situācijas apcerei pēcpadomju Latvijā laika nav bijis ne uzņēmumiem, ne iedzīvotājiem. Dzīvot ar iekšēju konfliktu, īsti neizprotot notiekošo, arī nav viegli. Tādēļ daļa sabiedrības ir noskaņota prasīt, lai viņiem visu nepieciešamo nodrošina mistiska valsts, respektīvi, sabiedrība

kopumā, kas arī noteiktu skaidru un stingru kārtību, kam tā būtu ar mieru bez ierunām pakļauties. Dodiet man to, kas man pienākas, jo es taču kaut kā strādāju un pretī nerunāju! Šāds uzskats ir sastopams arī starp uzņēmējiem, taču pilnīgi neatbilst aktīvai iesaistei SA.

Otra kategorija ir iemācījusies izdzīvot pati saviem spēkiem, nepaļaujoties ne uz vienu un arī neinteresējoties par citiem. Tā realizē principu: lieciet jūs mani mierā, kā es jūs lieku mierā! Arī šīs kategorijas pārstāvjiem SA idejas ir svešas.

Īpatnēja situācija veidojas ar jauno vadītāju paaudzi. Gan kursus un augstskolās, gan praksē viņi aktīvi apgūst Rietumu tirgus ekonomikas idejas un pieredzi, kas par sociāli pieņemamu mērķi uzsver peļņas gūšanu.

Citiem vārdiem, ekonomiska liberālisma un sociālās atbildības idejas nešķiet svarīgas arī daudziem no viņiem. To var saprast, jo viņi ir atkarīgi no savas šodienas algas. Uzkrājumu nav ne pašiem, ne ģimenēm. Augstskolu mācībspēki bieži sastopas ar studentu neizpratni un pat pretestību filozofijas, ētikas u. tml. studiju kursiem.

SA idejas lielāku atsaucību sastop starp lielo uzņēmumu, ārvalstu firmu filiāļu vai meitas uzņēmumu dažādu līmeņu vadītājiem, kuri ir nostabilizējušies gan personiski, gan kā uzņēmuma darbinieki un pārstāvji. Ja uzņēmumam ir ievērojama cieņīga peļņa, parādās arī izpratne par SA un savu lomu šajos procesos.

Nepareizi būtu vienkārši nosodīt tos, kas nezina, neizprot vai neatbaksta SA idejas. Labākais SA iedzīvināšanas rīks ir pozitīvas pieredzes un veikuma izplatīšana. Praktisks, redzams un visiem zināms piemērs ir iedarbīgāks par teoriju. Tas nozīmē, ka uzņēmumiem būtiski ir ne vien būt sociāli atbildīgiem, bet arī prasmīgi izmantot sabiedrisko attiecību iespējas, izplatot savu pieredzi un veikumu kā atdarināšanas vērtus piemērus arī citiem. Labam paraugam arvien atrodas sekotāji.

Lai gan situācija nebūt nav bezcerīga. Aug uzņēmumu SA piemēru skaits, tiek veikti aizvien jauni pētījumi, laikrakstos parādās publikācijas par SA tēmām un iznāk grāmatas. Paralēli A. Pētersona un L. Pavāres veikumam, anketējot uzņēmumus un pētījuma rezultātus, kā arī nepieciešamās idejas un teoriju apvienojot grāmatā, strādā arī citi pētnieki un augstskolu mācībspēki. Latvijas Universitātes doktorands Jānis Strautmanis pašlaik gatavo disertāciju ekonomikas zinātņu doktora grādam izglītības vadībā par tematu "Uzņēmuma sociālās atbildības pieejas apguve biznesa studiju procesā augstskolā".

Daļa J. Strautmaņa pētījuma rezultātu līdzinās A. Pētersona un L. Pavāres iegūtajiem (abi pētījumi nav tieši salīdzināmi). Tāpēc ļoti pozitīvi vērtējami Strautmaņa sniegtie praktiskie ieteikumi SA ideju integrēšanai biznesa studiju procesā. Veiksmīgu mācību gadījumā, nenoliedzami, paaugstināsies vadītāju izpratne par SA. Cits jautājums ir par izglītības pietiekamību SA izveidē. Jājautā, kā, cik ātri un pilnīgi Latvijā var veidoties politiski un saimnieciski nozīmīga SA.

Protams, vienā rakstā nav iespējams aptvert visas SA dimensijas, tālab tālāk koncentrēsimies uz SA kā profesionāļu atbildību un pienākumiem.

Par vienu no pirmajiem piemēriem var minēt Hipokrāta zvērestu – jau 300 gadus p. m. ē. formulētos ārstu profesionālās rīcības noteikumus. Hipokrāta zvērests ar nelielām izmaiņām ir pārdzīvojis gadsimtus, un arī šodien tiek lietots gan mediķu aprindās, gan par paraugu citās jomās. Šis zvērests būtībā neattiecas uz ārstnieciskām manipulācijām, bet gan uz attiecībām starp mediķi un pacientu, viņa tuviniekiem un sabiedrību. Tā būtība izteikta īsi un kodolīgi:

“Nekaitē!”

Plaši vispārinot, var sacīt, ka šī principa izmantošana ir būtiska ne vien mediķiem un citiem veselības aprūpē nodarbinātajiem, bet arī ikvienam lietišķās un privātās attiecībās iesaistītam. Nav aizliegts rūpēties par savu labumu, bet tā vārdā nedrīkst aizskart citu intereses. Tātad būtiska ir ne tikai speciālista šaura kompetence un ar to iegūstamie labumi, bet arī profesionālas uzvedības normas, kultūras tradīcijas, ikvienas personas un sabiedrības vērtības un tiesības īstenot savus mērķus. Diemžēl aktīvie biznesa vadītāji ne vienmēr vēlas to saprast.

Ir dažādas pieejas SA jautājumiem. Vieniem ir tuvas Kanta idejas, citi turas pie Marksa izteikumiem, vēl citi propagandē domu, ka mūsdienu neskaidrajos apstākļos vispār neko nevar ne īsti saprast, ne vadīt, jātver mirklis un jāizmanto ikviena izdevība. Kā to skeptiski norāda Nobela prēmijas laureāts Kenets Arovs, par SA un vērtībām pozitīvi un pat pārliecinoši izteikties prot daudzi. Vairākumam rodas problēmas tad, kad pašiem jālemj par savu rīcību un jārāda piemērs citiem. Taču Latvijai grūti laiki, mainīgas un neskaidras situācijas jau ir bijušas, bet tas nav traucējis rīkoties atbilstīgi SA principiem. Lūk, vairāki vēsturiski piemēri – no Latvijas starp pasaules kariem.

Latviešu profesors Kārlis Balodis ir centralizētās ekonomikas ideju pionieris. Sākotnēji viņš darbojās Berlīnē, vēlāk Rīgā. 1919. gadā viņš publicē detalizētu “nākotnes valsts” plānu ar idejām par to, kā veidot

ekonomiski efektīvu sabiedrību. Kaut arī plānu atzinīgi novērtē sociālistu aprindās, plašāku atzinību ne Latvijā, ne citur tas neiegūst. Baloža pamatideja ir, ka valsts ekonomiskai labklājībai jābalstās uz godīgumu vai, pārfrāzējot, uz SA kā visaptverošu un pamata komponentu.

Cits piemērs ir veiksmīgais uzņēmējs Kristaps Morbergs, kurš savus vērtīgus nekustamos īpašumus Rīgas centrā novēl Latvijas Universitātei. Tiesa gan, arī viņa nesavtīgajam piemēram nav daudz sekotāju laikā, kad Latvijas tauta ir iesaistīta saimnieciskās dzīves atjaunošanā pēc kara.

Lielu uzmanību iekšējai SA, tas ir, savu darbinieku labklājībai velta tādi uzņēmēji kā “saldumu karalis” Vilhelms Ķuze, tekstilrūpnieki Roberts un Alma Hirši, arī kokrūpnieks Augusts Dombrovskis. Šiem uzņēmējiem liekas būtiski nodrošināt strādniekiem iespējami labus darba apstākļus un maksāt augstākas algas nekā citur.

Dombrovska darbība un nesavtīgās rūpes neapstājas pie uzņēmuma darbiniekiem. Viņš piedalījās Latvijas Izglītības biedrības dibināšanā, izveidoja fondu trūcīgo un apdāvināto skolēnu atbalstam, dibināja Bezalkohola biedrību un uzcēla tai namu, izveidoja Burtnieku mākslinieciskās jaunrades namu, kurā dažādos savas dzīves brīžos mituši daudzi latviešu literāti.

Autoritārām tradīcijām Latvijā ir dziļas saknes. Galvenā šī režīma prioritāte ir stabilitāte. Vienotas vērtības un vienveidīgus sociālos uzskatus jau 1937. gadā cenšas ievest Sabiedrisko lietu ministrija. Uzņēmumu politiku arvien vairāk, bet ne gluži sekmīgi, saskaņo ar valdību.

Valdības loma palielinās piecdesmit okupācijas varas gados, kas sekoja Otrajam pasaules karam. SA, kultūras un izglītības jomas ir pilnīgā padomju varas kontrolē. Obligāti pildāmi rīkojumi tiek saukti par “tautas brīvu gribu”, tādējādi devalvējot gan sabiedrības izpratni par nesavtīgu un bezatlīdzības palīdzību, gan vēlmi rēķināties ar citu interesēm. Šī negatīvā un liekulīgā pieredze būtiski kavē SA ideju izplatību mūsdienu Latvijā.

Tajā pat laikā par vienu no “dziesmoto revolūciju” ierosinātajiem un veicinātajiem Baltijas valstīs uzskatāms plašo sabiedrības masu satraukums par tolaik iecerētajiem liela apjoma rūpnieciskiem projektiem, kas būtu nodarījuši neatgriezeniskus zaudējumus dabai. Tātad nevar apgalvot, ka SA bija pazudusi. Latviešiem ir dziļas ētiskas uzvedības un empātijas saknes. To skaidri pierāda arī folkloras mantojums un gadsimtu pieredze, kad izdzīvošana nebija iedomājama bez atbalsta, savstarpējas izpalīdzē-

šanas, sapratnes un iecietības. SA izpratne Latvijā patlaban ir pielīdzināma "aizmigušai princesei", kas gaida modinātāju.

Tagad, kad Latvija iekļaujas Rietumu ekonomikas standartos, daudz tiek runāts par IKP izaugsmi, investīciju ieplūšanu, efektivitātes paaugstināšanu un tamlīdzīgām lietām, otrajā, ja ne vēl tālākā vietā atstājot SA. Nav brīnums, ka veidojas sabiedrības viedoklis par uzņēmēju kā cilvēku izkalpinātāju, kam rūp tikai savs labums. Vienlaikus netrūkst to, kas nedarbinātos uzskata par sliņķiem un liekēžiem. Rīgā izaugušais angļu filozofs un diplomāts Isaja Berlins atzīst, ka šādi pretrunīgi uzskati nav pilnīgi izlīdzināmi. Uzskatu konfliktus vieglāk un labāk ir samazināt ar lielāku, izkoptu toleranci pret viedokļu dažādību. Iecietība ļauj tos mierīgāk pārdomāt un pārrunāt, kā arī kopīgi meklēt atrisinājumus vecām un jaunām problēmām.

A. Pētersona pētījuma rezultāti rāda, ka viens no desmit respondentiem vispār nezina, kas ir SA. Tikai viens procents uzskata to par pašsaprotamu uzņēmuma darbības daļu. Kaut kādu SA principiem atbilstīgu rīcību savos uzņēmumos atzīmē 45 procenti, bet īpašas SA programmas piemin tikai 10 procenti respondentu. SA skaidrojums nav pa spēkam vairākumam respondentu. Respondentu lielākajai daļai šī aptauja bija pirmā reize, kas lika nopietni padomāt par SA.

Lūk, konspektīvs atbilžu apkopojums, kas rāda respondentu izpratni par SA mērķiem. SA ir:

Biznesa mērķu sasniegšana	17 procenti
Rūpes par darbinieku labsajūtu	13 procenti
Sociālu problēmu risināšana	10 procenti
Rūpes par ārējo vidi	6 procenti.

SA izpratne nerodas no nekā. Par tās bāzi var uzskatīt organizācijas kultūru, iekšējās tradīcijas un vērtības. Ļoti daudz ir atkarīgs no organizāciju vadītājiem, viņu vērtībām, attieksmes un labās gribas. Darbinieki kopē vadītāju uzvedības un rīcības modeļus, tālab īsi ielūkosimies organizācijas kultūras veidošanas aspektos:

- ◆ Organizācija sākas ar tās misijas un mērķu definēšanu un iedzīvināšanu.
- ◆ Mērķu sasniegšanā svarīga ir ētikas normu ievērošana, nosacījumi un kompromisi, kas pieļaujami organizācijas mērķu sasniegšanas vārdā. Vienotai izpratnei var tikt veidoti ētikas kodeksi un tamlīdzīgi dokumenti. Īpaša uzmanība veltāma misijas un mērķu saskaņotībai ar ētikas normām.

- ◆ Ir būtiski, lai arī ikdienas darbības, resursu un metožu izvēle atbilst pirmo divu punktu nosacījumiem.
- ◆ Jānodrošina iekšējās informācijas plūsma, kur visu līmeņu darbinieku viedoklis ir būtisks.
- ◆ Darbam un izpratnei vai diskusijām nepieciešamā informācija ir pieejama visos līmeņos.

Labu attiecību veidošanas pamats ir nevis “amata vara”, bet gan savstarpēja cieņa un līdzvērtīga komunikācija.

Ja organizācijas kultūras un SA jautājumus uzņēmuma vadība uzskata par būtiskiem, darbinieki atbild ar to pašu, un rodas ieguvumi arī uzņēmuma mērķu sasniegšanas izpratnē:

- ◆ Darbinieki un klienti ir apmierināti.
- ◆ Vide tiek pienācīgi un saudzīgi izmantota.
- ◆ Uzlabojas darba drošība, samazinās nelaimes gadījumi un kļūdas.
- ◆ Tiek ņemtas vērā dažādu ieinteresēto grupu intereses – no atsevišķa indivīda (strādājošā vai uzņēmēja) līdz sabiedrībai kopumā.

Daļa aptaujas dalībnieku norādīja, ka SA principu izmantošana vai neizmantošana ir biznesa lēmums. Citādi Latvijā ir izplatīts uzskats, ka SA programmas ir vienīgi valdības ziņā. Te nepieciešams liels izskaidrošanas darbs, kurā savu roku var sniegt dažādas bezpeļņas un sabiedriskās organizācijas. Valsts stimuls SA darbībai ir ienākumu nodokļa atvieglojumi, ko var saņemt par ziedojumiem organizācijām, kurām ir speciāls – “sabiedriskā labuma organizāciju statuss”. Tā teikt, “caur maku” motivējam uz labiem darbiem.

Dabas aizsardzība nav vienīgā joma, kurai pievērsta Latvijas sabiedrības pastiprināta uzmanība. Aizvien biežāk ar nepieciešamību pēc SA rīcības sastopamies saistībā ar:

- ◆ alkohola un tabakas ražošanu, izplatīšanu un lietošanas sekām;
- ◆ nesaudzīgu un nepārdomātu neatjaunojamo dabas resursu izmantošanu;
- ◆ piesārņojuma problēmām;
- ◆ dažu sociālo grupu diskrimināciju finanšu un līdzīgu pakalpojumu sfērās;
- ◆ kazino un citu azartspēļu vietu skaitu, novietojumu un pieejamību.

Uzskaitījums rāda, ka “lielās lietas” saprotam labi, taču, kad nonākam līdz katra ikdienas rīcībai, SA paliek otrajā plānā. Vēl joprojām negribas saprast, ka problēmas “kāds cits” neatrisinās, ikvienam ir jādoma un arī sava roka jāpieliek.

Viena no pieejām SA ir mēģināt rast līdzsvaru starp konkrētā uzņēmuma izmaksu samazināšanu un kopējo jeb sabiedrības ieguvumu palielināšanu. Jāatceras, ka sabiedrība kopumā ir emocionāla un tendēta citu rīcību vērtēt tikai divās krāsās – kā melnu vai baltu, pareizu vai nepareizu. Veikt aprēķinus, salīdzināt, iedziļināties – to cilvēku vairākums nevēlas, līdz ar to viņu viedokli var ietekmēt nepieciešamajā virzienā.

Tipisks piemērs tam ir pirms dažiem gadiem Latvijā plašu skanējumu ieguvušais celulozes fabrikas projekts Ozolsalā, kad izskanēja kategoriski gan atbalsta, gan nolieguma viedokļi. Taču sabiedrība netika informēta par tik prozaiskām lietām, kā, piemēram, neatkarīgu analīžu rezultāti, tehnoloģisko procesu būtība un ietekme uz vidi, projekta ieguvumi un draudi videi un sabiedrībai. Dominēja emocijas, reizēm skaļas un kaislīgas.

Šis piemērs lieku reizi pierāda, cik komplicētas ir visas šīs iecerētā projekta dimensijas un to mijiedarbība. Citiem vārdiem sakot, par SA jedomā un jārūnā gan tad, kad apspriežam tehniskus operatīvus jautājumus, gan arī tad, kad jāizsver šāda projekta ieguvumu un zaudējumu līdzsvars visā nozarē, vai pat visas valsts mērogā.

Ir arī gadījumi, kad par SA jārūnā ne tikai uzņēmuma, bet visas nozares līmenī, lai noskaidrotu, kāds ir līdzsvars starp ieguvumiem un zaudējumiem, kāda rīcība nodarītu mazāku postu apkārtējiem vai sabiedrībai. Tipisks piemērs ir azartspēļu, alkohola un tabakas industrija. Reizēm arī celtniecība, piemēram, Rīgā plaši iecerētā, bet pašlaik apturētā iekšpagalmu apbūve. Kāds iegūs jaunu mājokli, kāds nopelnīs, to būvējot un pārdodot, bet citiem logā vairs saule neiespīdēs un bērniem nebūs kur rotaļāties.

Nu jau par klasisku piemēru uzskatāmi visā pasaulē izmantotie dažādie risinājumi alkohola un tā radīto problēmu mazināšanai līdz pat pilnīgam aizliegumam. No tirdzniecības laika ierobežojumiem līdz milzu nodokļiem, kas tiek novirzīti alkoholiķu ārstēšanai un rehabilitācijai. Mērķis cēls, bet augstie nodokļi ved pie augstām cenām, kas savukārt veicina nelegālu alkohola ražošanu un tirdzniecību. Potenciālā peļņa ir milzīga, kas tomēr nekādi neatsver sociāla rakstura zaudējumus.

Protams, šie ir ekstrēmi piemēri, taču, kā redzam, nereti SA problēmās vienkāršas, uzreiz visiem pieņemamas “pareizās atbildes” nav. Atkal redzam, ka svarīga ir izpratne un diskusijas, patiesa vēlme rast kompromisu, meklēt ilgtermiņa risinājumus, strādāt pie izglītošanas un informēšanas, izvēlēties mazāko ļaunumu vai vismaz nekaitēt.

Par veiksmīgu piemēru uzskatāms ASV īstenotais smēķēšanas mazināšanas pasākumu komplekss: ierobežojumi smēķētājiem tiek kombinēti ar izglītības programmām un augstiem nodokļiem tabakas izstrādājumiem, kā arī ar nesaudzīgu cīņu pret kontrabandu un nelegālo tirdzniecību. Ja šādas – kompleksas un sistēmiskas ilgtermiņa pieejas nav, arī vislabākie plāni ir nolemti neveiksmei. Ne velti saka – ķēde ir tik stipra, cik stiprs ir tās vājākais posms.

Latvijā par sociāli atbildīgu uzskatāma tādu uzņēmumu kā *Grindeks* un Aldaris rīcība jau vairāku gadu garumā, efektīvu darbību peļņas gūšanai kombinējot ar aktīvu līdzdalību gan iekšējās, gan ārējās SA aktivitātēs.

III

Slēdzieni un ieteikumi

Rakstu noslēdzot, jāuzsver, ka mūsdienu pasaulē aizvien ciešāka kļūst cilvēku, uzņēmumu, labdarīgo fondu un organizāciju, kā arī valstu savstarpējā saistība un sadarbība. Tā aptver ekonomiskos, sociālos, politiskos un vides faktoros. Nesauksim to gluži par atkarību, taču šodien patstāvīgā izolācijā ilgstoši un sekmīgi darboties vairs nevar neviens. Un tas nozīmē divus imperatīvus:

- ◆ Jāprot vai jāmacās sadzīvot un sadarboties uz līdzvērtīgiem pamatiem, citādi mūs par partneriem neņems. Domstarpības un viedokļu atšķirības ir un būs, tāpēc svarīga ir gatavība tos šķetināt SA nevis diktāta veidā.
- ◆ Sadarbības tīkli ir lieliska, dažreiz vienīgā iespēja SA rīcības un pieredzes tālākai izplatīšanai. Tikai ar šādu sadarbību varam cits citm rādīt un apspriest nopietnu problēmu atrisinājumu alternatīvas. Tikai tā varam nopietni ieteikt un pieņemt labākos atrisinājumus sev, mūsu partneriem un visai sabiedrībai. Tas daudzkārt prasīs komplicētas pieejas un ilgtermiņa sadarbības programmas.

Ļoti svarīgs SA rīcības aspekts ir mūsdienīgu tehnoloģiju un informāciju sistēmu izmantošana sociālo pakalpojumu sniegšanā. Tas palielina to pieejamību un palīdz samazināt atsevišķās un kopīgās izmaksas un resursu patēriņu svarīgas informācijas ieguvei vai nodošanai. Latvijā šajā jomā patlaban aktīvi darbojas Īpašu uzdevumu ministra elektroniskās pārvaldes

lietās sekretariāts. Protams, šis sekretariāts nav varas iestāde, bet, vispirms, sadarbības veicinātāja.

Ļoti svarīga ir SA ideju izplatīšana. Viens no šādiem ceļiem ir SA rīcības propagandēšana, bet otrs – speciālu kursu iekļaušana dažādās mācību programmās. Skološana bieži vien sākas jau mājās un pamatskolā, pašdarbības pulciņos. Šis ieteikums attiecas gan uz skolotājiem un augstskolu mācībspēkiem, gan sabiedrisko attiecību speciālistiem, gan uzņēmējiem un valsts pārvaldes darbiniekiem.

Noslēgumam noderēs izvilkums no kompānijas *British Telecom* formulētajām SA rīcības prioritātēm:

- ◆ nepieciešamas ilgtermiņa programmas, kas veido organizācijas kā ētiska un sociāli atbildīga uzņēmuma tēlu;
- ◆ ētiska rīcība un iecietība sabiedrībā kopumā sākas ar augstu sociālās atbildības līmeni un noturīgu organizācijas kultūru, ko saviem darbiniekiem piedāvā un no viņiem prasa uzņēmums;
- ◆ mūsdienīgas tehnoloģijas ir rīks, kas palīdz paaugstināt klientu apmierinātību un sniedz labumu sabiedrībai;
- ◆ reklāmas un mārketinga kampaņas nedrīkst būt maldinošas, tām jāatbilst klienta vajadzībām, ētikas principiem un jāstiprina uzticēšanās.

XIV

Rietumu civilizācijas progress

I

Kultūra un civilizācija

Dažs labs latviešu lasītājs atceras kādreiz raksturotās kultūras un civilizācijas īpatnības, kad mākslas darbs vai klasiski skaista vāze raksturo kultūru, bet ūdens klozets – civilizāciju šī vārda šaurākā nozīmē. Rietumos pirmo dēvē par “augstās” kultūras produktu, bet otrajam dod vārdu – tehnisks sasniegums. Lai gan abas īpašības ietilpst vārda “kultūra” visplašākajā nozīmē. Ir vēl citas, vairāk vai mazāk pieņemtas definīcijas, bet es pats biežāk izvēlos par kultūru saukt visu kādas sabiedrības dzīves veidu, ar to saprotot gan cilvēciskās vērtības, gan uzskatus un pārliecību, gan mākslas izpausmes un tehnoloģiju pielietojumus. Šī ir plaša definīcija, kam īstu robežu vispār nav. Tā saplūst kopā ar senāko, vairāk ierobežoto civilizācijas jēdzienu. Savā grāmatā, rakstot par progresu Rietumos, ar šo vārdu vēlos apzīmēt gan vienu, gan otru izpratni. Man pašam “kultūras” vārds tomēr šķiet tuvāks kaut kam paliekošam, savukārt “civilizācija” liekas vairāk mainīga un ar plašāku nozīmi.

Lasām Rietumu pētnieku darbus par kultūru, bet latviešu praksē runājam par Rietumu civilizāciju, tās izaugsmi, raksturu un varbūtējo norietu. Katrā ziņā abas definīcijas ir plašākas par vienkāršotu tradicionālās saimnieciskās darbības modeli. Lai gan piemērota vārda izvēli es atstāšu lasītāja ziņā.

II

Rietumu civilizācijas progress

Latvijas progress ir tieši saistīts ar Rietumvalstu attīstības politiku un praksi, kas šodien vēlas sasniegt materiālu labklājību augstākā līmenī. Līdz

ar to Latvijas attīstība vispār un specifiski arī tās saimnieciskā izaugsme prasa lielāku un ātrāku pielāgošanos Rietumu civilizācijas prasībām. Kā saka Latvijas Valsts kancelejas direktore Gunta Ķeniņa Veismane, progress "prasa jaunu domāšanu".

Rietumu civilizācijas pamatā ir tai raksturīgi materiālas dabas sasniegumi, kas arī vistiešāk raksturo visas pārējās šīs civilizācijas izpausmes, kas sakņojas un veido visu civilizācijas gaitu. Ja tā ir sekmīga, turpina attīstīties tālāk. Ja nesekmīga, progresa vai nu nebūs, vai tas kavēsies. Progresa gaita vienmēr, vairāk vai mazāk, atspoguļo civilizācijas pastāvīgo transformāciju, kas būtībā ir pielāgošanās mainīgiem apstākļiem. Šī pielāgošanās tad arī izskaidro Rietumvalstu panākumus.

Tas, ko reiz uzskata par normālu, tiek vai nu paturēts un izkopts, vai arī nomainīts. Šīs pārmaiņas ir cieši saistītas ar tehnoloģiskām un saimnieciskām novitātēm. Kas agrāk ir vēlams un pieprasīts, šodien jau ir ierobežots, bet rīt var būt sabiedrības aizliegts. Līdz ar to rodas individuāla patērētāja un visas sabiedrības vēlmes, kas liekas nebeidzamas, bet tomēr ir ierobežotas. Nebeidzamo prasību konflikti ar iespējamo izvēli paplašina preču un pakalpojumu sortimentu, dzenot saimniecisko darbību uz augstāku materiālo ražību. Šie konflikti ceļ materiālo un visu citu labklājību turīgajās Rietumu valstīs un tomēr vairo gan apmierinātību, gan bailes. Mēs apzināmies, ka Rietumu, arī Latvijas, civilizācija mainās, bet nebūt neesam skaidrībā: vai progress ved uz jauniem sasniegumiem vai tikai uz īslaicīgu pielāgošanos apstākļiem, kas nepieļauj nebeidzamu materiālas labklājības plūsmu tad, ja tā sagrauj tik nepieciešamo dabas bagātību krājumu.

Ir pamats domāt, ka dažādas saimnieciskas un tehnoloģiskas neejdzības novērst jau laikus palīdzēs lielāka sociālā atbildība. Tā ir gan patērētāju, gan ražotāju atbildības izpausme.

Šajos apstākļos liekas, ka tīri konservatīva saimnieciskā politika noved neceļos, ko tikai tagad sākam apzināties. No otras puses, radikālu ierosinātas sabiedrības transformācijas ved ne tikai uz nepieņemamu un nereālu saimniecisku utopiju, bet arī uz mums svešu civilizāciju ar ļoti ierobežotu materiālo labklājību un individuālo brīvību.

Es pieturos pie neoliberālas pieejas, kas ļauj paturēt nemainītu daudz ko, kas man personiski ir vērtīgs. Tā arvien aicina mani atrast veidus, kā lai šīs bagātās un brīvās civilizācijas progress nerimtos. Šī pieeja atbilst Argentīnas zinātnieka Mariano Grondonas uzskatiem par kultūras izpausmēm, kas veicina vai kavē tālāku un ātrāku civilizācijas progresu. Iegaumēsim jau sākumā, ka šeit nerunājam tikai par saimnieciskas dabas darbību vien, kas uzsver gan sekmīgu ražošanu, gan arī preču un pakalpojumu sadali.

Grondona ir pārliecināts, ka civilizācijas (kultūras) pārveides atkarīgas no daudzu faktoru mijiedarbības, tai skaitā sabiedrībā valdošā pasaules uzskata un dzīves ziņas, ētiskām un citām iemācītām vērtībām, saimniecisko darbību rakstura un sabiedriski pieņemtām uzvedības normām.

Sabiedrībā valdošie uzskati nosaka arī to, kas uzskatāms par civilizācijas progresu. Šis mainīgais jēdziens var parādīties dažādās izpausmēs. Pašlaik to saista ar tautā izplatīto vēlēšanos ātrāk sasniegt augstāku materiālās labklājības līmeni, kas dod nenoliedzamas prioritātes saimnieciskai attīstībai. Lai gan arī šeit pastāv dažādi uzskati un viedokļi. Vecākie ļaudis interesējas par ārstu pakalpojumiem, patērētāji pašlaik intensīvi izmanto kredītus, kurus varēs samaksāt tikai ar augstākiem ienākumiem.

Šā vai tā, civilizācijas progresa vērtējumus formulē, varbūt pat nosaka, sabiedrībā valdošās aprindas. Latvijai vēlamo saimniecisko progresu nesen formulē ekonomistu apvienība 2010: Juris Ekmanis, Ojārs Kalniņš, Edvīns Karnītis, Uldis Osis, Žaneta Ozoliņa, Baiba Rivža un Dzintars Zaķis; no tiem nebūt ne visi ir ekonomisti. Viņu izaugsmes scenārijam ir uz cilvēku centrēta pieeja, progresa resursus saskatot zināšanās, gudrībā un to izmantošanas prasmē. Progresa mērķis – cilvēku dzīves augoša kvalitāte dažādās dimensijās, tostarp, materiālā labklājība, tautas drošība un ilgtspējīgi uzlabojumi.

Salīdzinot ar mani, šī grupa aiziet tālāk par savstarpēji saistītu tīklveida attīstības modeli. Tā uzsver darbības vienotības, koordinētības un samērīguma principus. Šie principa nav sveši arī dažās Rietumvalstīs, bet, manuprāt, uz tirgu orientēta saimniecība vislabāk attīstās pati no sevis. Latvijas apstākļos tomēr jāņem vērā valsts tradicionālā loma saimnieciskās politikas veidošanā. Liela nozīme ir arī Eiropas Savienības atbalsta naudas dalītājiem un viņu principiem. Citiem vārdiem sakot, es apzinos, ka politiskas dabas procesiem ir ārkārtīgi liela nozīme, lai veidotu civilizācijas vidi un sasniegumus. Es nedomāju, ka Latvijas valstij vajadzētu noteiktu vienveidību. Taču vēlētos vismaz jūtāmāku vienotību fundamentālos uzskatos un mērķos, kā arī lielāku toleranci jautājumos, kur domas dalās.

III

Pasaules uzskats un dzīves ziņa

Kaut arī šodienas Latvijai ir raksturīga pasaules uzskatu dažādība un daļēji ar to saistītais savstarpējās uzticamības un sadarbības trūkums, tās

saimnieciskais progress pēdējos gados ir pat pārsteidzoši augstā līmenī. Jo šī situācija kavē vēl ātrāku attīstību un mazina spējas veidot stiprus uzņēmumus ar vadību, kas pieredzējusi gan saimnieciskos uzplūdus, gan atplūdus.

No vienas puses, tiešām vēlama lielāka uzskatu vienotība, no otras, jādara viss, lai spējīgākie indivīdi varētu izcelties un savā ziņā ne tikai pacelties virs ikdienišķiem sasniegumiem, bet arī veidot jaunas attīstības perspektīvas sev un citiem. Varam sagaidīt, ka progress, kādu to redzam Vašingtonas štatā, nav ne identisks, ne vienādi ātrs. Te nav tikai lielas *Boeing*, *Microsoft* un *Weyerhaeuser* pasaules mēroga firmas, bet arī neskaitāmi mazi uzņēmumi un dažādi lauksaimniecības un dārzkopības pasākumi.

Jā, uzņēmumiem ir sava kultūra, kas vairāk vai mazāk sekmīgi vieno to vadību un darbiniekus. Tas viss piedien modernai tirgus saimniecībai, kas savukārt iekļaujas gan Ziemeļrietumiem rakturīgās kultūras izpausmēs, gan plašākā Amerikas kultūras kontekstā. Interesanti, ka Vašingtonas štatā joprojām ieplūst Ziemeļeiropas iecerotāju pēcteči tieši tāpēc, ka te valda viņiem pieņemami uzskati un dzīves veids. Savukārt *Boeing* firma augsti vērtē darbiniekus, kuri godīgumu, atbildības sajūtu un darba tikumu iemantojuši no saviem lauku vecvecākiem un vecākiem. *Microsoft* vairāk piesaista racionāli orientētus tehnologus, bet *Weyerhaeuser* raksturīga dabas mīļotāju saime.

Manuprāt, valdības un sabiedrības būtiskākais sasniegums šajā uzskatu lietā būs lielāka, bet ne pilnīga Latvijas sabiedrības integrācija. Vairāk nevaram sagaidīt jau tāpēc vien, ka indivīdiem ir liela talantu dažādība, kas nav jāvienādo uz zemāko kopsaucēju, bet jāveicina katra spēju maksimāla izkopšana. Arī pie augstāka integrācijas līmeņa vērtīgi indivīdi izaugs progresīvās ģimenēs un skolās, draugu pulciņos, studentu korporācijās un apvienībās, kā arī darba grupās.

Ja domājam par civilizāciju Latvijā, tad, cerams, ka tā veidosies, lai apvienotu senos, labākos zemkopju uzskatus un tradīcijas, pieļaus lielu dažādību individuālos sasniegumos un palīdzēs latviešiem vairot savas zināšanas, uzņēmību un personīgo saimniecisko aktivitāti. Latvietis augsti vērtē savu darbu un darba tikumu. Viņš apzinās sevi pašu kā savas laimes kalēju. Vēl svarīgāk ir, lai šo savu kopējo misiju un lomu pasaulē apzinās visa Latvijas tauta.

Reliģiskā pārliecība visā pasaulē ir stabilitātes faktors. Padomju valdīšanas laikā tās loma Latvijā ir mazinājusies. Taču saimnieciskā jomā paliekošākā vērtība ir pārmantotām ētikas normām. Šīs protestantu saglabātās

normas kopīgas visām Ziemeļeiropas tautām, jo ir samērā racionālas un pragmatiskas, atzīst augstus individuālos sasniegumus. Tās labi saskan ar tirgus saimniecības principiem angļu–sakšu zemēs un tā veido labas sadarbības pamatus. Neaizmirsīsim, ka godīgums ir raksturīgs jau senās, uz tirgu orientētās sabiedrībās. Vairākums saimniecisko darījumu balstās uz savstarpēju uzticību.

Īsts progress nav apvienojams ar fatālismu, bet gan ar domu, ka mūsu situāciju vienmēr ir iespējams mainīt uz augšu, apvienot ar jaunāko zināšanu apguvi un pielietojumu. Te sava loma ir orientācijai uz nākotni, taupību ieguldījumos, plāniem un gaidāmiem sasniegumiem. Dziņa visu sadalīt, izdot un patērēt nav progresīva. Pat nabadzīgajā Ķīnā ietaupījumu līmenis ir ļoti augsts. Tāda trūkst arī Amerikā, kur ieguldītāji ir turīgie un vidusšķiras pārstāvji.

Progress ir saistīts ar pozitīvu attieksmi pret ienākumu dažādību un uzkrātās mantības nevienlīdzību. Rietumu civilizācijā labs atalgojums, augsta peļņa un uzkrāta manta tiek vērtēti kā pozitīvi sasniegumi. Tie, kā par pilsoniskiem tikumiem raksta Hārvarda Universitātes ekonomiste Deirdre Makkloskija, ir atzinība, sava veida sociāla dividende par labi paveikto, kam gan ir savas robežas. Amerikā šo buržuāzisko tieksmi pēc bagātības zināmā mērā atsver ar populismu, saimnieciskas taisnības meklējumiem un samērā īslaicīgu izlīdzināšanu (te raksturīgi lieli mantojuma nodokļi). Citur izlīdzināšana notiek ar tā dēvētiem progresīviem nodokļiem, kas neveicina progresu zemēs, kur nevienlīdzība ir mērena.

Skatoties uz pasaulē respektētā Korado Džīnī indeksu, Latvijā izlīdzināšana pašreiz nav ne vēlāma, ne vajadzīga. Materiālam progresam par labu nāk mantības saistīšana ar pašreizējiem un nākamajiem lielākiem sasniegumiem. Taču cilvēks nedzīvo no maizes vien. Pretēja pieeja ir vienkārši mantas pārdalīšana, kas saimniecisko rosību nestimulē. Pat dažās bagātās sabiedrībās turība pati par sevi nav galvenais. Eiropas Ziemeļzemēs ar citiem sasniegumiem vainagotu darbu par svarīgu, ja ne svarīgāko civilizācijas raksturību uzskata arī pilsoniskās aprindās. Latviešiem ir tuva Kārļa Skalbes pasaka par vērdiņu. Tur Skalbe liek mums saprast, ka, tiecoties pēc naudas un mantas, var aiziet garām īstajai laimei.

Kā to uzsveram Pacifika Luterāņu Universitātē, skološanās ir tilts uz sekmīgu un visai sabiedrībai vērtīgu dzīvi. Augošās zināšanas vienmēr ir saistītas ar progresu. Interesanti, ka ieguldījumiem izglītībā pretojas tie, kas pārmaiņas nevēlas. Šāda tumsonība ir kaitīga jau no seniem laikiem. Un jo sevišķi šodien, zināšanu un informētas sabiedrības uzplaukuma posmā,

šie ieguldījumi īpaši jāveicina. Lai gan grūti ieteikt to prioritātes. Vispirms jāazīst, ka mēs nespējam paredzēt nākotni. Līdz ar pārmaiņām sabiedriskās attiecībās nākotne allaž veidojas no jauna. Šo pārmaiņu risku var mazināt ar plašāku izglītību un iespējām ātri, pēc vajadzības, papildināt zināšanas. Saimnieciski progresīvās zemēs, piemēram Somijā, izglītībai ir vairāk praktiska, pat empīriskā ievirze. Latvijā jauniešu nepieredzēti lielā interese par izglītošanos ir ļoti apveicama. Tā pašlaik izvēršas par vienu no galveniem faktoriem valsts attīstībā.

Progresā veicināšanā īpaša uzmanība pievēršama labiem tikumiem un citām cilvēciskām vērtībām, ko apgūst jau agrā bērnībā, jo vēlāk tās papildināt vai pārveidot nav viegli. Šīs dienas Latvijā redzams, ka tas nav izdarāms īsā laikā, dažos gados. Tās sekmīgi un intensīvi izkopj Stokholmas Ekonomiskās Augstskolas filiāle Rīgā, kas lepojas ar to, ka studijas tur ir apvienotas ar rūpīgi organizētu internāta dzīvi un stažēšanos uzmanīgi izvēlētos uzņēmumos. Neapšaubāmi, svarīgākas ir tās uzvedības normas, kas nepieciešamas darba dzīvē un veicina savstarpēju uzticamību un sastrādāšanos. Izglītošanās procesos tās ir saistāmas ar uzskatiem par izaugsmi mācībās kā nepieciešamu parādību. Liela loma ierādāma patstāvīgai domāšanai visos tās paveidos līdz pat dumpīgiem un trauksmainiem pārmaiņu meklējumiem. Vienkāršākajā mācīšanās kategorijā liekam laikā un labi padarītu darbu, kārtību darba vidē un gluži cilvēcisku pieklājību.

IV

Saimnieciskā un lietīškā uzvedība

Rietumu civilizācijā uzskata, ka progresīvs cilvēks dzīvo darbam un augstākiem ienākumiem. Un neauglīga ir doma, ka darbs vajadzīgs tikai izdzīvošanai, ka tas ir trūcīgo lāsts un ka turība noved tikai pie skaudības un sabiedriskā naida. Latvieši tradicionāli mīl darbu, bet nemaz nav vienisprātis, ka liela nevienlīdzība būtu aizstāvama vai pat pieļaujama. Manuprāt, saknes šādiem negatīviem uzskatiem par turību un mantu ir atrodamas dažos reliģiskos uzskatos un sociālisma idejās, kas tās saista ar cilvēku ekspluatāciju. Jāpiebilst, ka protestantu reliģiskā pārlicība neved uz vienlīdzību, bet, kā māca līdzība par trim kalpiem un viņiem uzticētajiem talantiem – atzīst, ka augstāks atalgojums, atzinība par paveikto un peļņa ir jānopelna.

Viens no saimnieciskās ētikas pamatiem ir taupība, kas nepieciešama dažādos ieguldījumos un vēlākai turībai. Nauda nav jāmīl, bet ir jātaupa. Senākos laikos latvieši, pat gājēji lauku darbos krāj naudu produktīvam ieguldījumam, kaut vai govys vai zirga pirkšanai.

Latvijā, salīdzinot ar turīgām vai puslīdz turīgām valstīm, vēl trūkst uzņēmēju. Tas nepārsteidz, jo tautā vēl ir plaši izplatīts vecais uzskats, ka uzņēmējs, it īpaši veikalnieks, ir zaglis un ka saimnieciskie darījumi tikai pārdala mantu.

Nepietiekami un maz atzīta daudz pareizākā doma, ka komerciālie darījumi ir izdevīgi abiem partneriem. Jo tajā iegūst abi, kā pircējs, tā pārdevējs. Abiem ir labi.

Šī atziņa ir viens no sekmīgas tirgus saimniecības pamatiem. Pircēja ieguvums ir lētāka prece, bet pārdevēja peļņa ir atalgojums par inovāciju un spēju apmierināt pircēja prasības. Otrs peļņas avots ir kompensācija par uzņēmēja risku tad, kad uzņēmējs uzmanīgi un pārdomāti no saviem darījumiem atsijā riskantākos un sev nepiemērotos. Atkārtota, slikta riska izvēle noved pie uzņēmēja eventuāla bankrota. Tirgus sistēmā paliek spējīgākie, tie, kas spēj ilgstoši sacensties ar citiem. Tāpēc uzņēmēja risks un konkurētspēja nav salīdzināma ar risku azartspēlē, kur analītiskām pārdomām maz vietas. Tas jāņem vērā Latvijā, kur uzņēmējiem trūkst pašu naudas, tie daudz paļaujas uz turīgākiem partneriem un naudas aizdevējiem.

Materiālo progresu raksturo ar tehnoloģiskas un cita veida inovācijas. Kā jau teikts, parasti privātuzņēmējs ir tas, kurš, labākus peļņas avotus meklējot, cenšas izrauties no ierastā. Viņš vēlas atrast veidus, kā samazināt savas izmaksas, kā ražot un piedāvāt pircējiem noderīgākas vai vērtīgākas preces un iegūt jaunus tirgus. Latviešu uzņēmējiem savas iespējas dod arvien turīgākais vietējais tirgus un samērā viegli iegūstamie banku kredīti.

Latvijai vērtīgākie, vēl daudzkārt iekārojamākie ir preču un pakalpojumu eksporta tirgi. Daudz jādomā un jādara, lai celtos ražība, kas vienīgā var gan nodrošināt Latvijas eksporta iespējas, gan labklājību pašā valstī. Izdevīgs ir eksports, kas palīdz nodarbināt vietējo darbaspēku un palīdz iekrāt peļņu jauniem ieguldījumiem uzņēmumā, tas ir ārkārtīgi svarīgs faktors progresīvas, mazas valsts saimnieciskā izaugsmē. Aizdomu un neuzticības pilna attieksme pret jauno kavē saimniecisko izaugsmi un progresu. Diemžēl jāatzīst, ka neuzticēšanās svešiem šīs dienas Latvijā vēl ir gluži loģiska. Citiem vārdiem sakot, šī kaitīgā atmosfērā vēl ilgi kavēs lielāku Latvijas saimniecisko progresu.

Lai jau iegūto nostiprinātu un veidotu stiprākas un ciešākas attiecības,

ļoti nopietni jāpiestrādā pie uzticēšanās atmosfēras radīšanas. Tā jāveido kopā ar jau minētajām uzskatu nomaiņām, no vienas, un ar tīrākām uzvedības normām visā sabiedrībā, no otras puses.

Ievērojams faktors sadarbības veicināšanā ir darbinieku plašāka iesaiste uzņēmuma vadības lēmumos un darba apstākļu uzlabošanā. Nozīmīgākā no tām ir darbinieku promocijas un atalgojuma politika un prakse. Izpildīti solījumi un taisnīgs atalgojums veido stiprāku uzņēmumu. No otras puses, progresu kavē šādu pozitīvu attiecību izveidošanās tur, kur vadība ir ciešās īpašnieku rokās un sava loma ir privileģētiem vadības draugiem un sabiedrotajiem. Korupcijas iespējas un praktizēta korupcija vienmēr kaitē saimnieciskam progresam, jo tā nepieļauj brīvas un normālas tirgus attiecības.

V

Sociālās attiecības

Modernā Rietumu civilizācijas progresā noteicošās ir mainīgas sociālās attiecības. Bez saskanīga sabiedrības atbalsta uz tirgu orientēta saimniecība nevar pareizi funkcionēt. Jau pieminētā korupcija veido īpašas, sabiedrībai nevēlamas attiecības starp patroniem un favorītiem, kuri kopīgi apiet tirgū pieņemtās normas un likumus. Korupcija Latvijā mazinās tur, kur saimniecisko darbību stiprina tirgus disciplīna. Tā un draugu būšana īpaši jāapkaro valsts iepirkumos un pasūtījumos. Latvijā, kur trūkst labi nostādītu uzņēmumu vadības, apiet tirgus procesus ir ļoti izdevīgi gan devējam, gan ņēmējam. Viņiem apšaubāmas dabas lēmumi nemaksā neko, bet īstā zaudētāja ir visa sabiedrība.

Cilvēks nav vieninieks, kas strādā un dzīvo tikai savā pasaulē. Pat patstāvīgie lielo saimniecību vadītāji vairs neiztiek tikai ar savu un savu ģimenes locekļu darbu. Agrākā ģimenes saime tiek paplašināta ar citiem darbiniekiem. Šeit veidojas jaunas attiecības, kas vairs nav agrākās lauksaimnieku un nebūs arī industriālā laikmetā izrīkotie strādnieki. Jau šīs pārmaiņas vien diktē citas, ieskaitot labāku ražotāju izvēli vērtīgākam produktam un preču sortimentam un ģimenes atalgojuma līmeni, kas ir pietiekams ģimenei ar dažiem bērniem, kā arī ar likumu noteikta kārtība, kas samazina negadījumus darbā un citi sociāla rakstura uzlabojumi. Kopumā ņemot, šīs pārmaiņas tuvina ģimenes un darbinieku saimi visai sabiedrībai, tās palīdz veidot savstarpēju uzticamību, kopīgas uzvedības normas

un veicina sadarbību. Gandrīz lieki teikt, ka progresīvā sabiedrībā pastāv visiem viens, respektēts un ievērots likums.

Viens no grūtākajiem nākotnes uzdevumiem Latvijā būs izveidot kopienas un sabiedrību, kur liela loma ir indivīdiem, bet kas tomēr ir pakārtota sabiedrības normām. Šis uzdevums ir grūts tāpēc, ka demogrāfiskajā struktūrā Latvijā būs vairāk bērnu, veco ļaužu un citu nestrādātāju. No vienas puses, sabiedrība ir tā, kas praksē noteiks minimālos vēlamos izglītības un izdzīvošanas līmeņus. Pirmā, protams, prasa zināmu līdzsvaru un lielāku vienlīdzību atalgojumā un pabalstos. Šis izkārtojums samazina iespējas palielināt ietaupījumus uzņēmumu un saimniecību ražības celšanai un ieguldījumus izglītības sistēmā. Tā kā vēlamais līmenis ir daudz augstāks par pašreizējo, nepieciešamie kompromisi prasīs arvien vienošanu šo jautājumu izpratni gan vietējās kopienās, gan visā sabiedrībā.

Būtībā mēs atzīstam, ka jaunais laiks, salīdzinot ar iepriekšējo industriālo laikmetu un autoritārām varas struktūrām, prasa vairāk individuālas un grupu brīvības. Tā ir nepieciešama augstākai ražībai un augošām labklājības prasībām. Mēs varam sagaidīt, ka progresīvā sabiedrībā tas viss ir sasniedzams tikai ar koleģiālu uzvedību, kur vadība savu mērķu un uzdevumu robežās veicina mazākas darbinieku grupas meklēt labākus atrisinājumus savā darbā. Tas, savukārt, prasa nevajadzīgas birokrātijas ierobežošanu un, cerams, mazāk uzraugu un sabiedrības sargu. Šī lielā mērā ir dalīta atbildība. Tā ir atbildība katram par savu darbu un visas saimes paveikto. Šāda kārtība pieļauj ātrāku pielāgošanos gan paredzamiem, tomēr vēl nepiedzīvotiem apstākļiem, gan pilnīgi negaidītām pārmaiņām.

VI

Nākotne šodien

Ja arī ir grūti paredzēt nākotni, ieskats šīs dienas turīgajās zemēs rāda, ka nākotnē Latvijā, tāpat kā citās valstīs, nevar sasniegt vienādus ražības un labklājības līmeņus. Valstis, kur sociāla rakstura prasības ir zemākas, varēs savā nākotnē ieguldīt vairāk. Cik daudz tas būs, noteiks katras tautas izveidotā sabiedrība un tās pārstāvji. Lielisks piemērs un varbūt labākais paraugs Latvijai ir mazā mērķtiecīgā un darbīgā Somija. Taču, lai sasniegtu Somijas labklājību, Latvijas tautai vēl daudzus gadus ir jātaupa un savā nākotnē jāiegulda vairāk nekā Somijai.

Tas, ko var vērot lielajā Amerikā, rāda turīgo valstu milzīgo privāto un sabiedrisko ieguldījumu zinātnē un izglītībā. Šie ieguldījumi nevar palīdzēt vienlīdzīgi visiem valsts iedzīvotājiem – vieni būs spējīgāki un uzņēmīgāki; citi taupīs un ieguldīs vairāk. Vēl citiem sabiedrība ļaus iegūt augstākus materiālos un citus sasniegumus. Būs ciemati un mazpilsētas, kas dažādi mainīsies, būs lielās pilsētas, kur radīsies jaunas nozares un iznīks agrākās.

Jebkurā gadījumā jāatceras, ka progress nav sasniedzams tikai ar ārzemnieku ieguldījumiem un tehnoloģiju, Eiropas Savienības pabalstiem un citām saimnieciskām svirām vien. Mūsu kopīgais ieskats progresīvās sabiedrības izaugsmē rāda, ka ļoti daudz varam paveikt paši, lai paātrinātu progresu Latvijā. Atgriežoties pie jaunākajām atziņām par Rietumvalstīm, šī civilizācija ļoti daudz ir sasniegusi, pārveidojot savu sabiedrību. Skatoties savus desmit, divdesmit gadus uz priekšu, mēs varam sagaidīt, ka arī Latvija būs sasniegusi ļoti daudz un tiešām ierindosies starp progresīvākajām Eiropas valstīm. Tāpat savu progresu pieredzēs citas Eiropas valstis. Rietumu civilizāciju raksturo sacensība un arvien augstāki sasniegumi. Kā mēdz teikt, jāskrien, lai turētos citiem līdzi.

Lai to spētu, ievērojamais amerikāņu valstsvīrs un praktiskais domātājs Daniels Patriks Moīnians mums atgādina kultūras faktoru nozīmi ātrākam progresam. Viņaprāt, izšķirīgās nav tikai tehniskās zināšanas. Tās nāks, un tās apgūs visi. Moīnians sevišķu uzsvāru liek uz politiskiem procesiem, ko katra sabiedrība veido pēc saviem ieskatiem.

XV

Meistarības izaicinājums

I

Izglītošanās izaicinājums

Savulaik pie Stanforda Universitātes prezidenta (rektora) ieradās amerikāņu valstsvīrs, agrākais Valsts Prezidenta amata kandidāts, Adlajs Stīvensons ar dēlu. Drīz pēc tam abus Stīvensonus varēja vērot ceļā uz provosta (akadēmiskā vicerektora) kabinetu. Tad jau lielākā atklātībā savstarpēji sazvanījās un sāka sarunāties augsto kungu sekretāres: “Mēs tagad sūtām Stīvensonu un viņa muļķa dēlu aizstaigāt uz jūsu pusi!” Tā Stīvensons itin labi iepazīnās vai ar visām Stanforda Universitātes slave-nākajām skolām (fakultātēm), bet ne viņš, ne viņa dēls pēc tam tur vairs neatgriezās. Kā pieredzējis politiķis viņš ļoti labi saprata, ka šādi izrādītā laipnība nav neko vērtā. Proti, viņa dēls bija tikai piecos gados pabeidzis Hārvarda koledžu ar nenozīmīgu bakalaura grādu. Arī Hārvarda Universitāte jaunāko Stīvensonu maģistrantūrā uzņemt nevēlējās.

Stanforda Universitātē šāda augstprātība nebija nekas jauns. Jau pirms tam jaunajam Džonam Kenedijam atļāva mācīties vienu vasaru Stanforda biznesa skolā tikai kā viesim brīvklaušītājam. Šī universitāte, kas nevienam pašam nekad nepiešķir goda doktora grādu, greizi skatās uz visiem, kas nepelnīti cenšas iegūt Stanforda diplomu.

Daudz vēlāk Hārvarda Universitātes biznesa skolā uzņēma nākamo Valsts Prezidentu Džordžu V. Bušu. Viņš savu maģistra grādu arī ieguva, bet ar to nelepojas ne viņš, ne viņa agrākie Hārvarda biznesa skolas mācībspēki. “Intelektuāli slinks,” tie pēcāk raksturoja studentu. Citur par tādu Amerikā smējās, lai viņš iet mājās un izkrāso otru no savām abām grāmatām. Bagātās valstīs veidojas bagāta augstskolu sistēma. Tās dod paraugus, pieredzi un arī pārdomas gudrai skolu izvelei. Amerikā labāko augstskolas izglītību, it īpaši profesionālo disciplīnu skolās, vērtē augstu. Pēc tās tiecas, jo vislabāko

augstskolu diplomu durvis uz dažādām iespējam darbos un sabiedriskos sakaros. Šo augstskolu absolventus var uzskatīt par karjerai ļoti labi sagatavotiem. Šis, ar izvēli saistītās epizodes mums atgādina, ka lielā un bagātā zemē ir skolas visiem, gan nākamajiem Nobela prēmijas laureātiem, gan topošiem valstsvīriem, gan gudriem juristiem, veikliem uzņēmumu vadītājiem un gandrīz visiem citiem, ieskaitot aklos, kurlos un invalīdus.

Skolas izvēle visur kļūst ārkārtīgi nozīmīga. Visur pasaulē vecākiem rūp, lai viņu pēcteči iekļūtu vislabākajās un visslavenākajās augstskolās, it īpaši Hārvarda, Jēlas un Stanforda vārdos nosauktajās "prezidentu" universitātēs. Augstskolu izvēlē Amerikā noderīgs ir tikai viens princips: "Savu spēju un sakaru robežās iestāties vislabākajā augstskolā!"

Kādreiz privātās universitātes nebija visiem pa kabatai, un arī personīgas dabas apsvērumi lika dažiem izvēlēties citu, parasti lētāku mācību iestādi. Šodien tas tā nav – vislabākās skolas vairs nav pieejamas tikai turīgiem studentiem, jo tās ir ļoti, ļoti bagātas un var sniegt lielu atbalstu mazturīgiem studentiem. Tāpēc arī šodien varam Hārvarda un Stanforda universitātēs satikt stipendiātus no Latvijas, Igaunijas un Lietuvas.

Šis epizodes mums arī atgādina, ka vecāki no sabiedrībā prominentām amerikāņu ģimenēm cenšas savus dēlus un meitas sūtīt uz sagatavošanos prestižās privātās vidusskolās, ne vairās šim mērķim ziedot savu laiku, labo slavu un dot pat dāsnas dāvanas izredzētai augstskolai. Galu galā, labāko skolu studenti iegūst ne tikai augstas kvalitātes izglītību, bet jau skolas laikā veido nozīmīgas draudzības saites un nostiprina savus sakarus ar vadošām aprindām.

Tieši augstskolās šodien veidojas jaunā laikmeta paaudze, kas uzaug nepieredzēti intensīvā saziņas lokā. Tie vairs nav tikai augstskolu studenti, jo viņu saziņas lokā piedalās arī uzņēmīgākie vidusskolnieki un citu skolu absolventi.

Sākums visiem šiem jaunajiem saziņas tīkliem parasti būs atrodams slavenajās universitātēs, kas, savukārt, mainās pašas. Tās kļūst vairāk internacionālas un rūpējas, lai studentu saimē būtu sociāls un ģeogrāfisks līdzsvars. Jaunākais, protams, ir tehnoloģijas lielā loma visos mācību un pētniecības procesos. Manuprāt, šie lielie ieguldījumi izglītībā ir tie, kas visvairāk nodrošinās Amerikas tālāko zinātnisko un saimniecisko lomu visā pasaulē.

Amerika joprojām dominē pasaules izglītībā un pētniecībā. To varam viegli pierādīt ar statistiku. Šī raksta nolūkiem kalpos novērojums, ka pēc Otrā pasaules kara vairākumu Nobela prēmiju iegūst Amerikas zinātnieki.

Vēl šodien šis skaits turas ap 70 procentiem, bet ir pazīmes, ka zinātne (kuras progresu parasti vērtē ar zinātniska rakstura rakstiem) uzplaukst arī citās valstīs. Visu šo svarīgo sasniegumu pamatā ir sabiedrībā valdošie uzskati un pārlicība par zinātnes un skološanās vērtību. Uz šīs plašās bāzes ir samērā viegli veidot skolas tālāk visās to dimensijās.

Šajā ziņā Amerika ir jaunā laikmeta paraugs. Tomēr arī tad zinātniskai izaugsmei ir vajadzīgs zināms laiks ne tikai zinātniskiem papildinājumiem, bet arī pašu uzskatu nomaiņai, starptautiskas dabas ierosmei, pieredzei un savstarpējai sadarbībai. Šīs maiņas nenāk ne viegli, ne ātri. Cik pats esmu vērojis jaunu ideju izplatību, pat labai idejai vajadzīgi desmit gadi.

Ar Lisabonas vienošanos arī Eiropā ir sācies jauns reformu vilnis augstākajā izglītībā. Tas paredz agrāk neiedomājamu Eiropas zinātnes izaugsmi. Ja arī šie procesi vēl atrodas samērā lēnā sākuma stadijā, tad atsevišķas Eiropas valstis, jo īpaši Somija, jau veic lielus darbus, lai sasniegtu un noturētu augstu labklājības līmeni savai tautai. Latvijā izglītības līmenis ceļas līdz ar nepieredzēti lielu studentu skaitu augstskolās. Mani šī parādība ļoti iepriecina, jo tā pierāda uzskatu maiņu Latvijā, vismaz jaunākās paaudzes aprindās. Citiem vārdiem sakot, latvieši jau tagad apzinās, ka izglītība ir vērtīga, ka izglītība ir stiprākais Latvijas nākotnes garants. Laimīgā kārtā ar to augušais intelektuālais kapitāls samērā ar citiem kapitālieguldījumiem tautas saimniecībā izmaksā samērā maz, kaut vai tāpēc vien, ka galvenais ieguldītājs šajos izglītošanās procesos ir pats māceklis un meistars, pats students un viņa profesors.

Pirmajā neatkarības posmā Latvijā izveidoja pamatskolu izglītību visiem, lika pamatus plašai vidusskolu sistēmai, nodibināja Latvijas Universitāti un citas augstskolas. Augstākā izglītība agrāk nebija domāta visiem. Šodien mums ir jādomā un jārunā par to, kā pacelt skološanos visaugstākajā līmenī.

Skaidrs, ka ne jau visa tauta būs vienveidīgi izglītota un apmācīta jaunā laikmeta uzdevumiem. Svarīgākais, kā to nesen mūsu Pacifika Luterāņu Universitātē teica agrākais Amerikas darba ministrs, Kalifornijas Universitātes (Berklijā) profesors Roberts Reihs, ir ar izglītību, zinātņi un tehnoloģiju saistītā kompetence, augstākā līmeņa, citur vēl nenasniegta, ekspertīze. Arī es esmu pārliecināts, ka ekspertīze daudzkārt noteiks katras tautas lomu visā pasaulē, tās sabiedriskā un saimnieciskā dzīvē. Ekspertīzes prasības jau tagad noteic to, kas, kur un kādus darbus strādās tuvākā nākotnē.

Man tuvāks ir plašākais meistarības jēdziens. Tas noteikti ietver vairāk kā kompetences līmenis, un man tas liekas plašāks par tehniski iekrāsoto

ekspertīzi. Manuprāt, meistars apvieno savu amatniecisko un tehnisko zināšanu un iemaņu ekspertīzi ar pieredzi, ko viņš veido kopā ar saviem mācekļiem, līdzstrādniekiem un klientiem. Liekas, ka nākotne pieder meistariem, kas prot sastrādāties ar citiem.

Par meistarību domājot, šajā rakstā dalīšos savos novērojumos Amerikā un Eiropā no gluži personiska viedokļa. Runājot Bībeles valodā, ir nepieciešams, lai visi izkopjam mums uzticētos talantus. Te jāņem vērā gan jaunas iespējas, gan milzīgais zināšanu krājums, kas apgūts tikai nesen. Arī te ir jāizšķiras par to, ko mācīties. Lielajā Oksfordas angļu valodas vārdnīcā esot pāri par diviem miljoniem skaidrojumu! Šis skaitlis pieaug ar katru dienu! Mēdz arī teikt, ka puse no visiem zinātniekiem un inženieriem, kas jebkad dzīvojuši, dzīvo vēl šodien. Daudzi no viņiem ir eksperti un strādā nozarēs, ko pirms dažiem gadiem ij nepazinām. Citi, kas likās studijās sagatavojušies sev patīkamiem visa mūža darbiem, tur vairs nestrādā. Smejas, ka novecojušies inženieri ir kļuvuši administratori un birokrāti! Latvijā vairāk nekā puse zinātnieku un inženieru 2005. gadā ir vecāki par 45 gadiem! Labi, ka jauno doktoru skaits pēdējā laikā sāk pieaugt.

Lai dziļāk ieskatītos šajos jautājumos, savus ilggadējos novērojumus papildināšu ar informāciju, ko nesen ir savācis, analizējis un 2005. gadā publicējis Viljams Bovens (*William G. Bowen*) ar kolēģiem grāmatā par augstākās izglītības politiku *Equity and Excellence in American Higher Education*. Jāpiebilst, ka agrākais Prinstonas Universitātes prezidents Bovens jau vairākus gadus vada pasauleslaveno Mellona fondu. Bovena ierosmē tieši šis fonds vēl nesen deva ļoti nozīmīgu finansējumu informācijas sistēmu izveidošanā Latvijas bibliotēkām.

II

Ekspertīze un meistarība

Ja ekspertīzi varam uzskatīt par kompetenci visaugstākajā līmenī, tad meistarībai ir plašāki pamati un funkcijas. Ja ne šis vārds, tad jēdziens „meistarība” ir sen pazīstams. Uzsvērsim, ka meistari ne tikai veic meistardarbus, bet arī skolo un māca jaunākos savā darba saimē. Pieminēsim slavenos renesanses māksliniekus, padomāsim par celmlaužiem zinātnē un citās nozarēs. Atcerēsimies, ka vēl nesen Jaunanglijas tekstilnieku slava visā pasaulē bija identiska ar “bukstiņa” (Bostonas) vilnas audumiem. Vēl

šodien labākie Šveices pulksteņmeistari ir tie, kas savas saimnieciskās pozīcijas nodrošina ar nevainojamas kvalitātes darbu un augsti kvalificētu nākamo meistarību paaudzi. Arī Latvijā un citās zemēs ir atrodamie meistari, ne mazums dzirdēts par Latvijas zinātnieku sasniegumiem bioķīmijā, mūzikā, sportā un citās nozarēs. Mūs iedrošina J. V. fon Gētes teiktais, ka meistarība izceļas tieši ierobežotos apstākļos: *In der Beschraenktheit zeigt sich der Meister!*

Protams, Gētes vērojums nesamazina vajadzību radīt meistarības ieguvei piemērotos apstākļus. Jāpiebilst, ka ne visi ģēnijs, kaut ar lieliskām spējām, ir arī meistari, bet visi meistari nebūt nav ģēnijs. Meistarus izmāca meistari. Pie meistarības nevar tikt bez skolā un darbā rūpīgi iegūtas pieredzes.

Kopīgi ņemot, meistarību visvairāk palīdz veidot jauns un lielāks pieprasījums izvēlētās nozarēs, iegūstamā izglītošanās mājās un skolās, kā arī tīri personīgas dabas interese izcelties ar lieliski paveiktiem uzdevumiem un citiem sasniegumiem. Stanforda Universitātē šādus izcilus studentus pazīst kā īstos censoņus. Viens no šiem jau tagad ļoti ievērotiem censoņiem nāk no Igaunijā prominentās Ilvesu ģimenes. Protams, milzīga nozīme censoņu sekmēs ir piemērotiem mācīšanās procesiem mājās, skolās, darbā un sabiedrībā.

Ekspertīze un meistarība ir vērtīga visās nozarēs. Dažās tā var būt vairāk saistīta ar fizisku izturību un veiklību, citās ar īpašām iemaņām un vēl citās ar ģeniāla mākslinieka dzirksti. Taču izšķirīgi svarīga šodien ir sagatavošanās ne tikai specifiskai karjerai kādā profesijā vai sabiedriskā darbā, bet piemērotai izglītībai un apmācībām. Katram latvietim un visai Latvijas tautai rīt, īstenībā jau šodien, jākļūst plaši pazīstamam meistaram. Tas vairo visas valsts reputāciju un visas tautas attīstības iespējas. Mazo valstu meistarības īpatsvars pasaulē ir mazs. Ja mēs šodien daudz dzirdam par programmētāju meistarību Ķīnas un Indijas lielvalstīs, mazo valstu meistarībai ir samērā mazāks īpatsvars pasaulē. Meistarībai, kaut vai tai, ko redzam pie Šveices pulksteņmeistariem un Somijas mikroelektronikas speciālistiem, ir jābūt salīdzinoši plašākā un augstākā līmenī.

Ekspertīzi apgūt, kā to rāda Vjetnamas bēgļu otrās paaudzes sasniegumi acu ārstniecībā, var samērā vienkārši. Tās trūkumus arī nav grūti atrast. Labs piemērs ir turīgie programmēšanas eksperti, kas, iebraukuši Amerikā no Krievijas, ātri atrod sev labu tehnisko darbu, bet tai pat laikā ir pārliecināti, ka visi bagātie iecerotāji ir zagļi, kuri aplaupījuši nabagos migrantus. Meistariem ir stingrāki un plašāki pamati un tālāks skats nākotnē. Laikmetu maiņā visām tautām, jo īpaši mazajām, ir vajadzīgi meistari, kur var dod

darbu kompetentiem darbiniekiem un ekspertiem gan vietējām, gan ārzemju vajadzībām. Atkārtošu, ka meistari ir izglītoti un tehniski lieliski sagatavojušies cilvēki, kas prot sastrādāt ar citiem.

III

Gatavošanās raženei dzīvei

Būtībā lielā izvēle sākas jau mājās, kad ģimene pārdomā un pārdomā savu pieredzi un dzīves apstākļus. Te jādoma par vairākām lielām kategorijām. Uz tām vispirms jāskatās vispārīgi, jo personīgo viedokli uzsverot, redzam, ka tās pa daļai pārklājas cita ar citu. Par šo izglītošanās aspektu es runāšu vēl.

Vēl tagad daudzi raksta par to, ka jaunais tehnoloģijas laikmets sašķiro visas tautas pavisam bagātās, turīgās, mazturīgās un nabagās kategorijās. Šī vienkāršā, tomēr nepilnīgā pieeja tomēr noder mūsu pārdomās gan par vispārējām, gan vairāk noteiktām vajadzībām.

Nav šaubu, ka gandrīz visi nabadzīgo tautu iedzīvotāji atrodas neapskaužamā stāvoklī. Nabago sabiedrībā rūpējas par dienišķo maizi. Tur augstāko izglītību uzskata par luksusu tikai nedaudziem, turīgo saimnieku, namnieku un ierēdņu dēliem un meitām. Tā arī latviešu “atraitnes dēliem” 19. gadsimta beigās bija ļoti grūti izrauties uz augšu. Tieši sabiedrisko sektoru pārvalda ne sevišķi kompetenti birokrāti, grupa, kas neizceļas ar interesi īstenot radikālas pārmaiņas savā vai valsts dzīvē. Taču arī šajās sabiedrībās atrodam visvairāk tāda veida meistarību, kurām var būt maz sakara ar izglītību un izglītošanos. Izņēmums ir tie speciālisti, par kuru atbalstu izglītībai rūpējas arī ārzemju misijas un aģentūras. Citādi, mēs te atrodam citam laikmetam un videi lauciniekus, kas darbam un dzīvei ir sagatavojušies kā mācekļi un izpalīgi. Atklāti sakot, no šīs pieredzes latvieši var mācīties divas lietas:

- ◆ Arī grūtos apstākļos ir iespējams izglītoties. Jācenšas iegūt augstāko izglītību. Gluži kā pirms Pirmā pasaules kara, iespējas būs vairāk saistītas ar brīvajām profesijām, īpaši ar medicīnu un citu ekspertīzi.
- ◆ Ir svarīgi izmantot iespējas studēt ārzemēs. Amerikā izciliem studentiem vairs nav materiālu ierobežojumu, bet svarīga ir daudzveidīga sagatavošanās izcilībai un nākamajai meistarībai.

Sagatavošanās var iekļaut pirmo četru gadu studijas Latvijas augstskolās.

Pēc tam latviešiem noder nopietni apsvērt maģistrantūras un doktorantūras studiju iespējas jau minētajās un citās izcilās Amerikas vai labākajās Eiropas skolās, tā, piemēram, Kembridžas Universitātē Anglijā.

Mazturīgās zemēs pasīvākie būs apmierināti iegūt un paturēt labu, normāli atalgotu darbu. Var teikt, ka viņi, būtībā mācekļi, cer iegūt pietiekamu kompetenci ar ļoti pieticīgu izglītību, ar apmācībām vienā, ģimenei pazīstamā nozarē, ar tiešu pieredzi. Tā savā laikā dzīvei Latvijā sagatavojās lauku un pilsētu iedzīvotāji. Jau agresīvāka tautas 'daļa centās iegūt pietiekamu izglītību, lai varētu strādāt rūpniecībā, tirdzniecībā un valsts pārvaldē. To Latvijā redzam 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā.

Citur, piemēram Meksikā, vienkāršie strādnieki ar minimālu, reizēm apveltīti tikai ar daļēju, pamatskolas izglītību priecājas par katru darbu. Tie, kam tāda trūkst, laužas uz citām valstīm; Amerikā miljoniem ieceļotāju no Meksikas savā starpā konkurē uz visvienkāršākajiem darbiem. Viņu dzimtajās zemēs augstākā izglītība faktiski ir pieejama tikai vidusšķiras un valdošo aprindu ģimenēm. Interesanti, ka bieži vien šīs ģimenes izglītojas ārzemēs, it īpaši Amerikā. Vienkāršie ieceļotāji Amerikā ar savu lēto darbu ceļ pārējo iedzīvotāju labklājību. Viņi pirmajā paaudzē nepaceļ izglītības līmeni Amerikā, un viņi nav tie, kas var sev ilgstoši nodrošināt arī vienkāršo darbu.

Ja šo situāciju pārdomājam vairāk, mēs vērojam līdzīgu ainu arī vakardienas Somijā un šīsdienas Latvijā. Vispirms ir jāteic, ka pēdējos gados Latvija ienāk turīgo zemju kategorijā. Ja arī attīstība ir lēnāka laukos, Latvijas tauta un valsts tomēr var un spēj izdarīt arvien lielākus ieguldījumus zinātnē un izglītībā.

Te saredzam tikai divas, abas nepieciešamas atbildes, būtībā pēc Somijas parauga:

- ◆ No vienas puses, jāmudina visus talantīgos jauniešus tiekties pēc sev piemērotas meistarības.
- ◆ No otras, maksimāli jāvairo privātie un sabiedriskie ieguldījumi zinātnē un augstākajā izglītībā. Šie ieguldījumi nav uzskatāmi par dienišķās labklājības izmaksām, bet par sēklas naudu Latvijas labākai nākotnei un augstākai labklājībai rītdien.

Latvijā tajā pašā laikā:

- ◆ Jārūpējas par savu meistarību atgriešanos un viņu iesaisti Latvijas izaugsmē.
- ◆ Nepieciešams samazināt un apturēt mazkvalificētu imigrāciju, kas nepaceļ tautas izglītības līmeni un nevar ilgstoši celt Latvijas tautas labklājību.

- ◆ Jāatrod iespējas izcilākajiem studentiem un jaunajiem zinātniekiem ātrāk sasniegt meistarības līmeni. Tas prasa iepazīšanos ar dažādiem izglītošanās procesiem, izkoptu spēju piedalīties augsti kvalificētās darba grupās un strādāt tieši kopā ar starptautiski atzītiem meistariem. To tagad var izdarīt bagāto valstu bagātajās, pasaules klases universitātēs.

IV

Pastaigas

Visur pasaulē vairojas un pārveidojas izglītošanās funkcijas un skolu sistēmu struktūras. Ja arī šīm funkcijām ir izšķirīga nozīme katras tautas izaugsmē, kā jau teicu, te neapšaubāmi, ir svarīgi arī citi faktori. Bovena citētā statistika mums rāda šādu ainu par iegūto izglītību vismaz augstskolu divgadīgā līmenī. Seko īss 2002. gada pārskats procentos par iedzīvotāju izglītības līmeni vecumā no 25 līdz 34 gadiem:

Kanāda	51
Japāna	50
Dienvidkoreja	41
Jaunzēlande	40
Norvēģija	40
Somija	39
Zviedrija	39
Amerikas Savienotās Valstis	39
Beļģija	38
Spānija	37
Austrālija	36
Francija	36
Īrija	36

Te apstiprinās nu jau vairāku Nobela laureātu izkoptā doma par izglītības nozīmi ne tikai saimnieciskā attīstībā, bet visas tautas izaugsmē. Taču mēs šeit saredzam arī interesantas atšķirības. Kā zinām, Amerikas Savienotās Valstis un Somija tiek vērtētas kā zemes, kas jau tagad ir vairāk sagatavotas augsta līmeņa ražībai un materiālai labklājībai.

Vairāk kā interesanti ir lasīt to, ka vēl 1975. gadā Amerikā augstskolu

beigušo dabas un inženierzinātnēs bija ap 4 procenti no 24 gadus veciem jauniešiem, bet 2000. gadā jau turpat 6 procenti. Somijā šo gadus jauno absolventu procents 1975. gadā bija mazliet pāri Amerikas līmenim. Somijā šis procents 2000. gada sasniedz turpat 14 procentus un turpina augt. Šim valstīm ar apmēram 11 procentiem seko Francija, Taivāna, Dienvidkoreja un britu Apvienotā Karaļvalsts. Šīs studiju ievirzes izvēles kopā ar citām jau tagad pārliecinoši nosaka dažu valstu likteņus jaunajā laikmetā.

Acīmredzot, te svarīgi ir ne tikai vispārējie akadēmiskie sasniegumi, bet arī to kvalitāte un ievirze, kā arī to pielietojumi praktiskā dzīvē. Latvijā šos procesus stiprina tādi jauni iestādījumi, kā nesen nodibinātais Latvijas Universitātes inovāciju centrs. Šī centra saimes galvenais uzdevums ir veidot un nostiprināt saites starp teorētisko zinātni un praktisko pasauli.

Ņemot verā augošo pieprasījumu, kas uzsver tehnoloģiju un lielākas spējas saprast un sastrādāt internacionāli, jādodomā, ka arī Latvijā radīsies vēl jaunas un pārveidosies tehniskās koledžas un augstskolas. Izglītošanās un darbi pielāgosies jaunām un pat vēl neparedzamām, privātām un sabiedrības prasībām. Citiem vārdiem sakot, forma sekos funkcijai. Pastaigā pa Amerikas augstskolām mēs varam vērot drudzainu, daudzfunkciju izaugsmi, sagatavošanos gan tradicionāliem, gan jauniem darbiem. Te atradīsim paraugus pārdomām, bet ne šablonus tiešai pārņemšanai. Sekmīgas skolu institūcijas katrā sabiedrībā apvieno tās izglītošanās vajadzības ar to, kas ir filozofiski un sociāli pieņemams šīs tautas darba vidē. Šis apstāklis prasa dažādību un daudzveidību, ko līdzīgu tam, ko šodien redzam Kalifornijā.

Savulaik es ar vienu no Kalifornijas Luterāņu Universitātes kolēģiem vadīju Amerikas valdības finansētu Baltijas valstu macībaspēku vasaras skolu Losandželosā un tās apkaimē. Apmeklējām un iepazīnāmies ar kādām divdesmit, ļoti dažādām augstskolām. Tās bija dibinātas un izveidotas dažādām vajadzībām. Mūsu pastaigās apciemojām dižo Kalifornijas Universitāti Losandželosā un izcilo, privāto Kalifornijas Tehnoloģijas institūtu un tā izplatījuma pētniecības centru, kā arī divas Kalifornijas valsts (reģionālās) augstskolas, vairākas mazās, privāta rakstura koledžas un universitātes un vietējās divgadu tehniskās koledžas.

Mūsu pastaigās bija iekļautas maz pazīstamas tehnikuma tipa divgadu koledžas, kuru galvenais uzdevums bija sagatavot jaunus, kompetentus tehniķus un lietpratīgus amatniekus vietējās rūpniecības, tirdzniecības un pakalpojumu nozarēm. Šādu skolu intelektuālāk noskaņotos absolventus es

labprāt uzņemu mūsu universitātē; viņiem veicās labi un pat ļoti labi. Pirms tam viņi vienkārši nebija iecerējuši mācīties īstas augstskolas līmenī. Es pats atzinīgi vēroju ārkārtīgi veiklās kasieres lielveikalos un ļoti zinīgās tehnoloģes slimnīcās un klīnikās. Modernajā pasaulē atrast sev piemērotu vietu pats par sevi ir nozīmīgs sasniegums.

Tālāk apmeklējām divas Kalifornijas valsts augstskolas. Tās ir reģionāla rakstura skolas, kas ar laiku ir izveidojušās no vispārīzglītošanās iestādēm, skolotāju institūtiem, lietvedības un grāmatvedības programmām, kā arī no mūsu skolām par Losandželosas apgabalam vērtīgām un noderīgām augstskolām. Uz to norāda lielais jaunu programmu un kursu attīstības temps, kā arī ļoti lielais studentu skaits šajās augstskolās. Četru gadu studiju līmeni tās veic pieprasītu, absolūti nepieciešamu darbu vairākās nozarēs.

Šo skolu galvenais studiju uzdevums ir, sadarbojoties ar darba devējiem, studentus lietīši sagatavot pirmajam atbildīgajam darbam. No tiem vairākums apmierinās ar to, ko viņi ir iemācījušies, bet kā bakalauri viņi neizbēgami turpinās skoloties citās skolās un jaunos kursus. Viņi vairs nevar rēķināties, ka, skolu beidzot, ir sagatavoti izvēlētam mūža darbiem. Mainīsies vai nu viņi, vai viņu darbs. Viņi vai nu apgūs vēl jaunas vai papildu zināšanas, vai arī centīsies sev atrast piemērotāku, varbūt mazāk prasīgu darbu. Pamanījām arī gaidāmo problēmu signālus. Reģionālas valsts augstskolas sasniedz ļoti daudz, bet to budžeti ir ļoti ierobežoti un, salīdzinot ar citām augstskolām, daudzkārt nepietiekami.

Akreditāciju vērtējumi rāda, ka augstskolu finanšu jautājums sabiedrības uzturētās skolās jau drīz vien kļūs ļoti kritisks. Runājot gluži atklāti, šīs augstskolas varēs savus uzdevumus veikt tikai ar augstākām mācību maksām un ar atbalstu no privātiem avotiem. Lai tas varētu sekmēties, šo augstskolu vadībai nopietni jāpārdomā savi mērķi un uzdevumi.

Tālāk apciemojām valsts universitātēm līdzīgas, privāta rakstura augstskolas. Tās cenšas veidoties virs reģionālo augstskolu kvalitātes līmeņa. Šo mazo skolu galvenā īpašība ir ierobežoti uzdevumu mērķi, cienījama reputācija un samērā ļoti ciešas macībspēku, studentu un absolventu attiecības. Tā prestižā Pomonas koledžu grupa apvieno vairākas profesionāli orientētas skolas, kas sagatavo studentus tālākai izglītībai.

Kalifornijas Luterāņu Universitātes pamatos ir trīs vai četri obligāti pamatpriekšmeti ar teoloģisku un ētiskas uzvedības saturu. Tā īpašu ievēribu pievērš ētiskas uzvedības jautājumiem (kas baltiešu ciemiņus, sevišķi interesēja) un internacionāliem sakariem. Ļoti mazā, elitārā Sv. Toma

koledža, ko atbalsta bagātas katoļu ģimenes, izmanto viduslaiku mācību metodes, lai studenti apgūtu lieliskas iemaņas sagatavoties un aktīvi piedalīties augsta līmeņa diskusijās un disputos. Uz to norāda tas, ka tur vienīgais dabas zinātņu kurss ir kvantu mehānikā. Jāpiemin, ka Sv. Toma koledžā visas akadēmiskās saimes skaits nepārsniedz pāris simtus. Tas saskan ar plaši pazīstamo uzskatu, ka īstākās sadarbības iemaņas iegūst organizācijās, kas nav lielākas par 250 cilvēkiem. Nav jābrīnās, ka Sv. Toma koledža sagatavo ievērojamus juristus un teologus. Baltiešus šī koledža interesēja vismazāk, ko var izskaidrot dažādi.

No jau pieminētā Kalifornijas Tehnoloģijas institūta apmeklējuma atmiņā paliek jauns doktorands no Dānijas. Šis inteliģentais, centīgais un, kā varētu teikt, ļoti zinīgais students te mācās slavena profesora darba grupā, lai iegūtu meistarību pasaules klases līmenī. Viņš stāsta, ka viņa zinātniskajam darbam būtībā nav finansiālas dabas vai tehniskas dabas ierobežojumu. Liela daļa no šīs augstskolas ienākumiem ir dāsni federālas valdības un lielo uzņēmumu līgumdarbi un piešķirumi (grant). Projektu ierīces un laboratoriju iekārtas profesoru uzdevumā sagatavo sava amata meistari ar savām amatnieku darba grupām. Gan studentiem, gan amatniekiem svarīgākais ir noturēties un visiem būt izpalīdzīgiem un noderīgiem savas darba grupas dalībniekam. Es esmu pārlicināts, ka šis puisis šodien ir meistars šī vārda labākajā nozīmē.

Nonākam pie Kalifornijas Universitātes Losandželosā. Tā ir viena no vairākām, otrā pēc Berklijas, no priekšzīmīgām valsts finansētām universitātēm Kalifornijā. Tai ir viss. Te ir pārstāvētas, kā kādreiz Latvijas Universitātē, visas disciplīnas. Tās papildina cita citu jaunās un vēl tikai nojaušamās kombinācijās. Profesori šeit ir pētnieki, kuri māca vienu vai divus, bieži vien pirmos, zemākā līmeņa kursus semestrī.

Svarīga kļūst izglītošanās pietiekamība visai tautai un visām svarīgākajām vajadzībām. Savu valstu vadītāji, zinātnieki un skolu darbinieki jau sen, dažreiz gluži intuitīvi, cenšas gan celt tautas izglītības līmeni, gan sagatavot vairāk jaunu meistarību, gan atbalstīt īpašus zinātnes un nodarbes ķekarus sr starptautiskām sadarbības spējām. Tas ir arvien nozīmīgāks uzdevums gan skolām visos līmeņos, gan valdībai, gan uzņēmumiem, gan vecākiem un visiem citiem, kuri varbūt pat neapzinīgi audzina Latvijas nākamās paaudzes. Tie nav un nedrīkst būt tikai skolu un skolotāju uzdevumi.

V

Ieguldījuma portfeļi

Varam teikt, ka gan tautas, gan atsevišķi indivīdi veido savus ieguldījumu portfeļus. Šie ieguldījumi ceļ raženas darba spējas gan iekšzemē, gan starptautiskā jomā. Tie ceļ materiālās labklājības līmeni tautā un nodrošina nākotni meistariem un citiem vismaz kompetentiem indivīdiem.

Šeit seko daži neseni salīdzinājumi no Amerikas tautas skaitīšanas biroja par gaidāmo darba mūža atalgojuma līmeni. Lai arī tie ir domāti amerikāņu pašu pārdomām, ir nozīmīgi, ka izglītības līmenis šodien ir noteicējs faktors atalgojuma lietās. Viņiem, kā to norāda Lisabonas vienošanās, ir īpaša nozīme starptautiskā saimnieciskā attīstībā.

Vidusskolu beigušie	1 100 000 ASV dolāru mūžā
Absolventi ar bakalaura grādu	2 100 000 ASV dolāru
Maģistri	2 500 000 ASV dolāru
Ļoti dažādi doktori	4 400 000 ASV dolāru.

Te vispirms redzam augstākās izglītības tīri materiālo atdevi. Vēl svarīgāk ir tas, ka augstākā izglītība, apstākļiem mainoties, paver durvis uz jaunām iespējām, ieskaitot samērā ātru papildināšanos. Tieši ar šādu papildināšanos var izskaidrot samērā lielo maģistru un doktoru skaitu saimnieciskās un tehniska rakstura zinātnēs. Pārmaiņas prasa pilnīgāku un aptakļiem piemērotu izglītošanos.

Kā redzam, augstskolu un profesionālo karjeru izvēles mērķtiecīgam, bet sākumā tikai aptuvenam, virzienam ir izšķirīga nozīme. Tas katram indivīdam jādara jau agri, plānojot savas izglītošanās apjomu un struktūru. Viņam tomēr jāreķinās ar to, ka mainīgos apstākļos viņam šie plāni būs daudzkārt jārevidē, aizvien no jauna reķinoties ar vēl daudzām tālākām plānu revīzijām. Es šos plānus ļoti apzināti saucu par izglītošanās ieguldījumu portfeļa izveidošanu.

Gluzi kā mēs bērniem ar iedāvinātām krājkasītēm mācām taupīt naudu zināmiem, pārdomātiem mērķiem, ir vēlams jau agri viņus radināt izdarīt pārdomātus savus ieguldījumus arī izglītošanās procesos. Tie sākas ar bērna pirmajiem vārdiem un sarunām, kopīgām dziesmām, un stāstiem, ko mēs stāstām cits citam. Bērni mājas mācās ne tikai centību un atbildību, bet arī

attīsta savas spējas jautāt un noskaidrot viņiem interesanto. Citiem vārdiem sakot, vēl pirms pirmajām dienām skolā, sākuma ieguldījums izglītošanās portfelī ir vai nu izdarīts, vai arī nokavēts. Ja vecos laikos mājās iegūto pieredzi varēja tūlīt izmantot lauku darbos, tad šodien vecākiem ir jāatrod veids, kā paplašināt šos izglītības pamatus.

Ja arī mēs uzskatām, ka pamatskolu un vidusskolu uzdevums ir vairāk saistāms ar rakstiem un rēķiniem, mēs arvien vairāk atzīstam šo skolu milzīgo nozīmi plašākai pamatizglītībai. Tās skolēnus sagatavo ne tikai tālākām studijām, bet māca arī iejūtīgi un ētiski uzvesties skolā, darbā un sabiedriskās attiecībās. Tāpēc jau šajā izglītošanās līmenī nepietiek ar pamatzināšanu iekalšanu no vienas dienas otrā. Tāpēc jau šajās skolās jāiegūst plašāku vērienu un tālāku skatu. Šie uzdevumi ir tik lieli, ka arī augstskolās ir nepieciešami obligāti vispārīzglītojoši kursi. Daži no tiem studentam dod pilnīgāku izpratni par savu vidi, un palīdz viņam veidot īsto ķērienu modernā sabiedrībā, vest viņu uz pirmajiem soļiem izvēlētajā karjerā.

Atrast savu ķērienu nav viegli. Kā to pirms simt gadiem norāda lielais meistars, vienīgais Latvijā dzimušais Nobela laureāts, profesors Vilhelms Ostvalds, izglītošanās meistarībai ir pa daļai vienvēidīga, pa daļai specializēta ar zināmu ievirzi un lielā mērā individuāla. Raugi, kā Ostvalds paū savas idejas vidusskolu reformai:

Skolnieks, kas interesējas par elektrisko radio, mācīsies arī matemātiku un ģeometriju, lai labāk šīs lietas izprastu, vēlāk ievingrinās roku, lai varētu izgatavot aparātus. Tā ar laiku ap elektrisko radio būs radies vesels zināšanu un iemaņu loks, un mūsu priekšā būs cilvēks, kurš ir ne vien laimīgs, bet arī darbīgs un čakls. Kreiz mēs redzam, ka skolnieki, kuriem ir palaimējies satikt skolotāju, kurš ir attīstījis viņu spējas, arī turpmāk ir dzīvē labi tikuši uz priekšu un visbiežāk izveidojušies par ko īpašu.

*Recepte, ko es piedāvāju, nav nekas cits kā **individualizācija** un paredz, ka tā arī tehniski ir iespējama. Klases tātad nedrīkst būt skolēnu pārslogotas, un izglītības iestāžu mērķim nav jābūt vienvēidīgu klases programmu apgūšanai, bet gan iespējami daudz izcilu indivīdu attīstībai.*

Šodien jāpagūst daudz vairāk. Varam priecāties, ka tagad šos izglītošanās procesus lielā mērā veicina un paātrina elektroniskās saziņas metodes. Tās ierosina uzlabot mācību saturu un metodiku. Tās uzlabo skolēnu un studentu spēju lielāku izkopšanu agrāk nepieredzētos virzienos un variācijās. Viss kopā tas ir liels izaicinājums un gluži nepieciešams ieguldījums visas tautas labklājībā.

Vēlreiz apskatot iegūto, redzam izskaidrojumus tam, ka izglītībā dažas ģimenes un tautas izvirzās augstāk, bet citas atpaliek vairāk. Manuprāt, kā to rāda Amerikas pieredze, ir nepieciešams piepildīt lielākos zināšanu robus tiem, kas citādi nespēj sekmīgi mācīties tālāk līdz minimālam kompetences līmenim. Tomēr pilnīgi atgūt nokavēto ir gandrīz neiespējami. Bez šiem plašākiem un stiprākiem pamatiem, šauri sagatavotie meistari var izvērsties par neuzticamiem un sev un sabiedrībai bīstamiem karjeristiem. Arī to rāda Amerikas pieredze un bēdīgie piedzīvojumi vairāku lielfirmu un bruņoto spēku vadībā.

Manuprāt, izglītošanās sekmēs lielākos nopelnus mēs varam pierakstīt studenta mērķu un interešu kopumam un viņa izkoptajam ķērienam, viņam vieglāk apgūstamām zināšanām un iemaņām. Uz meistarību ved nevis šaura taka, bet plats lielceļš. Pa to iet roku rokā.

Par to stāsta jaunākie pētījumi par dažādām situācijām piemērotām, individuālām izglītošanās un karjeras ievirzēm. Amerika vēl nesen, pirms nepilniem piecdesmit gadiem, savas industriālās izaugsmes ziedu laikā, varēja atļauties likt lielu uzsvaru uz lielāku vienādību izglītošanās procesos. Industriālā sabiedrība, kuras savdabīgu variantu ieguvusi arī Latvija padomju varas laikā, uzsvēra nepieciešamību vienādi sagatavot darbiniekus specifiski noteiktām vietām fabrikās, sadales sistēmā un valsts pārvaldē. Vienkāršākā pasaulē tas bija viegli saprotams, lēti paveicams un šai sabiedrībai piemērots uzdevums.

Šodien šie novienādotie darbinieki arvien ātrāk noiet no skatuves gan Amerikā, gan citur. Te varam secināt, ka gan vadība, gan vienkāršākie darbinieki vairs visu mūžu nestrādā nemainīgu darbu nemainīgā vidē. Industriālās armijas ierindnieki un vienības izzūd. Tās atliekas vēl palikušas nedaudzās nozarēs, it īpaši tajās ar zemu darbā pievienoto vērtību. Viņi un jo īpaši viņu vadītāji, nav vienkārši pārceļami no vienas darba vietas uz citu.

Ieguldījumu portfelis meistarībai ir vissarežģītākais. Meistars, lai kāda būtu viņa tehniskā lietpratība, ir savas grupas vadītājs un skolotājs. Kā jau to parāda leģendārā admirāļa Džeimsa Bonda Stokdēla doktordarbs Stanforda Universitātē, grūtos vai neparedzētos apstākļos, īstiem, uzticamiem vadītājiem parasti ir skaidri saredzama rūpīga audzināšana un skološanās mājās. Kad es viņa uzraudzībā sijāju kandidātus prezidenta Ronalda Reigana palīgu saimei, mēs no viņiem prasījām gan lieliskus akadēmiskos sasniegumus, arvien labākas sekmes maizes darbā, gan nozīmīgu atdevi sabiedrībai. Admirālim nepatika maz pieredzējuši jaunuļi, bet viņam īpaši

vērtīga bija kandidāta pierādīta atbildības sajūta un sabiedriskā dimensija. Būtībā tieši tā, kopā ar interviju, kur kandidātam bija iedalīta neiespējama loma (tur meklējām godīgu, drosmīgu, atjautīgu un apsviedīgu problēmu atrisinātāju), bija izšķirīgie faktori. Viens no maniem izciliem kandidātiem bija Mufijs Hānemans, milzīga auguma basketbolists ar vācu misionāru skolu un kāda sava skolotāja uzvārdu. Hārvarda Universitātes jurists, viņš bija daudz rūpējies par saviem cilts brāļiem no Samoas; Baltaja namā viņš pārraudzīja Mikronēzijas salu pārvaldi; viņš šodien ir Honolulu pilsētas galva.

Meistaru ieguldījumu portfelis nekad nav visiem vienāds, bet tiem raksturīga ir tiešām neiedomīga izcilība. Nāk prātā slavenais latviešu diriģents Mariss Jansons. Man viņa tehniskā meistarība ir tikai viena viņa meistarības dimensija. Otra ir viņa pierādītās spējas lieliski sastrādāt ar kādreiz vēl sveša orķestra mūziķiem, administratoriem un mecenātiem.

Noslēgumā vēlos dalīties ar dažām Nobela laureāta Gerija Beikera atziņām un viņa sekotāju pētījumiem Hārvarda Universitātē. Beikers ir viens no pirmajiem, kas uzkrāto intelektuālo kapitālu sašķiro divās lielās kategorijās. Pirmā ir vispārīgās zināšanas, kas ir pamats tālākiem sasniegumiem dažādās situācijās. Otrs ir zināšanu un iemaņu krājums, kas palīdz vadīt zināmu uzņēmumu īpašā situācijā. Principā var teikt, ka šis otrs intelektuālais kapitāls ir pielietojams daudz retāk.

Beikera sekotāji, Boriss Goisbergs, Endrjū Maklīns un Nitins Nohria, pētot pieredzējušu, sekmīgu un nesekmīgu uzņēmumu vadītāju intelektuālo kapitālu, šo dalījumu turpina tālāk:

- ◆ Pirmajā vietā viņi liek vadības zināšanas un iemaņas, kas palīdz vadītājam sagādāt darbam nepieciešamos līdzekļus un zinīgi pārvaldīt svarīgākās funkcijas no finansēm līdz ražojumu un pakalpojumu sadalei. Šīm zināšanām ir visplašākais pielietojums. Satura ziņā šis intelektuālais kapitāls vairāk vai mazāk atbilst kompetencei, ko iegūst Hārvarda, Stanforda un citās izcilās uzņēmumu vadības maģistrantūrās.
- ◆ Otrajā vietā – stratēģiski nozīmīgais intelektuālais kapitāls, kas vairāk saistīts ar tālāk izkoptām spējām. Tās ir noderīgas samērā bieži sastopamās līdzīgās situācijās, tā, piemēram, dažādas zināšanas un iemaņas, kas palīdz radīt jaunu preču un pakalpojumu klāstu ar augstāku tirgus vērtību, kā arī samazināt izmaksas un iegūt jaunus tirgus ārzemēs. Daudzas no šīm zināšanām arī apgūst labāko skolu maģistrantūrās. Vienkāršāk izsakoties, viena šāda izaugsme noder arī citā, līdzīgā, izaugsmes situācijā.

- ◆ Trešais ir kādai saimnieciskās darbības nozarei raksturīgs zināšanu un pieredzes kopums, kur var dominēt vairāk vai mazāk mainīta pieeja un prakse. Te lielāka loma tiek piešķirta tehniskām zināšanām, teiksim, farmācijas vai informācijas sistēmu nozarē.
- ◆ Ceturtajā grupā parādās spējas un iemaņas, kas vairāk iegūtas praktiskā pieredzē. Te augsti kotējas māka sastrādāties ar dažādiem cilvēkiem, veidot stipras darba saimes attiecības, uzkrāt un izmantot visas darba grupas sociālo kapitālu, ko raksturo godīgums un savstarpēja uzticamība. Principā šis intelektuālā un sociālā kapitāla kopums un īpatnējais līdzsvars ir saistīts galvenokārt ar vienu nozari, ar vienu firmu. Mēs to bieži novērojam pieredzējušu projektu vadītāju vidū. Šādi vadītāji jo īpaši ātri spēj iejusties mainīgos apstākļos.
- ◆ Un, visbeidzot, ir tādas zināšanas, kas nav viegli pārceļamas no vienas vietas uz citu. Tās ir saistītas galvenokārt ar ļoti pilnīgu uzņēmuma kultūras un prakses apguvi. Mēdz teikt, ka *Boeing* firmas tehniski kompetentajiem inženieriem konstruktoriem vajadzīgi vismaz pieci gadi, lai iepazītu savu vietu un uzdevumus. Līdzīgas, šoreiz procedūras un sistēminzināšanas atrodam kompetentā valsts kontraktu administrācijā. Citā vietā tās izmantojamas tikai daļēji. Pārskatot šos atzinumus, redzam, ka meistarība tās dažādās izpausmēs atspoguļo ļoti dažādu intelektuālā kapitāla ieguldījumu. Tā šīsdienas Latvijā vēl ļoti trūkst.

Nepietiek tikai ar pieredzi vien. Kā reiz stāstīja agrākais labklājības ministrs Jānis Ritenis par savu pieredzi atbildīgu darbinieku izvēlē: “Man piesakās visdažādākie padomju laika praktiķi. Pat ūdenslidēji!” Jautāts par ūdenslidējiem, viņš atbildēja, ka pagaidām būšot jāiztiek ar “parastiem lidējiem”. Šī bija veikla atbilde, bet nepietiekama pieeja grūtai situācijai. Nebrīnos, ka ministrs drīz vien pārcēlās uz Kopenhāģenu par Latvijas vēstnieku.

Šis ir nepilnīgs ieskats meistarības lietās. Tomēr ceru, ka tas būs noderīgs gan tiem lasītājiem, kas vēl veido savu karjeru un tiecas uz meistarību, gan tiem meistariem, kas māca citus un vienmēr mācās arī paši.

Personu rādītājs

Salīdzinot ar citām manām grāmatām, šai ir pievienots tikai šis personu rādītājs.

Tas man šodien liekas svarīgāks par pilnīgām bibliogrāfiskām norādēm. Tas ir arī pietiekams, lai lasītājs varētu iepazīties ar norādīto autoru un viņa dažādiem darbiem. Tā kā ne visas šo autoru publikācijas ir latviešu lasītājam pieejamas, zemāk minētās norādes dod pilnīgāku ieskatu par autoru un viņa darbiem.

Īsas ziņas par autoriem iesaku pameklēt www.ask.com vai www.google.com

Pilnīgākais Amerikā izdoto grāmatu un to autoru saraksts ir atrodams Kongresa bibliotēkā:

<http://catalog.loc.gov/cgi-bin/Pwebrecon.cgi?DB=local&PAGE=First>

Āboltiņš Jānis		VIII
Andersons Edgars		III
Arhilohs	(Archilochus)	X
Arovs Kenets	(Kenneth Arrow)	VIII; XIII
Ašs Timotijs Gartons	(Timothy Garton Ash)	VIII
Avots Ivars		IV
Balodis Kārlis	(Carl Ballod)	XIII
Bekers Gerijs	(Gary Becker)	XV
Berkļavs Eduards		V
Berlins Isaja	(Isaiah Berlin)	VIII; X; XIII
Betstons Deivids	(David Betston)	VIII
Bismarks Oto fon	(Otto von Bismarck)	V
Blaumanis Rūdolfs		VIII
Bovens Viljams	(William G. Bowen)	XV
Brauns Maikls	(Michael Brown)	IX
Bušs Džordžs	(George W. Bush)	IX, XV
Celle Ojārs		X
Daiamonds Džareds	(Jared Diamond)	V; VIII
Ķeniņa Dāle Austra		I; II
Degļavs Augusts		VIII
Dombrovskis Augusts		XIII
Dombrovskis Vjačeslavs		IV
Drakers Pīters	(Peter Drucker)	XIII
Dūgals Herberts	(Herbert E. Dougall)	X

Dzērve Pauls		V
Džilass Milovans	(Milovan Djilas)	XI
Džini Korado	(Corrado Gini)	XIV
Eiņšteins Alberts	(Albert Einstein)	IV
Ekmanis Juris		XIV
Elisons Larijs	(Larry Ellison)	VIII
Engels Ernsts	(Ernst Engel)	III
Engelss Fridrihs	(Friedrich Engels)	V
Fefers Džefrijs	(Jeffrey Pfeffer)	VIII
Finijs Brūss	(Bruce Finnie)	VII
Fridmans Benjamiņš	(Benjamin Friedman)	X
Gaigulis Jānis		I
Geitss Bils	(William Henry Gates III)	XIII
Geitsa Melinda	(Melinda Gates)	XIII
Ģēte J. W. fon	(J. W. Von Goethe)	XV
Gibsons Linda	(Linda Gibso)	VII
Goisbergs Boriss	(Borris Goisberg)	XV
Gorbačovs Mihails	(Michail Gorbačev)	VIII
Grondona Mario	(Mario Grondona)	Trešā daļa; XIV
Hānemans Mufijs	(Muffi Hahnemann)	XV
Harisons Lorens	(Lawrence Harrison)	Trešā daļa
Hipokrāts	(Hippocrates)	XIII
Hirša Alma		XIII
Hiršs Roberts		XIII
Hruščovs Ņikita	(Nikita Hruščev)	V
Kalnings Ringolds		VII
Kalniņš Ojārs		XIV
Kalve Ieva		XIII
Kalvītis Aigars		VII
Kants Emanuels	(Immanuel Kant)	VIII
Kaps Viljams	(William (Wilhelm) Kapp)	VIII, XIII
Karnīte Raita		XII
Karnītis Edvīns		XII; XIV
Kenedijs Džons	(John F. Kennedy)	XV
Ketlers Jēkabs, hercogs	(Duke Jacob Kettler)	III
Keinss Džons Meinards	(John Maynard Keynes)	VII
Kings Gundars Juliāns	(Gundar Julian King)	II, X
Konkests Roberts	(Robert Conquest)	X
Krastiņš Olģerts		XII
Kristensens Kleitons	(Clayton Christensen)	VIII
Ķeniņa Veismane Gunta		Priekšvārds
Ķeniņa Marita		II; X
Ķeniņa Valda		II; X
Ķeniņš Atis		I; II
Ķeniņš Gundars		Uzruna; I; IX; X; XII; XIII

Ķeniņš Jānis T.		II; X
Ķuze Vilhelms		XIII
Kings Gundars Juliāns	(Gundar Julian King)	II; X
Lange Oskars	(Oscar Lange)	V
Liepa Ligita		Ievadvārdi
Magratana Ellena	(Ellen MacGrattan)	X
Maklins Andrū	(Andrew Mclean)	XV
Markss Kārlis	(Karl Marx)	IV; V
Morbergs Kristaps		XIII
Morgans Džons Pirponte	(J. Pierpont Morgan)	X
Naipauls V. S.	(V. S. Naipaul)	IV
Noria Nitins	(Nitin Nohria)	XV
Ogarkovs Nikolajs	(Nikolai Ogarkov)	V
Osis Uldis		XII; XIV
Ostvalds Vilhelms	(Wilhelm Ostwald)	XV
Ozoliņa Žaneta		XIV
Ozoliņš Viesturs		Ievadvārdi
Padegs Juris		I
Pareto Vilfredo	(Vilfredo Pareto)	VIII
Parkinsons S. Norkots	(C. Northcote Parkinson)	XII
Pavāre Lolita		XIII
Pētersons Andris		XIII
Pigū Arturs Sesils	(Arthur Cecil Pigou)	VIII
Preskots Edvards	(Edward C. Prescott)	X
Ramiņš Egils		Trešā daļa
Rifkins Džeremijs	(Jeremy Rifkin)	XII
Rikardo Dēvids	(David Ricardo)	IV
Ritenis Jānis		XV
Rivža Baiba		XIV
Sīmane Māra		XII
Skalbe Kārlis		XIII
Skujenieks Marģers		III
Smits Ādams	(Adam Smith)	III; V; VIII; X
Staļins Josifs	(Joseph Stalin)	XI
Stīvensons Adlajs	(Adlai Stevenson)	XV
Stokdeils Džēms Bonds	(James Bond Stockdale)	XV
Stokenbergs Aigars		VII
Šilde Ādolfs		VIII
Šumpeters Jozefs	(Joseph Schumpeter)	III; IV; VIII
Tetloks Filips	(Philip Tetlock)	X
Treijs Benjamiņš		V
Ulmanis Kārlis		III; V
Vanags Edvīns		Ievadvārdi; VII; XII
Vasiļevskis Staņislavs		IX
Viksniņš Juris	(G. Juris Viksniņš)	Pirmā daļa; I; XII

Virza Edvarts
Viķe-Freiberga Vaira
Vite Sergejs de (Sergei de Witte)
de Voltērs Fransuā (Francois Marie Arouet
Marī Aruē de Voltaire)
Zaķis Dzintars

III
Uzruna
V

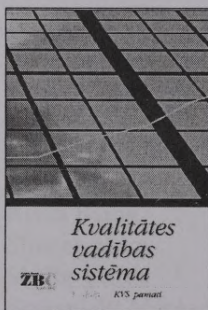
XII
XIV

BIZNESĀ Partneri

Lietišķo grāmatu apgāds **BIZNESĀ PARTNERI**

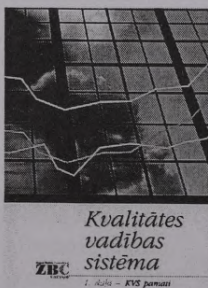
Brīvības ielā 310 – 76, Rīgā, LV 1010,
tālr./fakss 7956743,
tālr. 9240910, e-pasts: gaikoh@inbox.lv

piedāvā:

Sērijā Kvalitātes vadības sistēma:

***Kvalitātes vadības sistēmas pamati
ISO 9001:2000 prasību skaidrojums
KVS iekšējais audits
KVS izveidošana, ieviešana un uzturēšana***

Apgāda un konsultāciju firmas “Zygon Baltic Consulting” kopdarbs – specializēto rokasgrāmatu sērija “Kvalitātes vadības sistēma” paplašina un bagātina Latvijas vēl samērā pieticīgo specializēto grāmatu tirgu. Grāmatas mērķauditorija – uzņēmumu un iestāžu vadītāji, kuri nolēmuši apgūt un ieviest savā darbā starptautisko kvalitātes vadības sistēmu (KVS). Tās mērķis – veicināt pasaules standartiem atbilstoša moderna biznesa pārvaldību un organizāciju Latvijā, līdz ar to – mūsu ražojumu un pakalpojumu konkurētspēju mainīgajā brīvā tirgus saimniecībā.

Projekts (atbilstīgi KVS ieviešanas gaitai un reālam akceptam ražotnē vai organizācijā) izvērstis četrās atsevišķās grāmatās:

1. KVS pamati: Kvalitātes vadības sistēmas (KVS) priekšrocības; profesionālie termini; KVS un Kvalitātes nodrošināšanas prasību principi; kvalitātes tehnikas un to sistēmu konstruktīva attīstība organizācijā.

2. ISO 9001:2000 prasību skaidrojums: standarta ISO 9000:2000 prasības; KVS un ISO 9000.

3. KVS iekšējais audits: ISO 9000 iekšējā audita gaita un nozīme; KVS iekšējā audita aspekti un auditēšanas svarīgākie principi.

4. KVS izveidošana, ieviešana un uzturēšana: KVS ieviešana un uzturēšana, pārskatīšana un pilnveidošana; ISO 9000 sertifikācija; KVS dokumentu vadība, pārskatīšana un pilnveidošanas iespējas.

Rokasgrāmatas izmantojamas kā oriģināls mācību līdzeklis un noderēs arī specializēto kursu un semināru klausītājiem.

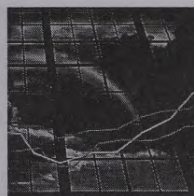
Vladimirs Kincāns. Etiķete

Latvijā populārā lietišķās etiķetes speciālista, Latvijas Universitātes Pedagoģijas un psiholoģijas fakultātes profesora Vladimira Kincāna grāmata "Etiķete" var kļūt par vērtīgu rokasgrāmatu visiem, kas vēlas pareizi uzvesties dažādās dzīves situācijās, vienlaikus izvairoties no liktenīgām kļūdām, apgūt labas manieres, kļūt par patīkamu sarunu biedru un cilvēku, kurš ne vien apzinās savu vērtību un pievilcību, bet arī prot to izmantot mājās, darbā un viesos, savā un svešā zemē.

Vladimirs Kincāns. Estētikas pamati

Vladimira Kincāna metodiskajā darbā "Estētikas pamati" aplūkoti galvenie estētikas zinātnes jēdzieni un pamatatziņas, kas izskaidroti no klasiskajām Aristoteļa, Kanta un Hēgeļa mācību pozīcijām.

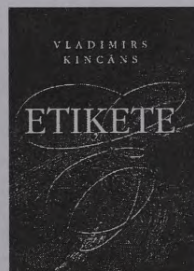
Grāmatas mērķis ir sniegt palīdzību studentiem, kuri apgūt estētiku patstāvīgi, dot priekšstatu par klasiskās estētikas problēmām, sagatavot viņus lekciju uztveršanai un dziļākai estētiskās zinātnes izprašanai.

KVS iekšējais
audits
ZBC
Kvalitātes vadības sistēmas
2. izdevums

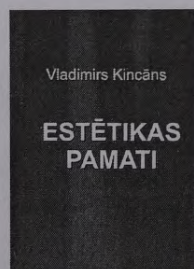

KVS
izveidošana,
ieviešana un
uzturēšana
ZBC
Kvalitātes vadības sistēmas
4. izdevums

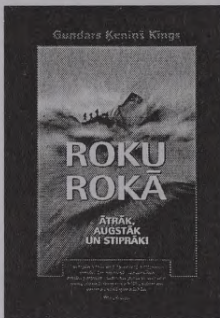
VLADIMIRS
KINCĀNS

ETIĶETE

Vladimirs Kincāns

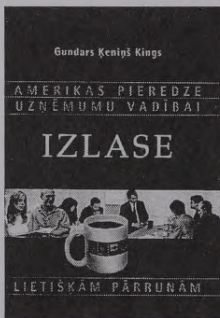
ESTĒTIKAS
PAMATI

G. Ķeniņš Kings. Roku rokā: ātrāk, augstāk un stiprāk!

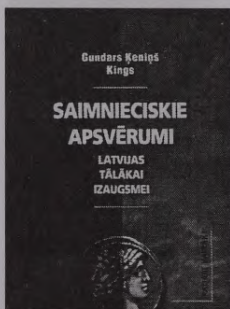
Grāmata piedāvā Latvijas saimniecisko pārmaiņu globālu vērtējumu, ko dod ASV dzimuši, studējoši vai strādājoši latviešu izcelsmes ekonomikas zinātnieki – Gundars Rudzītis un Ilze Bargā no Aidaho (ASV), Inese Spīča no Latvijas Universitātes un Vineta Veikmane no Latvijas Bankas, kā arī LU mācību prorektors demogrāfijas profesors Juris Krūmiņš:

“Amerikā novēroto apvienojām ar ieteikumiem, kas mums liekas svarīgi laikā, kad Latvija gatavojas jauniem pārmaiņu viļņiem. Tie negaida, jau skaidri redzam lielu vajadzību paātrināt saimnieciska un tehniska rakstura inovācijas. Lielā internacionālā sacensība prasa celt mūsu pakalpojumu un preču vērtību, samazināt izmaksas un kļūt atsaucīgākiem uz vietējo un ārvalstu partneru vajadzībām.”

G. Ķeniņš Kings. Amerikas pieredze uzņēmumu vadībā. Izlase lietišķām pārrunām

ASV dzīvojošais ekonomikas profesors Pacifika Luterāņu Universitātes Biznesa vadības skolas Goda dekāns Gundars Ķeniņš Kings grāmatā apkopojis Latvijas saimnieciskās attīstības pētījumus, vienlaikus piedāvājot jaunas atziņas un ieteikumus no mūsdienu Amerikas uzņēmējdarbības. Tās saturu veido galvenokārt Latvijas otrās brīvvalsts laikā publicētie raksti presē un specializētajos izdevumos.

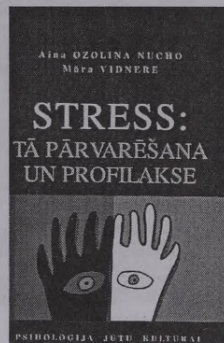

G. Ķeniņš Kings. Saimnieciskie apsvērumi tālākai izaugsmei

Grāmatas saturu veido tematiski raksti un īpaši sagatavoti pārskati par Latvijas uzņēmumu, tautas un valsts attīstības perspektīvām mūsdienās.

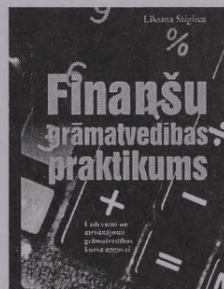
Sērijā “Psiholoģija jūtu kultūrai”
**Māra Vidnere un Aina Ozoliņa Nucho. Stress,
tā pārvarēšana un profilakse**

Grāmata sniedz ieskatu daudzveidīgajos stresa cēloņos un tā izpausmēs, kā arī piedāvā stresa diagnostikas, pārvarēšanas un profilakses metodes. Tā domāta visiem, kas vēlas stiprināt vai atgūt veselību, jo atradīs te izsmelto teorētiskas un praktiskas atziņas individuālai un grupu terapijai. Praktisks ceļvedis arī psihoterapeitiem un sociālajiem darbiniekiem.

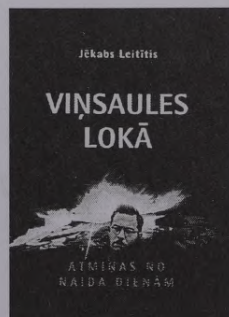
**Liksmja Stiglica. Finanšu grāmatvedības praktikums.
Trešais, papildinātais izdevums**

Grāmatā publicētie uzdevumi paredzēti grāmatvedības praktisko iemaņu apgūšanai. Tie atbilst Latvijas Republikas likumam “Par grāmatvedību” un sakārtoti atbilstīgi Finanšu grāmatvedības kursa programmai, kā arī ievērojot pēdējās izmaiņas likumos un normatīvos aktos par nodokļiem. Katras nodaļas sākumā dots īss teorētisks apraksts par attiecīgo kontu korespondenci. Grāmatas beigās ievietoti uzdevumu atrisinājumi.

Jēkabs Leitišis. Viņsaules lokā

Emigrācijā dzīvojošā Jēkaba Leitiša grāmatā “Viņsaules lokā” apkopoti stāsti un tēlojumi par viņām naida dienām, kā autors apzīmē četrus kara gadus, ko pavadīja, cīnoties latviešu leģiona sastāvā. Stāstu varoņiem piemeklēti pseidonīmi (tāpat kā dažbrīd autoram – Mārtiņš Grava), taču notikumi ir patiesi un izjūtas – neviltotas. Atsevišķa nodaļa vēsta par pārdzīvojumiem karagūstekņu nometnē.

Staiceles futbolam – 80.

Grāmatas autore pieredzējusi žurnāliste Gunta Sel stāsta par Ziemeļlatvijas mazpilsētas neparasto aizrašanos ar futbolu.

Futbola tradīcijas Staicelē aizsākušās pagājuša gadsimta 20. gados, kad izveidojās Staiceles papīrfabrika, ku strādāja vai katrs pilsētnieks, un tāpēc arī viņu ģimenē bija daudz kopīgu rūpestu un prieku, tostarp šī demokrātiskā spēle. Grāmatā daudz atmiņu stāstu, intervju un fotoattēlu, kas fiksē dažādu gadagājumu staiceliešu attieksmi pret šo tradīciju.

Vairumcenās – pie izdevēja

**BIZNESA
Partneri**

ls. 7, 14

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0307036737

Gundars ĶENIŅŠ-KINGS
ar dzīvesbiedri Valdu

ĶENIŅŠ-KINGS Gundars

(dz. 1926.19.IV Rīgā) —
tautsaimnieks. Dzejnieku Ata
Ķeniņa un Astras Dāles dēls.
Dr.habil. oec. (LZP,1992). Latvijas
ZA ārzemju loceklis. (1990). RTU
goda doktors (1991). 1944. g.
devies trimdā uz Vāciju. 1968
pedalijies Baltijas studiju
veicināšanas apvienības
dibināšanā, bijis apvienības
pirmais prezidents (1968—70).
Latvijas Zinātnes padomes
neatkarīgais starptautiskais
eksperts ekonomikā (kopš 1999).
Pētījis ASV kara rūpniecības
apgādes jautājumus; uzņēmēj-
darbības tradīcijas, vidi un

attīstības iespējas Latvijā. Publicējis ap 100 zinātnisku rakstu un
astoņas monogrāfijas, tostarp piecas latviešu valodā.

Apbalvojumi: Spīdolas balva (1999). PBLA balva (2005), Triju
Zvaigžņu ordenis (2006).

Grāmatu „Raksti veiksmīgiem cilvēkiem. Atskati, uzskati un ieskati
nākotnei” Gundars Ķeniņš Kings veltījis visiem sekmīgiem latviešiem,
arī tiem, kas vēl cer kļūt par īstiem meistariem:

„Grāmata atspoguļo manu un manas ģimenes personīgo pieredzi,
uzskatus un ieskatus, kā arī ieteikumus labākai nākotnei.

Ja arī dzīve reizēm iet lēnu un vienmuļu soli, tai vienmēr būs savi
atplūdi un uzplūdi.

Lielākas iespējas visur ir tad, kad sasniegts augsts saimnieciskās
rosības līmenis.

Taču meistarības pietrūkst vienmēr, un to vairot ir šo rakstu galvenais
nolūks.”

ISBN 978-998498511-4

9 789984 985114